еб

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

«Весняні юридичні читання – 2025»

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА, ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

(24-25 квітня 2025 р.)

Вінниця
2025

УДК 340.134(477)

Редакційна колегія:
докт. юрид. наук, професор І.Ф. Коваль (голова і відп. редактор),
докт. юрид. наук, доцент Ю.В. Гоцуляк (відп. секретар) й ін.

Рекомендовано до видання вченою радою юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 10 від 23.04.2025 р.)

Весняні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXVII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Весняні юридичні читання – 2025». 24-25 квітня 2025 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. 298 с.

Випуск містить тези виступів учасників на Всеукраїнській науково-практичної конференції «Весняні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки», що відбулася 25-26 квітня 2025 р.

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ в матеріалах виступів і повідомлень несуть автори.

Для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти, а також юристів-фахівців.

УДК 340.134(477)
© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2025
© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА 10

Богатюк Оксана Валеріївна, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПОМИЛУВАННЯ ЯК ВТІЛЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 10

Гайдай Вікторія Сергіївна, **здобувач вищої освіти ДонНУімені Василя Стуса ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЕВТАНАЗІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)** 13

Зінкін Олександр Миколайович, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ОКРЕМІ ПИТАННЯ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ У ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 17

Калаченкова Катерина Олександрівна, **к.ю.н., доцент, доцент кафедри господарського та адміністративного права ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «РОЗУМНОГО МІСТА»: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ, ЄС ТА США** 20

Кожухівська Вікторія Юріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)** 24

Сапожнікова Лада Павлівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЕВОЛЮЦІЮ ПРАВ ЛЮДИНИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)** 28

Саюк Вікторія Борисівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Письменна О.П.)** 32

Саюк Юлія Борисівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВНИКІВ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Письменна О.П.)** 37

Чумаченко Ганна Сергіївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРЕЗУМПЦІЙ В ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)** 40

СЕКЦІЯ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ, МІЖНАРОДНЕ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО..... 45

Бабенко Марія Ярославівна **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВА ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Щебетун І. С.)**..... 45

Басиста Юліана Олегівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПСЕВДОВОЛОНТЕРІВ (науковий керівник – к.ю.н. Кавун С.М.)**..... 48

Білий Ярослав Андрійович, **здобувач вищої освіти Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ВІД КОНТРАФАКЦІЇ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Малига В.А.)** 52

Гаврилюк Софія Юріївна **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНУ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЦЕНТРУ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Щебетун І.С)** 56

Гарагода Дарія Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВО НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к. ю. н., доцент Щебетун І. С.)** 59

Герасімова Ірина Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)** 62

Гончарова Олександра Олександрівна, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЕНСАЦІЙ ЗА ЗРУЙНОВАНЕ ЖИТЛО (науковий керівник – д.ю.н., професор Міхайліна Т.В.)** 64

Горупашенко Вікторія Ігорівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ (науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)** 68

Демура Аліна Богданівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕМОКРАТІЯ (науковий керівник – к. ю. н., доцент Щебетун І. С.)** 72

Дубенко Олександр Ігорович, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 74

Дудник Вікторія Володимирівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКСЦЕСУ ВИКОНАВЦЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 77

Задорожна Юлія Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 79

Клапоущак Крістіна Андріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к.ю.н, доцент Щебетун І.С.)** 81

Костишена Ангеліна Василівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄСПЛ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 84

Кравчук Юлія Юріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Щербак І.А.)** 86

Кудлай Вікторія Романівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВО НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Щебетун І.С.)**.... 89

Кучеренко Софія Михайлівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ШЛЯХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)** 92

Лелюх Олег Дмитрович, **здобувач вищої освіти Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Малига В.А.)** 96

Новіцька Олександра Андріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕКСТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН, ЯКІ ОТРИМАЛИ СТАТУС БІЖЕНЦІВ (науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)** 100

Петрук Катерина Володимирівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ (науковий керівник – к.ю.н., доцента Щебетун І.С.)** 104

Портика Вадим Віталійович, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ІНДЕМНІТЕТ ЯК НЕВІД'ЄМНА ГАРАНТІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ (науковий керівник – к. ю. н., доцент Щебетун І. С.)**..... 106

Рева Ксенія Юріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЗАТЯГУВАННЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЯК ЗАГРОЗА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)**..... 108

Романець Богдан Сергійович, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Щебетун І.С.)** 110

Сітарський Олексій Сергійович, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ «ТІ САМІ ДІЯННЯ (ДІЇ)» (науковий керівник – д.ю.н., професор Мовчан Р.О.)**..... 113

Складанюк Карина Вікторівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)** 116

Смола Анастасія Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)** 119

Собчук Анастасія Олексіївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Щебетун І.С.)** 122

Фролов Владислав Олегович, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОСОБНИЦТВА КРАЇНІ-АГРЕСОРУ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Щербак І.А.)** 124

***Цимбалюк Олена Ігорівна*, здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Щебетун І.С.)** 128

***Швець Вікторія Андріївна,* здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)** 130

***Щербак Ірина Анатоліївна,* к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ: ШЛЯХ ДО РАТИФІКАЦІЇ** 134

СЕКЦІЯ 3 АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО 138

***Гаврилюк Альона Василівна,* здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ ТЯГАР? (науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)** 138

***Дітковський Андрій Михайлович,* здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО СПРОЩЕНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ПОЛЬЩІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)** 142

***Зелінська Ангеліна Олегівна,* здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)** 145

***Лабунський Олександр Олександрович,,* здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ ПОДАТКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК ФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)** 148

***Росяк Софія Тарасівна,* здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОБОРОНА ДЕРЖАВИ», «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА» ТА «ВОЄННА БЕЗПЕКА» (науковий керівник – к.ю.н., доцент Проць І.М.)** 152

СЕКЦІЯ 4 ЦИВІЛЬНЕ ТА ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО 155

***Атаманчук Ірина Володимирівна,* к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ** 155

***Басиста Юліана Олегівна,* здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В КОНТЕКСТІ УКЛАДАННЯ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)** 158

***Головащенко Вікторія Вікторівна*, здобувачка вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДЖЕРЕЛА ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Писарєва Е.А.)** 161

***Горлач Софія Олегівна,* здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 164

Деребуха Анна Євгеніївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса КІБЕРМОБІНГ – ЯК НОВИЙ ВИКЛИК БЕЗПЕЧНОМУ ТРУДОВОМУ СЕРЕДОВИЩУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАЦІВНИКІВ (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 168

Джемула Ілона Юріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ДОВЕДЕННІ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Атаманчук І.В.)** 172

Дмитриєнко Вікторія Андріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: МЕЖІ ПРАВОМІРНОСТІ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)** 176

Кравець Ольга Петрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)** 179

Маковецька Софія Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ ДИСКУРС (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 183

Мельник Віталій Русланович, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ПРАЦІВНИКАМИ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ ПОЗА МЕЖАМИ ТРАДИЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 186

Міхач Олена Теодорівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, НАБУТИХ ПІД ЧАС ШЛЮБУ (науковий керівник – Коваль І.Ф.)** 190

Нагорна Марина Володимирівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ДЕЯКІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 193

Нечитайло Софія Володимирівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО ПОНЯТТЯ «КІБЕРМОБІНГ» (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 197

Поліщенко Ольга Петрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса МОБІЛЬНІСТЬ ТА ГАРАНТІЇ ПРАЦЮЮЧИХ ОСІБ ЗА ТРУДОВИМ ПРАВОМ ЄС (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 200

Рева Ксенія Юріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса НАЛЕЖНІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Атаманчук І.В.)** 205

Романюк Анастасія Сергіївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО ПОНЯТТЯ ПОНАДНОРМОВОЇ РОБОТИ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 207

Тарасова Вероніка Володимирівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ РОДИННИХ ВІДНОСИН (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)** 211

Томляк Інна Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ПРАЦІВНИКА (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)**.....213

Цимбалюк Олена Ігорівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВИЛА ОБРАННЯ СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)** 216

Чорногуз Яна Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ ПРОДАЖУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯМ (науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)** 219

Чорногуз Яна Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ В МИРНИЙ ЧАС ТА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 222

Швець Вікторія Андріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА (науковий керівник – к.ю.н., доцент Атаманчук І.В.)**.....225

Шмалій Аліна Леонідівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПОШИРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ – ВИМОГА СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)** 229

СЕКЦІЯ 5 ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО.....232

Бахур Олександр Валерійович, **адвокат, доктор філософії в галузі права, доцент кафедри господарського та адміністративного права ДонНУ імені Василя Стуса ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ АТАКИ НА АРКУ НАД ЧЕТВЕРТИМ ЕНЕРГОБЛОКОМ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АЕС** 232

Беляневич Олена Анатоліївна, **д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса ПРО ПІДСТАВИ РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ОБ'ЄКТА ПРИВАТИЗАЦІЇ** 236

Волошина Катерина Юріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АГРАРНОЇ РОЗПИСКИ ТА АГРАРНОЇ НОТИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Калаченкова К.О.)** 239

Глазков Євген Станіславович, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ЗАКОНОДАВЧА ОСНОВА ПЕРЕДАННЯ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ (науковий керівник – д.ю.н., професор Коваль І.Ф.)**.....243

Горлач Софія Олегівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ (науковий керівник – доктор філософії Бахур О.В.)** 246

Горупашенко Вікторія Ігорівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР ТА ЙОГО РОЛЬ В КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)**.....250

Гусар Валерія Василівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Калаченкова К.О.)** 254

Демчишина Оксана Віталіївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО УКЛАДЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)** 258

Деребуха Анна Євгеніївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ВИРУБКИ ЛІСІВ (науковий керівник – доктор філософії Бахур О.В.)** 261

Драчук Зоя Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОРПОРАЦІЙ (науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)** 265

Катеренюк Володимир Володимирович **здобувач ступеня доктора філософії ДонНУ імені Василя Стуса ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІЙ КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЮ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)** 268

Качмар Олег Йосипович, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ПРО СУДОВИЙ ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РАЗІ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА (науковий керівник – д.ю.н., професор Беляневич О.А.)** 271

Крупельницький Віталій Леонідович, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ПРО ГОСПОДАРСЬКІ ФУНКЦІЇ ЗАМОВНИКА ТА РОЛЬ ДЕВЕЛОПЕРА У ОРГАНІЗАЦІЇ БУДІВНИЦТВА ОБ'ЄКТА БУДІВНИЦТВА (науковий керівник – д.ю.н., професор Беляневич О.А.)** 276

Малецька Ірина Василівна, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ЗНАЧЕННЯ ПЕРВИННИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)** 280

Надкернична Тетяна Олександрівна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ (науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)** 283

Приходько Микита Сергійович, **здобувач ступеня «Доктор філософії» ДонНУ імені Василя Стуса ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПІД ЧАС РЕОРГАНІЗАЦІЇ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ШЛЯХОМ ПОДІЛУ ТА ВИДІЛУ (науковий керівник – д.ю.н., доцент Щербакова Н.В.)** 287

Шаповал Яна Валеріївна, **здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса ПОНЯТТЯ «ФЕРМЕР» ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ (науковий керівник – к.ю.н., доцент Калаченкова К.О.)** 290

Щербакова Наталія Володимирівна, **д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса ЩОДО НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ КОРПОРАТИВНОГО ТИПУ В СВІТЛІ СКАСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ** 293

СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Богатюк Оксана Валеріївна,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПОМИЛУВАННЯ ЯК ВТІЛЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

Ідея гуманізму традиційно відноситься до основоположних принципів права, яка за визначенням сучасних правників «у концентрованому вигляді уособлює сутність права в усі часи його існування, а також вказує на основні суспільні вимоги до права як до раціонального, об'єктивного і єдиного правильного критерію у взаємовідносинах між людьми та їх групами, а також між суспільством та державою»[1]. М. В. Громовчук та Д. М. Бєлов гуманізм позначають наскрізним та найфундаментальнішим принципом права, що означає «визнання цінності людини, повагу до її гідності, забезпечення необхідних умов і можливості дотримання її прав і свобод, прагнення до її благ як до мети суспільного прогресу»[2].

На наше переконання гуманістичні ідеї, які традиційно набували поширення у середовищі українського народу, вплинули насамперед на розвиток основних інститутів кримінального права. Серед них зосередимо увагу на інституті помилування як інституті, у якому втілювалися гуманістичні ідеї українського народу за середньовічної доби.

Превалювання у середовищі українського народу гуманістичних ідей вплинуло на становлення у вітчизняному кримінальному праві інституту помилування. Наразі згідно ч. 1 ст. 87 КК України «помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи»[3].

Інститут помилування був відомий українцям із давніх-давен і мав назву «випрошування від смертної кари». За твердженням науковців, за доби раннього середньовіччя звичай «випрошування від смертної кари» не фіксується у нормах писаного права, однак набув поширення на теренах

---

[1] Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів / Кол. авт.; за ред. С. В. Бобровник. 2-ге вид., стереотип. К.: Юрінком Інтер, 2023. С. 166.

[2] Громовчук М. В., Бєлов Д. М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 65. С. 59. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.9

[3] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2001, № 25-26, ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

етнічних українських земель і є «свідченням того, що він виник у відповідних економічно-соціальних умовах і, основне, що він був узаконений судами»[1].

Звичай дозволяв благати про помилування, однак уже опісля оголошення вироку. Таке прохання з боку жінки (або ж дівчини, або ж удови) задовольнялося громадою за умови негайного одруження із засудженим. Пов'язана жінкою хустка на голову чи шию злочинця свідчила про її згоду на шлюб[2]. Зауважимо, що згода чоловіка на укладення такого шлюбу була також обов'язковою умовою для одруження.

Щодо давності становлення та розвитку цього звичаю дослідники українського звичаєвого права звертають увагу на такий факт. Після вбивства у 945 р. київського князя Ігоря древляни чітко усвідомлювали, що княгиня Ольга, вдова загиблого, обов'язково помститься за його смерть. Задля запобігання помсти, вони запропонували Ользі взяти шлюб із їхнім князем Малом. Практики одруження жінки з кримінальним злочинцем, якого чекає кровна помста, зустрічаються також і у народному епосі[3]. За доби пізнього Середньовіччя (XVI – перша половина XVII ст.) схожі випадки зустрічаються доволі часто, про що свідчать актові джерела[4]. Учені-правники звертають увагу, що цей звичай на теренах України проіснував аж до XVIII ст.[5].

Законодавче оформлення помилування як кримінально-правового інституту відноситься до XV – XVI ст. ст. Це право у обмеженому вигляді могли реалізовувати великий князь («Господар»), окремі органи державної влади («вряди»), суди та власне потерпілі від кримінального правопорушення (злочину). Великий князь («з ласки господарської») мав право помилувати осіб, що вчинили кримінальні правопорушення проти держави або ж військові кримінальні правопорушення; суд міг помилувати осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти правосуддя (наприклад, арт. 12 розд. I Статуту 1588 р.)[6].

Потерпіла особа від кримінального правопорушення могла особисто реалізувати право на помилування, однак відмінивши лише ті покарання,

---

[1] Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV-XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 126. .

[2] Мартинюк О. В. Еволюція правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) : дис. … к.ю.н.: 12.00.01. Київський нац. у-тет внутрішніх справ. К., 2010. С. 151.

[3] Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект : навч. посіб. / О. П. Івановська, П. О. Івановський. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. С. 127. .

[4] Левицький О. І. Звичаєві форми укладення шлюбу у Південній Русі в XVI-XVII ст. ст. *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.; відп. редактор І. Б. Усенко. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. Том 3 : Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. 2003. С. 128-129.

[5] Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV-XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 127.

[6] Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року*: У 2 книгах. Кн. 2. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2004. С. 54-55.

що за характером не відносилися до публічних. Це відбувалося шляхом укладення мирової угоди («єднального листа») за участі суду і до оголошення від імені офіційної влади вироку (арт. 25 «*Хто б кого після суду або після єднання до суду позвав*», арт. 54 «*Як сторони в суді за позвами поводитися мають, а суд би їм з голови нічого не судив*», арт. 92 «*Про кґвалтівне вибиття із спокійного держання*» розд. IV Статуту 1588 р.)[1]. Так само злочинця-ґвалтівника могла врятувати від шибениці зґвалтована дівчина, якщо публічно оголошувала про свій намір взяти з ним шлюб. Згідно арт. 12 розд. XI Статуту 1588 р. за настання таких умов ґвалтівник звільнявся від покарання[2].

Ю. В. Копик зауважує, що на відміну від кримінального права інших середньовічних держав, де відбувався інтенсивний процес обмеження особистої волі потерпілого, в українських землях Великого князівства Литовського його воля мала значення, іноді вирішальне, при призначенні покарання для злочинця. Власне процес примирення мав відбуватися за безпосередньої участі свідків, які зобов'язувалися підписати т. зв. «єднальний лист». Якщо ж санкція за вчинене кримінальне правопорушення (злочин) передбачала смертну кару, то винна особа самостійно зобов'язана була з'явитися до суду («перед врядом стати») і заявити про примирення. Подеколи примирення не відміняло кримінальної відповідальності, однак пом'якшувало покарання[3].

У світлі окресленої проблеми варто, на наш погляд, також звернути увагу на інші обставини, що звільняли особу від кримінальної відповідальності. Такими підставами були давність звернення до суду та давність виконання вироку. В першому випадку строк давності становив три роки, у окремих випадках – десять років (наприклад, арт. 32 «*Про строк давності нак ґвалт або злодійський напад*» розд. XI Статуту 1566 р.[4]; арт. 12 «*Про людину отчизну*» розд. XII Статуту 1588 р.)[5]. Шаломєєв Є. В. та Подорога Л. В. звертають увагу на підстави, з настанням яких перебіг строку давності не починався[6]. Такими підставами були: недосягнення повноліття, перебування на державній («господарській», земській) службі,

---

[1] Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року*: У 2 книгах. Кн. 2. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2004. С. 135, 161-162, 183-185.

[2] Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року*: У 2 книгах. Кн. 2. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2004. С. 274.

[3] Копик Ю. В. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського : дис. … к.ю.н.: 12.00.01. Львівський нац. у-тет імені Івана Франка. Л., 2015. С. 135.

[4] Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том II. *Статут Великого князівства Литовського 1566 року*. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2003. С. 384.

[5] Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року*: У 2 книгах. Кн. 2. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2004. С. 313.

[6] Шаломєєв Є. В. Формування інституту звільнення від покарання у кримінальному праві України другої половини XVII та XVIII ст. *Право України*. 2002. № 11. С. 135.

перебування за межами держави, або ж наявність певної хвороби («пошесть морова»)[1]. У другому випадку давність виконання вироку становила десять років (арт. 91 «*Про замовчання давності земської про маєток нерухомий і про стягнення, судом призначені*» розд. IV Статуту 1588 р.)[2].

Таким чином, інститут помилування був відомий українцям із давніх-давен і мав назву «випрошування від смертної кари». Звичай дозволяв благати про помилування, однак уже опісля оголошення вироку. Законодавче оформлення помилування як кримінально-правового інституту відноситься до XV – XVI ст. у зв'язку із прийняттям трьох редакцій Литовського Статуту. Це право, однак у чітко визначених законодавчих межах, могли реалізовувати великий князь («Господар»), окремі органи державної влади («вряди»), суди та власне потерпілі від кримінального правопорушення (злочину). Наявність відповідних норм у тогочасному законодавстві підтверджує факт превалювання гуманістичних ідей у середовищі українського народу за середньовічної доби.

Гайдай Вікторія Сергіївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЕВТАНАЗІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)

Серед проблем, що викликають гарячі дискусії в сучасному світі та привертають увагу не лише юристів, а і представників інших наукових напрямів (теологів, соціологів, політологів тощо), далеко не останню позицію займає легалізація евтаназії. Багато в чому це зумовлюється складністю визначення співвідношення між правом індивіда на життя та фактичним його відчуженням шляхом свідомого (умисного) припинення існування пацієнта, хоч і за його згоди. Фактично це призвело до поділу суспільства на два табори: прихильники евтаназії відстоюють її як гуманний акт, який є гідним закінченням болю людини, тоді як противники вимагають її заборони, оскільки розглядають її як спосіб знецінення життя. В світлі цього особливу зацікавленість викликає позиція судових органів зокрема Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), виняткова роль якого у виробленні правового підходу до евтаназії зумовлюється в оцінці останньої саме у контексті Конвенції про захист прав людини та

[1] Подорога Л. В. Ґенеза українського кримінального права за доби Середньовіччя (XV- перша половина XVII ст.). Дис. …доктора філософії за спец. 081 «Право»: Державний податковий у-тет. Ірпінь, 2025. 207 с. С. 123.

[2] Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том ІІІ. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року*: У 2 книгах. Кн. 2. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2004. С. 183.

основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини; далі – ЄКПЛ)[1].

Практика ЄСПЛ щодо евтаназії стала предметом багатьох наукових розвідок, їй присвятили свої роботи зокрема С. Б. Булеца, В. Ф. Зверховська, М. В. Менджул, І. В. Супрунова, Ю. О. Толстенко, Н. І. Устрицька та інші. Однак проведені дослідження не вичерпують всієї проблематики евтаназії, яка зачіпає низку провідних правових принципів, що зумовлює необхідність додаткового дослідження позиції ЄСПЛ щодо граней між правом на життя і правом на смерть, забороною довільного позбавлення життя та правом людини самостійно вирішувати проблеми власного існування. Все зазначене вище підтверджує актуальність теми, що і зумовило її вибір.

Відповідно метою дослідження є на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини та обґрунтованих ним висновків уточнити поняття, сутність та види евтаназії.

Попередньо необхідно зазначити, що узагальнення позицій ЄСПЛ стосовно припиненням життєдіяльності, привертає увагу до змісту двох статей ЄКПЛ, які в багатьох випадках складають основу правової позиції Суду, а саме ст. 2 «Право на життя» та ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Найпершою резонансною справою, в якій ЄСПЛ обґрунтував власну позицію щодо припинення життя невиліковно хворої людини, була справа «Pretty v. The United Kingdom» (2002). Позивачка – 43-річна паралізована жінка, уражена хворобою рухових нейронів (MND), що на останній стадії завдає надзвичайних страждань та приниження. Побоюючись останніх, заявниця надзвичайно наполегливо вимагала, щоб їй надали можливість особисто розпорядитися щодо способу і часу настання смерті. Оскільки її стан виключав можливість здійснення самогубства (яке за англійськими законами не є злочином), вона звернулась до влади з проханням, щоб її чоловік зміг допомогти в цьому і не був притягнутий за це до відповідальності (допомога іншій особі у вчиненні самогубства згідно п. 1 ст. 2 Акту 1961 року про суїцид[2] кваліфікується як злочин). Після використання всіх національних засобів та отримання остаточної відмови у задоволенні вимог, позивачка звернулась до ЄСПЛ, посилаючись серед іншого на ст. 2 ЄКПЛ, яка, на її думку, передбачає можливість обирати тривалість свого життя самостійно. Викликає зацікавленість позиція ЄСПЛ, що зазначена стаття не може тлумачитися як така, що надає право вмерти або дістати допомогу з боку іншої людини у спричиненні своєї власної

[1] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 р . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.04.2025)

[2] Suicide Act 1961. UK Public General Acts1961 c. 60 (Regnal. 9_and_10_Eliz_2).
URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/9-10/60

смерті[1]. Водночас аналіз цього рішення дає підстави для висновку, що у цій справі Суд фактично розглядає асистоване самогубство в контексті більш широкого поняття евтаназії, хоч прямо і не окреслює його як вид останньої. До того ж узагальнення аргументів ЄСПЛ викладених у цьому рішенні дає змогу виокремити певні ознаки асистованого самогубства, а саме: наявність третьої сторони (необов'язково лікаря), медичний або фармакологічний засіб, добровільність, наявність мотивованої гуманістичної потреби припинити страждання.

Наступна справа «Haas v. Switzerland» (2011) наочно ілюструє підхід ЄСПЛ до співвідношення статей 2 і 8 ЄКПЛ. Заявник страждав важкою формою біполярного розладу і вважав, що не може гідно жити далі. Його скарга базувалася на тому, що держава повинна забезпечити вільний доступ до необхідних речовин для здійснення самогубства (у Швейцарії їх можна отримати лише за рецептом лікаря). Суд у своєму рішенні зробив акцент на тому, що право на приватне життя може включати можливість людини вирішувати коли і в який спосіб закінчиться її буття. Одночасно з цим існує обов'язок держави захищати людей від передчасних рішень щодо смерті, запобігати зловживанням, пов'язаним із ризиком, який має система створення умов для самогубства[2]. Окремо Суд звернув увагу на здатність особи усвідомити свої дії та вільно приймати рішення, внаслідок чого рецепт лікаря розглядається як гідний правовий інструмент, здатний регулювати процедуру вираження вільної волі індивіда за інформованої згоди.

Показовою є і справа «Dániel Karsai v. Hungary» (2024), яка викликала великий резонанс. Даніель Карсай, відомий угорський правозахисник, страждав на невиліковне нейродегенеративне захворювання, тому стверджував, що невдовзі зіштовхнеться з найстрашнішими симптомами, а життя перетвориться на суцільний біль. Асистоване самогубство і добровільна евтаназія в Угорщині заборонені законом, тому заявник вважає, що йому має бути надана можливість висловити і реалізувати свою волю щодо смерті. У цій справі ЄСПЛ постановив, що асистоване самогубство є дуже складним морально-етичним питанням, а його кримінальна заборона відповідає вимогам законності і переслідує легітимні цілі зокрема захист життя вразливих осіб. Окремо Суд наголосив, що держава зобов'язана забезпечити гуманний підхід до таких пацієнтів зокрема якісну паліативну допомогу[3].

Слід звернути увагу, що у справах щодо асистованого самогубства ЄСПЛ зосереджується переважно на аспекті особистої автономії та

[1] Pretty v. The United Kingdom. № 2346/02. ECHR.. 29 April 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60448

[2] Case Of Haas v. Switzerland, №31322/07. ECHR 20 January 2011 URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-102940

[3] Case Of Daniel Karsai v. Hungary. № 32312/23, ECHR 13 June 2024. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-234151

усвідомленого волевиявлення як складових права на повагу до приватного життя. Однак окрему категорію становлять ситуації, де особа не має можливості висловити свою волю щодо припинення життя, внаслідок чого на перший план виходить процесуальний аспект державного втручання. Яскравим прикладом такого підходу є справа «Lambert and Others v. France» (2015). Вінсент Ламберт перебував у вегетативному стані після дорожньо-транспортної пригоди. Після колегіального провадження лікарі вирішили припинити штучне годування, адже пацієнт виявляв все більші ознаки спротиву лікуванню. Справу розглядали французькі суди, які дозволили завершити підтримку життя. Родина подала позов до ЄСПЛ, стверджуючи, що припинення лікування є порушенням статті 2 ЄКПЛ. Оцінюючи правові позиції сторін, ЄСПЛ дійшов висновку щодо відповідності дій лікарів національному законодавству Франції[1]. Окремо слід зазначити, що у справах про пасивну евтаназію держава виступає в ролі суб'єкта, що дозволяє померти. У таких ситуаціях Суд з'ясовує чи були дотримані закони країни, чи були взяті до уваги думки пацієнта та медичних експертів, і в залежності від відповідей на ці питання позиція ЄСПЛ може бути різною. Аналіз же висновків ЄСПЛ у справі Ламберта дає змогу виокремити такі ознаки пасивної евтаназії: відмова від подальшого лікування, медична обґрунтованість, процедурні гарантії, співвідношення зі статтями 2 і 8 ЄКПЛ, врахування волі пацієнта.

Заслуговує на увагу і перший кейс, де ЄСПЛ безпосередньо оцінював проведену активну евтаназію. У відносно нещодавній справі «Морт'є проти Бельгії» (2022) Суд розглядав скаргу сина жінки, яка померла внаслідок активної евтаназії, проведеної через психічні страждання. Заявник стверджував, що не був повідомлений про намір матері, а також що держава не забезпечила ефективного контролю за процедурою, порушивши, на його думку, статті 2 та 8 ЄКПЛ. ЄСПЛ встановив, що ні законодавча база Бельгії, ні її застосування не порушили положення про право на життя. Суд дійшов висновку, що Бельгія дотрималась базових вимог, а сам факт відсутності інформування родича не є порушенням, якщо особа прийняла рішення добровільно та при здоровому глузді[2]. У підсумку ЄСПЛ не вважає активну евтаназію порушенням прав інших осіб за умови дотримання процедурних стандартів і поваги до волі самої особи. Однак судді визнали провину держави, встановивши, що бельгійський уряд не дослідив справу належним чином у ході обов'язкового розгляду. На основі аналізу справи можна виокремити такі ознаки активної евтаназії: добровільність волевиявлення, наявність медичних висновків, сувора процедура, здійснення втручання за погодженням лікаря

[1] Case Of Lambert And Others v. France. № 46043/14, ECHR 5 June 2015.
URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-155352
[2] Case Of Mortier v. Belgium. № 78017/17, ECHR 4 October 2022. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-219988

Отже, проведений аналіз практики Європейського суду з прав людини та обґрунтованих ним позицій дав змогу зробити такі висновки. По-перше, на сьогодні практика ЄСПЛ з питань евтаназії охоплює три групи справ, а саме справи щодо пасивної і активної евтаназії та асистованого самогубства. По-друге, слід визнати максимальну обережність Суду у формулюванні власних висновків щодо такої гострої теми. Зазвичай рішення ЄСПЛ не містять прямого визначення термінів і конструкцій, однак окреслюють процедури (процесуальний аспект) та допустимі межі державного втручання у права людини, зокрема право на життя, право на повагу до приватного і сімейного життя. У справах про пасивну евтаназію акцент робиться на процедурних гарантіях та захисті від свавілля, коли особа не здатна самостійно висловити волю. Водночас у справах про асистоване самогубство та активну евтаназію ключовим є питання особистої автономії та добровільності рішення. Все це дає підстави вважати, що ЄСПЛ розглядає евтаназію не як окреме гарантоване право, а через призму приватного життя, гідності, процедурної справедливості і доступу до медичної допомоги, з постійним балансом між правами особи і інтересами суспільства. До того ж, ЄСПЛ визнає право держави самостійно приймати рішення щодо легалізації / заборони евтаназії і одночасно з цим наголошує на обов'язках держави щодо забезпечення гідної та ефективної паліативної допомоги. Видається, що ці висновки можуть стати основою для подальших наукових розвідок щодо евтаназії та обґрунтування доцільності її легалізації.

Зінкін Олександр Миколайович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ У ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

Свобода віросповідання загалом має наступний зміст: «У найбільш загальному філософському значенні тлумачення свободи совісті виявляє себе як внутрішня здатність особистості оцінювати, осмислювати різні світоглядні парадигми, вільно, без будь-якого зовнішнього силового спонукання, лише за велінням власної совісті, самовизначатись щодо них і діяти, здійснювати вчинки, творчо самореалізовуватись у системі координат свого світоглядного вибору»[12]. Отже, свободі совісті передує

[1] Олійник У. М. Окремі філософсько-правові аспекти розвитку а розуміння права на свободу совісті. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 1(4). С. 141
[2] Кривич М. Правові гарантії свободи совісті в Україні. Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 402: Правознавство. Чернівці, 2007. С. 31.

свобода світогляду, якому в свою чергу передує наявність можливості розумово аналізувати реальність, різні варіанти її осмислення і на власний вибір вирішувати, формувати ту картину світу, що є найближчою для особи. Так чи інакше усі ці розумові пошуки зводяться до принципу свободи, до присутності можливої, а не лише необхідної поведінки. Принцип свободи розвивався у правовій дійсності доволі тривалий історичний період і з різною інтенсивністю та ефективністю, на що релігія подекуди мала вирішальний вплив. Присутність або відсутність зовнішнього впливу для свободи релігії має ключове значення, тому що саме держава або інститути, які вона представляє мають у розпорядженні владний примус навіть у сфері вибору світогляду.

Варто зазначити, що релігійні віровчення у давні часи вирізнялись суттєвою терпимістю. Так, на цьому наголошує Ю. Пайда: «У стародавніх державах офіційні релігійні доктрини, як правило, не претендували на свою винятковість і не заперечували релігійних уявлень інших народів. Причиною релігійної віротерпимості було типове для всіх народів обожнення природи, що створювало умови для проголошення вагомості людини у світі і знайшло своє втілення у культі героїв. Однак культ героїв і обожування правителів призвели до того, що значимою вважалася не сама людина, а її ставлення до влади – божественної або державної»[1]. Справді, сприйняття релігії як чогось властивого конкретному народу, державі у ті часи було цілком нормальним. Бог цілком міг бути богом конкретної спільноти, а відтак були всі підстави для свободи релігії у частині терпимості до вірувань інших народів. Попри різноманітність релігій, їх часто об’єднувало особливе ставлення до природи, її сили, явищ, стихій, що також зближувало різні міфи та героїчні постаті. Обожнення явищ, процесів, предметів створило прямий шлях до можливості обожнення людини, а саме – правителя та його влади. Такий вільний підхід до священства та обрання предмета поклоніння створював деспотичний тип держави, але разом з тим не претендував на винятковість за межами цієї держави. Отже, свобода віросповідання у давніх державах була представлена толерантністю до вірувань різних народів та держав.

Можна звернути увагу на специфіку єгипетських вірувань у контексті свободи релігії:

«У Стародавньому Єгипті, де панували релігійно-міфологічні традиції, поряд із загальновизнаними богами шанувались і місцеві боги, людина, яка покидала свій будинок, свою місцевість і своїх богів, проголошувалася нікчемною…Перші кроки до руйнування цієї традиції зробили давньогрецькі мислителі. Їх дослідження природи, людини,

[1] Пайда Ю.Ю. Філософський підхід до регулювання права на свободу слова та віросповідання в юридичній науці України. Правовий часопис Донбасу № 2 (71) 2020. С. 20.

суспільства призвело до виникнення ідей вільнодумства й атеїстичних поглядів»[1].

Релігійна ієрархічність, наявність богів і предметів поклоніння різного ступеня дає змогу не загострювати проблему релігійної винятковості, дозволяє поширювати у суспільних відносинах релігійний плюралізм, який у свою чергу сприяє розгортанню принципу свободи у питаннях віросповідання. Релігійна нетерпимість та дискримінація виникають тоді, коли є один винятковий предмет віри, один Абсолют і єдиний спосіб його сприйняття та розуміння. Коли ж має місце множина об'єктів обожнення, поклоніння, то віротерпимість з'являється за замовчуванням, адже така релігійна множинність не покладає взаємо виключення різних культів. Отже, доктринальні основи єгипетського політеїзму, божественної ієрархії, обожнення влади та правителя покладають основи свободи релігії в рамках держави, а також між різними народами. Політична реальність у цей час ще не дійшла до розуміння політичних можливостей та перспектив єдиної нетерпимої релігії, що з'явиться значно пізніше у часи Середньовіччя.

Античні автори мали доволі різні погляди на розуміння свободи релігії. Важливим є прагматичний підхід до розуміння цінності віросповідання, який відстоював Платон. Так, Ю. Пайда вказує: «Представники ідеалістичної лінії у філософії, на противагу матеріалістичній лінії (яка орієнтувалася на ідеї гуманізму й вільнодумства, розвиток соціального прогресу), сприяли теоретичному обґрунтуванню консервативних поглядів на суспільство, людину та релігію. Платон у своїх творах про державу закликав карати смертю безбожників і теоретично обґрунтовував і необхідність державної релігії, і переслідування осіб, які не визнають релігійно-міфологічних традицій»[2]. Античні автори справді суттєво відрізнялись у розуміння свободи світогляду та віросповідання, при чому різні підходи не обумовлені серйозним містичним сприйняттям світу, а цілком прагматичним розумінням цінності релігії. Для Платона релігія є важливою складовою побудови держави, є однією із її стовпів. Таке ж розуміння згодом прийде до римських імператорів Костянтина та Феодосія. Державна релігія дозволяє краще впорядкувати суспільні відносини наряду із правом, запобігти руйнівним процесам, які для міста-держави могли стати руйнівними перед зовнішніми загрозами. Отже, Платон є противником свободи світогляду та релігії, оскільки це підриває традиції, навколо яких суспільство та держава об'єднується.

---

[1] Пайда Ю. Ю. Еволюція підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 34.

[2] Пайда Ю. Ю. Еволюція підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 35.

Калаченкова Катерина Олександрівна,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри господарського
та адміністративного права
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «РОЗУМНОГО МІСТА»: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ, ЄС ТА США

Сучасна урбанізація супроводжується потребою у впровадженні технологій, які забезпечують ефективне управління містом, підвищення якості життя, сталий розвиток та екологічну безпеку. У цьому контексті концепція «розумного міста» («Smart City») стала однією з ключових для стратегічного розвитку муніципалітетів по всьому світу. Однак на шляху її реалізації виникає необхідність створення чіткого правового механізму, що врегульовує як інфраструктурні, так і інформаційно-цифрові процеси.

На сьогоднішній день немає уніфікованого юридичного визначення терміна «розумне місто». У більшості випадків йдеться про інтеграцію цифрових технологій в управління міськими процесами. У правовому полі використовуються суміжні поняття – «електронне врядування», «цифрова трансформація», «смарт-інфраструктура», «цифрові послуги громадам».

В ЄС орієнтиром виступає ISO 37120 – сталий розвиток громад та показники якості життя, а також Дорожня карта цифрової трансформації міст (EU Smart Cities Marketplace). У США використовується поняття «Smart and Connected Communities», що ґрунтується на практиках приватно-державного партнерства та принципах NIST (Національного інституту стандартів і технологій).

Слід згадати, що Міжнародний інститут розвитку менеджменту (IMD) щороку формує Індекс розумних міст, до якого входять міста, що активно впроваджують сучасні технології для підвищення якості життя своїх мешканців. У 2024 році перші позиції рейтингу зайняли Цюрих (Швейцарія), Осло (Норвегія) та Канберра (Австралія). У рейтингу 2024 року немає жодного українського міста, однак у 2021 році Київ посідав 82 місце, випередивши такі європейські столиці, як Рим, Стамбул і Лісабон[1].

Європейський Союз дотримується стратегічного, але гнучкого підходу до цифровізації міського середовища, розглядаючи концепцію «розумного міста» як складову цифрового суспільства. У фокусі правового регулювання – забезпечення балансу між інноваціями та правами людини. Так, ЄС регламентує розвиток «розумних міст» через загальні нормативно-правові акти: Загальний регламент про захист даних (GDPR) щодо обробки

[1] Цюрих, Осло та Канберра: чому вони стали найрозумнішими містами світу у 2024 році. URL: https://suspilne.media/culture/793221-curih-oslo-ta-kanberra-comu-voni-stali-najrozumnisimi-mistami-svitu-u-2024-roci/
10 найрозумніших міст у світі. URL: https://fintechinsider.com.ua/smart-mista/

персональних даних; Директива 2019/1024/ЄС про відкриті дані та повторне використання інформації публічного сектору; Акти про цифрові послуги (DSA) та цифрові ринки (DMA) щодо онлайн-платформ і цифрової взаємодії в міському середовищі.

Крім цього, у 2021 році Європейська Комісія представила стратегічну ініціативу «Цифровий компас: європейський шлях у цифрове десятиліття» (COM(2021) 118 final) [1]. Цифровий компас визначає бачення цифрового розвитку ЄС до 2030 року та окреслює чотири «ключові точки» цифрової трансформації ЄС:

1. Digital навички: 80% дорослого населення ЄС повинні мати базові цифрові навички до 2030 року.
2. Інфраструктура: забезпечення гігабітного інтернету, 5G у всіх населених пунктах та запуск 10 000 «edge nodes».
3. Бізнес: 75% підприємств мають впровадити хмарні рішення, великі дані та ШІ.
4. Діджиталізація державних послуг: 100% основних держпослуг мають бути доступні онлайн, 80% громадян повинні мати цифрову ID.

Цифрові перетворення міських просторів (smart cities) згадані як приклад локального застосування цифрових технологій, що забезпечують енергоефективність, мобільність, доступ до е-послуг, е-охорони здоров'я, сталого транспорту, енергоменеджменту.

Також, ключовим документом є Декларація про цифрові права та принципи для цифрового десятиліття (2022) [2], в якій закріплено засадничі орієнтири цифрової трансформації: прозорість функціонування цифрових сервісів; захист персональних даних; рівний доступ до цифрової інфраструктури; цифрова інклюзія; кібербезпека та цифрова стійкість.

Окрім правового підґрунтя, ЄС активно підтримує розвиток Smart City-проєктів фінансово через програми Horizon Europe, Green Deal, Digital Europe Programme тощо.

Аналіз правового регулювання Smart City в США показав, що в країні використовують децентралізований підхід до розвитку «розумних міст». Федеральне законодавство не встановлює окремого нормативного акта, присвяченого виключно Smart City, проте існує низка стратегічних ініціатив та регуляторних актів, які формують правову базу.

Перш за все, можна виділити National Smart Cities Initiative (2015) започатковану за участтю Національного наукового фонду (NSF), Департаменту транспорту США, NIST. Це скоріш політична ініціатива ніж закон, але вона заклала правові й адміністративні основи для подальшого фінансування та пілотних проєктів Smart City. National Smart Cities Initiative

[1] 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. URL: https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2021/03/2030-Digital-Compass-the-European-way-for-the-Digital-Decade.pdf
[2] European Declaration on Digital Rights and Principles. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles

не містить обов'язкових юридичних норм, але є орієнтиром для міст та університетів у США, включає підтримку досліджень і впровадження ІКТ в міське управління [1], [2]. Також, на розгляд подавалось *декілька проєктів Закону про розумні міста та громади (2017 р., 2019р., 2021р.* [3] *та 2024р.* [4]*). Хоч жоден з Проєктів* не був ухвалений, але було сформовано підґрунтя для дискусій щодо національних стандартів, с*прияння розумним технологіям і системам* для покращення умов проживання, послуг, зв'язку, безпеки, мобільності, енергії.

Основними нормативно-правових актів США, які стосуються регулювання концепції «розумного міста» є: Закон про інвестиції в інфраструктуру та робочі місця (Infrastructure Investment and Jobs Act, 2021), який передбачає фінансування інфраструктурних проєктів, включаючи розвиток цифрової інфраструктури в Smart Communities[5]; Закон про конфіденційність (Privacy Act, 1974) і Закон про конфіденційність електронних комунікацій (Electronic Communications Privacy Act, ECPA, 1986) щодо захисту даних осіб, захисту від несанкціонованого доступу; Стандарти NIST, які направлені на розробку основ та вимірювальну науку для кіберфізичних систем та Інтернету речей, сприяючи розвитку розумних міст і спільнот; тощо.

Ключовим фактором є роль муніципалітетів, які часто самостійно ухвалюють місцеві політики, створюють етичні хартії, приймають рішення про використання відеоспостереження, розпізнавання облич, розподілу Wi-Fi тощо (наприклад, Сан-Франциско, Нью-Йорк, Остін).

В Україні концепція «розумного міста» («Smart City») на рівні Закону також не врегульована. Проте, загальні питання щодо Smart City окреслені в Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, яка встановлює загальні «рамки» інформаційного суспільства і Smart City як частини / елементу інформаційного суспільства; Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки; Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні; Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації; Законах України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», «Про

---

[1] Administration Announces New "Smart Cities" Initiative to Help Communities Tackle Local Challenges and Improve City Services. *The White House. Office of the Press Secretary*.
URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/09/14/fact-sheet-administration-announces-new-smart-cities-initiative-help

[2] Launching a Smart Cities Initiative to Tackle City Challenges with Innovative Approaches. *The White House.*
URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/09/16/launching-smart-cities-initiative-tackle-city-challenges-innovative-approaches?utm_source=chatgpt.com

[3] Jonathan Reichental. Will legislation propel the smart city movement? 2021.
URL: https://statescoop.com/smart-cities-communities-act-legislation/

[4] Smart Cities and Communities Act of 2024. 118th Congress (2023-2024).
URL: https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/9892

[5] Infrastructure Investment and Jobs Act: Public Law No: 117-58 (11/15/2021)
URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/3684

електронні комунікації», «Про захист персональних даних», «Про публічні електронні реєстри» тощо.

Таким чином, Україна формує правову основу Smart City, проте відсутність спеціального законодавства щодо окремої концепції «розумне місто» ускладнює цілісну реалізацію політики Smart City. Однак в деяких містах реалізуються локальні ініціативи Smart City (наприклад, Kyiv Smart City, Львів – Розумне місто, «Місто у смартфоні» у Вінниці тощо), але вони мають фрагментарний характер і не завжди спираються на єдину нормативну базу. Проблемою залишається відсутність чітких стандартів національного рівня щодо використання ШІ, IoT, хмарних рішень, інтелектуального відеоспостереження в міському середовищі. Низка функцій – як: електронні петиції, відкриті бюджети, онлайн-запис до лікаря, електронні квитки – реалізуються за рахунок платформ або через «Дія».

На підставі проведеного дослідження, можна виокремити спільні риси щодо правового регулювання концепції «розумне місто», а саме: використання ІКТ як засобу підвищення ефективності міського управління; інтеграція цифрових сервісів у транспорт, медицину, безпеку, екологію тощо; необхідність захисту персональних даних у процесі обробки інформації; зростаюча роль муніципалітетів у цифровій трансформації територій. Разом з тим, слід звернути увагу і на відмінності правового регулювання, а саме: в ЄС – централізоване, уніфіковане, через стратегічні документи та регламенти (GDPR, Digital Compass); в США – децентралізоване, гнучке, з опорою на soft law та ініціативи штатів; в Україні – фрагментарне, базується на окремих актах і місцевих ініціативах. Досвід ЄС демонструє системність, чіткі правові стандарти, людиноцентричність, орієнтація на права людини; США – гнучкість, технологічна інноваційність, можливість експериментів на місцевому рівні.

Правове регулювання розвитку «розумного міста» в Україні перебуває на початковому етапі формування та характеризується фрагментарністю, нестачею міжгалузевої координації. Попри наявність окремих нормативно-правових актів, що регулюють електронні публічні реєстри, захист персональних даних та функціонування цифрових сервісів («Дія»), в Україні відсутній цілісний підхід до правового забезпечення Smart City як окремої політики. При цьому, в країні наявні окремі успішні муніципальні ініціативи (Kyiv Smart City, Львів Smart City, Вінниця у смартфоні), які демонструють готовність місцевих органів до впровадження діджитал інструментів.

Кожухівська Вікторія Юріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)

Сучасна соціально-політична і економічна ситуація в Україні, коли першочерговим завданням є боротьба з агресором та відстоювання територіальної цілісності, характеризується багатьма руйнівними процесами. Війна порушує фундаментальні основи правопорядку, знецінює основоположні права (зокрема на життя й свободу), що спричиняє у людей втрату віри в право і закон як ефективні засоби захисту. Атмосфера невизначеності, відчуття несправедливості та економічна криза спричиняють негативний вплив на психологічний стан суспільства, змінюючи серед іншого сприйняття системи права. За таких умов на особливу увагу заслуговує правова свідомість, рівень розвитку якої є критично важливим для утвердження поважного ставлення до права і законів, забезпечення стабільності, захисту прав і свобод, функціонування демократичних інститутів. В умовах воєнного стану саме правова свідомість (як форма суспільної свідомості) визначальним чином вплинула на збереження стійкості та формування належної мотивації до захисту суверенітету держави, відстоювання прав і свобод людини. Різні аспекти правової свідомості загалом та її особливості в умовах воєнного стану знайшли своє висвітлення у роботах багатьох науковців-правників, серед яких заслуговують на увагу дослідження Я. С. Богіва, Т. Є. Кагановської, Ю. Ю. Калиновського, І. В. Кипич, О. В. Петришина, О. С. Передерія, Т. С. Марусяка, О. Б. Демківа та інших. Однак проведені наукові розвідки не вичерпують зазначеної проблематики, внаслідок чого питання правової свідомості потребують додаткового аналізу з урахуванням сучасного стану суспільства і перспектив його подальшого розвитку. Все викладене вище підтверджує актуальність теми дослідження, що і зумовило її вибір. Відповідно метою дослідження є аналіз окремих проблем формування правової свідомості в умовах воєнного стану і обґрунтування на цій основі шляхів їх вирішення.

У науковій літературі під правосвідомістю розуміється зокрема сукупність оцінних думок та настанов, що визначають ставлення суб’єктів соціальних відносин (соціальних груп або суспільства в цілому) до права й чинного законодавства, а також практики його застосування, правових (або неправових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях[1]. Водночас Я. С. Богів, доволі

[1] Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність. Харків, 2008. С. 14

слушно, як видається, зауважує, що правосвідомість є не просто індивідуальною рисою, а системною характеристикою суспільства, яка визначає його здатність до саморегуляції через правові норми, і підкреслює, що без розвиненої правосвідомості громадян неможливо досягти стабільності правової держави, адже закони залишаються лише формальністю, якщо їх не сприймають і не виконують на практиці[1]. За такого розуміння слід визнати, що залученість громадян до участі у правових процесах значною мірою зумовлюється рівнем їх правосвідомості зокрема та правової культури загалом.

І тут слід визнати правоту тих авторів, які вказують на проблему відсутності ефективної системи правового виховання та правової освіти населення. У зв'язку з цим І. В. Кипич акцентує увагу на критичній важливості для майбутнього правової держави правосвідомості молоді, однак визнає, що її формування ускладнене через недостатню правову освіту та слабке залучення до правових процесів[2]. Зі свого боку, Н. М. Вахнюк вказує на такі проблеми: відсутність у сучасної молоді знань про право внаслідок скасування в середній школі викладання правознавства; ціннісна дезорієнтація під негативним впливом інтернет-середовища та соціальних мереж, де пропагуються деструктивні приклади протиправних дій; відсутність тісного зв'язку молоді з державним механізмом (молодь як активний суб'єкт порушує правові норми, інколи дискредитує їх, що негативно впливає на захист прав, свобод та законних інтересів усього суспільства)[3]. Війна лише посилила ці негативні тенденції, поставивши перед українським суспільством нові виклики та загрози. Однак слід визнати складність оцінки ситуації, скільки опитування демонструють різні (іноді протилежні) тенденції. Так, опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) у вересні-жовтні 2024 року показало, що 80% громадян ідентифікують себе насамперед як громадян України, що є ознакою зміцнення національної ідентичності[4]. Водночас інше опитування продемонструвало, що станом на вересень 2024 року близько 32% громадян України віком від 16 до 35 років розглядає еміграцію як бажаний сценарій і хотіли б виїхати на постійне проживання за кордон, якби мали таку можливість[5]. А це доволі значна частина молоді,

---

[1] Богів Я. С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2022. Випуск 33. С. 197.

[2] Кипич І.В. Проблеми та шляхи удосконалення формування молодіжної правосвідомості та її вплив на побудову правової держави. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2024. Вип. 3. С. 5.

[3] Вахнюк Н.М. Основні проблеми формування правової культури молоді в Україні. *Нове українське право.* 2023. Вип. 3. С. 130. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.18.

[4] Мосорко А. 80% українців ідентифікують себе насамперед як громадян України після 2022 року – опитування. *Українська правда.* URL: https://life.pravda.com.ua/society/80-ukrajinciv-identifikuyut-sebe-nasampered-yak-gromadyani-ukrajini-z-2022-roku-opituvannya-306022/ (дата звернення: 06.04.2025).

[5] Павленко А. Скільки молоді в Україні хоче виїхати за кордон і які причини – опитування. ТСН. URL: https://tsn.ua/ukrayina/skilki-molodi-v-ukrayini-hoche-viyihati-za-kordon-i-yaki-prichini-opituvannya-2716698.html (дата звернення 06.04.2025).

яка в майбутньому могла б стати основою для повоєнної розбудови держави. Такі тенденції не лише посилюють демографічну кризу, а і створюють реальну загрозу втрати свідомої та активної частини суспільства, необхідного для зміцнення правових інститутів. Зрозуміло, що вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, в межах якого необхідно: 1) розробити чітку стратегію соціально-економічного розвитку України; 2) важливим напрямом цієї стратегії повинна стати розробка сучасної та ефективної системи правового виховання та якісної правової освіти, яка серед іншого повинна закріплювати повернення правознавства до шкільної програми, розробку і впровадження доступних і цікавих онлайн-курсів і тренінгів, спрямованих на підвищення правової обізнаності суспільства загалом та молоді зокрема. Видається, що в загальному підсумку це сприятиме і зменшенню еміграційних настроїв серед молоді.

Не можна залишити поза увагою загострення в умовах воєнного стану проблем у сфері ефективності захисту прав і свобод людини, що значно посилюють негативні тенденції у розвитку правової свідомості суспільства. Так, за даними опитування Центру Разумкова від січня 2024 року, лише 17,9% українців довіряють судам, тоді як 67,8% висловлюють недовіру; прокуратурі довіряють 24,4%, а не довіряють 59,7%; лише довіра до Національної поліції, яка досягла 58,4%, контрастує з іншими показниками і може свідчити про певні успіхи реформ у цій сфері[1]. Відповідно слід визнати, що низька довіра до судів і слабка ефективність правових інститутів ускладнюють реалізацію цих прав на практиці, тим самим поглиблюючи кризу правосвідомості. Думається, що однією з причин низької довіри є відсутність ефективної взаємодії між державою та суспільством. Хоча національна ідентичність зміцнюється, через недовіру до правових інститутів відбувається розрив між громадянською самоідентифікацією та практичною реалізацією прав. Доволі слушною вбачається думка О. Б. Демківа і Т. С. Марусяк, що громадськість в умовах воєнного стану більше пріоритезує особисту автономність та приватність, відокремлюючи себе від держави. Виявляється двоїстість: різні форми індивідуальних правопорушень сприймаються не так гостро, як у сфері державного управління[2]. Вирішення цієї проблеми, як видається, лежить в площині тісної взаємодії держави та громадянського суспільства: державі слід дослухатися до настроїв суспільства, підтримувати прагнення до реформ, що є головним рушієм позитивних змін, та створити необхідні

[1] Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.). *Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова.* URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r (дата звернення: 06.04.2025).

[2] Демків О. Б., Марусяк Т. С. Правосвідомість українського суспільства в умовах воєнного стану. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту:* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19 квітня 2024 р. Харків: ДБТУ, 2024. С. 29.

умови для трансформації правової системи. В якості окремих кроків у цьому напрямі можна запропонувати створення прозорих судових процедур, ефективної системи безкоштовної правової допомоги, спрощеної процедури оскарження рішень, які загалом сприятимуть ефективній реалізації правового захисту в умовах війни та підвищенню довіри громадян.

В контексті правосвідомості в умовах війни необхідно враховувати і загальний психологічний стан суспільства, який за даними Центру Разумкова від січня 2024 року покращився порівняно з 2022 роком, проте задоволеність життям знизилася[1]. Водночас зросла готовність звернутися по психологічну допомогу (з 7% у 2022 році до 17% у 2025 році)[2], що демонструє нездатність самостійного вирішення цих проблем. З часом, люди пристосувалися до екстремальних умов, однак депресивні настрої зростають, що призводить до зниження готовності громадян до активних дій у правовій системі. Відповідно є потреба у подальшому розвитку національних програм психологічної підтримки, безкоштовних консультаційних центрів, особливо для ветеранів та мешканців прифронтових зон, інтеграції психологічної допомоги в закладах освіти та медустановах. І тут слід погодитися з І. В. Кипич, шо визнає вплив психологічного стану суспільства на сприйняття права та пропонує інтеграцію психологічної підтримки в програми правового виховання з метою підвищення їх ефективності[3].

Отже, проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки. По-перше, проаналізувати окремі проблеми формування правової свідомості в умовах воєнного стану, а саме: 1) відсутність ефективної системи правового виховання та правової освіти населення; 2) еміграційні настрої; 3) відсутність ефективної взаємодії між державою та суспільством; 4) вплив психологічного стану суспільства. По-друге, обґрунтувати необхідність комплексного підходу до вирішення цих проблем, який серед іншого повинен включати такі заходи: 1) розробку чіткої стратегії соціально-економічного розвитку України; 2) створення сучасної та ефективної системи правового виховання та якісної правової освіти (повернення правознавства до шкільної програми, впровадження онлайн-курсів і тренінгів тощо); 3) створення сприятливих умов для трансформації

---

[1] Оцінка ситуації в економічній сфері, соціальне самопочуття громадян, віра в перемогу. *Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова.*
URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-ekonomichnii-sferi-sotsialne-samopochuttia-gromadian-vira-v-peremogu?fbclid=IwAR1fNUuRbmu9j5Gt7w-b_hoN9shL80UEYlbKxdurvuFmlKDbHVk1B0FWspM

[2] Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни: результати соціологічного дослідження на січень, 2025. *Ти як?* URL: https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany (дата звернення: 06.04.2025)

[3] Кипич І.В. Проблеми та шляхи удосконалення формування молодіжної правосвідомості та її вплив на побудову правової держави. ... С. 9

правової системи зокрема створення прозорих судових процедур, ефективної системи безкоштовної правової допомоги, спрощеної процедури оскарження рішень; 4) створення національних програм психологічної підтримки, глибока інтеграція психологічної допомоги в життя громадян. Видається, що запропоновані міри сприятимуть підвищенню рівня правової свідомості в надскладних умовах воєнного стану.

Сапожнікова Лада Павлівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЕВОЛЮЦІЮ ПРАВ ЛЮДИНИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)

Видається аксіоматичним, що фундаментом цивілізованого розвитку суспільства, поряд із демократією та верховенством права, є права і свободи людини. Водночас права людини не є даністю: кожне з них виборювалося, змінюючи уявлення про життєво необхідні можливості людини, спрямовані на задоволення її потреб та інтересів. І цей процес не є завершеним, оскільки зміни суспільних, технологічних та політичних умов зумовлюють нові виклики в сфері прав людини та необхідність адаптації до сучасних реалій, внаслідок чого обґрунтовується існування нових прав і свобод, зокрема цифрових прав, права на екологічну безпеку та етичні аспекти використання штучного інтелекту. На противагу цьому висловлюються і побоювання, що надмірна диференціація прав може призвести до юридичної невизначеності та ускладнити (або взагалі унеможливити) їх ефективну реалізацію. Все це свідчить про відсутність єдиного підходу до розуміння природи і еволюції прав людини, їх універсальності та ефективності механізму забезпечення.

Різні аспекти еволюції прав людини неодноразово досліджувалися у науковій літературі. Так історичний розвиток прав людини висвітлюється у роботах К. Васака (K. Vasak), А. Танчака, М. Антонович та інших. Обґрунтуванню доцільності виокремлення нових поколінь прав людини присвятили свої роботи А. Шаварин, Т. Попович, А. Семітко та інші. Водночас проведені дослідження не вичерпують всієї проблематики еволюції прав людини, внаслідок чого ці питання потребують додаткової розробки. Все викладене вище свідчить про актуальність теми дослідження, що і зумовило її вибір. Відповідно метою дослідження є узагальнення основних підходів до еволюції та теорії поколінь прав людини, а також обґрунтування на цій основі власної позиції, щодо доцільності виокремлення нових поколінь прав людини, з урахуванням їх сучасного стану та перспектив подальшого розвитку**.**

Загалом під правами людини розуміються невід'ємні, універсальні та невідчужувані можливості, що належать кожному індивіду з моменту народження, незалежно від раси, статі, національності, мови, релігії чи інших ознак.[1] Вони є основою гідності та свободи особи, та закріплені як у національному, так і міжнародному праві, основу яких складає закріплений Загальній декларації прав людини 1948 року[2] принцип «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Комплексний характер прав людини зумовлює розуміння їх еволюції як складного і багатовимірного процесу, що охоплює не лише історичний розвиток уявлень про їх сутність, обсяг і зміст, але й поступове їх визнання, закріплення та реалізацію у правових системах різних держав та на міжнародному рівні. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдності у питаннях причин та характеру змін прав людини.

Так, Т. Х. Маршалл (T. H. Marshall) обґрунтовував розвиток прав людини крізь призму громадянстві, результатом чого став їх поділ на три категорії: громадянські (виникли в 18 столітті, забезпечують свободу та рівність перед законом), політичні (розвинені в 19 столітті, гарантують участь у політичному житті, включаючи право голосу та право на об'єднання) та соціальні права (з'явилися в 20 столітті, спрямовані на забезпечення гідного рівня життя, зокрема право на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист)[3]. Зі свого боку Е. Рузвельт (E. Roosevelt) вважала, що права людини мають включати не лише громадянські та політичні, але й соціальні та економічні права. Вона підкреслювала важливість доступу до освіти, медичного обслуговування, гідних умов праці та соціального захисту для забезпечення рівності та гідності кожної людини [4]. Її погляди стали основою Загальної декларації прав людини ООН, де були закріплені ці права як невід'ємні частини загального поняття прав людини.

Водночас найбільшого поширення набув підхід К. Васака, який, надихаючись девізом Французької революції «Liberté, Égalité, Fraternité» («Свобода, Рівність, Братерство»), запропонував концепцію «трьох поколінь» прав людини[5]. За такого підходу перше покоління охоплює громадянські та політичні права, основу яких складають ідеї лібералізму та індивідуальної свободи, зокрема право на життя, свободу слова, свободу совісті, виборче право тощо. Відповідно друге покоління прав людини

---

[1] Human rights. *United Nations.* URL: https://www.un.org/en/global-issues/human-rights

[2] Universal Declaration of Human Rights: UN. General Assembly, Paris, 10 December 1948. (General Assembly resolution 217 A). URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf

[3] Marshall T. H. Citizenship and social class and other essays. Cambridge: Cambridge University Press, 1950. P 10.

[4] Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights. *Bonavero Institute of Human Rights*, URL: https://www.law.ox.ac.uk/centres-institutes/bonavero-institute-human-rights/eleanor-roosevelt-and-universal-declaration-human

[5] Vasak K A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier: a window open on the world*. 1979. XXX. 11. P. 28-29, 32, illus.

утворюється сукупністю соціальних, економічних та культурних прав, виникнення та нормативне закріплення яких було зумовлено прагненням забезпечити рівні умови для розвитку кожної людини в суспільстві. Це покоління прав пов'язано з ідеями соціальної справедливості та добробуту, сприяє зменшенню соціальної нерівності, гарантує доступ до базових благ для гідного життя та охоплює право на освіту, працю, соціальний захист, медичне забезпечення, культурний розвиток тощо. Серед іншого ці права закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966)[1], який забезпечує рівний доступ до освіти, охорони здоров'я та культурних прав для розвитку особистості в соціальному та культурному контексті. Третє покоління прав людини представлено колективними (солідарними) правами, формування яких стало результатом глобальних викликів 20 століття (екологічних катастроф, війн, глобалізації). Їх основу складають ідеї солідарності народів і неможливість самостійної реалізації окремою людиною. До числа прав третього покоління відносяться право на чисте довкілля, мир, розвиток, самовизначення народів та доступ до ресурсів для гідного життя. Хоча ці права визнаються в міжнародному праві, вони не завжди закріплені в єдиному обов'язковому документі, а розвиваються через міжнародні угоди, як-от Декларація прав народів на самовизначення, а також ініціативи в охороні довкілля та глобальної безпеки.[2] Як зазначається у науковій літературі, такий підхід дає змогу краще зрозуміти еволюцію прав людини, їхню взаємозалежність і механізми реалізації на національному та міжнародному рівнях, внаслідок чого став важливим аналітичним інструментом у сфері міжнародного права та правозахисної діяльності[3]. Водночас відмічається, що модель К. Васака є спрощеним вираженням надзвичайно складних історичних даних і не має на меті запропонувати лінійний процес, у якому кожне покоління народжує наступне, а потім відмирає, або що одне покоління є важливішим за інше, або що покоління є роздільними. Три покоління розуміються як кумулятивні, що збігаються та є взаємозалежними і взаємопроникаючими[4]. І дійсно, концепція трьох поколінь прав людини дає змогу глибше зрозуміти їхню еволюцію, поступове розширення уявлень – від першого покоління, що гарантує особисту свободу та рівність, до другого, орієнтованого на соціальну справедливість, та третього, яке враховує колективні інтереси та глобальні виклики.

---

[1] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ООН, Пакт від 16.12.1966: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 11.04.2025).

[2] Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. / За ред. Патриції Брандер, Еллі Кін, Віри Юхаж, Аннетт Шнайдер; Остаточне редагування та координування: Руї Гомеш; друге видання, перегляну́те у 2020 році, оновлене у 2023 році; видавництво Ради Європи. Київ: Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2023. URL: https://rm.coe.int/compass-2024-ukr/1680afc555

[3] Weston B. H. Human rights. *Human rights quarterly.* Cambridge: Cambridge University Press 1984.

[4]Weston B.H. Human rights. Encyclopedia Britannica. 23 March 2025.
URL: https://www.britannica.com/topic/human-rights

Водночас такий підхід сприяє цілісному розумінню еволюції прав людини в контексті реакції на зміни у світовому порядку, технологічному прогресі та суспільних відносинах і тим самим зумовлює можливість виходу за межі класичної тріади поколінь. Розвиток цифрових технологій, біоетики, штучного інтелекту, зростання екологічних загроз мали наслідком обґрунтування необхідності виділення нових поколінь прав людини.

Так, до четвертого покоління прав людини відносять комплекс прав, що виникли на зламі XX–XXI століть як результат науково-технічного прогресу зокрема в медичній, біологічній та цифровій сферах. Права цього покоління є реакцією на виклики, які ще отримали належного регулювання, і включають соматичні права, право на смерть, трансплантацію, клонування, репродуктивні права, а також права, пов'язані з цифровими технологіями, зокрема доступ до інтернету.[1] Зокрема М. Piccе (M.Risse) обґрунтовує необхідність визнання «епістемічних прав» у цифрову епоху та стверджує, що традиційні права не забезпечують належного захисту особистості в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, і пропонує нові права для збереження людської автономії та інтелекту в цифровому середовищі[2]. Противники такого підходу (зокрема релігійні діячі) висловлюють занепокоєння щодо етичних та моральних аспектів таких практик. Так, Папа Франциск підкреслює необхідність захисту життя та гідності людини, виступаючи проти практик, які можуть знецінювати людське життя[3]. Видається, що умови цифровізації суспільства четвертого покоління прав людини потребують переосмислення з огляду на важливість захисту особистості (особистих даних) у світі технологій, з одночасним визнанням пріоритету моральних цінностей, збереженням людської гідності попри технічний прогрес, тобто знаходження балансу між інноваціями та гуманізмом.

Права п'ятого покоління характеризують новий етап у розвитку свободи, основу якого утворюють божественні, духовно-моральні та футуристичні аспекти людського існування. Ці права покликані захищати людину та її душу від руйнівного впливу навколишнього світу, зберігаючи гідність і духовний баланс у добу стрімкого технічного прогресу. До них належать: право на повагу до духовної гідності, на духовну освіту та виховання, на народження в любові, на творчість, що не порушує норм права. У світлі нових викликів додаються права на безпечне співіснування з технологіями, цифрове безсмертя, трансгуманізм, освоєння космосу та глобальне громадянство з вільним вибором місця проживання. Зокрема на

[1] Попович Т., Шаварин А. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 12. С.266-271.
[2] Risse M. *The Fourth Generation of Human Rights: Epistemic Rights in Digital Lifeworlds*. Harvard University Press. 2021. P 351–378.
[3] Franciscus**.** *Evangelii Gaudium: Apostolic Exhortation on the Proclamation of the Gospel in Today's World*. Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2013.

думку М. Сандела (M. Sandel) сучасні технології (генетичні модифікації та штучний інтелект) повинні бути регульовані через права людини для забезпечення етики та соціальної справедливості в майбутньому[1]. Зі свого боку Ф. Фукуяма (F. Fukuyama) виступає проти прав п'ятого покоління, оскільки вони можуть порушити фундаментальні права людини, зокрема право на природну смерть і непорушність особистості, а також створити нові форми нерівності[2]. Незважаючи на протилежні висновки, обидва підходи вказують на важливість етичного осмислення технологічного прогресу, збереження цілісного бачення людини як моральної та автономної істоти.

Отже, проведений аналіз дав змогу узагальнити основні підходи до еволюції та теорії поколінь прав людини. Підтримується підхід до еволюції прав людини як складного і багатогранним процесу, який відображає зміни в суспільних, політичних і правових умовах розвитку людства, основу якого складає концепція поколінь прав людини. Видається доцільним та обґрунтованим виокремлення нових поколінь прав людини, оскільки сучасні виклики (технологічний прогрес, зміни в глобальному середовищі, соціальні трансформації тощо) зумовлюють необхідність адаптації та розширення традиційного розуміння прав людини. Водночас в процесі правового регулювання необхідно зберігати розумну обережність з огляду на висловленні застереження з тим, щоб забезпечити непорушність фундаментальних прав і свобод людини. Думається, що ці результати можуть стати основою для подальших розвідок, щодо генезису прав людини.

Саюк Вікторія Борисівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Письменна О.П.)

У сучасних умовах однією з актуальних тем пов'язаних з здійсненням адвокатської діяльності є опрацювання значного обсягу документів та інформації, що складається в діловодство адвоката. Даний процес охоплює широке коло матеріалів – від процесуальних документів до особистих даних клієнтів, які формують адвокатське досьє. З розвитком цифрових технологій, зростає потреба у вдосконаленні методів роботи з інформацією, її захисту та адаптації до сучасних реалій.

[1] Sandel, M. J. *Justice: What's the Right Thing to Do?* Farrar, Straus and Giroux. 2009.
[2] Фукуяма, Ф. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. Фаррар, Страус і Джірукс. 2002.

Питання щодо документаційного забезпечення та цифровізації адвокатської діяльності у своїх дослідженнях розглядали такі науковці, як: Ю.М. Бисага, В.В. Заборовський, Т.О. Рабко, В.О. Святоцька, В.В. Манзюк, С.В. Демченко, К.О. Клименко та інші дослідники.

Адвокатську діяльність супроводжує значна кількість документів, а відтак можемо говорити про функціонування «діловодства адвоката». Поняття «діловодство адвоката» слід розуміти у широкому сенсі цього слова. До діловодства адвоката можна віднести діяльність щодо будь-яких матеріалів, які становлять адвокатське досьє. Відтак у адвокатській діяльності можна умовно виокремити різні блоки діловодства залежно від категорії та обсягу конкретної справи.[1]

До першого блоку слід віднести процесуальні документи: позовні заяви та їх копії, скарги, клопотання, відзиви та інші документи. До другого блоку належать запити в органи державної влади в різні приватні організації, копії процесуальних документів, які отримує адвокат від іншої сторони по справі. Третій блок складається з документів, які стосуються справи, яку веде адвокат або предмету договору про надання правової допомоги а саме: копії протоколів, які виступають доказами по справі також це копії висновків експертів, відео та звукозаписи та інше.

Окрему категорію документів становлять відомості та інформація, що зібрана адвокатом під час його роботи, але не пов’язані з матеріально-правовими або процесуальними аспектами, зокрема до них відносять: анкети, дані про клієнта, записи розмови з клієнтом, плани роботи, тощо. Сюди також входять документи, що підтверджують взаємодію адвоката з клієнтом, такі як оригінал та копії договору про надання правової допомоги, копії ордерів, фінансові документи (квитанції, що відображають проведені роботи, звіти про витрати на відрядження) та інші.

Перший документ, який отримує адвокат для заняття адвокатською діяльністю – свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Відповідно до статті 12 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» особі, яка склала присягу адвоката України, радою адвокатів регіону у день складення присяги безоплатно видаються свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України. Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю і посвідчення адвоката України не обмежуються віком особи та є безстроковими.

В законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в статті 26 закріплено, що є підставами для здійснення адвокатської діяльності, а саме адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правничої допомоги. Документи, що посвідчують повноваження адвоката на надання правничої допомоги, є: договір про надання правничої допомоги; довіреність; ордер; доручення органу (установи),

[1] Туманевич Л.К. «Документаційне забезпечення адвокатської діяльності в Україні». Київ: НАУ, 2022. 90 с.

уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги. Відповідно до закону України згаданого вище договір про надання правничої допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правничої допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правничої допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору.[1] Даний договір виступає обов'язковою умовою для здійснення діяльності адвокатом у свою ж чергу клієнт зобов'язується оплатити надані послуги та фактичні витрати, які є необхідними для виконання договору.

Важливою складовою документаційного супроводу адвокатської діяльності є «Ордер на надання правничої (правової) допомоги» – документ, що засвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера.[2]

Надання правової допомоги клієнту передбачає обробку значного обсягу інформації. Така інформація може міститися у записах, які веде адвокат під час зустрічі з довірителем, у документах, наданих клієнтом (іншими особами) або отриманих адвокатом самостійно. При наданні правової допомоги адвокат може опрацьовувати великий обсяг правових актів, коментарів до них, монографій, актів судової практики тощо. До цього можуть додаватися копії матеріалів справи, відомості про роботу державних органів, імена та адреси осіб, з якими співпрацює адвокат під час роботи у справі, нотатки чи інші записи адвоката тощо.[2]

Під час виконання доручення адвокату надаються як копії, так і оригінали різноманітних документів або інших інформаційних носіїв. Серед таких документів можуть бути, зокрема, правовстановлюючі документи, що стосуються предмета спору, копії документів, які посвідчують особу клієнта, свідоцтва про державну реєстрацію актів цивільного стану, установчі документи юридичних осіб тощо. До інших матеріалів, що належать клієнту, відносяться його речі, передані адвокату для використання в процесі виконання доручення.

Складовою адвокатського досьє є адвокатський запит – письмовий документ, що являє собою звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх відповідальних службових осіб, підприємств, установ і організацій, громадських об'єднань з метою надання

[1] Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відомості Верховної Ради. 2013. № 27. ст.282. URL: https://zakon.rada.gov.ua/la-ws/show/5076-17#Text (дата звернення 03.04.2025).

[2] Заборовський В.В. «Правова природа довіреності та ордера як документів, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Юридичні науки. № 45. 2014. С. 273-276

інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту. Формувати запит адвокат може самостійно або ж його довірений помічник. Документ має бути письмово оформлений у паперовій формі та особисто підписаний адвокатом. [1]

У кожного практикуючого адвоката існує архів, в якому зберігаються: матеріали справ, копії особистих документів клієнтів, копії процесуальних документів та інші важливі документи і речі. Архівний документ адвоката – це документ незалежно від його форми, виду матеріального носія інформації, місця та часу створення, який припинив виконувати функції, що є власністю адвоката і зберігається за місцем його професійної діяльності в умовах його юридичної значущості.[1] Архівні документи зазвичай знаходяться у захищеному місці, яке забезпечує збереження документації, в яких розміщенні конфіденційні дані, адже більшість судових справ, якщо адвокат практикується в одній з сфер права мають багато спільного (складанні процесуальних документах, судовій практиці).

Інформаційні технології швидко проникають у сферу адвокатської діяльності. Завдяки їхньому розвитку дедалі більше документів та інформації зберігається в цифровому форматі, комунікація з клієнтами все частіше відбуваються через сучасні технологічні засоби. Через мережу Інтернет, зокрема електрону пошту, через різноманітні месенджери – для зручнішої комунікації з клієнтом передається інформація, пов’язана з наданням юридичної допомоги, яка включає адвокатську таємницю та персональні дані клієнтів. Виконуючи свої професійні обов’язки, адвокат оперує значним обсягом інформації. При цьому адвокати, так і їхні клієнти зазвичай використовуючи техніку не мають достатніх знань у галузі інформаційної безпеки чи захисту персональних даних, щоб ефективно застосовувати відповідні методи захисту. Як наслідок, результати роботи адвоката з інформацією стають уразливими до несанкціонованого доступу з боку третіх осіб.

Слід звернути увагу, що важливість інформаційних технологій у діяльності юриста зумовлена тим, що одержання правової інформації стосовно певної юридичної ситуації здійснюється шляхом комплексу інформаційно-правових, інформаційно-пошукових, інформаційно-комунікативних і інформаційно-аналітичних заходів.[2]

У період воєнних дій на території України адвокати стикаються з низкою викликів, зокрема неможливістю проводити офлайн зустрічі з клієнтами. Питання неможливого проведення зустрічі адвоката із клієнтами частково вирішилась, під час пандемії завдяки використанню мобільних застосунків, таких як Zoom, Skype, Meet, Microsoft Teams, інші месенджери,

[1] Грабовський Ю.Л. «Адвокатський запит як засіб отримання адвокатської інформації». Інформація і право. Т. 1, №2. 2015. С. 32-38.
[2] Демченко С.В. «Інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в умовах сучасної України». Law. State. Technology. Випуск 4. 2023. С.37-42.

які раніше застосовувалися переважно для приватного спілкування. Даний досвід допоміг переглянути підходи до організації роботи та оцінити можливості дистанційного формату, хоча при цьому слід звертати увагу на конфіденційність такого спілкування, адже адвокат зобов'язаний забезпечувати збереження адвокатської таємниці, але наразі не повністю гарантувати безпеку даних при використанні будь-якого з цих онлайн-інструментів.

Ще одним кроком до цифровізації адвокатської діяльності стало запровадження 2019 року можливість генерації ордеру через «Особистий кабінет адвоката» на офіційному веб-порталі НААУ. Відповідний ордер містить обов'язкові реквізити, які частково заповнюються автоматично, зокрема це QR-код із посиланням на профіль адвоката в Єдиному реєстрі адвокатів України, тоді як інші дані адвокат вносить самостійно.

У квітні 2021 р. у підсистемі «Електронний суд» з'явилася можливість для користувачів-адвокатів створювати електронні ордери, отримуючи доступ до судових справ, у яких вони представляють інтереси клієнтів. Для можливості формування електронного ордера в ЄСІТС у профілі користувача у підсистемі «Електронний суд» обов'язково повинна міститися відмітка про наявність у нього статусу адвоката.[1]

Ще одним важливим кроком, стало запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що дозволяє адвокатам контактувати з судовою системою в електронному форматі, що сприяє зменшенню часу та грошових коштів, полегшує доступ до судових справ та матеріалів.

Отже, можна дійти логічного висновку, що у процесі здійснення адвокатської діяльності, адвокат оперує значним масивом документів, які потребують надійного зберігання. Практикуючі юристи найчастіше зберігають документи як у електронному, так і в паперовій формі. Інформація яка є недоступною для широкого колу осіб зберігається в паперовому форматі. Розвиток цифрових технологій призвів до стрімкого впровадження та застосування інформаційних ресурсів у всі сфери життя, зокрема, в адвокатській діяльності поширилася практика проведення судових засідань із використанням технічних засобів, запровадження електронного документообігу. З проведеного вище аналізу, можна дійти висновку, що цифровізація адвокатської діяльності є суттєвим кроком, адже це сприяє роботі адвокатів, зберігаючи при цьому високу якість юридичних послуг.

[1] Рабко Т.О. «Електронне судочинство. Сучасні виклики та реалії»: посібник. Вища школа адвокатури. Київ. 2024

Саюк Юлія Борисівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВНИКІВ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Письменна О.П.)

Питання забезпечення якісної підготовки правників є актуальною в розвитку правової освіти, адже юридичні клініки займають важливу роль у підготовці фахівців права, поєднуючи теоретичні знання з практичними навичками, що є важливим етапом формуванням юристів.

Дану тематику досліджували такі науковці як: А.О. Галай, С.О. Молібог, М.В. Удод та інші.

На сьогоднішній день юридичні клініки існують по всьому світі. Вони відрізняються, мають різну структуру та виконують різні завдання. Одні створені при вузі і на його базі, інші працюють відокремлено, більшість юридичних клінік діють на базі вищих навчальних закладів.

Не має чіткої дати та місця де з'явився термін «юридична клініка». Скоріш за все вперше даний термін використав професор Фроммгольда, його стаття була опублікавана 1881 році в німецькому журналі. Через 20 років, у 1901 році професор Люблінський А. висловив своє бачення юридичної клінніки та дав пояснення чому потрібно створювати такі заклади. У 20-30-ті роки XX століття термін «клінічна юридична освіта» вживається у США. Одним із перших, хто зацікавився цим питанням, був Джером Франк, автор статті – «Чому б не створити клініку для юристів?» (видання «Огляд правових питань», Університет Пенсільванії, США, 1933 рік). У своїй праці Джером Франк провів певні аналогії між клінічною юридичною та медичною освітою та запропонував започаткувати принципово новий вид навчання юристів, запозичивши з медицини ідею використання працюючих клінік як основи для підготовки молодих спеціалістів. Значний розвиток клінічної юридичної освіти відбувся в 60-тих роках XX століття завдяки сприянню приватних фондів.[1] Згодом юридичні клініки поширюватися в інших країнах світу, зокрема в Англії, Німеччині, Франції, інших європейських державах.

Авторитетним зразком є «клініка правової допомоги» університету Далхаузі, заснована в 1979 році. Вона стала першою програмою правової допомоги в Новій Шотландії, яка отримала державне фінансування, а також увійшла до числа перших чотирьох університетських клінічних програм юридичної освіти в Канаді. У клініці можна отримати дпомогу з таких галузей права як: сімейне та кримінальне право. Також можна отримати допомогу які стосуються благодійність, еміграція, оренда, державне житло

[1] Молібог С., Павленко Д., Дарел Браун. Юридична клініка. – Київ.: Центр комерційного права, 2002. С. 6.

та пенсійне законодавство. Найчастіше клієнтами клініки є незаможні люди, у тому числі жінки та діти.

Під час роботи у клініці, студенти можуть допомогти клієнтам з життєво важливим питанням, зокрема до такої категорії населення відносяться люди, які не можуть оплатити послуги кваліфікованих юристів. Також робота в клініці дозволяє студентам отримати унікальний досвід та надважливі навички у рамках навчальної програми.

В Україні перша юридична клініка з'явилася в 1996 році. На сьогодні в нашій державі юридичні клініки функціонують у понад 40 вищих навчальних закладах.[1] Де студенти старших курсів під наглядом викладачів надають безоплатну кваліфіковану допомога малозабезпеченому населенню. Більшість з них входять в Асоціацію юридичних клінік України, яка була створена у 2003-2004 роках.

Міністерство освіти і науки України є основним суб'єктом державного управління діяльністю юридичних клінік, однак ефективно координує та підтримує діяльність юридичних клінік в Україні громадська організація «Асоціація юридичних клінік України» (далі по тексту – АЮКУ).

Відповідно до статуту громадської організації, мета діяльності АЮКУ полягає в підтримці розвитку в Україні юридичного клінічного руху та юридичної клінічної освіти, впровадження новітніх освітніх методик у процес підготовки юристів в Україні й за її межами, а також реалізації відповідних правопросвітніх, правоосвітніх і правозахисних програм для населення України. АЮКУ надає значну підтримку діяльності юридичних клінік України, сприяє їх розвитку, організовує та проводить різного роду заходи, які сприяють більш ефективному їх функціонуванню. Ці заходи проходять як офлайн так і онлайн. Вона є єдиною організацією, яка сьогодні ефективно координує діяльність юридичних клінік України та сприяє їх розвитку, тому фактично є суб'єктом недержавного управління їхньою діяльністю.[2]

Розвиток клінійчної освіти в Україні обумовило створення відповідної правової основи. Міністерство освіти і науки України видав наказ № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 3 серпня 2006 року. В наказі було зазначено: «Ректорам вищих навчальних закладів III-IV рівнівня акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форм власності і підпорядкування, забезпечити

[1] Копиленко О. Проблеми юридичної освіти в Україні в контексті Болонського процесу // Стан, проблеми та перспективи інтеграції України у європейський освітній і науковий простір : матеріали IX міжнар. наук. конф., 12–15 квіт. 2005 р., м. Ужгород (Україна) м. Сніна (Словаччина) / упоряд. Х. М. Олексика. Ужгород : [б. в.], 2005. С. 18.

[2] Савелова, Ю. М. "Асоціація юридичних клінік України як суб'єкт недержавного управління діяльністю юридичних клінік України." Юридичний науковий електронний журнал 1 (2017): 107-109.

створення юридичних клінік та їх функціонування відповідно до цього Положення».[1]

Основними завданнями юридичної клініки є надання студентам можливості набуття практичних навичок за обраною спеціальністю, а також організація баз для проходження ними навчальної та виробничої практики. Важливою складовою діяльності юридичних клінік є надання безоплатної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, проведення правопросвітницької роботи серед громадян, а також забезпечення взаємодії студентів з фахівцями-практиками судових, правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, юридичні клініки сприяють ефективному обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та правниками з метою оперативного реагування на потреби громадян.

У своїй діяльності юридична клініка керується законодавством України, Статутом вищого навчального закладу та Положенням юридичну клініку, затвердженим керівником навчального закладу. Юридична клініка не є юридичною особою. Вона, як структурний підрозділ, може мати відповідні штампи і бланки з власним найменуванням, а також користуватися майном вищого навчального закладу.

Добре засвоєна теорія, не є запорукою успішного юриста. Важливим чинником виступає вміння правильно й професійно застосовувати набуті знання на практиці. Саме юридична клініка дає можливість студентам-юристам не лише опанувати теоретичний матеріал, а й здобути практичні навички.

Важливим місцем серед методів навчання в юридичній клініці є реальна допомога клієнтам у вирішення їх справ. Це надає не лише тереотичні знання, а також практичні. Окрім цього використовуються й інші методи. Серед них є метод інсценування судового засідання чи іншої правової ситуації. Студенти розігрують судовий процес за реальночи чи вигаданою, виступаючи в різних ролях (суддя, адвокат, прокурор та інші учасники судового процесу). Даний метод дає змогу удосконалювати навички публічного виступу, аргументування та відстоювання власної позиції, а також ознайомитися з процедурою судового розгляду. Крім цього, важливу роль відіграють зустрічі студентів із юристами-практиками, суддями, адвокатами. Такі заходи дають можливість отримати відповіді на практичні запитання, обмінятися досвідом, а також прослухати лекції чи взяти участь у круглих столах.

Отже, юридичні клініки відіграють важливу роль у забезпеченні якісної підготовки правників, адже хороший правник це не лише про гарну засвоєну теорію, а також про вміння використовувати набуті під час навчання теоретичні навички при вирішені справ на практиці. Робота в

[1] Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН України від 03.08.2006 № 592.

клініці дозволяє краще засвоїти матеріал, підготуватися до реальної роботи у правовій сфері та сприяти розвитку правової культури серед населення. Також за допомогою юридичних клінік формується нове покоління юристів, які не лише мають гарні знання, а також вміють застосовувати їх на практиці.

Чумаченко Ганна Сергіївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРЕЗУМПЦІЙ В ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Стаднік І.В.)

В сучасних умовах трансплантологія є однією з найважливіших галузей медицини, що динамічно розвивається та має особливе соціальне значення у сфері забезпечення права людини на життя та здоров'я, а також досягнення загального блага. Водночас об'єктивні та суб'єктивні фактори (зокрема критична нестача органів, постійно зростаючий попит на них, неготовність суспільства тощо) вимагають від урядів держав належної уваги та розробки ефективного механізму правового регулювання відносин в сфері трансплантології. Одним з інструментів, що входять до складу зазначеного механізму є презумпція (згоди або незгоди), що визначальним чином впливає на вирішення питання щодо вилучення органу(-ів) у мертвих осіб. Безпосередньо аналізу презумпцій в цій сфері присвятили свої роботи М. Г. Авдєєв, А. М. Жук, А. В. Мусієнко та інші. Водночас проведені дослідження не вичерпують зазначеної проблематики, оскільки внаслідок швидкого розвитку відносин в цій сфері проблеми презумпцій потребують додаткового аналізу з урахуванням сучасного стану та перспектив подальшого розвитку трансплантології. Все це підтверджує актуальність теми дослідження, що і зумовило її вибір.

Відповідно метою дослідження є узагальнення основних підходів до визначення видів та змісту презумпцій, що діють у сфері трансплантології, конкретизація переваг та недоліків кожної з них та обґрунтування на цій основі доцільності запровадження певної презумпції в Україні.

Важливим етапом в розвитку трансплантології в Україні стало прийняття у 2018 році Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», яким було закладено необхідну нормативну основу для проведення операцій з пересадки органів від померлого донора[1], оскільки до цього дозволялось пересаджувати органи виключно від живого донора. Це сприяло розвитку трансплантології, дало

[1] Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2018. № 28. Ст.232. (Із змінами).

змогу врятувати більше життів людей і одночасно з цим викликало дискусію з приводу обрання однієї з двох відомих у сучасному світі презумпції.

Перша з них відома як презумпція незгоди, відповідно до якої особа за наявності бажання повинна письмово або усно при свідках засвідчити своє бажання у випадку смерті стати донором. Слід зазначити, що саме такий підхід закріплено чинному законодавстві України. Так, згідно ч. 2 ст. 290 Цивільного кодексу України[1] (далі – ЦК України) взяття органів та інших анатомічних матеріалів з тіла фізичної особи, яка померла, не допускається, крім випадків і в порядку, встановлених законом. Водночас ч. 3 тієї ж статті передбачає право фізичної особи дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. До того ж згідно ст. 271 ЦК України зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

Друга отримала назву презумпції згоди, оскільки виходить принципу: «Тиша – знак згоди». Відповідно, зміст такої презумпції виражається у дозволі вилучення органів після смерті людини, яка за життя не виявила і не засвідчила свою незгоду у належний спосіб, для подальшої трансплантації особам, які цього потребують. Саме презумпція згоди закріплена у законодавстві Австрії, Аргентини, Бельгії, Великої Британії, Іспанії та ін.

Складність обрання відповідної презумпції зумовлюється не лише гостротою проблеми, а і слабкою обізнаністю суспільства щодо особливості регулювання відносин у цій сфері. З одного боку, це в прямому значенні питання життя та смерті, оскільки люди місяцями чекають (і можуть не дочекатися) своєї черги на пересадку потрібного їм органу, який може не лише покращити здоров'я, а й врятувати життя. З іншого боку, в Україні має місце певна «міфологізація» цієї сфери, страх так званої «чорної» трансплантології. Внаслідок чого, спостерігається дві основні тенденції: 1) на один орган очікує в черзі приблизно сім осіб; 2) низький відсоток людей, які надали свою згоду на посмертне донорство. Так, за даними Міжнародного реєстру трансплантації на 2023 рік в Україні на посмертне донорство погодилось 4,06 осіб у розрахунку на мільйон населення. Водночас в Іспанії та США, які є лідерами з трансплантології у світі, ці показники становлять 49,38 та 48,04 відповідно.[2]

Значною мірою вирішення цього питання ускладнюється комплексним характером проблеми, оскільки тут перетинаються питання

---

[1] Цивільний кодекс: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356. (Із змінами).

[2] International Registry in Organ Donation and Transplantation: Final numbers 2023. *IRODaT.* URL: https://www.irodat.org/img/database/pdf/IRODaT%202023.pdf

правового, етичного, а іноді і релігійного характеру, що значною мірою впливає на аналіз кожної з цих презумпції під кутом зору переваг та недоліків.

Так, презумпція згоди «на думку трансплантологів, є найбільш прогресивною»[1] внаслідок ефективності для цілей клінічної трансплантації, яка веде до збільшення кількості донорського матеріалу[2]. До того ж зазначається, що презумпція згоди базується на визнанні не гуманним завдавати родичам додаткових душевних страждань, а також на припущенні, що на сучасному етапі розвитку трансплантології неможливо забезпечити з'ясування волі вказаних осіб після смерті людини в терміни, які забезпечують збереженість трансплантата[3].

Прийнята в Україні презумпція незгоди базується на гарантованому Конституцією праві на особисту недоторканість, внаслідок чого будь-яке медичне втручання без згоди людини є неправомірним і тягне за собою юридичну відповідальність. Відповідно визначальна роль належить волі людини (її вільному волевиявленню). І питання етики виходить на перший план, оскільки зі зрозумілих причин неможливо дізнатися думку потенційного донора після його смерті. Водночас п. 2 ч. 2 ст. 11 Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» передбачає право другого з подружжя або одного з близьких родичів померлої особи, або особи, яка зобов'язалася поховати померлу особу, надати у встановленому законом порядку згоду на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів з тіла померлої особи. Саме з етичних міркувань (надання родичами певних доказів про прижиттєву волю померлого, зокрема зміну ним власної думки щодо надання дозволу на трансплантацію органів), а також з метою запобігання судових позовів лікарі зазвичай радяться з родичами. До того ж це дає змогу уникнути негативного розголосу у ЗМІ та не допустити збільшення недовіри суспільства до питання трансплантації органів.

Прихильники запровадження презумпції згоди зазвичай посилаються на її вищу мету – загальну суспільну користь чи так зване донорство на життя. Водночас звертається увага на невідповідність її принципів Конституції України, внаслідок чого можливість її застосування в Україні розглядається дослідниками як риторичне питання.[4] До того ж звертається увага на статтю 2 Конвенції «Про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини», згідно якої інтереси та благополуччя

---

[1] Щодо питання трансплантації органів. *Адвокатське бюро «Титикало та партнери».* URL: http://tytykalo.com.ua/presa-pro-nas/shhodo-pitannya-transplantaci-d1-97-organiv/

[2] Олійник Р. В. Цивільно-правові аспекти щодо отримання згоди на посмертне донорство. *Право.ua.* 2020. № 2. С. 167. DOI 10.32782/LAW.2020.2.24

[3] Брюховецька М. С. Посмертне донорство органів: презумпція погодження або непогодження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36(1). С. 93.

[4] Ілюшик О. М., Баран М. В. Трансплантація органів від умерлої особи: проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 2. С. 176-177.

окремої людини переважають над виключними інтересами усього суспільства або науки[1]. Позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) полягає у підтримці «презумпції незгоди», на підтвердження чого можна навести рішення у справі «Петрова проти Латвійської Республіки» (Petrova v. Latvia, скарга № 4605/05, рішення від 24 червня 2014 р.). У цій справі ЄСПЛ визнав порушення статті 8 (право на повагу особистого та сімейного життя) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950)[2], оскільки було встановлено, що закон Латвійської Республіки стосовно трансплантації органів під час смерті сина заявниці був недостатньо чітким, внаслідок чого склалися обставини за яких, заявниця, як найближчий родич її сина, мала певні права стосовно видалення його органів, але не була проінформована. Отже, ЄСПЛ визнав, що втручання в право на повагу до приватного життя не було передбачено латвійським законом, як того вимагає положення статті 8 Конвенції 1950 р., оскільки латвійське законодавство, формально надаючи близьким родичам померлого право заперечувати проти вилучення його органів, не було сформульовано досить ясно і чітко й не забезпечувало ефективний захист від свавілля.[3]

Прибічники презумпції незгоди зазвичай аргументують це тим, що: створюються умови для надання особі виняткового права на визначення подальшої долі свого фізичного тіла; забезпечується охорона тілесної недоторканості після смерті особи; знижується потенційна можливість криміналізації цієї галузі медицини; посилюється віра людини у гідне ставлення до її тіла після смерті.[4] Загалом такий підхід заслуговує на підтримку, однак потребує уточнення, оскільки до переліку переваг можна додати захист прав недостатньо проінформованих та обізнаних осіб, а також підвищення свідомості та власного вибору громадян.

З огляду на визнання доцільним збереження в Україні моделі презумпції незгоди викликає зацікавленість досвід США, у яких діє та ж сама модель, однак механізм передбачає особливу карту донора, яка є офіційним документом, що засвідчує згоду та бажання стати посмертним донором органів, чим значно полегшується пошук у базах даних інформації про згоду того чи іншого реципієнта.

Отже, проведений аналіз дав змогу зробити такі висновки. По-перше, на сьогодні існують такі види презумпцій у трансплантології органів:

---

[1] Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Рада Європи; Європейський Союз. Ов'єдо, 4 квітня 1997 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

[2] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; 04 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 270.

[3] Пасечник О.В. Діяльність Європейського суду з прав людини у сфері трансплантації органів та тканин людини. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 5. С. 239

[4] Піщенко Г. В., Мінченко С. П., Тущенко О. К. Торгівля людськими органами – протиправна діяльність і надприбутковий бізнес. *Право України,* 2005. № 11. С. 47–67.

1) презумпція згоди – коли людина має висловити свою відмову, аби не стати донором; 2) презумпція незгоди – коли людина має надати згоду на вилучення у разі смерті своїх органів. По-друге, кожна з них має власні переваги і недоліки. Так, до числа переваг першої можна віднести покращення статистики успішних трансплантацій, більш ефективне функціонування цієї галузі, зниження навантаження на родичів померлого, підвищення правосвідомості та відповідальності особи, а другої – повна повага до права недоторканості особи, більш етичний підхід, захист не проінформованих осіб, поштовх до свідомого вибору громадян. Відповідно недоліками першої є порушення права на недоторканість людини, морально-етичні сумніви, можливе зниження довіри до медичної системи, низький рівень обізнаності, а другої – нестача органів та тканин, затримка у прийнятті рішень. По-третє, узагальнення сильних і слабких сторін зумовлює визнання доцільності збереження чинної на сьогодні презумпції незгоди. Видається, що це забезпечить гарантію на право недоторканості особи, яка закріплена в Конституції України, а також забезпечить достатній рівень довіри громадян до медичних працівників та медичної системи.

СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНЕ, МІЖНАРОДНЕ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Бабенко Марія Ярославівна
здобувач вищої освіти ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВА ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

***(науковий керівник* – д.ю.н., доцент Щебетун І. С.)**

Правова охорона Конституції є частиною ширшого поняття, яким виступає охорона Конституції. Цей феномен можна розглядати як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому розумінні охорона Конституції включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення фактичної дії Основного Закону. У вузькому сенсі під охороною Конституції розуміють лише юридичні засоби, які гарантують функціонування конституційних норм. У цьому контексті йдеться про власне правову охорону Конституції. У наукових джерелах цей термін трактується різноманітно. Загалом його можна визначити як сукупність правових механізмів (гарантій), що забезпечують реалізацію конституційних положень та дотримання конституційної законності. Охорона Конституції не є автоматичним процесом – вона вимагає чіткої процедури та організації роботи, до якого відносяться формування відповідного світогляду, політичної та правової культури, а також створення необхідних нормативних актів, інститутів і матеріальних ресурсів для забезпечення дії Основного Закону[1].

Для ефективного виконання завдань охорони Конституції необхідно чітко визначити сутність поняття правової охорони Конституції як правової категорії та структуру системи її охорони Конституції зазвичай реалізуються у таких напрямах:

– правова охорона чинного порядку організації та функціонування державної влади;

– правове забезпечення відносин між державою і особою.

Основними елементами системи правової охорони України, що знайшли застосування у різних правових системах, є наступні:

– особливий порядок ухвалення Конституції;
– специфічний порядок внесення змін до Конституції;
– конституційна відповідальність високопосадовців;
– механізми конституційного контролю;
– практики тлумачення Конституції.

[1] М. І. Мельник, С. В. Різник. Конституція майбутнього чи констатація минулого: перспективи конституційної реформи. *Дзеркало тижня: Міжнародний громадсько-політичний тижневик*. 2012. №23. С. 4-7.

У самій Конституції України передбачено кілька основних форм її захисту:

– встановлення особливого порядку внесення змін;

– заборона скасування або обмеження прав і свобод людини та громадянина при внесенні конституційних змін;

– обмеження внесення змін під час воєнного або надзвичайного стану;

– проведення попереднього конституційного контролю запропонованих змін, а також перевірка відповідності законів і нормативних актів Конституції з можливістю їхнього скасування.

До елементів системи правової охорони Конституції відносять також певні механізми і засоби:

– конституційний контроль з боку парламенту;

– право вето глави держави;

– можливість проведення конституційного референдуму;

– нормативне й казуальне тлумачення Конституції;

– заборона окремих політичних партій;

– запровадження надзвичайного стану.

Щодо складових системи правової охорони Конституції, думки вчених відрізняються, однак усі погоджуються, що ключовими її елементами є конституційний контроль та особливий порядок внесення змін до Конституції (зокрема, до позицій О.О. Бєлкіна, В.В. Лазарєва, В.Ф. Мелащенка, Ж.І. Овсепяна та Ю.А. Юдіна).

Конституційний контроль здійснюється різними суб'єктами: органами конституційної юстиції, президентом через право вето, парламентом, окремими парламентаріями, урядом, органами прокуратури, омбудсменом у відповідних формах. Вони реалізують свої повноваження відповідно до законодавства, а також цей контроль забезпечується народом через механізм референдуму.

Конституційний Суд України виконує роль ключового органу правової охорони Конституції. У його діяльності, згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» реалізуються основні гарантії захисту:

1. Конституційний контроль;

2. Конституційно-правова відповідальність;

3. Гарантії стабільності Основного Закону[1].

Основним предметом у справах конституційного провадження є врегулювання суперечливих питань щодо норм двох або більше законів чи

[1] Про Конституційний Суд України:Закон України від 13 липня 2017 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text

актів міжнародного права, обов'язкових для виконання в Україні, які по-різному регламентують ті самі конституційні права та свободи [1].

Підстави для ініціювання розгляду питання про відповідність норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України в аспекті прав та свобод громадянина виникають за таких обставин:

1. Виявлення спірних питань конституційності правових актів під час загального судочинства.

2. Виявлення органами виконавчої влади чи омбудсменом проблем конституційності під час їхньої діяльності та застосування правових норм.

Проте, варто зупинитись на окремих проблемних аспектах щодо правової охорони Конституції України. Так, у ч. 2 статті 106 [2] Основного Закону України встановлена категорична заборона делегування Президентом своїх повноважень, однак, така безкомпромісність може викликати серйозні ризики для ефективного управління державою, особливо в умовах кризи і фактично може стати паралізуючим фактором, перетворюючи Президента на заручника власної непорушності.

Конституцією нашої держави (ст.112)[3] лише у разі дострокового припинення повноважень Президента України передбачена можливість покладення його обов'язків на Голову парламенту. А якщо Президент України, наприклад, потребує термінової медичної допомоги? У цьому випадку згідно з чинним законодавством, він фактично позбавлений можливості навіть тимчасово передати виконання своїх функцій іншій особі, тобто країна опиняється без чітко означеного керівництва у момент, коли життєво необхідні швидкі та ефективні рішення, особливо це питання актуальне сьогодні, коли в державі діє правовий режим воєнного стану. Подібна ситуація не лише загрожує стабільності, а й може призвести до повного колапсу державного управління.

Сучасна світова практика демонструє різні підходи щодо недопущення відповідної ситуації. Багато конституцій розвинених демократій передбачають механізми тимчасового делегування повноважень глави держави у виняткових випадках, які, як правило, суворо регламентовані і включають: 1) чітке визначення виняткових обставин; 2) обмеження за часом делегування; 3) делегування здійснюється не абстрактно, а конкретній особі (наприклад, Прем'єр-міністру) з чітко визначеним колом повноважень; 4) передбачено механізми контролю за використанням делегованих повноважень та їх відповідністю конституції та законам.

---

[1] Таран Д. П. Форми захисту Конституції на сучасному етапі: порівняльно - правовий аспект. *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.* Харків. 2016. С. 5-13.

[2] Конституція України від 08.12.2004 р. URL: https://constitution.in.ua/articles/106/)

[3] Конституція України від 08.12.2004 р. URL: https://constitution.in.ua/articles/112/

Підсумовуючи, слід вказати на необхідність внесення змін до Конституції України для подолання цієї правової прогалини. Йдеться не про передачу всієї повноти влади, а про створення вивіреного та контрольованого механізму тимчасового заміщення Президента у виняткових обставинах. Це не послабить президентську владу, а, навпаки, забезпечить її безперервність та ефективність в умовах непередбачених криз, зберігши при цьому принципи верховенства права та демократії. Зволікання у вирішенні цього питання ставить під загрозу стабільність України та її здатність адекватно реагувати на виклики. Розробка та ухвалення відповідних конституційних поправок мають стати пріоритетним завданням для забезпечення національної безпеки та ефективного державного управління.

Басиста Юліана Олегівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПСЕВДОВОЛОНТЕРІВ

(науковий керівник – к.ю.н. Кавун С.М.)

Початок повномасштабного вторгнення в Україну, котрий відбувся 24 лютого 2022 року згенерував найбільшу хвилю волонтерства у нашій державі за всі роки незалежності. Кожний доброволець-волонтер демонструє свою сміливість, бажання допомогти та підтримати людей, які цього потребують. Однак, поруч із «хорошими» волонтерами є й «погані», так звані – псевдоволонтери. Вони зловживають довірою громадян, прикриваючись волонтерською діяльністю задля задоволення своїх власних матеріальних потреб. Дії псевдоволонтерів є вкрай суспільно небезпечними, завдають матеріальну та моральну шкоду, за яку вони зобов’язані понести відповідальність у різних галузях права, зокрема, – кримінальну.

Заглибюючись у історичний аспект, а саме у виникнення та початок волонтерства, варто підкреслити, що дана громадська діяльність зародилася у 1859 році, завдяки зусиллям швейцарского громадського діяча – Анрі Дюнана. Побачена на власні очі, битва під Сальферино змотивувала його створити імпровізовані шпиталі, де усі солдати та цивільне населення мали змогу отримати першу медичну допомогу (незалежно від сторони до якої вони належали у збройному конфлікті). Переконавшись у нагальній потребі таких госпіталей, Анрі Дюнан створив нейтральну організацію – Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. У результаті, дана подія стала серйозним та потужним спалахом волонтерства у світі.

Беручи до уваги розвиток волонтерства в Україні, варто зауважити, що його розквіт та популярність відбулися у 2014 році, у зв'язку із агресивними діями російської федерації, котрі почались із анексії Автономної Республіки Крим та продовжилися збройним конфліктом на сході нашої держави, а саме у Донецькій та Луганській областях. Дані події викликали нагальну потребу у підтримці армії та цивільного населення. Тому задля забезпечення чесності та підзвітності волонтерів, Міністерство Фінансів України видало наказ «Про затвердження порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/ або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації»[1]. Завдяки даному електронному джерелу, як Державна податкова служба Україна може контролювати увесь процес волонтерської діяльності, так і цивільне населення шляхом перевірки добровольців у Реєстрі волонтерів може впевнитися у тому, що ця людина не є щахраєм.

Із початком повномасштабного вторгнення в Україну що, як вже зазначалось, мало місце 24 лютого 2022 року ситуація дещо змінилася. Саме цей рік став своєрідним початком відліку у питанні дієвої протидії та, власне, самій проблемі щодо «поганих» волонтерів, так званих – псевдоволонтерів. Це пояснюється тим, що складний, вирішальний та переломний період для України призвів до загострення питання волонтерської діяльності та волонтерського руху, викликаного обставинами за яких більшість населення стало на захист Батьківщини і вони потребували різної допомоги, яку надавали добровольці-волонтери. Відповідно до цього, відбувся шалений спалах волонтерської діяльності, через що деякі із них навіть не реєструвалися в офіційному Реєстрі волонтерів, отож, складно було відслідковувати та розуміти об'єм дій волонтерів у повному обсязі. Спостерігаючи подібний стан речей та ситуацію, деякі із громадян почали використовувати це на власну користь, із переконанням, що у воєнний час не будуть перевіряти добровольців- волонтерів, адже саме завдяки їм наші військові мають змогу додатково та оперативно отримувати різні необхідні речі (техніку, боєприпаси, медикаменти та продукти харчування).

Ґрунтуючись на викладених вище обставинах, псевдоволонтери почали стрімко діяти, а саме: для початку імітували відкриття збору коштів для військових, далі закривали збір і на кінець усі кошти, котрі задонатили громадяни – привласнювали собі. Таких історій десятки, однак, держава, в особі правоохоронних органів, приділила вказаним протиправним діям особливу увагу і швидко знаходили даних злочинців, з метою притягнення

[1] Про затвердження порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/ або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства фінансів України від 30.10.2014 № 1089 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1471-14#Text (дата звернення: 10.04.2025).

до відповідальності та поновлення позитивного іміджу волонтерської діяльності, як такої.

Одним із ключових моментів, яким створені передумови для подібної протиправної діяльності є те, що офіційного документа чи статті у Кримінальному Кодексі України, який би містив пряму норму щодо відповідальності за дії псевдоволонтерів на даний час – немає. Можливим, за конструкцією, визначенням під яке підпадають подібні дії може розглядатись стаття 190 «Шахрайство» та стаття 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» Кримінального Кодексу України чого, враховуючи рівень суспільної небезпеки та резонансність подібних дій, – недостатньо[1].

Для детального демонстрування злочинних дій псевдоволонтерів варто розглянути поширену ситуацію: зловмисники нелегально перевозять (або ввозять) товар під виглядом гуманітарної допомоги з метою подальшого продажу. Наприклад, доброволець-волонтер має транспортувати гуманітарну допомогу з-за меж України військовим, які відбувають на навчання, а саме: 500 кілограмів м'яса тушкованого, 700 кілограмів фруктів та 1000 кілограмів цільнозернових круп. Однак, половину продуктів залишає собі, будучи впевненим, що ніхто не буде перевіряти кількість та вагу даної допомоги.

Подібній ситуації можна запобігти наступним чином: по-перше, посилити контроль за обліком гуманітарної допомоги, тобто, кожний повинен мати письмовий лист- звернення від військового підрозділу, де детально зазначена потреба – кількість та вага продуктів. По-друге, кожен волонтер має показати своє посвідчення та бути зареєстрованим у онлайн системі «Шлях» для законного перетинання кордону (особливо для військовозобов'язаних чоловіків віком від 18 до 60 років). По-третє, на кордонах варто здійснювати чіткий контроль, аби перевірити, чи співпадає кількість гуманітарної допомоги згідно із листом-зверненням від військового підрозділу. Вищенаведені заходи, що є далеко не вичерпними, допоможуть зменшити злочинні посягання псевдоволонтерів.

Вивчаючи справи, які стосуються дій псевдоволонтерів та аналізуючи положення Загальної та Особливої частин Кримінального Кодексу України, варто зауважити, що законодавство України негайно потребує перегляду певних положень та уточнення стосовно караності псевдоволонтерів. Враховуючи, що кількість справ стосовно незаконних дій «поганих» волонтерів не зменшується, вартує: розглянути можливі доповнення до статті 201 «Контрабанда» Кримінального Кодексу України додавши частину у якій чітко буде вказуватись відповідальність за контрабанду товарів, вчинених під виглядом ввезення гуманітарної допомоги. До того ж,

[1] Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 09.04.2025).

варто виділити окремі статті у яких прописане покарання за: використання гуманітарної допомоги не за призначенням; зловживання волонтерським статусом з метою незаконного збагачення. Вказані доповнення дозволять більш широко кваліфікувати злочинні дії псевдоволонтерів та ефективно протидіяти зазначеному ганебному явищу, шляхом притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Крім цього, застосовуючи для детального дослідження електронний ресурс – Єдиний державний реєстр судових рішень, варто звернути, особливу увагу на те, що проблема псевдоволонтерства існує не тільки у кримінальній галузі права, але й у цивільній та адміністративній. Деякі із справ дійшли до Верховного Суду, що ще раз підкреслює важливість та актуальність наявних труднощів стосовно псевдоволонтерства.

Висновки.

Термін «псевдоволонтерство», можемо визначити як дію або бездіяльність, яка здійснюється свідомо та із прямим умислом, при якому особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання, тобто злочинним діянням. Відповідно – «псевдоволонтер» – це особа, котра свідомо здійснює вольову дію або бездіяльність, з метою привласнити собі чуже, при цьому видаючи себе за іншу людину. Їх вчинки можна кваліфікувати, як: цивільні проблеми (адже завдяки цивільному населенню вони закривають свої збори) та злочинні дії (різновид шахрайських дій).

Для запобігання злочинності, варто, доповнити окремими статтями законодавство України, а саме – Кримінальний Кодекс України, де буде чітко вказуватись кримінальна відповідальність за вчинені дії, пов’язані із «псевдоволонтерством».

Крім того, варто запропонувати простий, логічний та дієвий алгоритм за яким діють волонтери: для початку визначення потреб у сторони отримання волонтерської допомоги; потім визначення можливостей щодо задоволення потреби (знаходження місця для купівлі, доставка); визначення джерела – кошти з бюджетів різних рівнів, співфінансування, добровільні пожертви; безпосереднє придбання необхідного; влаштування зустрічі з представниками сторони отримувачів волонтерської допомоги або ж іншими категоріями контактерів задля передачі допомоги, у чому б вона не виражалась; за можливості, оприлюднення у ЗМІ інформації про зроблену волонтерську справу, що створить додаткові можливості для громадського контролю через призму відкритості та прозорості. Наявність підтвердженої реєстрації у Реєстрі волонтерів, оприлюднення інформації та відкритість для контролю зі сторони як учасників збору коштів (донатів) так і суспільства в цілому, створить неконкурентні умови для діяльності різного роду «псевдоволонтерів».

Білий Ярослав Андрійович,
здобувач вищої освіти Факультету
міжнародних відносин Львівського
національного університету
імені Івана Франка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ВІД КОНТРАФАКЦІЇ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Малига В.А.)

Людині, як творчій істоті, притаманний певний рівень розумових здібностей, інтелекту, завдяки можливостям котрого вона здатна реалізувати свої уміння, створюючи у такий спосіб результати відповідних діяльностей. Саме таке розуміння Цивільний кодекс України, у статті 418, побічно надає поняттю «об'єкти права інтелектуальної власності», хоча й не обмежуючись цим[1]. Їхня особлива природа зумовила специфіку правовідносин щодо зазначених благ, зокрема тих, що виникають через посягання на них та пов'язані з ними правоможності осіб. До юридичних фактів як передумов останніх, наприклад, можна зарахувати явище контрафакції, під якою часто мається на увазі підроблення, фальсифікація товарів й послуг, що через бурхливий розвиток комп'ютерних технологій, світові процеси глобалізації та інтеграції вийшла на зовсім новий рівень. Це зі свого боку вплинуло й на методи протидії їй та боротьби з нею, адже пожвавився правотворчий процес на міжнародно-правовому рівні. Україна, як держава, що у своїй діяльності та забезпеченні свого належного функціонування покладається на принципи й норми міжнародного права[2], зацікавлена у наближенні внутрішніх правовідносин до міжнародно-правових стандартів, зокрема й регіонального виміру, як-от передові напрацювання Європейського Союзу (надалі – ЄС) у сфері захисту інтелектуальної власності (далі – ІВ), адже наша держава прагне бути гідним й поважним суб'єктом міжнародного права, стати зрештою повноправним членом вищезазначеного організаційного формування, долучитись до найкращих здобутків міжнародного права та права ЄС для вдосконалення власних механізмів правового регулювання, забезпечення повноцінної дії основних функцій та виявлення цінності й ознак права як регулятора й стабілізатора суспільних відносин. До останніх, зокрема, належать соціально-політична стабільність й динамізм.

Щодо джерел, які містять міжнародно-правові засоби й механізми захисту об'єктів права ІВ від контрафакції, то це передусім міжнародні договори, які спрямовані на поступове вдосконалення регулювання

[1] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
[2] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

правовідносин у зазначеній сфері і невпинно укладаються, починаючи з кінця позаминулого століття. Їхньою заслугою є те, що вони встановили принцип національного режиму щодо охорони й захисту прав ІВ та створили, так би мовити, союзи держав, охоплених єдиним правовим режимом регулювання відповідних правовідносин.

Слід почати їх розгляд якраз за висхідною хронологією укладення. Насамперед це Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року. Вона спрямована на забезпечення ефективної охорони та захисту об'єктів права промислової власності, що випливає зі статті 4. Як і було зазначено раніше, вона передбачає безумовну дію зауваженого вище принципу, який урівнює у правах громадян держав-учасниць щодо охорони та використання законних засобів захисту від посягань на права щодо об'єктів права ІВ. При цьому, як визначає стаття 2, ці зрівняння є й проспективними за своїм характером, що забезпечує поширення всіх відповідних привілеїв на іноземців, виниклих згодом стосовно громадян в одній із держав-учасниць цієї конвенції. У випадках ввезення на територію такої держави, де товарний знак чи фірмове найменування користуються законною охороною, будь-який продукт, що «незаконно споряджений» ними, підлягає арешту при такому ввезенні або вже у самій державі, забороні чи іншому подібному національно-правовому заходу, поки не будуть внесені зміни до національного законодавства згідно із цією конвенцією. Це положення стосується й держави, в якій відбулось таке порушення прав промислової власності, а також воно справджується, як зазначає стаття 10, в разі прямого чи непрямого використання неправильних вказівок про походження продуктів чи щодо істинності особи виробника, промисловця або торговця. Примітним, однак, є те, що в разі транзиту такого товару він не підлягає застосуванню вищеперерахованих заходів. До того ж Паризька конвенція 1883 року передбачає захист об'єктів права промислової власності від недобросовісної конкуренції, визначає зміст останньої, що, по суті, є виявом контрафакції, до прикладу, вчинення дій, що здатні будь-яким чином викликати змішування продуктів або ввести громадськість в оману стосовно їх характеру, способу виготовлення тощо[1].

Захист об'єктів авторського і (або) суміжних прав закріплений Бернською конвенцією про охорону літературних та художніх творів 1886 року, доповненою Паризьким актом 1971 року. Вона також зобов'язує своїх учасників надавати суб'єктам своїх правових систем однакові умови охорони й захисту відповідних прав[2]. Стаття 6bis надає право авторам протидіяти будь-якому посяганню на їхні права, що можуть завдати шкоди

[1] Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року: міжнародний договір від 20.03.1883 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text (дата звернення: 31.03.2025).
[2] Олійник Д. С., Островська М. В., Панченко В. В. Аспекти правового регулювання прав інтелектуальної власності в міжнародному приватному праві. *Студентський науковий журнал «UNIVERSUM». Розділ 4 «Право та міжнародне право»*. 2024. № 15. С. 47 – 56.

їхній честі та гідності, хоча засоби захисту, як прямо вказано, визначаються національними законодавствами. Окреслюючи обсяг виключних прав на літературні та художні твори, ця конвенція визначає, що вважається їх порушенням, котре, як було раніше встановлено, являє собою зокрема явище контрафакції. Саме ця конвенція оперує поняттям контрафактних примірників твору, встановлює умови допуску автора до порушення судового переслідування проти контрафакторів. У статті 16 прямо зауважено, що контрафактні примірники твору підлягають арешту в усіх державах-учасницях, де цей твір перебуває під охороною закону, відповідно до внутрішньоправової процедури, навіть якщо ці об'єкти походять з тих держав, де такої охорони нема або її було припинено[1].

Фундаментальним та всеохоплюючим виявом міжнародної правотворчості у цій галузі стала Угода про торговельні аспекти права інтелектуальної власності (ТРІПС), ухвалена в рамках Світової організації торгівлі (далі – СОТ), членом якої Україна є з 2008 року. По-перше, ця угода конкретно розкрила не тільки поняття піратських, а й контрафактних товарів, що стало основою їх розуміння на міжнародно-правовому рівні. По-друге, ТРІПС сформулювала коло ефективних заходів, спрямованих проти будь-яких порушень прав інтелектуальної власності, виокремивши серед них швидкі, превентивні за характером та такі, що стримують від подальших посягань, й встановивши критерії, яким вони мусять відповідати[2]. Це ж стосується відповідних цивільно-правових, адміністративних й навіть кримінальних процедур держав-членів СОТ. ТРІПС до того ж визначила спеціальні вимоги щодо заходів на кордоні, підстави припинення розмитнення товарів, знищення їх, якщо вони мають підроблені торгові знаки, тобто згідно з розумінням, викладеним у цій угоді, є контрафактними.

Погоджуючись з думкою В.О. Комарова, О. О. Москвітіна, М. П. Яременка та Т. Ю. Куровської, до основних джерел, які містять правові засоби захисту об'єктів права інтелектуальної власності від контрафакції в рамках права ЄС, варто віднести Стратегію єдиного ринку і цифрової стратегії єдиного ринку, згідно із котрою було введено низку заходів, спрямованих на боротьбу зокрема й з підробленням, тобто контрафакцією. Наприклад, було складено звіт із функціонування Меморандуму про взаєморозуміння щодо продажу контрафактних товарів через Інтернет[3]. Загалом цей план дій має на меті не тільки гармонізацію

---

[1] Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: міжнародний договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 24.07.1971 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 02.04.2025).

[2] Угода про торговельні аспекти права інтелектуальної власності: міжнародний договір Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення: 03.04.2025 р.).

[3] Комаров В. О., Москвітін О. О., Яременко М. П., Куровська Т. Ю. Аналіз діючих нормативно-правових актів щодо захисту об'єктів права інтелектуальної власності в країнах-членах Європейського Союзу. *Озброєння та військова техніка*. *Інтелектуальна власність*. 2019. Вип. 2 (22). С. 99 – 107.

законодавства держав-членів у відповідній сфері, а й створення передумов для формування такого середовища, де б цифрові технології набули найповнішого розвитку, оскільки вони складають частину пріоритетів діяльності ЄС на найближче майбутнє: питанню ІВ надано вагоме значення, виходячи з виокремлення відповідного права від права власності взагалі, наведеного у статті 17 Хартії основних прав ЄС[1]. Іншим визначним нормативно-правовим актом, що є складовим елементом права ЄС, в охопленій сфері є Директива 2004/48/ЄС, яка й стала основним актом гармонізації відповідного законодавства держав-членів ЄС і котра спирається на решту джерельної бази міжнародно-правового захисту об'єктів права ІВ від контрафакції, висвітленої раніше. Наприклад, Директива у главі 2 визначає коло осіб, які мають право на звернення у зв'язку із застосуванням відповідних правових інструментів; закріплює презумпцію авторства; зобов'язує держави-члени гарантувати право компетентних судових органів вимагати отримання інформації у конкретно встановленому обсязі про контрафактні товари й послуги від чітко визначених суб'єктів; поділяє заходи із захисту об'єктів права ІВ на тимчасові, попереджувальні, наприклад, судова заборона стосовно ймовірного порушника або вилучення і передання товарів сумнівного походження, та виправні, а саме: відкликання цих товарів з каналів торгівлі, остаточне їх видалення звідти або знищення. Останні застосовуються лише за рішенням суду, при цьому вони стосуються не тільки самих товарів, а, як зауважено у статті 10, й обладнання та матеріалів, з котрих їх виготовили. Директива також передбачає випадки та можливість застосування у вигляді грошової компенсації альтернативних заходів, зокрема за вимогою відповідної особи, в разі наявності необережності як виду вини у складі відповідних протиправних діянь або ймовірності завдати порушнику непропорційних збитків[2].

Отже, міжнародно-правовий захист об'єктів права ІВ від контрафакції значною мірою регламентований як на універсальному, так і на регіональному рівні існування міжнародного права. Вироблені ними стандарти, механізми й процедури достатньо схожі, хоча в цьому питанні тут більше покладаються на національні правові системи. Така розробленість розглянутої теми свідчить про її важливість та злободенність для міжнародних спільноти, права та їх розвитку. Україна вже чимало перейняла з цих міжнародно-правових доробків, тому головною проблемою як для нас, так і для всього світу залишається питання належного

[1] Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2 October 2000: the act of primary EU law. Official Journal of the European Union. 2012/C 326/02. English version. 12 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT (date of access: 05.04.2025)

[2] Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights: the act of secondary EU law. Official Journal of the European Communities. L 157/45. English version. 16 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj/eng (date of access: 06.04.2025).

правозастосування, адже від цього і залежатиме результативність відповідної роботи, зокрема правотворчої. Оскільки світ є динамічним, то така риса властива й праву, тому в майбутньому на порядку денному міжнародного права, особливо його приватноправової сфери, може постати питання вдосконалення вже наявних та вироблення нових методів протидії такому порушенню прав ІВ як контрафакція.

Гаврилюк Софія Юріївна
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНУ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЦЕНТРУ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Щебетун І.С)

Ефективна діяльність територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК) є ключовою складовою національної безпеки України, однак, існуючі проблеми, такі як корупція, недостатня прозорість, застарілі методи роботи та недовіра громадян вимагають негайного врегулювання, що свідчить про актуальність обраної теми.

«Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦК) – органи військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації»[1].

Останнім часом у суспільстві виникло багато питань щодо правомірності дій ТЦК під час призову на військову службу. Так, наявні непоодинокі порушення права громадян на звільнення або відстрочку від призову під час мобілізації, визначеного статтею 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Ця проблематика поглибилася після внесення урядом змін до Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, згідно з яким призов громадян на військову службу під час мобілізації може здійснюватися незалежно від місця перебування на військовому обліку.

Також встановлено факти недотримання визначеного законодавством порядку призову громадян на військову службу під час мобілізації від працівників ТЦК і СП (соціальної підтримки), зокрема заповнення бланків повісток неуповноваженими особами та порушення процедури вручення повісток, погрози та застосування фізичної сили, протиправні затримання та примусове приведення громадян до ТЦК і СП; з боку органів місцевого

[1] Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 23.02.2022 № 154 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-п#Text

самоврядування та інших органів державної влади – у формі видання неправомірних наказів з розширення повноважень працівників ТЦК і СП щодо обмеження прав громадян, зокрема щодо перевірки документів військовослужбовцями цього органу військового управління, затримання ними осіб, проникнення до житла та інше. Порушення прав громадян зумовлені прийняттям посадовими особами рішень щодо призову без урахування документів, які дають право на звільнення або відстрочку від призову за станом здоров'я або сімейними обставинами (медичної історії, свідоцтва про народження дітей, інвалідність, довідки з місця роботи чи відомості про наявність загиблих близьких родичів та ін.)[1].

Для врегулювання цих проблем необхідно впровадити низку змін, зокрема, доцільно розробити та ухвалити нормативно-правові акти, які б чітко регламентували процедури мобілізації, наприклад: інструкцію щодо застосування заходів примусу під час мобілізації, тобто чітко регламентувати випадки та порядок застосування фізичної сили, затримання та примусового доставлення громадян до ТЦК та СП, встановити механізми контролю та відповідальності за неправомірні дії; удосконалити порядок проведення мобілізації та призову громадян на військову службу, потрібно розробити детальний порядок мобілізації, який включатиме чітке визначення критеріїв для призову та відстрочок, процедури оповіщення громадян, вручення повісток та їх документування; механізм оскарження дій та рішень ТЦК та СП, створити ефективну систему подання та розгляду скарг на дії посадових осіб ТЦК та СП, передбачити відповідальність за порушення прав громадян та компенсацію за завдану шкоду; забезпечити правове навчання працівників ТЦК, можливо ухвалити акт щодо обов'язкового навчання та сертифікації працівників ТЦК та СП, для того, аби забезпечити їхній належний рівень підготовки в питаннях дотримання прав громадян та процедур мобілізації.

Щодо критеріїв відбору військовозобов'язаних пропонуємо враховувати наступні положення:

1. Вік і громадянство – громадяни України віком від 25 до 55, які не досягли граничного віку для призову, можуть бути піддані мобілізації.
2. Стан здоров'я – призовники повинні пройти медичний огляд, і лише ті, хто здатні фізично та психічно виконувати обов'язки, можуть бути призвані на службу.
3. Кваліфікацію та спеціальність – громадяни, які мають специфічні професійні навички, такі як інженери, лікарі, програмісти, можуть бути призначені до спеціальних підрозділів чи служб. Наявність вищої освіти або професійної підготовки в галузях, важливих для військової діяльності, може бути критерієм для відбору.

[1] Права людини в секторі безпеки та оборони. URL: https://ombudsman.gov.ua/report2023/rozdil-3-prava-liudyny-v-sektori-bezpeky-ta-oborony

4. Психологічна та фізична стійкість – особи, які не здатні виконувати військові обов'язки через психічні захворювання чи психологічні проблеми, мають бути звільнені від призову, а також ті, хто не мають необхідного рівня фізичної підготовки та за результатами медичних та фізичних тестів, не повинні бути призвані на службу. Якщо громадянин вважає, що рішення ТЦК про його призов не є правомірним, він має право оскаржити це рішення. Основні етапи цього процесу мають включати: подання скарги до ТЦК – громадянин може подати письмову скаргу на рішення ТЦК до вищестоящого органу або посадової особи протягом одного року з моменту прийняття рішення, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення з ним; розгляд скарги – вищестоящий орган або посадова особа повинні розглянути скаргу у встановлений законом термін та прийняти відповідне рішення; оскарження в суді: якщо рішення за скаргою не задовольняє громадянина, він має право звернутися до адміністративного суду з позовом про визнання рішення ТЦК протиправним та його скасування.

Важливим кроком є впровадження незалежного моніторингу діяльності ТЦК та проведення регулярних аудитів, які повинні проводити:

- Державна аудиторська служба України, яка відповідає за проведення фінансових і операційних аудитів діяльності державних органів, включаючи ТЦК; Омбудсман (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини), який має право здійснювати незалежний моніторинг діяльності ТЦК з точки зору захисту прав людини, включаючи право на справедливу процедуру призову та дотримання законодавства;
- Комітети Верховної Ради України – наприклад, комітет з національної безпеки, оборони та розвідки може проводити регулярні перевірки діяльності ТЦК та вивчати питання дотримання законодавства під час мобілізації;
- Суди, зокрема. адміністративні.

Саме діяльність вищеперерахованих суб'єктів дозволить виявляти і попереджати зловживання з боку представників цих органів.

Для оптимізації роботи ТЦК, необхідно створити електронну, інтегровану з державними реєстрами платформу, яка сприятиме покращенню обліку військовозобов'язаних, чим зменшить людський фактор і підвищить прозорість процедури. Потрібно підвищувати рівень кваліфікації працівників ТЦК, забезпечуючи їх навчання у сфері мобілізаційного права, комунікації з громадськістю та роботи з сучасними технологіями. Необхідно проводити регулярні інформаційні кампанії, роз'яснювати громадянам їхні права та обов'язки у сфері військового обліку та мобілізації через засоби масової інформації.

Гарагода Дарія Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВО НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к. ю. н., доцент Щебетун І. С.)

Право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання є фундаментальним правом людини, закріпленим в статті 33 Конституції України[1].

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації виникла необхідність переосмислення сталих підходів до розуміння сутності даного права та його ключових аспектів, реалізація якого може бути обмежена з метою забезпечення національної безпеки та громадського порядку.

Введення воєнного стану в Україні обумовлює необхідність забезпечення державної безпеки та громадського порядку, що може вимагати тимчасового обмеження певних прав і свобод громадян, включаючи свободу пересування та вибір місця проживання. Це питання є особливо актуальним в контексті сучасних викликів, пов'язаних з військовою агресією та необхідністю оперативного реагування на загрози національній безпеці[2].

З 24 лютого 2022 року воєнний стан було впроваджено на всій території України Указом Президента України No 64/2022, де передбачена можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, серед яких – право на свободу пересування.

Основна проблема полягає в необхідності збалансування між забезпеченням національної безпеки та дотриманням конституційних прав громадян. Обмеження свободи пересування може призвести до порушення прав людини, особливо якщо такі обмеження є непропорційними або застосовуються без належних правових підстав. Крім того, відсутність чітких критеріїв та процедур щодо впровадження таких обмежень може спричинити зловживання владою та порушення принципу верховенства права.

Дослідження стану нормативно-правового регулювання та правозастосування за матеріалами судової практики в цих умовах дозволило визначити наступні проблеми:

---

[1] Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану: дослідження URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/svoboda-vyboru-mistsia-prozhyvannia-ta-peresuvannia-v-umovakh-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu-doslidzhennia/

[2] Воєнний стан в Україні: які права та обов'язки мають громадяни. URL: https://uba.ua/ukr/news/voyennyj-stan-v-ukrayini-yaki-prava-ta-obovyazky-mayut-gromadyany

1) Стан нормативно-правового регулювання обмеження свободи пересування громадян України в умовах воєнного стану є очевидно незадовільний, зважаючи на істотність втручання у сферу конституційних прав та свобод особи. Наявність легальної мети запроваджених заходів, першочергово вимагає внесення змін у чинні закони щодо визначення відповідних обмежень для виїзду за кордон військовозобов'язаних осіб із урахуванням пропорційності (наприклад, обмеження Правилами № 57 у виїзді осіб, які звільнені від мобілізації (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію») видається не достатньо обґрунтованим)[1].

2) На підзаконному рівні рекомендується органам виконавчої влади та військовим адміністраціям встановити процедурні норми та документально підтверджувати відповідний статус для надання дозволів на пересування (в тому числі, із використанням діджиталізованих сервісів та додатків).

3) Судова практика на рівні судів першої інстанції на сьогодні є непослідовною у своїх підходах та сформульованих правових позиціях, що не дозволяє виявити і застосовувати відповідні уніфіковані механізми ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб.

4) Запропоновані концепції посилення юридичної відповідальності щодо осіб, які порушують обмеження свободи пересування в умовах воєнного стану, залишають недостатньо обґрунтованими через безсистемність підходів до регулювання питання визначення правопорушень, пов'язаних із недотриманням обмежень свободи пересування, а також через відсутність чітких критеріїв оцінки правомірності дій таких осіб та встановлення міри їхньої відповідальності[2].

І.І.Голубка вважає, що право на свободу пересування розуміють у трьох площинах: 1) право на свободу пересування; 2) право вільно залишати державу; 3) право громадян України вільно повертатися в Україну[3]. Слід частково погодитися з цією думкою, проте не варто вилучати право на вільний вибір місця проживання зі складових права на свободу пересування, оскільки воно є самостійною складовою цього права.

Встановлення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, передбачає наступні положення.

---

[1] Свобода вибору місця проживання та пересування в умовах правового режиму воєнного стану: PDF-дослідження. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Svoboda-vyboru-mistsia-prozhyvannia-ta-peresuvannia-v-umovakh-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu.pdf

[2] Електронний архів НаУКМА: свобода пересування під час воєнного стану. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662aa4eb-40c3-4ad2-8fd2-1b21f490f4f1/content

[3] Особливості реалізації права на свободу пересування в умовах воєнного стану. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/7-Які-особливості-реалізації-права-на-свободу-пересування-в-умовах-воєнного-стану.pdf

Так, згідно п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про військові адміністрації» № 57 від 24 лютого 2022 року, військове командування може запроваджувати заборони або обмеження на вибір місця перебування чи проживання громадян на територіях, де діє воєнний стан, на підставі указу Президента України про введення воєнного стану: «Забороняється декларування (реєстрація) місця перебування чи проживання на території воєнного стану, за винятком випадків одночасного декларування нового місця перебування на території, де воєнний стан не введено»[1]. Тобто, заборона полягає в тому, що жителі не зможуть реєструвати нове місце перебування/проживання або ж знятися з реєстрації.

«Забороняється громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби. У разі порушення цих обмежень передбачені відповідні санкції або заходи реагування, визначенні законодавством»[2].

Для покращення ефективності реалізації досліджуваного конституційного права людини в таких умовах пропонуємо:

1) розробити та впровадити законодавчі акти, які б детально регламентували підстави, порядок та межі обмеження свободи пересування в умовах воєнного стану, що забезпечить прозорість та передбачуваність дій органів державної влади;

2) впровадити механізми судового оскарження рішень стосовно обмеження свободи пересування, що сприятиме захисту прав громадян, дозволяючи їм подавати скарги до суду на дії чи рішення органів державної влади, якщо такі обмеження є необґрунтованими або порушують принцип пропорційності. Це допоможе мінімізувати випадки зловживання владою та забезпечить дотримання принципів верховенства права.

3) Забезпечити ефективне та доступне інформування населення про їхні права та обов'язки в умовах воєнного стану через офіційні веб-сайти органів державної влади, соціальні мережі, засоби масової інформації, інформаційні кампанії, гарячі лінії та консультаційні центри. Це сприятиме підвищенню правової обізнаності, запобіганню дезінформації та зменшенню соціальної напруги.

---

[1]Юридичний портал "ЛІГА: ЗАКОН"**:** URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP211450

[2]Юридичний портал "Протокол": Заборона на зміну місця проживання без дозволу керівника ТЦК та обмеження на пересування Україною – різні речі (справа №727/4556/24).
URL:https://protocol.ua/ua/zaborona_na_zminu_mistsya_progivannya_bez_dozvolu_kerivnika_ttsk_ta_zaborona_na_peresuvannya_ukrainoyu_tse_rizni_rechi_(_sprava_727_4556_24)/

Таким чином, забезпечення балансу між необхідністю захисту національної безпеки та дотриманням конституційних прав громадян вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, забезпечення ефективного судового контролю та активну участь громадянського суспільства.

Герасімова Ірина Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)

Захист прав людини в умовах воєнного стану є важливою темою. Військові дії суттєво впливають на права громадян, адже воєнний стан створює особливі виклики для захисту прав людини. В таких умовах важливо зберігати баланс між необхідністю захисту держави та забезпеченням основоположних прав громадян. Зрозуміло, що під час воєнного стану виникають певні обмеження прав для громадян, але при цьому вони мають діяти в рамках міжнародних стандартів та забезпечувати базові права людини.

У ч. 2 ст. 64 Конституції України визначений перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. До таких належать: право на рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання (ст. 24); право на громадянство та його зміну (ст. 25); право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності особи (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40); право на житло (ст. 47); право на шлюб (ст. 51); право на захист прав і свобод людини у суді (ст. 55); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58); право на професійну правничу допомогу (ст. 59); презумпція невинуватості (ст. 62)[1].

Захист прав і свобод громадян є одним із основних обов'язків держави. Проте існують випадки, коли їх обмеження є невідворотним і повинне здійснюватися виключно у законодавчо визначений спосіб. Згідно з Конституцією України підставою для таких обмежень виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану[2].

1 Конституція України ч. 2 ст. 64 : Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2001. 92 с.
2 Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. 30 серп. С. 95–98.

В умовах воєнного стану особливу актуальність набуває питання забезпечення правового захисту громадян, адже це період, коли суспільство зазнає найбільших випробувань і ризиків для своєї стабільності і безпеки. Тому окреслимо основні шляхи оптимізації адміністративно-правового механізму для забезпечення ефективного захисту прав і свобод громадян:

По-перше, необхідно розробити та впровадити спеціальні нормативно-правові акти, які регулюватимуть діяльність урядових органів та правоохоронних структур у період воєнного стану та повинні забезпечувати необхідний рівень правової захищеності громадян, відповідно до умов воєнного стану.

По-друге, важливо забезпечити доступ громадян до правосуддя та забезпечити їх можливість звернутися за захистом своїх прав у судовому порядку.

По-третє, важливим є здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів та уникнення можливих випадків порушень прав громадян з їх боку[1].

Постає питання: які обставини можуть спричинити обмеження прав громадян і чому саме в умовах війни, коли стійкість суспільних взаємозв'язків і так втрачає свою силу, а рівень загальнонаціональної деморалізації набуває безпрецедентних показників, відбувається обмеження прав людини? А пов'язані такі обмеження із потребою щодо зниження суб'єктивного впливу на стратегію врегулювання збройного конфлікту. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № №389-VIII, воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводиться в державі чи в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності країни».

Конституція України є Основним Законом, у якому закріплено конституційні права і свободи людини і громадянина, проте, в умовах воєнного стану можуть встановлюватися певні обмеження, зокрема:

– встановлення (посилення) охорони об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і введення особливого режиму їх роботи;

– залучення до виконання суспільно корисних робіт для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту

1 Дуняшенко О. О. Особливості адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Актуальні питання забезпечення безпекового середовища в Україні: зб. тез наук. доп., м. Київ, 19 квіт. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 370–373.

критичної інфраструктури і не забронюваних за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану;

– запровадження комендантської години (заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлення спеціального режиму світлового та інших видів маскування;

– особливий режим в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів;

– встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

– заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів тощо (ст. 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану").

Загалом, в умовах воєнного стану Україна має певні обмеження для забезпечення прав і свобод людини, проте все ж таки намагається створювати умови для їхнього захисту, збалансувати необхідність національної безпеки і дотримання цих прав навіть у такий складний період.

Підсумовуючи, варто наголосити, що захист прав людини в умовах воєнного стану в Україні є надзвичайно складним і актуальним завданням сьогодення. Воєнний стан вимагає певних обмежень прав і свобод для забезпечення національної безпеки та збереження держави. Проте, дуже важливо, щоб ці обмеження не порушували фундаментальних прав, зокрема права на життя, гідність і безпеку громадян. Важливо пам'ятати, що судова система та механізми правосуддя також повинні залишатися надійними навіть у надскладних умовах, щоб громадяни могли захищати свої права. Це також важливо для відновлення справедливості та примирення після завершення війни.

Гончарова Олександра Олександрівна,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЕНСАЦІЙ ЗА ЗРУЙНОВАНЕ ЖИТЛО

(науковий керівник – д.ю.н., професор Міхайліна Т.В.)

Вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році і продовження ескалації бойових дій призвело до значних руйнувань, нанесення безповоротної шкоди інфраструктурі країни і приватній власності громадян.

За роки повномасштабного вторгнення було проведено кілька масштабних досліджень щодо оцінки збитків і наслідків руйнувань на території України, які і далі продовжують відбуватись, тому дослідження проблем законодавчого регулювання компенсацій за зруйноване житло є дуже актуальним і потребує особливої уваги і зусиль щодо реалізації вже діючих напрацювань.

Так, відповідно до спільної Швидкої оцінки збитків і потреб (RDNA4) для України [1], яку було проведено завдяки спільним зусиллям Організації Об'єднаних Націй, Уряду України, Групи Світового банку та Європейської Комісії, станом на 31 грудня 2024 року загальні витрати на реконструкцію та відновлення в Україні протягом наступного десятиліття становитимуть 524 мільярди доларів США, що приблизно в 2,8 рази більше, ніж оцінений номінальний ВВП України на 2024 рік. Основними секторами, що постраждали, є: житлові забудови (понад 2,5 мільйонів домогосподарств), транспорт, енергетика, торгівля та промисловість, освіта. Згідно з цими даними, 13% загального житлового фонду України пошкоджено або зруйновано.

Також, за даними аналітичного звіту, підготовленого Міжнародною організацією Міграції, Housing, Land And Property In Ukraine Residential Damage, Property Rights And The Erecovery Programme Thematic Brief [2], переважна більшість (86%) опитаних повідомили, що зруйноване житло було їх основним місцем проживання, і 14% вказали, що це не єдине нерухоме майно, яке їм належить. Але регіональна картина не буде ясною, оскільки в опитуваннях брали участь внутрішньо переміщені особи (ВПО) з інших регіонів.

При деталізації за регіонами походження для ВПО, 97% ВПО з Донецької, 95% – з Херсонської, і 89% – з Харківської повідомили, що пошкоджене майно належало їм і було основним місцем проживання.

Отже, питання компенсації за зруйноване житло особливо актуально в умовах сьогодення, оскільки це стосується не тільки наявності бюджетних коштів, але і правових механізмів, які в рівному ступені недоступні заявникам однакових категорій. Особливої уваги заслуговує питання застосування механізму компенсацій для мешканців зруйнованих населених пунктів, які нині територіально віднесено до тимчасово окупованих територій.

Протягом 2022-2025 років було напрацьовано законодавчу базу в даному напрямі, але варто зауважити, що дане регулювання не

[1] Ukraine - Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) : February 2022 - December 2024 (English). (2022). UNDP. www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-fourth-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna4-february-2022-december-2024-english

[2] Ukraine - Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4) : February 2022 - December 2024 (English). (2022). UNDP. URL: www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-fourth-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna4-february-2022-december-2024-english

розповсюджується на питання компенсації зруйнованого житла у період до лютого 2022 року.

Законодавчими актами, що регулюють дане питання, є: Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 2923-IX [1] та Постанова Кабінету Міністрів України №600 від 30.05.2023р. «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» (із змінами) [2] (перелік невичепний), цими актами визначається порядок надання компенсації за знищене майно. Ключовим суб'єктом згаданого процесу виступає Комісія з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. І відповідно до згаданого порядку, саме члени цієї комісії повинні особисто зафіксувати пошкодження, або руйнування майна. Головним залишається питання фізичної доступності членів комісії до тимчасово окупованих територій, або до територій, де ведуться активні бойові дії.

Також Верховною Радою було прийнято проект Закону про внесення змін до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» щодо компенсації знищеного чи пошкодженого майна, що знаходиться на територіях ведення активних бойових дій або тимчасово окупованих Російською Федерацією, № 11161 від 10.04.2024р., але, на жаль, він і досі не підписаний Президентом України [3]. В цьому проекті зазначається, що

---

[1] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р., № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

[2] Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна. Офіційний вебпортал парламенту України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2023р., №600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#n17

[3] Про внесення змін до Закону України "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України щодо компенсації знищеного чи пошкодженого майна, що знаходиться на територіях ведення активних бойових дій або тимчасово окупованих Російською Федерацією. Проект Закону №11161 від 10.04.2024 р.
URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43982

об’єкти, обстеження, яких неможливо здійснити через бойові дії або окупацію, вважаються знищеними для цілей цього Закону.

Та відбувся і позитивний крок на шляху вирішення питання, що досліджується, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення обстеження знищених окремих категорій об’єктів нерухомого майна, зокрема із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі» від 27 жовтня 2023 р., № 1185 [1]. Таке «пілотне» дослідження відбулось у місті Мелітополь, Запорізької області, і засвідчило можливість використання супутникової фіксації руйнувань, але з обмеженнями. За інформацією, наданою виконкомом Мелітопольської міськради, за період реалізації експериментального проекту розглянуто 4 заяви про надання компенсації за знищені об’єкти нерухомого майна, які були зареєстровані в Державному реєстрі майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, але комісія, утворена рішенням виконкому Мелітопольської міськради, дійшла висновку щодо зупинення обстеження із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування землі, у зв’язку з неможливістю точного визначення факту, чи є житлові будинки знищеними по двом об’єктам; і встановити факт знищення двох житлових будинків.

Відповідно до Порядку надання компенсації власникам житлових будинків, факт знищення яких встановлено, оформлено житлові сертифікати. Отже, це підтвердило дієвість механізму обстеження і встановлення факту руйнації житла без фізичної присутності членів комісії на територіях, де доступ з безпекових міркувань неможливий. Про це йдеться у рішенні Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань захисту майнових та немайнових прав внутрішньо переміщених та інших осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України від 23 травня 2024 року.

Повертаючись до процесу реалізації прав в отриманні компенсації за зруйноване житло, то за даними цієї ж Комісії видано 6700 житлових сертифікатів на 10,4 млрд грн, з яких станом на травень 2024 року використано 2584 сертифікати на 5,2 млрд грн. Компенсації здійснюються, але бракує коштів і застосування механізмів, які вже напрацьовано, та вони досі не реалізуються на рівні держави для тимчасово окупованих територій та в зоні активних бойових дій. Це вкрай важливо особливо для мешканців цілих громад і міст. Так, для прикладу, тільки мешканців Бахмутської громади Донецької області близько 75 тис чол. Наразі місто повністю зруйноване, але механізм відшкодування поки що нереалізований, така ж

[1] Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення обстеження знищених окремих категорій об’єктів нерухомого майна, зокрема із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.10.2023р., №1185. URL: www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-provedennia-obstezhennia-znyshchenykh-okremykh-katehorii-obiektiv-nerukhomoho-maina-1185-271023

саме ситуація з іншими громадами району, а саме: Соледарською, Сіверською, Часівоярською, тощо. Наразі це невичерпний перелік територій, і дане питання потребує додаткових досліджень, не виключаючи аспекту дослідження питання також і розширення дії законодавства щодо надання компенсацій за майно, що було зруйноване у 2014–2022 роках.

Оскільки Україна рухається в напрямі довгострокової стійкості та має на меті вступ до ЄС, зусилля, спрямовані на відновлення інфраструктури країни, відродження її економіки та зміцнення її інституційної бази відповідно до стандартів ЄС, відіграють важливу роль. Відновлення дає можливість не лише усунути руйнування, спричинені триваючим вторгненням, але й покращити його шляхом прийняття інноваційних рішень і реформ, застосування рішень і законодавства, які відповідають очікуванням членства в ЄС.

Горупашенко Вікторія Ігорівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)

На сьогодні особливої актуальності набувають питання, пов’язані з укладенням і розірванням шлюбів за участю іноземного суб’єкта. Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, імміграція та еміграція стають поширеним явищем, що зумовлює збільшення кількості міжнародних шлюбів. Це може відбуватися як у випадках, коли іноземець прибуває до України з метою тимчасового проживання чи працевлаштування, так і коли громадянин України бере шлюб за кордоном. Значна частина українців виїжджає в інші країни для працевлаштування або з інших причин, що також сприяє збільшенню кількості таких союзів.

У всіх сучасних державах шлюбні відносини переважно регулюються нормативно-правовими актами, однак законодавчі положення, що визначають порядок укладення та припинення шлюбу, можуть істотно різнитися між країнами. Ці розбіжності спричиняють колізії між нормами національного та зарубіжного права, що впливає на врегулювання сімейних правовідносин у міжнародному контексті.

У сфері міжнародного приватного права питання розірвання шлюбу є одним із найскладніших і найбільш спірних аспектів, що супроводжується численними колізіями, тому даний інститут є предметом вивчення та написання наукових робіт багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Чепис О. Грицишина Л., Лефтерова О., Барабаш А., Загурський Л., Шулін Ф. та інші.

Аналізуючи дане питання, насамперед варто звернутись до Основного Закону – Конституції України, у статті 26 якої зазначено, що іноземні громадяни та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, мають такі ж права, свободи та обов'язки, як і громадяни України, за винятком обмежень, встановлених Конституцією, законами або міжнародними договорами України[1]. Такі винятки, зокрема, стосуються досліджуваного питання розірвання шлюбів з іноземним елементом. Саме такі випадки, у зв'язку з різною приналежністю громадян до тієї чи іншої країни, зумовлюють колізійну проблему, тобто проблему вибору права держави, яке необхідно застосувати.

Ця проблема вирішується через застосування колізійних норм у національному законодавстві, які визначають правопорядок однієї з держав, залучених до правовідносин. У таких ситуаціях спостерігається певна послідовність: наявність іноземного елемента у сімейних правовідносинах породжує колізійну проблему, що регулюється відповідною колізійною нормою. Ця норма містить прив'язку до певного законодавства, на основі чого здійснюється вибір застосовного права. Вирішення конфлікту може відбуватися шляхом застосування або колізійно-правового (відсильного) методу, що визначає компетентний правопорядок, або матеріально-правового підходу для усунення колізій.

В Україні на законодавчому рівні Законом України «Про міжнародне приватне право» в статті 60 закріплено основні колізійні прив'язки розірвання шлюбу, серед яких можна визначити: спільний особистий закон подружжя (lex patrie), закон спільного місця проживання подружжя, за умови, що один з подружжя продовжує проживати у цій державі (lex habitual residence або lex domicilii), право держави, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином (proper law) та закон, обраний подружжям (lex voluntatis)[2].

Крім цього, не менш важливе значення, поряд із національним законодавством, в цьому контексті мають міжнародні угоди та конвенції, укладені Україною з іншими державами, що регулюють правову допомогу у сімейних справах. Ці акти визначають, яке законодавство має застосовуватися при розгляді справ про розлучення.

Якщо між Україною та іншою країною діє міжнародний договір про правову допомогу, його норми підлягають застосуванню відповідно до статті 9 Конституції України, яка визнає ратифіковані міжнародні договори частиною національного законодавства. Додатково, стаття 19 Закону

1 Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 18.02.2025).
2 Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 23 груд. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 18.02.2025).

України «Про міжнародні договори України» встановлює пріоритет таких договорів над внутрішнім законодавством у разі колізій[1].

Зокрема, важливим документом для України у сфері міжнародного сімейного права була Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року. Відповідно до її положень, якщо обоє з подружжя мають однакове громадянство, застосовується законодавство тієї держави, громадянами якої вони є на момент подання заяви про розірвання шлюбу. Якщо ж у подружжя різне громадянство, тоді справа розглядається за законами тієї країни, в якій відбувається судовий процес[2]. Це значною мірою полегшувало проблему правового регулювання розірвання шлюбу з іноземним елементом.

Однак, 29 грудня 2023 року для України втратила чинність Конвенція 1993 року разом із Протоколом 1997 року на підставі рішення Верховної Ради України від 1 грудня 2022 року про зупинення дії та вихід з зазначеної Конвенції та Протоколу. Основною причиною такого кроку стало прагнення України припинити співпрацю в рамках цієї Конвенції з державами-учасницями, з якими наразі відсутні дипломатичні або правові відносини, або з тими, з якими співпраця виявилася неефективною чи небажаною[3].

Водночас, для забезпечення правової допомоги у цивільних та сімейних справах з країнами, з якими Україна має активні та конструктивні відносини, продовжують діяти двосторонні договори. Зокрема, це стосується Молдови, Грузії та Узбекистану, з якими укладено відповідні угоди про правову допомогу та правові відносини.

Неможливо залишити поза увагою й роль в міжнародно-правовому регулюванні щодо припинення шлюбу Гаазької Конвенції про визнання розлучень та рішень про роздільне проживання подружжя 1970 р. Ця Конвенція застосовується лише щодо законних рішень про припинення шлюбу, прийнятих у результаті судового чи іншого провадження, а також щодо встановлення режиму роздільного проживання. Конвенція містить систему колізійного регулювання. Також слід зазначити, Регламент ЄС про право, що застосовується до розлучень та правової сепарації (Рим III) 2010 р., який передбачає можливість для сторін обрати право, яке буде застосовуватися при розірванні шлюбу[4].

---

1 Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV : станом на 15 берез. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 18.02.2025).

2 Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах : Закон України від 10.11.1994 № 240/94-ВР.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/94-вр#Text (дата звернення: 18.02.2025).

3 Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року : Закон України від 01.12.2022 № 2783-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text (дата звернення: 18.02.2025).

4 Дуброва Т. Особливості правового регулювання розірвання шлюбу в міжнародному приватному праві. Харків, 2024. С. 342–346.

Важливе місце у розвитку колізійного регулювання розірвання шлюбу посідає практика судових рішень, що є важливою для забезпечення єдиного тлумачення законів, встановлення прецедентів та врахування індивідуальних обставин кожної справи. Це сприяє стабільності судового процесу, узгодженості рішень та гарантує захист прав усіх учасників сімейних правовідносин.

Зокрема, Верховний Суд у справі № 357/12676/18 розглянув касаційну скаргу ОСОБА_2 на рішення судів про розірвання її шлюбу з ОСОБА_1. Позивач, громадянин США, обґрунтовував свій позов тим, що подружжя тривалий час не проживає разом і не має наміру відновлювати сімейні відносини. Суд першої інстанції задовольнив позов, а апеляційний суд залишив рішення без змін. ОСОБА_2 оскаржила ці рішення, стверджуючи, що суди не врахували міжнародний елемент справи, оскільки чоловік – громадянин США, а вона має постійне місце проживання в Україні. Вона наполягала, що має застосовуватись право США, яке передбачає не лише розірвання шлюбу, а й врегулювання супутніх питань: поділу майна, призначення аліментів та визначення місця проживання дітей.

Верховний Суд встановив, що останнім місцем спільного проживання подружжя були США, де продовжує мешкати позивач. Відповідно до параграфа 285 Зведення колізійних норм США, у питаннях розлучення застосовується право країни, де розглядається позов (lex fori), тобто українське законодавство. Верховний Суд дійшов висновку, що рішення судів попередніх інстанцій ухвалені правильно, з дотриманням норм міжнародного приватного права, і залишив касаційну скаргу без задоволення[1]. Ця справа досить яскраво описує проблематику такого явища як розірвання шлюбу, де стороною виступає іноземний суб'єкт.

Отже, з усього вищенаведеного можемо зробити висновок, що колізійне регулювання сімейних відносин, що містять іноземний елемент, має свої специфічні особливості та передбачає застосування колізійних норм, що визначають, яке право регулює розірвання в залежності від колізійної прив'язки, яка є застосовною. Важливими є питання юрисдикції судів, визнання та виконання рішень у різних країнах. Це може бути ускладнено через проблематику законодавчого регулювання різних держав світу, що залучені до справи. Тому важливим є розвиток ефективних механізмів правового регулювання транскордонних сімейних відносин для забезпечення справедливого і оперативного розв'язання таких справ.

1 Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.07.2020 у справі № № 357/12676/18.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591497?fbclid=IwAR2Ce2_zEecysna9yjwGtCfF7dFPBqlOA59hcBxkavvGrV_nShMhaI6y8Gw (дата звернення: 18.02.2025).

Демура Аліна Богданівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕМОКРАТІЯ

(науковий керівник – к. ю. н., доцент Щебетун І. С.)

Для підтримки та розвитку демократії одним із найважливіших аспектів є її вдосконалення на місцевому рівні. Це рівень управління – як у містах, так і в сільській місцевості, – де влада знаходиться на найближчому до громадян рівні, де у людей є можливість безпосередньо брати участь у суспільному житті, де прийняття рішень безпосередньо впливає на їхнє повсякденне життя. На місцевому рівні теоретичні основи наповнюються практичним змістом, що надає імпульсу розвитку демократичних процесів у всьому суспільстві.

Особливе значення представляє категорія самоврядування. У науковій літературі, присвяченій питанням самоврядування, немає однозначного трактування цього поняття. Основний вектор уваги дослідників спрямований головним чином на проблеми місцевого самоврядування і лише незначною мірою стосується інших форм громадського самоврядування, широко представлених у суспільно-політичній практиці сучасних, передусім демократичних держав.

Поняття «самоврядування» немає цілком точного і єдиного наукового значення, і різними авторами розуміється неоднаково. Найбільш повне і широке тлумачення цього поняття було дано ще XVII столітті в Англії (selfgovernment), звідки запозичено в XIX столітті державознавцями Німеччини. У Франції відповідного терміну не існує, і він замінений поняттями «децентралізація» (decentralization) або «муніципальна влада» (pouvoir municipal)[1].

Поняття «місцеве самоврядування» введено в науковий обіг та отримало своє тлумачення також в Англії, у XVII ст. (local selfgovernment), а звідти, своєю чергою, запозичено в XIX ст. ученими континентальної Європи. Воно трактувалося як адміністративний порядок, при якому місцеві виборні органи здійснюють громадське управління під наглядом центрального уряду[2].

Протягом історії місцевого самоврядування воно розумілося по-різному. Найбільш повні визначення стали з’являтися у середині XIX ст. Так, відомий німецький учений Г. Еллінек визначав місцеве самоврядування як: «державне управління за посередництвом осіб, які не є

[1] Мішин С. Історичне поняття місцевого самоврядування.
URL: http.app.nuoua.od.ua/archive/63_2019/7.pdf
[2] Назаренко О.А. Місцеве самоврядування: поняття, ознаки, функції.
URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/833/1/МІСЦЕВЕ%20САМОВРЯДУВАННЯ%20%20-ПОНЯТТЯ.pdf

професійними державними посадовими особами, – управління, яке на противагу державно-бюрократичному, є управління за посередництвом самих зацікавлених осіб»[1].

Англієць І. Редлих місцеве самоврядування визначав як: «здійснення місцевими жителями або їх обраними представниками тих обов'язків та повноважень, які їм надано законодавчою владою або належать їм за загальним правом»[2].

Існує й визначення місцевого самоврядування, ухвалене Радою Європи. Воно зафіксовано в Європейській хартії місцевого самоврядування, ухваленої 15 жовтня 1985 р. у Страсбурзі, відповідно до п. 1 ст. 3 якої під місцевим самоврядуванням розуміється: «право та реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ та керувати нею, діючи в рамках закону, під свою відповідальність та в інтересах місцевого населення»[3].

Важливим є питання про співвідношення демократії та місцевого самоврядування. Історично існувало три різноманітні точки зору щодо зв'язку місцевого самоврядування та демократії. Перша розглядала самоврядування як дбайливо охоронювану традицію, що знаходиться у суперечності з демократичними принципами. Відповідно до другої, принципи демократії – правління більшості, егалітаризм та загальні стандарти для всіх – не можуть бути пристосовані до потреб місцевого самоврядування. Отже, поняття демократії не включає місцеве самоврядування, більш того, зазначені поняття суперечать одне одному. Третя думка наполягає на необхідному зв'язку демократії та місцевого самоврядування[4].

Можна виділити ряд загальних рис, які характерні як для демократії, так і для місцевого самоврядування, що становлять форми здійснення громадської влади. Самоврядування є однією із двох складових частин, внаслідок яких реалізується народовладдя. Більшість форм місцевого самоврядування функціонує на основі таких спільних із демократією принципів як свобода та рівність. Розвиненість і демократії, і місцевого самоврядування визначається широтою застосування принципів

[1] Ганжук О. Теоретико-правові та компаративні аспекти концепту демократії участі як однієї з політико-правових засад муніципальної влади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «Право». 2022. № 33. с.60-69. URL: http://surl.li/qxltd

[2] Бойко О. Існуючі форми локальної демократії та механізми їх правового регулювання. К.: Центр політико-правових реформ, 2023. 135 с. URL: http://surl.li/qxhan

[3] Європейська хартія місцевого самоврядування: ратифікована учасниками Ради Європи 15. 10. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

[4] Заборовський В. В., Харута В. Ф. Реалізація принципу народовладдя: питання теорії та правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. Том 2. № 79. 2023. С. 415-419.

виборності, активністю системи представницьких органів та функціонуванням інститутів безпосереднього народовладдя[1].

Характеризуючи муніципальну демократію як політико-правове явище, можна виділити низку ознак: 1) здійснюється в особливій сфері суспільних відносин, яку формують питання місцевого значення; 2) реалізується на низовому територіальному рівні організації публічної влади; 3) охоплюючи собою всю територію країни, проявляється та має своїми просторовими межами території певних населених пунктів; 4) ґрунтуючись на принципах самоврядування, передбачає максимальне зближення керівника та керованого суб'єктів, органів муніципальної влади та місцевої спільноти та, відповідно, безпосередньої та представницької демократії; 5) організаційно відокремлена від демократичних інституцій державної влади; 6) муніципальна демократія не обмежується самоврядними відносинами влади, а включає також інститути громадського, непублічно-владного характеру.

Дубенко Олександр Ігорович,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

Широкомасштабна збройна агресія рф проти нашої держави змушує суспільство змінювати ставлення до конституційних обов'язків не лише людини, а насамперед громадян. Як зазначають учені-конституціоналісти принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина полягає у тому, що не повинно бути прав без обов'язків, як не повинно бути і обов'язків без прав. лише в процесі реалізації обов'язків здійснюються і права, які їм відповідають. У свою чергу, здійснення прав породжує ті чи інші обов'язки[2].

Одним із основних обов'язків, які покладаються виключно на громадян України, відповідно до Конституції України, є обов'язок захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України (ст. 65 Конституції України)[3]. Цей обов'язок включає також обов'язок громадян відбувати військову службу відповідно до закону. Більш детально зміст обов'язку захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність

[1] Лукашевський Ю. Вдосконалення методики вибору інструментарію форм участі мешканців у місцевому самоврядуванні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 2 (20). С. 217–224.
[2] Конституційне право України. За ред. В. Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 2002. С. 189.
[3] Конституція України : від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

України і відбувати військову службу визначено у законах України «Про оборону»[1], «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»[2], «Про альтернативну (невійськову) службу»[3] та деяких інших. Згідно ст. 35 Конституції України від обов'язку захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України ніхто не може бути увільнений або відмовитися і за мотивами релігійних переконань.

У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, його виконання може бути замінене альтернативною (невійськовою) службою. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», право на альтернативну службу мають громадяни України за додержання сукупності трьох умов: 1) належність до діючих згідно із законодавством релігійних організацій; 2) наявність релігійних переконань, яким суперечить виконання військового обов'язку; 3) віровчення зазначених релігійних організацій не допускає користування зброєю. Однак таке право громадянин України не може реалізувати під час дії на території держави правового режиму воєнного стану, який був введений на території України 24 лютого 2022 року згідно указу Президента України і триває донині.

Оборона України – це передусім захист держави від збройної агресії, що безумовно є справою честі і обов'язком кожного громадянина. Вона поєднує комплекс політичних, економічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави і мирного життя народу України. Захист Вітчизни – це не лише її оборона. Це і стан захищеності державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, законних інтересів держави та прав громадян від посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, це відповідний рівень громадського порядку та громадської безпеки, збереження національної культури та ін. Усі ці аспекти захисту Вітчизни мають відстоюватись громадянами.

Серед когорти конституційних обов'язків варто звернути увагу і на обов'язок шанувати державні символи України (ст. 65 Конституції України). Для громадян України він має абсолютний характер. Наруга над державними символами України тягне кримінальну відповідальність на підставі ст. 338 КК України[4].

---

[1] Про оборону: Закон України від 06.12.1991 р., № 1932-XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

[2] Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р., № 2232-XII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

[3] Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 № 1975-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 15. ст.188.

[4] Кримінальний кодекс : Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Конституція України також встановлює обов'язок щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом (ст. 67 Конституції України). Відповідно до положень ст. 15 Податкового кодексу України платниками податків визнаються фізичні особи та юридичні особи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом[1].

Таким чином, варто зауважити, що Основний Закон України проголошує фундаментальні обов'язки кожної людини і кожного громадянина. Так, зважаючи на дещо диференційований правовий статус «людини» і «громадянина» їх обов'язки відрізняються. Конституцією України встановлено обов'язки, які мають виключно громадяни, як суб'єкти, що характеризуються особливим правовим зв'язком з державою (обов'язок несення військової служби, сплати податків), так і кожна людина, яка перебуває на території України (обов'язок дотримуватися законів, не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині тощо).

Конституція України не розмежовує обов'язки людини і обов'язки і громадянина, не передбачає окремих розділів, які б визначали окремо права, свободи та обов'язки людини і окремо права свободи та обов'язки громадянина. На нашу думку, даний факт слід вважати певним недоліком нормативного акту, адже це ускладнює правозастосування і не дає змогу чітко простежити розмежування обов'язків людини і обов'язків громадянина. На наше переконання, статті Конституції України, які декларують обов'язки людини і громадянина викладені не послідовно, а хаотично, тому було б доцільно переглянути їх, розмежувати та систематизувати у логічній послідовності. Для прикладу, спочатку викласти права, свободи та обов'язки кожної людини, незалежно від правового зв'язку з державою, після цього прописати права, свободи та обов'язки громадян України, згрупувавши їх відповідно до суб'єкта.

[1] Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010, № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

Дудник Вікторія Володимирівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКСЦЕСУ ВИКОНАВЦЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

Кримінальне право як галузь юридичної науки детально досліджує питання співучасті у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема – дії виконавця та інших співучасників. Особливу складність становить правова кваліфікація ситуацій, коли виконавець вчиняє дії, що виходять за межі домовленості з іншими співучасниками. Такий випадок у кримінальному праві називається *ексцесом виконавця*.

Це явище є важливим з погляду встановлення меж кримінальної відповідальності кожного учасника кримінального правопорушення. Для правильного правозастосування необхідно чітко розуміти, у чому полягає сутність ексцесу, які його види виокремлюють у теорії та практиці, а також як визначити межі відповідальності інших співучасників у разі його настання.

Передусім варто звернути увагу на визначення поняття ексцесу виконавця кримінального правопорушення. Взагалі слово «ексцес» не є спеціальним юридичним терміном. У перекладі з латинської мови слово «excessus» означає відхилення. У тлумачних словниках походження ексцес також визначається як зловживання, нестриманість, надмірність; гостре зіткнення; порушення громадського порядку[1].

Кримінальний кодекс України 2001 року не містить чіткого визначення ексцесу виконавця кримінального правопорушення, проте ч. 5 ст. 29 фактично закріплює правило відповідальності співучасників при ексцесі виконавця кримінального правопорушення: співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом[2].

Для правильної кваліфікації дій виконавця в межах чи поза межами змови, необхідно з'ясувати, які ознаки є характерними для ексцесу як окремої правової категорії. Такими є:

1) він має місце як при вчиненні виконавцем ще й іншого кримінального правопорушення, наприклад, поряд з тим, що був обумовлений з іншими співучасниками, так і у випадку вчинення виконавцем іншого кримінального правопорушення, а також замість того, що був обумовлений із співучасниками;

---

[1] Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: https://1531.slovaronline.com/45528-%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%86%D0%B5%D1%81

[2] Кримінальний кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2) головною ознакою вчиненого при ексцесі кримінального правопорушення є те, що він не охоплювався ні прямим, ні навіть непрямим умислом інших співучасників, тобто має місце вихід за межі змови (домовленості), що попередньо відбулася між співучасниками (виконавець виходить за межі узгоджених з іншими співучасниками діянь і вчиняє діяння, яке не охоплюється їх умислом);

3) «автором» ексцесу може бути будь-який співучасник, але вчиняючи кримінальне правопорушення, яке не охоплювалось умислом інших співучасників, він тим самим виступає в ролі (виконує роль) його виконавця[1].

З урахуванням вищенаведених ознак, у кримінально-правовій літературі прийнято розрізняти кілька видів ексцесу виконавця, кожен з яких має свої особливості.

Виділяють два види ексцесу:

1. Кількісний ексцес – це коли виконавець, учиняючи кримінальне правопорушення, яке було обумовлено (узгоджено) з іншими співучасниками, вчиняє однорідне кримінальне правопорушення, але більш тяжке. У цьому разі відповідно до дій виконавця одне кримінальне правопорушення, яке є менш тяжким, переростає в інше – більш тяжке. Наприклад, коли між співучасниками була досягнута змова на вчинення крадіжки (ст. 185 КК), а виконавець вчинив грабіж (ст. 186 КК) чи розбій (ст. 187 КК). В такому випадку виконавець нестиме кримінальну відповідальність за фактично вчинене ним більш тяжке кримінальне правопорушення. Інші співучасники нестимуть відповідальність у межах домовленості, що відбулася між ними.

2. Якісний ексцес – вчинення не однорідного кримінального правопорушення, а зовсім іншого, ніж було узгоджено із співучасниками. Останнє кримінальне правопорушення вчиняється, так би мовити, на додаток до узгодженого між співучасниками, відтак виконавець вчиняє два або більше кримінальних правопорушень. Наприклад, поряд зі вчиненням розбою (ст. 187 КК), що охоплювалось умислом всіх співучасників, виконавець вчиняє ще й убивство потерпілого (ст. 115 КК)[2].

Отже, у кримінально-правовому розумінні ексцесом вважається випадок, коли виконавець вчиняє кримінальне правопорушення, яке не охоплюється умислом інших співучасників. Така поведінка є характерною лише для виконавця, адже саме він виходить за межі попередньої змови або домовленості. У деяких ситуаціях важко встановити, чи дійсно між діянням

---

[1] Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. Для підгот. до заліків та іспитів. Відп. ред. В.І. Тютюгін. Харків: Право, 2019. С. 100.

[2] Бойко В. Р. Щодо кримінально-правової характеристики ексцесу виконавця. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали наук. конф. студ. Львів: вид-во ЛТЕУ, 2023. С. 694.
URL:https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovo_Doslidna_Chastyna/Docs/STUD._ZBIRNIK_2023_RIK_TYT_723.pdf#page=694

виконавця та діями інших осіб відсутній зв’язок. Тому основною ознакою ексцесу доцільно вважати саме відсутність у інших співучасників умислу на вчинення кримінального правопорушення, яке виконавець реалізував самостійно.

Для правильної правової оцінки дій інших учасників і визначення, чи підлягають вони кримінальній відповідальності, важливо встановити, що саме було вчинено поза межами спільного умислу. Адже у випадку ексцесу головне значення має не сам факт вчинення кримінального правопорушення, а те, що це правопорушення не було частиною спільного плану. Ексцес виконавця може стосуватися як правопорушень того самого виду (але іншої тяжкості), так і правопорушень зовсім іншого характеру, за умови, що вони не входили в домовленість між співучасниками.

Таким чином, щоб правильно вирішити питання про кваліфікацію діянь інших осіб, слід враховувати, наскільки чітко був визначений їхній умисел щодо первинного кримінального правопорушення, яке вони планували разом із виконавцем.

Задорожна Юлія Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

Корупція – одна із головних перепон на шляху до розвитку демократичного та свідомого суспільства. Наразі в Україні проблема корупції залишається гострою та важко здоланою, оскільки давно вкорінена в суспільство, що у свою чергу не дає пришвидшити процеси реформування та розвиток державних інституцій. У цьому контексті особливо важливою є роль громадянського суспільства, яке може бути як індикатором, так і рушієм антикорупційних змін.

Громадянське суспільство – це сукупність добровільних, самоврядних організацій та ініціатив, що діють незалежно від держави та бізнесу, виражаючи інтереси громадян. До нього належать громадські організації, рухи, медіа, експертні спільноти, студентські та професійні ініціативи, аналітичні центри тощо, тому розглянемо кожен приклад дій суспільства у протидії корупції.

Громадські організації виступають у ролі наглядачів за діяльністю влади: проводять моніторинг витрат бюджету, закупівлі, прозорість публічних процесів. Завдяки таким організаціям, як Transparency International Ukraine, Центр протидії корупції, DOZORRO, виявляються зловживання, маніпуляції та схеми у сфері державного управління, а також

проводяться дослідження боротьби українців із корупцією. Як зазначає TIU, 35 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2024 рік. У новому дослідженні Transparency International наша країна посідає 105 місце поміж 180 країн.

Варто звернути увагу, що виконання антикорупційних реформ переважно є формальним і залежить від свідомого підходу осіб для їх реалізації. Тому насамперед необхідно зосередитися не лише на програмі виконання зобов'язань, які взяла Україна в протидії корупції, а також на якості реалізації реформ[1].

Освітні кампанії з антикорупційної тематики формують нову культуру нетерпимості до корупції, тому теж є варіантом розвитку молоді для майбутній протидії корупції. Прикладами можуть бути школи доброчесності, студентські ініціативи, дебатні клуби, які прищеплюють цінності чесності, прозорості та відповідальності.

Громадські активісти та експерти беруть участь у формуванні законодавчих ініціатив (наприклад, закон «Про запобігання корупції»)[2]. Згаданий закон сприяє вжиттю комплексу заходів, спрямованих на формування у публічних службовців уявлення про себе як про осіб, що служать інтересам Українського народу, а також суспільної довіри до публічного службовця як ключової підстави його перебування на посаді. Натомість також антикорупційна стратегія України допомагає утвердженню в суспільстві культури верховенства права, атмосфери доброчесності та нетерпимості до корупції, у тому числі засобами соціальної реклами[3].

Активна участь у громадських радах при органах влади, створення антикорупційних коаліцій, подання альтернативних проектів реформ. Незалежні журналісти викривають гучні корупційні справи (наприклад, через «Слідство.Інфо», Bihus.info). Громадянські журналісти у соцмережах також відіграють роль у викритті фактів корупції, привертаючи увагу до порушень.

Також ефективними вважаються заходи контролю за впровадженням реформ через аналітичні звіти, рейтинги прозорості, індекси доброчесності, блокування корупційних тендерів завдяки активності DOZORRO, примус до звільнення посадовців після публічних розслідувань (наприклад, «плівки Вовка» або справи НАБУ). Варто звернути увагу на ініціативу ProZorro – як приклад співпраці держави і громадських активістів.

---

[1] Transparency International Україна. Аналітика та звіти. URL: https://ti-ukraine.org

[2] Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

[3] Антикорупційна стратегія України на 2021–2025 роки. Закон України від 20.10.2020 № 413-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-IX#Text

Попри це, в Україні досі існують нерівність у доступі до інформації: не всі громадяни мають змогу аналізувати публічні дані, а також тиск на активістів і журналістів, зокрема переслідування, суди, спроби дискредитації, фінансова залежність громадських організацій від міжнародних донорів – виклики щодо сталості роботи. Громадянське суспільство є важливою складовою антикорупційної архітектури – воно виконує функції нагляду, впливу, просвіти та мобілізації суспільства[1].

Таким чином, лише взаємодія держави, громадянського суспільства та бізнесу здатна створити ефективну систему запобігання корупції. Необхідно підтримувати незалежність, розвиток та захист активістів, а також залучати ширше коло громадян до участі в антикорупційній діяльності. Справжні зміни починаються з низів – з ініціатив, які формують нову суспільну мораль і вимагають прозорості на всіх рівнях.

Клапоущак Крістіна Андріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к.ю.н, доцент Щебетун І.С.)

Із запровадженням воєнного стану діяльність місцевих органів влади спрямована на забезпечення дії Конституції та законів України, проведення заходів правового режиму, оборони, цивільного захисту, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Взаємодія військових адміністрацій з місцевими державними адміністраціями в умовах дії правового режиму воєнного стану є надзвичайно актуальною проблемою в сучасних реаліях України. Із введенням інституту військових адміністрацій у різних регіонах країни, постало питання узгодження та взаємодії їх діяльності з іншими органами влади, особливо органами місцевого самоврядування. Хоча правове становище військових адміністрацій неодноразово було предметом наукових досліджень, правовідносини між військовими адміністраціями та місцевими державними адміністраціями вимагають більш глибокого вивчення, оскільки ухвалені рішення можуть суттєво впливати на права громадян, скасовувати їх чи обмежувати в часі та просторі.

Досліджуючи природу місцевої влади, А. М. Онупрієнко відзначає її дуалістичну природу, «в основі якої лежить система різних за своєю

[1] Мельник Р. С. Громадський контроль як інструмент боротьби з корупцією в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 123–128.

юридичною природою органів публічної влади – органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади[1].

Інший науковець, Л. В. Панасюк, розглядаючи питання формування фінансових ресурсів місцевих органів влади, розділив їх на: «місцеві органи влади вищого рівня (в областях, містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим) та нижчого рівня (на рівні громад)»[2]. Отже, говорячи про органи місцевої влади слід виділяти дві їх гілки: органи виконавчої влади на місцях (державні адміністрації) і органи місцевого самоврядування.

Місцеві державні адміністрації згідно чинного законодавства, це місцеві органи виконавчої влади[3], які територіально утворюються лише на рівні областей, районів, в Автономній Республіці Крим, а також у містах Києві та Севастополі, тобто, їх діяльність розповсюджується на адміністративно-територіальні одиниці України.

Головне завдання місцевих державних адміністрацій – виконання завдань виконавчої влади на місцях у мирний час. Місцеве самоврядування в України, на відміну від місцевих органів виконавчої влади, має більш розгалужену систему:

1) місцеве самоврядування само по собі є правом жителів певної громади вирішувати в межах чинного законодавства питання на місцевому рівні[4];

2) система місцевого самоврядування включає в себе територіальну громаду (тобто об'єднання жителів певного населеного пункту або адміністративних одиниць); ради сіл, селищ та міст; голів (очільників) відповідних громад; виконавчі органи сільських, селищних і міських рад; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення[5], тобто, не кожна зі складових місцевого самоврядування може бути органом місцевої влади, а лише ради сіл, селищ та міст, їх виконавчі органи, а також районні та обласні ради.

Враховуючи реалії сьогодення, важливо дослідити повноваження як військових адміністрацій, так і органів місцевої влади. Для визначення повноважень військових адміністрацій та їх взаємозв'язку з повноваженнями органів місцевої влади звернемося як до чинного законодавства, так і до праць вітчизняних науковців.

---

[1] Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2008. 20 с.; с.9

[2] Панасюк Л. В. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів місцевих органів влади з урахуванням світового досвіду. *Економіка та держава*. 2009. № 1. С. 46–50; с.49

[3] Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text

[4] Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

[5] Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

Р. С. Мельник, досліджуючи адміністративно-правовий статус військових адміністрацій, поділив ці повноваження на такі групи: 1) правотворчого характеру; 2) мобілізаційного характеру; 3) забезпечувального характеру; 4) організаційного характеру; 5) інформаційно-аналітичного характеру; 6) фіскально-регламентарного характеру[1].

Якщо порівняти ці повноваження з відповідними повноваженнями місцевих державних адміністрацій, визначених статтями 17–27 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»[2], можна дійти до висновку, що ці повноваження багато в чому дублюються, що є закономірним, оскільки, як було зазначено вище, військові адміністрації утворюються на основі державних адміністрацій. Однак, певні відмінності у повноваженнях все ж існують:

– до повноважень військових адміністрацій, на відміну від місцевих адміністрацій, не віднесено деякі заходи. Наприклад, до компетенції військових адміністрацій не віднесено участь у заходах приватизації;

– повноваження місцевих державних адміністрацій розподіляються відповідно до сфер суспільного життя, в яких здійснюється адміністрування. Такий розподіл і наголос на суспільному житті цілком закономірний для мирного часу. З іншого боку, ключовим моментом у діяльності військових адміністрацій є спрямованість їх на виконання заходів щодо безпеки і оборони держави. Наприклад, до повноважень військових адміністрацій віднесено надання допомоги власникам квартир (будинків) в їх відбудові у разі пошкодження в результаті проведення бойових дій, терористичних актів, диверсій[3].

Загроза, яка стоїть перед українським народом і українською державою в умовах відсічі повномасштабного російського терористичного вторгнення, об’єктивно сприяє концентрації управлінських, оборонних, економічних, фінансових та інших зусиль, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави та захисту невід’ємних прав і законних інтересів громадян в умовах воєнного стану, проте, на наш погляд, зазначені положення щодо розмежування повноважень військових адміністрацій та місцевих державних адміністрацій є такими, що не відображають юридичну природу правової системи України в умовах воєнного стану і вимагають додаткових наукових досліджень і удосконалення чинного законодавства.

---

[1] Мельник Р. С. Класифікація і особливості адміністративно-правових повноважень військових адміністрацій України. The 11th International scientific and practical conference “Modern research in world science” (January 29-31, 2023) SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2023. 1579 p.P. 1511–1515; p. 1512–1513

[2] Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text

[3] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

Костишена Ангеліна Василівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄСПЛ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

У сучасних умовах євроінтеграційних процесів питання відповідності національного кримінального законодавства України європейським стандартам набуває особливої актуальності. Одним із ключових чинників такого наближення є практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), рішення якого мають не лише прецедентний, а й трансформаційний характер для правової системи України. Зобов'язання держави виконувати рішення ЄСПЛ відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод сприяє гармонізації українського кримінального законодавства з європейськими правовими цінностями, забезпеченню прав людини у сфері кримінального провадження, а також формуванню стабільної судової практики. У зв'язку з цим дослідження впливу рішень ЄСПЛ на розвиток кримінального законодавства України є важливим для розуміння напрямів його подальшого вдосконалення.

Останнє десятиліття практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) активно вкорінюється у правову систему України. На сьогодні, судді доволі часто посилаються на неї, висвітлюючи позиції ЄСПЛ у змісті прийнятих судових рішеннях[1].

Непослідовність і суперечливість змін, які досить тривалий час вносилися до Кримінального кодексу України, і, як наслідок, помилки правозастосування, які повертаються ударами по бюджету держави у зв'язку з компенсаціями за рішеннями Європейського Суду з прав людини, – це те, що зараз характеризує вітчизняне кримінальне право в умовах євроінтеграції[2].

За допомогою судового прецеденту можна вирішити актуальну проблему єдності правозастосовної практики в Україні, що спричиняє звернення громадян до Європейського суду з прав людини та підриває авторитет національного правосуддя. Саме законодавче закріплення обов'язку нижчих судів дотримуватись рішень вищих судових інстанцій

[1] Гвоздюк В. В. Важливість використання практики Європейського суду з прав людини слідчими під час огляду місця події в умовах воєнного стану. 2023.
URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dbc10ad8-77e3-446a-abb0-86a559270ebf/content

[2] Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження). Автореф. дис. …д.ю.н.: 12.00.08. Одеса: Одеський національний університет внутрішніх справ, 2021. 44 с.
URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4903/1/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82_%D0%B4.%D1%8E.%D0%BD.pdf

може вирішити проблему неоднакового застосування судами правових норм[1].

Розглянемо вплив рішення ЄСПЛ на розвиток кримінального законодавства України на основі справи «Петухов проти України (№ 2)»[2]. У справі «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13), рішення по якій Європейський суд з прав людини ухвалив 12 березня 2019 року, розглядалося питання відповідності довічного позбавлення волі стандартам, встановленим статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка забороняє катування та нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження. Заявник, Сергій Петухов, був засуджений до довічного позбавлення волі і не мав жодної реальної можливості перегляду цього покарання або шансу на умовно-дострокове звільнення.

Європейський суд дійшов висновку, що в Україні відсутній механізм перегляду довічних вироків, який би давав реальну перспективу звільнення. Суд підкреслив, що навіть для осіб, які демонструють щире каяття, зміну поведінки, ресоціалізацію – чинна система не передбачає можливості умовно-дострокового звільнення чи перегляду вироку. Таким чином, було визнано порушення статті 3 Конвенції, а Україну зобов'язано усунути цю системну проблему, що стосується багатьох довічно ув'язнених осіб.

У результаті цього рішення ЄСПЛ, парламент був змушений внести зміни до кримінального та кримінального процесуального законодавства, щоб гарантувати відповідність європейським стандартам. А саме у 2021–2022 роках було розроблено та ухвалено зміни до Кримінального кодексу України (зокрема статей 81, 82), які передбачили механізм умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Практика ЄСПЛ сприяє вдосконаленню актів кримінального процесуального правозастосування щодо забезпечення конвенційних прав людини на життя, заборону катування, свободу йособисту недоторканість, справедливий суд, повагу до приватного й сімейного життя, ефективний засіб юридичного захисту. Урахування правозастосовниками рішень ЄСПЛ щодо зазначених конвенційних прав людини підвищує ефективність дії механізму правового регулювання у кримінальному процесі. Зазначимо, що практика ЄСПЛ щодо практики українських судів виконує роль переконливого прецеденту, в якому суть викладеного правового рішення (правової позиції) Верховний Суд України та Вищі спеціалізовані суди зобов'язані брати до уваги, що стосуються вже вирішених ними справ

[1] Потоцька Ю. В., Горецька Х. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства та судової практики України. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя:* Матеріали XIII міжнародної науково-практичної Інтернет конференції (Львів, 28-29 грудня 2023 року). Львів, 2023. С. 147.
URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovo_Doslidna_Chastyna/Docs/2023/INTERNET_QQQ_konferencija_28_grudnja_2023__1_.pdf#page=148

[2] Петухов проти України (№ 2), заява № 41216/13, рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text

(якщо вони здійснюють повторний розгляд справи відповідно до встановленої процедури) й за умови спроможності взяти до уваги це рішення без порушення норм національного права. Що ж до практики інших судів, то вони зобов'язані враховувати правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, оскільки вони, по суті, є роз'ясненням ЄКПЛ. Водночас стабілізації ситуації сприятиме офіційне тлумачення Конституційним Судом України статті 9 Конституції України[1].

Практика Європейського суду з прав людини відіграє визначальну роль у гармонізації національного кримінального законодавства України з європейськими правовими стандартами. Вона сприяє не лише захисту прав людини у сфері кримінального провадження, а й формуванню єдності судової практики, що, у свою чергу, підвищує довіру громадян до правосуддя та знижує кількість звернень до ЄСПЛ.

Кравчук Юлія Юріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Щербак І.А.)

Запровадження воєнного стану в Україні значною мірою вплинуло на всі правовідносини та інституції в країні. Забезпечення безперебійного функціонування органів судової влади в цей період є критично важливим для дотримання прав громадян і забезпечення принципу верховенства права. В такий складний для всієї України час Верховний Суд, Рада суддів України, Державна судова адміністрація та інші органи судової влади об'єднали свої зусилля, щоб створити всі необхідні умови для виконання своїх обов'язків. Безпосередні службові обов'язки суддів і працівників судового апарату спрямовані на забезпечення максимально ефективного правосуддя, щоб права і свободи людини і громадянина не порушувалися навіть у воєнний час[2].

Різні питання організації діяльності органів судової влади в період воєнного стану висвітлювали Т. К. Дацюк, В. Олійник, О. Костенко, М. О. Кравцова, М. Савчук та інші науковці і практики. Метою цієї статті є аналіз і узагальнення особливостей функціонування судів загальної

[1] Соболь, О. І., Южека Р. С. Сучасний вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства та судової практики України. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2020. № 1. С. 48-54. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/1/1_2020.pdf#page=48

[2] Олійник В. Діяльність судів в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 51-56.
URL: http://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/564/494. (дата звернення 15.12.2024).

юрисдикції в умовах воєнного стану, висвітлення шляхів подолання організаційних проблем.

В статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено, що період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів, а згідно статті 26 цього закону, скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється[1]. Тобто формально введення воєнного стану не повинно впливати на процеси здійснення судочинства. Отже, гарантоване ст. 55 Конституції України право на судовий захист, у тому числі в умовах воєнного стану не припиняється та не обмежується, проте може здійснюватися з певними особливостями.

Нажаль, в умовах війни доволі важко забезпечити безперебійну роботу судів. Так, частина судів в Україні призупинили свою діяльність через ведення активних бойових дій або тимчасової окупації. Водночас, на територіях, звільнених з-під окупації, суди поступово відновлювали роботу.

Сьогодні можливо диференціювати суди за місцезнаходженням на ті, що знаходяться: на окупованих територіях; у районах, де ведуться бойові дії; на «прифронтових» територіях; в умовно безпечних районах. У перших двох випадках здійснення правосуддя неможливе ні в якій формі. У випадку, коли суди розташовані на «прифронтових» територіях, залежно від конкретної ситуації суди: працюють, але не проводять відкритих судових засідань; не працюють; працюють у штатному режимі[2].

На сайті Верховного Суду можна ознайомитися із картою територій, де у зв'язку із війною не здійснюється правосуддя судами загальної юрисдикції[3]. Ця карта змінюється залежно від оперативної ситуації, що створює додаткові труднощі для громадян. Зокрема, нестабільність доступу до судочинства ускладнює можливість подачі позовів, оскарження рішень та захисту своїх прав. Крім того, передача судових справ до інших юрисдикцій може спричинити затримки у їх розгляді та додаткові труднощі для учасників процесу.

Відсутність оперативної інформації щодо змін у судовій системі також є викликом, адже громадяни не завжди вчасно отримують необхідні відомості про функціонування судів. З метою забезпечення організації здійснення правосуддя 03 березня 2022 року Верховною Радою України прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів». Відповідно до вказаного

---

[1] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення 15.12.2024).

[2] Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Особливості роботи судів в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* С. 390-394. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/61547/1/270524-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-623541-1-10-20221227.pdf (дата звернення 10.01.2024).

[3] Розпорядження Верховного Суду про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення 10.12.2024).

закону зазначено, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється[1].

Крім цього, з метою забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану спрямовані на полегшення роботи судів. Зокрема, рекомендовано визначення умов роботи суду виходячи з реальної ситуації в регіоні. Конкретне рішення приймається на зборах суддів (за можливості, в тому числі з використанням будь-яких засобів дистанційного зв'язку). У разі неможливості скликати і провести засідання відповідні рішення приймає голова суду або особа, яка виконує його обов'язки. На регіональному рівні створено оперативні штаби для координації діяльності органів юстиції та правоохоронних органів у певному регіоні (на рівні військового управління в регіонах, голів апеляційних судів), щоб при розгляді питання, організовуючи діяльність суддів на місцях, погоджувати рішення з оперативним штабом; нетермінові питання розглядаються тільки за письмовою згодою учасників; зосередження виключно на провадженні невідкладних судових проваджень (затримання, продовження попереднього ув'язнення); призначення особи, відповідальної за забезпечення актуального обліку апарату та суддів з урахуванням встановленої форми роботи суду, надання щоденного звіту про фактичне місцезнаходження суддів та працівників суду, визначення причин відсутності на роботі або з причини неможливості вийти на роботу; до закінчення воєнного стану уникати видання наказів про звільнення або звільнення із суду за порушення трудової дисципліни, прогули; по можливості відкладати розгляд справ та враховувати об'єктивну неможливість присутність учасників судового засідання, у тому числі через збройну агресію, а також виважено підходити до встановлення різноманітних строків та їх продовження, принаймні, до закінчення воєнного стану; можливість суддям та працівникам суду здійснювати свої повноваження дистанційно, а у разі неможливості подавати заяви про

[1] Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України №2112-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text (дата звернення 18.12.2024).

відпустку за власний рахунок; якщо можливо, розглядати питання за допомогою відео конференції[1]. Таким чином, в процесах адаптації діяльності судів загальної юрисдикції в період воєнного стану безпосередню участь приймають Верховний Суд, Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Державна судова адміністрація України.

Крім того, фахівці зауважують, що є складнощі із передачею тих справ, які перебували в провадженні судів, які припинили свою діяльність. Водночас труднощів із надходженням і розглядом нових справ немає[2].

Отже, правовий режим воєнного стану вніс особливості в процес здійснення судочинства та роботу судів**.** На підставі наведеного вище зроблено такі висновки: а) конституційне право на судовий захист в період воєнного стану громадянам збережено; б) суди загальної юрисдикції не зупиняють діяльність, продовжують виконувати свої функції, адаптуючись до нових умов та форматів роботи. При цьому існують об'єктивні труднощі стосовно територіальної підсудності справ, оперативного інформування громадян про зміни в роботі судів, належного забезпечення доступу до правосуддя в умовах переміщення населення, а також технічних можливостей проведення судових засідань у дистанційному форматі; в) заходи, які впроваджуються в організацію і діяльність судів загальної юрисдикції мають на меті забезпечення можливості розгляду судових справ і не наражати на небезпеку життя та здоров'я учасників судового процесу.

Кудлай Вікторія Романівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВО НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Щебетун І.С.)

Конституцією України у статті 35 гарантовано право на свободу світогляду і віросповідання: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність».

Частиною 4 статті 35 Конституції України передбачено наступне: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним

[1] Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu (дата звернення 10.03.2025).

[2] Нестеренко О. Діяльність судів в умовах воєнного стану. Збірник матеріалів міжнародного науково-практичного онлайн-семінару «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану». 2022. С. 342-344. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/11/zbirnyk-z-oblozhkoyu_29.04.2022.pdf#page=342 (дата звернення 18.02.2025).

переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою», проте сучасне українське законодавство та судова практика доволі неоднозначні в цьому питанні[1].

Отже, дослідження питання виконання військового обов'язку, особливо під час дії правового режиму воєнного стану, становить певний інтерес і є актуальним.

Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та їхніх сімей» містить перелік певних прав військовослужбовців у контексті представленого дослідження, зокрема, статтею 6 вищевказаного Закону передбачено: «Військовослужбовці вправі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Командири (начальники) військових з'єднань та частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах у вільний від виконання обов'язків військової служби час.

Можливість брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах під час виконання обов'язків військової служби надається військовослужбовцям з дозволу командира (начальника) військового з'єднання чи частини.

Військовослужбовці мають право на придбання, володіння і використання релігійної літератури будь-якою мовою, а також інших предметів та матеріалів релігійного призначення. Ніхто не має права перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб».

Разом із тим: «Військовослужбовці не мають права відмовлятися або ухилятися від виконання обов'язків військової служби з мотивів релігійних переконань та використовувати службові повноваження для релігійної чи атеїстичної пропаганди» (ч.3).

Як зазначено в цьому Законі: «Держава не несе зобов'язань щодо задоволення потреб військовослужбовців, пов'язаних з їх релігійними переконаннями та відправленням релігійних обрядів» (ч.5)[2].

Якщо релігійні переконання перешкоджають проходженню військової служби, а саме строкової, то військовослужбовцям надається право на проходження альтернативної (невійськової) служби, що врегульовано Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу», де надано визначення цього поняття: «Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством»[3].

---

[1] Конституція України: редакція від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 09.02.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[3] Про альтернативну (невійськову) службу. Закон України від 23.04.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень.

Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю.

Проте варто звернути увагу на те, що по-перше, під час воєнного стану немає строкової служби, а по-друге, у 2024 році був виданий наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», де строкова служба замінена на базову, тобто наразі проходження альтернативної (невійськової) служби практично неможливе[1].

Також варто зауважити, що взяття на військовий облік раніше було можливе, окрім загальних випадків, для осіб, які припинили альтернативну (невійськову) службу достроково і відповідно до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» підлягають взяттю на військовий облік призовників.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України, коли під загрозу поставлено життя, здоров'я, безпека інших громадян і саме існування держави, є нагальна потреба в належному комплектуванні Збройних Сил України для відсічі агресії і є значні ризики недобросовісної поведінки осіб, спрямованої на ухилення від виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни, які підлягають призову.

За таких особливих умов досягнення справедливого балансу між правом людини за ст. 9 Конвенції і ст. 35 Конституції України в аспекті можливості сумлінної відмови від військової служби та інтересами захисту суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод інших осіб вимагає забезпечення об'єктивної перевірки тверджень особи про несумісність її релігійних переконань із військовою службою та підтвердження доказами наявності відповідних переконань. Це не означає, що можливість реалізації права на сумлінну відмову від військової служби обмежується членством у зареєстрованих релігійних організаціях, зміст віровчення яких передбачає безумовну неприпустимість такої служби, носіння та використання зброї.

Верховний Суд зауважив, що призов на військову службу по мобілізації не означає автоматично, що відповідна особа зобов'язана брати до рук зброю, адже з огляду на її релігійні переконання та конституційний

[1] Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України. Наказ Міністерства оборони України від 23.07.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1361-24#Text

обов'язок із захисту Вітчизни під час несення служби вона могла бути задіяна до ремонту техніки, будівництву укріплень, вивезенні поранених, перевезенні вантажів та виконанні інших функцій, не пов'язаних із використанням зброї[1].

Отже, попри те, що Конституція та інші нормативно-правові акти чітко визначають права військовослужбовців щодо їхніх релігійних переконань, можемо зробити висновок, що законодавство все ще недосконале та створює багато колізій і негативної судової практики для вірян. Пропонуємо удосконалити законодавство в частині чіткого визначення, яку саме службу та в яких підрозділах можуть проходити військовослужбовці, які не можуть брати до рук зброю, що зменшить кількість суперечок, судових спорів з відповідних питань та сприятиме удосконаленню правового регулювання з питань військової служби та ухиленням від неї.

Кучеренко Софія Михайлівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ШЛЯХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)

Правосуддя – це особлива функція судової гілки влади, яка здійснюється судами шляхом розгляду і вирішення на основі закону цивільних, адміністративних і господарських справ з метою захисту прав та законних інтересів як окремих громадян, так і підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; розгляду кримінальних справ із застосуванням встановлених законом карних заходів щодо осіб, які визнані винними у вчиненні злочину, або виправданням невинних, а також у формі конституційного судочинства. Статтею 124 Конституції передбачено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Судочинство здійснюється Конституційним судом України та судами загальної юрисдикції.[2]

Загальні засади кримінального провадження є своєрідним фундаментом, на якому побудований кримінальний процес. Вони виражають сутність кримінального процесуального права, визначають його

[1] «Релігійні переконання не можуть бути підставою для ухилення від мобілізації – Верховний Суд залишив в силі вирок у 3 роки в'язниці ухилянту». *Юридична газета*. 08.07.2024. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/305055-religioznye-ubezhdeniya-ne-mogut-byt-osnovaniem-dlya-ukloneniya-ot-mobilizatsii-verkhovnyy-sud-ostavil-v-sile-prigovor-v-3-goda-tyurmy-uklonistu

[2] Коментар до Кодексу суддівської етики від 04 лютого 2016 року № 1 URL:https://rsu.gov.ua/uploads/article/komentarkodeksusuddivskoietiki-edd47ed191.pdf

зміст і загальний характер правового регулювання кримінальних процесуальних відносин.

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження означає надання учасникові провадження права звертатися до суду за захистом свого права, оскаржувати до слідчого судді, суду чи суду вищої інстанції рішення учасників провадження, які наділені повноваженнями і вчиняють такі дії чи ухвалюють рішення.

Характеризуючи стан доступності до правосуддя у кримінальному процесі, слід звернути увагу на наступні чинники, які не сприяють його відповідному реформуванню:

– не відповідність сучасній стратегії держави на забезпечення новітньої моделі судової гілки влади, з урахування міжнародних та європейських стандартів кримінального судочинства;

– неналежне забезпечення та неузгодженість права на справедливий суд та права на судовий захист у кримінальному процесі;

– складність та суперечливість права на судовий захист у кримінальному процесі через недостатню прозорість та дієвість механізмів звернення до суду, судового розгляду та вирішення справ по суті;

– складність та суперечливість права на правову допомогу у кримінальному процесі через відсутність ефективного цього інституту;

– відсутність доступності та прозорості судових рішень у кримінальному процесі, механізмів їх оскаржень.

Значним кроком на шляху розв'язання зазначених проблем, забезпечення доступу до правосуддя стало ухвалення 12 лютого 2015 року Верховною Радою України Закону України "Про забезпечення права на справедливий суд".[1] Разом із тим, належна, неупереджена та системна оцінка наслідків впливу цього Закону на реалістичність забезпечення права на справедливий суд, можлива за умови належного вивчення і дослідження практики його застосування.

У юридичній літературі проблеми доступності до правосуддя та обов'язковості судових рішень у кримінальному процесі досліджувались у працях таких вчених як: Ю. П. Аленін, В. І. Галаган, О. П. Герасимчук, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Т. Нор, О. М. Овчаренко, М. А., Попелюшко, О. Г. Шило та інші. Наголошуючи на суттєвих наукових досягненнях цих та інших вчених у розвиток теорії кримінального процесуального права, доступності до правосуддя, буде доречним підкреслити, що порушена проблематика набуває важливого значення, особлива на сучасному етапі проведення судово-правової реформи через призму оптимізації права на судовий захист у кримінальному процесі.

[1] Закон України "Про забезпечення права на справедливий суд. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text

У чинному КПК України в одному переліку наведено загальноправові (конституційні), загальнопроцесуальні (міжгалузеві) та кримінальні процесуальні (галузеві) засади кримінального провадження[1]. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень віднесено до числа конституційних. Проте, як відомо, в Конституції України прямо не закріплене право на доступ до правосуддя. Прийнято вважати, що воно є складовою права на судовий захист (ст. 55 Конституції України)[2].

У демократичному суспільстві саме суду належить визначальна роль у захисті прав людини і забезпеченні верховенства права. Адже саме суд ставить «останню крапку» в пошуку й утвердженні права при розв'язанні конкретних справ, саме він уособлює безсторонність, неупередженість і справедливість. Право на доступ до суду не закріплено на рівні Конституції України в буквальному розумінні, про нього все ж таки можна і потрібно говорити як про право гарантоване Основним Законом України, принаймні, в контексті складового елементу права на судовий захист.[3] Крім того, серед основних засад судочинства (ст. 129 Конституції України) закріплено засаду обов'язковості судового рішення, яка в чинному КПК України об'єднана із доступом до правосуддя, зважаючи на тісний зв'язок, адже без обов'язковості виконання судових рішень неможливо гарантувати судовий захист прав і свобод громадян.

Право на справедливий судовий розгляд займає особливе місце в каталозі основних прав людини. Як відзначається, у практиці ЄСПЛ право на справедливий суд є надзвичайно широким і включає в себе цілу низку інституційних та організаційних аспектів, а також особливостей здійснення окремих судових процедур. Як свідчить позиція ЄСПЛ у багатьох справах, основною складовою права на суд є право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права.[4]

Отже, ЄСПЛ розуміє доступ до суду як складову права на суд. У п. 36 класичного рішення ЄСПЛ у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного королівства» вказано, що право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складових права, гарантованого ч. 1 ст. 6 Конвенції. При цьому

---

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17#Text.

[2] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 No 254к/96-ВР // Верховна Рада України. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.uaЛaws/show/254к/96-вр

[3] Козюбра М.Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України. Київ, 2020.С 120-122. URL: https://rm.coe.int/rule-of-law-checklist-at-national-level-case-of-ukraine/1680a07dd0

[4] Гаврильців М.Т.Захист права людини на справедливий судовий розгляд у практиці Європейського суду з прав людини. Юридичний науковий електронний журнал № 12/2022. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/13.pdf

право доступу розуміється як можливість ініціювати судове провадження у справах.[1]

В практиці ЄСПЛ щодо питання права на суд, на доступ до нього чітко визначився підхід, згідно з яким особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду для вирішення певного питання, і держава не повинна вводити правові або чинити нелегітимні перешкоди для здійснення цього права. Однак з рішення ЄСПЛ у справі «Пелевін проти України»[2] (друге речення пункту 27 рішення від 20 серпня 2010 року (остаточне), заява № 24402/02), випливає, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням, зокрема, щодо умов прийнятності скарг. Звідси випливає, що доступ до правосуддя не є абсолютним, і за певних умов він може бути обмежений. Наприклад, частини 1, 2 статті 309 КПК України визначають перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування. При цьому скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані лише під час підготовчого провадження в суді.

Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні передбачає вирішення обвинувачення по суті, з дотриманням правил підсудності та засад верховенства права, рівності перед законом і судом, гласності й відкритості судового процесу, змагальності сторін, розумності строків, згідно з вимогами процесуального закону, та з правильним застосуванням матеріального закону, а також ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого й справедливого судового рішення, що вирішує соціально-правовий конфлікт і забезпечує захист прав, свобод та інтересів осіб.[3] Варто зазначити, доступ до правосуддя має бути реальним та безперешкодним, а саме правосуддя повинно відповідати вимогам ефективності та справедливості.

[1] Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства Рада Європи. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.1975. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_086.
[2] Пелевін проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_658#Text
[3] Сиза Н.П. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні виключно судами. Вісник кримінального судочинства № 1–2/2022.

Лелюх Олег Дмитрович,
здобувач вищої освіти Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Малига В.А.)

У сучасному глобалізованому світі суб'єктами цивільних і торгових відносин у зарубіжних державах, безумовно, є не лише окремі фізичні особи, але й об'єднання людей, які створюються задля досягнення певних цілей. Ідею існування таких союзів як юридичні особи намагалися обґрунтувати ще римські юристи (2–1 ст. до н. е.). Наукова доктрина визначає такі істотні ознаки юридичної особи: 1) майнова відокремленість; 2) самостійна майнова відповідальність за угодами, які укладає юридична особа; 3) організаційна єдність; 4) наявність цивільної й цивільної процесуальної правоздатності; 5) незалежність існування юридичної особи від її членів (учасників) – ця ознака виділяється англо-американською правовою доктриною та використовується для обґрунтування правомірності існування юридичної особи, що складається з однієї фізичної особи[1]. Таким чином, в праві зарубіжних держав юридична особа – це суб'єкт цивільного права, що має притаманні лише йому майнові та інші права й обов'язки, виступає від свого імені та існує незалежно від осіб, що входять до його складу.

Цікавим в даному контексті є визначення юридичної особи в Податковому кодексі України[2]. У ст. 39-2.1.1, яка стосується контрольованих іноземних компаній, визначено, що до контрольованої іноземної компанії може прирівнюватися іноземне утворення без статусу юридичної особи. Після цього дається визначення «утворення без статусу юридичної особи», зокрема таким визнається утворення, створене на підставі правочину або зареєстроване відповідно до законодавства іноземної держави (території) без створення юридичної особи, яке відповідно до законодавства та/або документів, що регулюють її діяльність (особистого закону), має право здійснювати діяльність, спрямовану на отримання доходу (прибутку) в інтересах своїх учасників, партнерів, засновників, довірителів або інших вигодоотримувачів. Такі утворення без статусу юридичної особи можуть включати, зокрема, але не виключно, партнерства, трасти, фонди, інші установи та організації, створені на підставі правочину або закону іноземної держави (території).

---

[1] Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн. Навч. посіб. (Курс лекцій). К.: КНЕУ, 2004. 220 с.

[2] Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229-230.

Важливо звернути увагу на визначення юридичної особи в Угоді про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони[1] (далі – Угода про Асоціацію). Зокрема у ч. 4. ст. 86 даної угоди вказано, що «юридична особа» означає «будь-яку юридичну особу, яку належним чином засновано або створено згідно з відповідним законодавством з метою отримання прибутку або з іншою метою та яка перебуває у приватній чи державній власності, зокрема будь-яку корпорацію, траст, підприємство, спільне підприємство, індивідуальне приватне підприємство або асоціацію».

У доктрині та законодавчій практиці іноземних держав поширене вживання поняття «компанія» стосовно юридичних осіб. Тому важливо зрозуміти, чи є поняття «юридичної особи» і «компанії» ідентичними за значенням. Єремєєв А. В., аналізуючи визначення, що містяться в чинних міжнародних договорах України про уникнення подвійного оподаткування, поділяє їх на три групи: 1) компанія – це корпоративне об'єднання або прирівняна до нього структура; 2) компанія – це юридична особа або прирівняна до неї структура; 3) компанія – це корпоративне об'єднання чи юридична особа або структура, прирівняна до корпоративного об'єднання чи юридичної особи[1]. Отож слід наголосити, що в багатьох законодавчих актах іноземних держав та міжнародних договорах поняття «юридична особа» і «компанія» вживаються як взаємозамінні.

Важливо також торкнутися питання правосуб'єктності юридичних осіб. В юридичної особи правоздатність і дієздатність настають одночасно – з моменту її державної легалізації (реєстрації). Чорнолуцький Р. В. вважає, що з урахуванням цієї тотожності, доцільно вживати загальноприйнятий термін – «правосуб'єктність». Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту створення юридичної особи і припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб запису про припинення її діяльності. Загальна правосуб'єктність юридичної особи не має абсолютного (універсального) характеру. Вона має межі, які визначаються спеціалізацією (профілем діяльності). Відповідно Чорнолуцький Р. В. стверджує, що стосовно юридичних осіб не є необхідним застосування категорії «дієздатність», тому що вона є тотожною (іманентною) поняттю їхньої правоздатності[2].

---

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний договір від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Том 1. Стор. 83. Ст. 2125.

[1] Єремєєв А. В. Визначення поняття «компанія» в міжнародних договорах про уникнення подвійного оподаткування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 31 (70). 2020. № 4. С. 62-68.

[2] Чорнолуцький Р. В. Проблеми правосуб'єктності осіб у колізійному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 20 с.

Потрібно зазначити, що у міжнародному приватному праві правосуб'єктність юридичної особи визначається за правопорядком держави, з яким ця особа пов'язана. При цьому правовий статус юридичної особи в міжнародному приватному праві водночас визначається різними правопорядками: правопорядком, в межах якого відповідна юридична особа набула правосуб'єктності (особистий закон юридичної особи); правопорядком, у межах якого дана юридична особа фактично здійснює свою діяльність.

Своєрідне розуміння поняття «правосуб'єктність юридичної особи» притаманне правовим системам загального права (англо-американської правової сім'ї). Це можна зрозуміти на прикладі Великобританії. Перш за все, потрібно наголосити, що в англійському праві особистий закон юридичної особи – це право держави, в якій створено юридичну особу (lex incorporationis). Він регулює такі важливі аспекти, як: 1) юридичне існування юридичної особи («existence») (чи є вона юридично визнаною корпорацією, трастом або партнерством); 2) її правовий статус (елементи, такі як правоздатність, дієздатність (capacity) та внутрішнє управління); 3) спроможність здійснювати юридичні дії (дієздатність) (наприклад, укладати контракти, володіти майном, подавати позови та бути відповідачем у суді)[1].

У судово-прецедентній практиці Великобританії існує правило, згідно з яким іноземні корпорації, створені або ліквідовані відповідно до іноземної правової системи, визнаються в англійському праві за принципом «comity» – взаємної поваги між державами, взаємного визнання між юрисдикціями. Англійське право визнає юридичне існування (або ліквідацію) іноземної юридичної особи, якщо вона була належним чином створена або ліквідована відповідно до права держави, в якій вона була створена (174 правило Дайсі)[2]. Наприклад, якщо корпорація створена за законодавством Німеччини, то англійське право визнає юридичне існування цієї корпорації, якщо вона була законно створена за німецьким правом. Право Німеччини регулює її створення та подальшу діяльність.

Цікавим та водночас контроверсійним є юридичний прецедент, рішення Судового комітету Таємної ради Сполученого Королівства в справі Investec Trust (Guernsey) Ltd v. Glenalla Properties Ltd (далі – Investec v. Glenalla), в якому піднімається питання про те, чи слід визнавати обмеження відповідальності (limitations of liability) у якості елементу правового статусу юридичних осіб у різних юрисдикціях. Як стверджує Джон Робб, правило визнання у цьому рішенні розширено таким чином, що тепер воно охоплює не лише юридичне існування юридичних осіб (existence

[1] John Robb. Personhood and status of legal persons in private international law. *Journal of Private International Law*. 2019. Vol. 15. № 2. P. 290.
[2] Там само. – P. 295.

of legal entities), але й елементи їх правового статусу (attributes of legal entities), такі як зобов'язання (liabilities) та правоздатність (capacity)[1].

Одним з ключових питань у справі Investec v. Glenalla було те, чи можуть довірчі власники трасту на острові Джерсі покладатися на положення законодавства о. Джерсі (стаття 32 Закону про трасти (Джерсі) 1984 року), яке обмежувало їхню відповідальність довірчим майном, навіть якщо контракти регулювалися англійським правом, а справа слухалася на острові Гернсі. Більшість суддів вирішила, що для обмеження відповідальності довірчих власників застосовується законодавство о. Джерсі[2]. Тепер довірчі власники можуть посилатися на законодавство «домашньої» юрисдикції трасту (свій особистий закон) для обмеження особистої відповідальності, незалежно від того, в якій юрисдикції подається позов або яке законодавство регулює договір. Це спричиняє колізії між правом, що регулює договір, і правом, що регулює особистий статус суб'єкта господарювання та ускладнює кредиторам стягнення коштів з довірчих власників.

У справі Investec v. Glenalla також піднімалося питання про те, чи трасти і партнерства без окремої правосуб'єктності можуть бути визнані відповідно до норм загального права. Джон Робб критично розглядає поширення визнання на суб'єктів, які не мають статусу юридичної особи, і стверджує, що таке розширення є необґрунтованим і може призвести до правової плутанини. Він критикує рішення суду, наголошуючи, що визнання обмежень відповідальності довірчих власників, які належать до сфери договірного права, як частини їхнього правового статусу виходить за межі встановлених правил міжнародного приватного права[3].

У справі Investec v. Glenalla запроваджено нове правило міжнародного приватного права. Розглядаючи обмеження відповідальності як частину правового статусу суб'єкта господарювання, цей прецедент розмиває традиційну межу між корпоративним статусом (який регулюється законом інкорпорації) та договірною відповідальністю (яка зазвичай регулюється правом, за яким укладено договір).

Джон Робб розкритикував рішення у справі Investec v. Glenalla як «радикальне і безпринципне нововведення», яке надто розширює поняття правосуб'єктності та правового статусу[4]. Це рішення може бути оскаржене у майбутніх справах, а суди в інших юрисдикціях можуть чинити опір його застосуванню. Як наслідок, рішення може бути переглянуте, особливо через занепокоєння щодо його практичних наслідків для корпоративного управління, зобов'язань довірчих власників та транскордонних спорів.

---

[1] John Robb. Personhood and status of legal persons in private international law. *Journal of Private International Law.* 2019. Vol. 15. № 2. P. 298.
[2] Там само. – P. 304.
[3] John Robb. Personhood and status of legal persons in private international law. *Journal of Private International Law.* 2019. Vol. 15. № 2. P. 307.
[4] Там само. – P. 312.

Отже, важливо наголосити, що поняття та правосуб'єктність юридичної особи є категоріями, які визначаються у різних правових системах по-різному. Необхідність застосування іноземного права у правовідносинах з іноземним елементом обґрунтовує важливість подальшого дослідження даного питання.

Новіцька Олександра Андріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕКСТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН, ЯКІ ОТРИМАЛИ СТАТУС БІЖЕНЦІВ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)

В умовах воєнного стану мільйони громадян були змушені покинути своє місце проживання через небезпеку або втратили житло. Згідно з даними Агентства ООН у справах біженців (UNHCR) станом на 03 квітня 2022 року понад 4,2 мільйони осіб перетнули кордон України у пошуках захисту за її кордоном. Враховуючи зазначене, в Європейському Союзі було застосовано механізм тимчасового захисту на території ЄС[1].

Норма тимчасового захисту була закріплена у Директиві ЄС № 2001/55/ЕС від 20 липня 2001 року та Рішенням Ради ЄС № 2022/382 від 04 березня 2022 року. Директива дозволяє всім особам, які залишили територію України у зв'язку з воєнними подіями, скористатися правом на тимчасовий захист на території будь-якої країни ЄС на вибір заявника. Так, інститут «тимчасового захисту» для багатьох українських громадян замінив потребу отримання статусу біженця, а Рада ЄС 25 червня 2024 року ухвалила рішення про продовження тимчасового захисту до 4 березня 2026 року.

Правовий статус біженця регулюється міжнародно-правовими документами, зокрема: Конвенцією про статус біженців від 28 липня 1951 року з Протоколом від 31 січня 1967 року та Конвенцією, що визначає державу, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній з держав-членів ЄС (Дублінська конвенція) від 15 червня 1990 року.

Екстрадиція, як інститут міжнародного права видачі або передачі злочинців державою, на території якої вони перебувають, іншій державі, на її вимогу, для притягнення їх до кримінальної відповідальності або для виконання обвинувального судового вироку, який набув чинності, є дуже затребуваним, але малоефективним[2].

---

[1] Бігун В. Сучасні виклики міграційної політики України: аналітичний огляд. Право України. 2023. № 5. С. 45-51.

[2] Гончаренко С. Проблеми реалізації прав переселенців у контексті міжнародного права. Юридичний вісник. 2024. № 2. С. 32-39.

Міжнародне партнерство у екстрадиційних питаннях регулюється багатьма міжнародно-правовими документами та рішеннями, зокрема: Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957 року, Конвенцією про передачу засуджених осіб 1983 року, Європейською конвенцією про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року та Європейською конвенцією про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, Конвенцією про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 2002 року. Вагому роль також відіграють рішення Європейського суду з прав людини.

При здійсненні екстрадиції осіб, які вчинили злочини, виникають питання, що пов'язані із захистом прав людини, у тому числі вимоги, які пред'являються приймаючій державі. Звичайно, найголовніші вимоги права на життя, здоров'я, право на свободу, які передбачені, зокрема, Конституцією України та низкою міжнародних договорів, що регулюють екстрадицію таким чином, щоб суди та органи влади водночас враховували як права особи, яка видається, так і інтереси правового переслідування.

У зв'язку з цим, у міжнародних актах існує право відмови видачі особи на умовах винесення смертних вироків, небезпеки втратити здоров'я чи життя, піддатися катуванням або нелюдському поводженню, яке принижує людську гідність. Згідно з Конвенцією про статус біженців 1951 року та Протоколом 1967 року, біженці користуються захистом від повернення або видачі до країн, де їхньому життю чи свободі загрожує небезпека через расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи або політичні переконання. Цей принцип невидворення є фундаментальним у міжнародному праві біженців.

Більшість європейських країн дотримуються політики невидворення осіб у країни, які знаходяться в умовах воєнного конфлікту. Це означає, що навіть якщо має місце незаконний в'їзд або ухилення від мобілізації, держави рідко переходять до примусової екстрадиції, оскільки така дія може порушувати принципи захисту прав людини.

Екстрадиція включає офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави. Багаторівневість екстрадиційних процесів показує, що вони не можуть бути масовими та швидкими[1].

Приймаючі країни переважно застосовують адміністративні механізми, зокрема режим тимчасового захисту, який дозволяє вирішувати питання статусу осіб без залучення судових процесів, пов'язаних з екстрадицією.

[1] Щербак І. А., Грабар О. С. Щодо сутності принципу заборони екстрадиції біженців. Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права в XXI столітті: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: НАУ, 2023. С. 112-118.

Незважаючи на активну дискусію щодо статусу українських чоловіків призовного віку в умовах війни, публічно відомих судових рішень, що б створювали прецедент для екстрадиції таких осіб, наразі майже немає. Практика екстрадиції у цих питаннях більше регулюється політичними рішеннями та адміністративною практикою, ніж окремими судовими рішеннями. Осіб, які незаконно перетнули кордон, але підпадали під мобілізацію та перебувають у розшуку за ухилення від мобілізації, розглядають як у контексті порушення імміграційного режиму, так і можливих кримінальних дій, пов'язаних із ухиленням від військової служби. Ситуація є дуже багатогранною, і її правове трактування залежить від кількох чинників.

У контексті воєнного стану ухилення від мобілізації для українських громадян часто розглядається як злочин, проте його кваліфікація може набувати політичного відтінку. Багато європейських країн не вважають саме ухилення від мобілізації кримінальним злочином у традиційному розумінні, що обумовлено політичними та гуманітарними міркуваннями.

Якщо особа перебуває у розшуку через ухилення від мобілізації, це може стати підставою для кримінального переслідування. Однак практика екстрадиції таких осіб є дуже обмеженою. Будь-які заходи, спрямовані на примусове повернення, мають відповідати міжнародним нормам, зокрема забороні повернення (non-refoulement). Це означає, що навіть особи, які ухиляються від мобілізації, не повинні повертатися до країни, де існує ризик порушення їхніх основних прав або загроза для їхнього життя.

Будь-які зміни повинні бути пропорційними та обґрунтованими з огляду на державну безпеку. Законодавство має чітко розмежовувати випадки свідомого ухилення від мобілізації та ситуації, коли особа шукає захист від реальної загрози для життя чи свободи[1].

Незалежний судовий контроль є обов'язковим, щоб гарантувати, що застосування таких заходів не є довільним або дискримінаційним. Це допоможе захистити права людини та забезпечити, що будь-яке примусове видворення відбувається лише після ретельної правової перевірки.

Таким чином, законодавчі зміни для екстрадиції осіб, що ухиляються від мобілізації, можуть мати місце, але вони повинні бути сформульовані таким чином, щоб не порушувати міжнародні стандарти прав людини та забезпечувати належний баланс між національною безпекою і захистом індивідуальних свобод. Судова практика щодо екстрадиції українських військовозобов'язаних чоловіків з-за кордону показує, що держави, які надають тимчасовий захист українцям, не доводять ці питання до стадії судового розгляду.

---

[1] Котляр О. І. Інститут захисту прав біженців у системі міжнародно-правового захисту прав людини. Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 квіт. 2017 р., м. Ужгород) / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород: Говерла, 2017. С. 46-54.

Більшість європейських країн не вважають ухилення від мобілізації злочином, що ускладнює можливість екстрадиції. Так, зокрема, Австрія, де проживає близько 14 тисяч українських чоловіків призовного віку, заявила, що не буде видавати таких осіб, оскільки це суперечить їхньому законодавству та принципам державності. У Німеччині, де перебуває майже 200 тисяч українських чоловіків мобілізаційного віку, також немає правових підстав для їх примусового повернення до України. Екстрадиція можлива лише у випадках, коли особа вчинила дії, що вважаються злочинами як в Україні, так і в Німеччині[1].

Не підтримали наміри України щодо екстрадиції також в Естонії, де проживають 35,5 тисяч біженців. Влада Естонії не має плану примусової репатріації українських громадян, які легально проживають в Естонії і втекли через війну. Схожу позицію висловила влада Угорщини, яка не має наміру екстрадувати українських чоловіків призовного віку, гарантуючи їхню безпеку і надаючи необхідну допомогу. Проте, готові підтримати Україну та видати українських громадян у Польщі, Литві та Чехії, але рішення має бути ухвалено на рівні ЄС.

Спільного рішення ЄС, яке потрібно було б виконувати, немає. Є думки окремих політиків в окремих країнах, і все залежить від того, як суспільство ставиться до війни, чи підтримує продовження військових дії, чи мирні переговори. Також мають значення економічні чинники, адже українці – серйозна робоча сила в Європі[2].

Отже, екстрадиція українських громадян, які отримали статус біженців, є складним правовим питанням, що вимагає врахування як міжнародних, так і національних норм права. Ця тема залишається предметом активних дискусій і подальших досліджень, адже її правове трактування може змінюватися залежно від еволюції міжнародної та національної політики.

[1] Трень Т., Березняк В. Екстрадиція осіб, які ухиляються від проходження військової служби: стан та перспективи реалізації. Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2024.

[2] Хоббі Ю. С. Екстрадиція як кримінально-правовий інститут: проблеми визначення та застосування. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2021. № 1 (1). С. 159-163.

Петрук Катерина Володимирівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцента Щебетун І.С.)

Урегулювання спорів без участі судді зараз доволі актуальна тема, оскільки дає можливості вирішити деякі проблеми сімейних та трудових, цивільних правовідносин поза судовим порядком. Проте, попри те, що в Україні це далеко не нове явище, але Закон України «Про медіацію» можна вважати відносно новим, оскільки він був прийнятий у 2021 році.

Мета нашого дослідження – проаналізувати міжнародний досвід запровадження інституту медіації та запозичення його для українського законодавства.

Розглянемо міжнародний досвід впровадження інституту медіації на прикладі таких країн як Польща, Англія, Сингапур та Франція.

У Польщі існує спеціальний центр медіації, який займається врегулюванням спорів у сферах сімейних, кримінальних правовідносин та справ щодо неповнолітніх правопорушників та в інших сферах за згодою судів, прокуратури, поліції, приватних осіб, компаній та інших установ. Польський Центр Медіації займається популяризацією альтернативного способу вирішення спорів, оскільки певним чином це сприяє розвитку правової культури серед громадян[1].

Законодавство Англії визначає медіацію як добровільний та конфіденційний процес користування послугами медіатора, який є третьою особою, хто докладає зусиль для вирішення проблеми між обома сторонами конфлікту. Процес може бути ініційований як однією зі сторін, так і за порадою суду.

Що стосується дрібних спорів, які пов’язані з коштами, то цивільні суди в Англії наполягають на безкоштовних послугах медіатора навіть по телефону від медіатора з суду. Започаткували цю систему зовсім нещодавно – з травня 2024 року задля розвантаження судів. Складніші комерційні справи уже вирішуються безпосередньо за допомогою медіації за пропозицією однієї зі сторін[2].

У Сингапурі згідно законодавства медіація означає процес врегулювання одного чи більше спорів за сприяння одного або кількох медіаторів, які допомагають сторонам прийти до вирішення проблеми. Мета та завдання медіації полягають у наступному:

1) визначити проблему спору;

---

[1] Подковенко Т.А. Інститут медіації: міжнародний досвід та українські перспективи. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/6638/1/Подковенко Т..pdf

[2] Mediation in England and Wales. URL: https://www.pinsentmasons.com/out-law/guides/mediation-

2) вивчити та узагальнити деталі;
3) встановити комунікацію між сторонами;
4) продемонструвати добровільне бажання вирішення конфлікту.

Підставами для заохочення до медіації визначають попередження та мінімізацію загрози будь-якій людині, а також образи, зневагу, залишення чи експлуатацію дітей та молоді (відповідно Акту «Про дітей та молодь» 1993 року)[1].

Звертаючись до практичного застосування досліджуваного інституту, у Франції він почав зароджуватися з 70-их років минулого століття. Для початку медіація використовувалася для врегулювання відносин між державою та громадянами за допомогою мирової угоди. Відповідно з часом медіація набула вужчого значення. Медіатор був наділений повноваженнями вести розслідування, отримувати будь-яку інформацію, що стосується його роботи від органів державної влади, крім того мав у своєму розпорядженні в кожному департаменті своїх представників[2].

Повертаючись до українського законодавства, згідно Закону України «Про медіацію»: «медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів», яка може застосовуватися при вирішенні спорів у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим), виходячи уже з матеріалів справи[3].

Наразі судді позитивно ставляться до такого виду посередництва як медіація. Судді звертають увагу на велике їх завантаження і попри те, що вони мають успішний досвід вирішення спорів за участю судді, зазначають, що необхідно створити відповідний процес, який передаватиме частину справ, які можна вирішити за допомогою медіації безпосередньо медіатору[4].

Також слід звернутися до аналізу практики, а саме до справи № 346/4856/24 Коломийського міськрайонного суду, де для подолання негативних наслідків конфліктної ситуації в родині та забезпечення психологічного благополуччя дитини була рекомендована не лише психологічна допомога дитині та співпраця з батьками, а також саме медіація та врегулювання сімейного спору за допомогою посередника[5].

---

[1] Mediation Act 2017. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/MA2017

[2] Божина Я. Досвід застосування медіації в деяких зарубіжних країнах. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/18.pdf

[3] Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n133

[4] Роль медіації, її розвиток в Україні сьогодні й точки перетину із судочинством обговорили на круглому столі у ВС. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1512260

[5] Справа № 346/4856/24 Коломийського міськрайонного суду.
URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125617599

Отже, інститут медіації в Україні набирає обертів і тому необхідно все більше популяризовувати це явище. Виходячи із досвіду зарубіжних країн можна запропонувати визначити перелік спорів та розподіл справ, які будуть вирішуватися, в першу чергу, з допомогою медіатора для зменшення навантаження судів та розвитку медіації як прогресивного явища.

Портика Вадим Віталійович,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ІНДЕМНІТЕТ ЯК НЕВІД'ЄМНА ГАРАНТІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ

(науковий керівник – к. ю. н., доцент Щебетун І. С.)

У рамках механізму гарантій безперешкодної та ефективної депутатської діяльності, поряд із імунітетом існує ще одна група правових засобів, в яких яскраво проявляється поєднання державних, громадських та особистих інтересів. У даному випадку йдеться про матеріально-фінансові гарантії або індемнітет депутатів.

Перш ніж перейти до розгляду зазначених питань, необхідно детальніше зупинитися на понятті «індемнітет». Вказаний термін прийшов до нас із іноземних мов і бере свій початок від латинського слова «indemnitas» – неущербність.

Зазначимо, що у юридичній науці немає єдиної думки про трактування депутатського індемнітету, при цьому широкого поширення набула точка зору, згідно з якою під індемнітетом розуміється як матеріально-фінансова незалежність парламентаріїв, так і невідповідальність депутата за висловлену думку та голосування під час здійснення депутатської діяльності.

У своєму сучасному розумінні індемнітет означає гарантію від втрат чи компенсацію.

Індемнітет (лат. «indemnitas» – відшкодування) – захист від юридичної відповідальності за щось[1].

Парламентський індемнітет: «1) привілей депутатів парламенту, що полягає в їх невідповідальності. Означає заборону переслідування депутата за будь-які дії, вчинені ним під час виконання депутатських обов'язків (промову в парламенті, голосування, участь у комісіях та інше – індивідуальний характер). Ніхто, зокрема й сам парламент, не може притягнути депутата до відповідальності за ці дії навіть після того, як він перестав бути членом парламенту; 2) винагорода депутатів за парламентську діяльність, зокрема покриття витрат на резиденцію,

[1] Cambridge Dictionary: Indemnity: URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indemnity

листування, поїздки та інше. Окрім того, використовується визначення – «індемнітет» як гарантія, що депутати не несуть відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах (за винятком образи чи наклепу) як у період здійснення депутатських повноважень, так і після закінчення їхнього терміну»[1].

З юридичної точки зору не можна не відзначити позицію французьких учених, які, досліджуючи проблеми імунітету та індемнітету, традиційно включають їх у тріаду: недоторканність, невідповідальність, винагорода[2]. На наш погляд, дана позиція є найкращою.

Ми вважаємо, що депутатський індемнітет є сукупністю юридичних норм, що закріплюють гідне соціальне забезпечення депутата, спрямоване на оптимальне та розумне задоволення особистих інтересів, які не повинні страждати внаслідок здійснення депутатської діяльності. Безпосередньою підставою надання індемнітету виступає практична необхідність матеріально-фінансової незалежності парламентаря для здійснення ефективної депутатської діяльності.

Одна з цілей гарантій депутатської діяльності в тому і полягає, що при її здійсненні не повинні страждати інтереси депутата як громадянина, на що й спрямоване належне матеріально-фінансове забезпечення.

Разом із тим, варто зауважити, що парламентський індемнітет включає не лише гідну грошову винагороду, а й забезпечення інших життєвих потреб, реалізація яких потребує певних матеріальних витрат – це страхування, медичне, побутове та пенсійне забезпечення, надання безкоштовного житла, оплачувану відпустку та інші гарантії, які можна назвати соціальними.

Повноцінна депутатська діяльність вимагає серйозних матеріальних витрат, і, логічно припустити, що депутат не повинен виконувати обов’язки на користь суспільства та держави за рахунок власних коштів, та й не кожен зможе собі таке дозволити. Відповідно, держава має відшкодовувати витрати, пов’язані з реалізацією депутатських повноважень. Це – безкоштовний проїзд, телефонний, телеграфний, поштовий зв’язок та інші гарантії, спрямовані на фінансування парламентської роботи.

Об’єднуючим фактором для матеріальних та фінансових гарантій є безпосередня мета індемнітету – забезпечення належної матеріальної незалежності парламентаря для здійснення повноцінної, ефективної та безперешкодної депутатської діяльності. Якщо основна мета парламентського індемнітету полягає у забезпеченні матеріальної незалежності депутата, то організаційні гарантії спрямовані на забезпечення належної організації роботи парламентаря та знаходять своє

[1] Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с, с. 78–79

[2] Водянніков О.Ю. Статус парламентарів. Парламентські імунітети в сучасних демократичних державах: URL: https://minjust.gov.ua/ m/str_2408

вираження у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, організацій та установ.

У зв'язку з цим правильніше розуміти під індемнітетом не матеріальні, а матеріально-фінансові гарантії. Такий підхід дозволяє встановити певну межу між індемнітетом та іншими видами депутатських гарантій.

Рева Ксенія Юріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЗАТЯГУВАННЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЯК ЗАГРОЗА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)

Затягування розгляду кримінальних справ є одним із найбільш серйозних викликів, з якими стикається система правосуддя в Україні. Це явище не лише порушує права осіб, що перебувають у кримінальному процесі, але й створює загрози для самої ефективності правосуддя в країні. Порушення розумних строків розгляду справ може призвести до значних соціальних, економічних та правових наслідків, включаючи погіршення довіри до судової влади та зниження її авторитету серед громадян.

Згідно з частиною першою статті 28 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України)[1], усі процесуальні дії та рішення в межах кримінального провадження повинні здійснюватися у строки, що відповідають вимогам розумності. Розумними визнаються такі строки, які є об'єктивно виправданими з огляду на обставини справи для належного виконання процесуальних дій або ухвалення рішень. При цьому вони не можуть перевищувати граничні строки, визначені окремими положеннями цього Кодексу для конкретних процесуальних кроків.

Питання, що стосувалися розумність строків, розглядали у своїх роботах такі вітчизняні вчені як Бажанов М.І., Грищук В.К., Громов М. О., Гуляєв А. П., Даневський В. П, Дубинський А. Я., Юркова Г. В. та інших.

На думку В.К. Грищука[2], затягування кримінального процесу завдає шкоди як інтересам держави, так і правам осіб, залучених до провадження, оскільки спричиняє втрату доказової бази та ускладнює реалізацію права на ефективний захист. У свою чергу, М.І. Бажанов[3], характеризує процесуальне зволікання як одну з форм саботажу правосуддя, особливо в

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 20.11.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
[2] Грищук В. К. Проблеми ефективності кримінального провадження в Україні.*Право.* 2020. С. 198.
[3] Бажанов М. І. Кримінальний процес України. *Право*. 2019. С. 456.

тих випадках, коли воно виправдовується формальними аргументами, зокрема складністю справи або надмірним навантаженням на суд. Таким чином, затягування судового розгляду несе в собі як практичну шкоду для реалізації прав учасників кримінального провадження, так і загрозу підриву верховенства права в цілому. Ефективне правосуддя не може існувати в умовах безкарного і системного зволікання, тому надзвичайно важливо забезпечити своєчасний та неупереджений розгляд кримінальних справ як гарант демократичної держави, що дотримується прав людини.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що надмірна тривалість провадження є порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини[1], яка гарантує право на справедливий і своєчасний суд. Так, у справі «Мельник проти України»[2] (заява № 72286/01) йшлося про систематичне порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку, а також про надмірне тримання особи під вартою. Подібну позицію ЄСПЛ продемонстрував у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» [3] та «Білоус проти України»[4], де було зазначено, що тривале бездіяльне слідство і судовий розгляд не відповідають стандартам справедливого правосуддя. Ці рішення підкреслюють важливість своєчасного розгляду кримінальних справ і встановлення ефективного контролю за строками розгляду.

Крім того, варто звернути увагу на дані щодо тривалості розгляду кримінальних проваджень у Вищому антикорупційному суді (ВАКС)[5]. Згідно з інформацією, наданою Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), у судах загальної юрисдикції 83% кримінальних проваджень здійснюється у строк до одного року, тоді як у ВАКС у такий самий строк розглядається лише 35% кримінальних проваджень. Це свідчить про значне навантаження на суддів ВАКС та необхідність оптимізації процесу розгляду справ. Зокрема, НАЗК пропонує виключити з Кримінального процесуального кодексу положення про обов'язковий колегіальний розгляд справ у ВАКС, що дозволить поширити на цей суд загальні норми про одноособовий та колегіальний розгляд справ у суді першої інстанції. Серед основних факторів можна виділити неявку свідків, прокурорів, адвокатів, експертів чи потерпілих, зайнятість суду, тривалість експертиз та тривалі проміжки між засіданнями. Таким чином,

---

[1]Європейська конвенція з прав людини від 11.09.1997 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

[2] Справа «Мельник проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини, від 28.03.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_049#Text.

[3] Справа «Нечипорук і Йонкало проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини, від 21.07.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.

[4] Справа «Білоус проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини, від 08.04.2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_795#Text.

[5] Національне агентство з питань запобігання корупції. "У ВАКС 65% кримінальних справ затягується на строк більше року, тому колегіальний розгляд варто скасувати, – НАЗК". Судово-юридична газета від 25 жовтня 2023 року. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/284085-v-vaks-65-ugolovnykh-del-zatyagivaetsya-na-srok-bolshe-goda-poetomu-kollegialnoe-rassmotrenie-stoit-uprazdnit-napk?utm_source=chatgpt.com.

ситуація з тривалістю розгляду кримінальних проваджень у ВАКС демонструє системну проблему – навіть у спеціалізованому суді, створеному з метою ефективної боротьби з корупцією, зволікання є поширеним явищем.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що затягування розгляду справ у кримінальному провадженні є серйозною загрозою для ефективності правосуддя, оскільки воно підриває довіру суспільства до судової системи, призводить до порушення прав обвинувачених та потерпілих, а також може сприяти безкарності злочинців. Своєчасний розгляд справ є ключовим елементом забезпечення справедливості, тому важливо вжити заходів для усунення причин затримок та оптимізації судових процесів.

Законодавчі пропозиції, які можуть покращити ситуацію із затягування розгляду справ у кримінальному провадженні, включають:

1. Впровадження додаткових навчальних програм для суддів щодо стандартів дотримання строків і міжнародної практики у сфері кримінального провадження.
2. Посилення санкцій за навмисне затягування провадження – як для учасників сторін, так і для суддів чи інших посадових осіб, що зловживають процесуальними правами або допускають бездіяльність.
3. Створення механізму для регулярного аналізу судової практики з метою виявлення та усунення недоліків у процесі затягування розгляду справ.

Таким чином, тільки за умови своєчасного, справедливого та неупередженого розгляду справ можна гарантувати належний рівень правосуддя у кримінальному провадженні.

Романець Богдан Сергійович,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Щебетун І.С.)

Правовий статус біженця особливо актуальний зараз, у часи повномасштабної війни, адже багатьох людей така доля торкнулася зненацька, тому захист такої частини населення важливий на міжнародному та національному рівні.

Бангкокські принципи визначають поняття «біженець», вказуючи, що: «це особа, яку переслідують чи якій загрожують переслідування з приводу раси, кольору шкіри, релігії, національного чи етнічного походження, ґендеру, політичних поглядів чи належності до тої чи іншої

соціальної групи». Згідно цих принципів це особи, які покинули регіон чи країну, громадянами, якої вони є або проживають там як особи без громадянства та не мають можливості чи не хочуть повертатися в країну через загрозу життю та здоров'ю. Термін «біженець» також може стосуватися осіб, які перебувають під тиском військової агресії, окупації та навіть подій усередині країни, зазнаючи утисків на підґрунті попередньо зазначених причин, осіб, які відповідно шукають прихистку за межами країни їхнього походження чи національності. Особа, яка знаходиться за межами країни свого громадянства чи особа без громадянства за межами країни проживання, яка виїхала з метою пошуку захисту вважаються біженцями»[1].

Стаття 6 Конвенції про статус біженців визначає також обставини, коли особа вважається біженцем: «такими обставинами є будь-які вимоги (включаючи вимоги щодо тривалості та умов перебування чи проживання), які конкретна особа повинна була б виконати для користування відповідним правом, якби вона не була біженцем, повинні виконуватися нею, за винятком вимог, які за своєю природою біженець не в змозі виконати»[2].

Звісно українське законодавство імплементувало вищевказані норми у чинне законодавство, зокрема, визначивши категорію осіб, які не є визнаються біженцями.

Особа не є біженцем, якщо:

1. «вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві;
2. вчинила злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів;
3. винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй;
4. до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
5. до прибуття в Україну з наміром бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, перебувала в третій безпечній країні[3].

Запроваджена ЄС Директива 2001/55/ЄС пропонує механізм для скоординованого прийому великої кількості осіб, що переміщаються поза процедурою індивідуального притулку. Максимальний поріг строку

[1] Bangkok Principles on the Status and Treatment of Refugees ("Bangkok Principles"). URL:https://www.refworld.org/legal/resolution/aalco/1966/en/18604

[2] Convention relating to the Status of Refugees Geneva, 28 July 1951. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1954/04/19540422%2000-23%20AM/Ch_V_2p.pdf

[3] Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 03.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#n75

притулку, що надається становить 3 роки, передбачає залагодження конфлікту сторонам та повернення громадян додому. Новація рішення Ради Європи полягає в тому, що українцям не довелося чекати 6 місяців на дозвіл переткнути кордон ЄС, їх не зібрали в єдиний табір для біженців ООН в першому перетнутому кордоні державі, їм не було висунуто жодних зобов'язань залишатися в центрі прийому або розміщенні біженців, їм надалася змога відразу об'єднатися з близькими та отримати на них притулок без доказу фінансування.

Безперечною перевагою є захист неповнолітніх з/без супроводу, возведення їх інтересів та прав в пріоритет. За наявністю серйозних форм емоційного, психологічного чи сексуального насильства українцям надається швидка медична допомога та реабілітація. Безпрецедентним є те, що українцям одразу надали доступ до ринку праці та освітніх закладів без проходження довгої за строком процедури, тобто зпершу отримання одного статусу – тимчасового захисту, потім доведення до іншого – статусу біженці, і лише потім після 9 місяців нарешті отримання дозволу на працевлаштування. Новелою стало дозвіл працювати в якості як найнятої, так і самозайнятої особи та мати доступ до професійної підготовки[1].

Однією з головних проблем біженців у новому соціумі є психологічна адаптація до нового середовища. Багато біженців переживають різні психологічні розлади при екстреному переміщенні в іншу країну. На прикладі українців ми можемо спостерігати за панічними атаками, депресивними розладами та посттравматичним розладом.

Тому пропонуємо запровадити заходи психологічної підтримки для біженців, які її безпосередньо потребують і готові звернутися за нею, а саме:

1. Безкоштовні сеанси провідних психотерапевтів на період адаптації до нового середовища.
2. Вебінари та курси щодо адаптації в соціумі.
3. Медична страховка у разі потреби лікування у психіатричних клініках.

Турбота про психологічне здоров'я біженців важлива для допомоги боротьби з травматичним досвідом, який вони пережили в умовах загрози життю, переслідування за різними ознаками.

Сучасні глобальні виклики, зокрема збройні конфлікти, екологічні катастрофи та політичні переслідування призводять до збільшення кількості біженців. У зв'язку з цим країни та міжнародні організації мають удосконалювати правові механізми їхнього захисту, забезпечуючи дотримання основоположних прав людини та створюючи умови для їхньої безпечної інтеграції в приймаючі суспільства.

Хоча міжнародне право встановлює чіткі стандарти захисту біженців, їх дотримання залишається проблематичним через політичні, економічні та

[1] Левандовскі К.М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc55/juspradenc55.pdf#page=88

соціальні фактори. Часто біженці стикаються з дискримінацією, труднощами у працевлаштуванні та обмеженим доступом до освіти. Вирішення цих проблем потребує більшої міжнародної співпраці, реформ у національних законодавствах та впровадження ефективних програм соціальної адаптації.

Сітарський Олексій Сергійович,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ «ТІ САМІ ДІЯННЯ (ДІЇ)»

(науковий керівник – д.ю.н., професор Мовчан Р.О.)

Намагаючись уникнути зайвих вступних слів, вимушені констатувати чудове усвідомлення того, наскільки сьогодні у нашій країні не ті часи, щоб аналізувати чи обговорювати Кримінальний кодекс України (далі – КК), не приховуючи при цьому власного зацікавлення.

Не менш цікавими є позиції Верховного Суду (особливо об'єднаної та Великої Палати), які можуть поставити (або ж навпаки – прибрати) крапку в дискусіях з приводу трактування того чи іншого положення у КК. Представлене увазі читача есе буде присвячене спробі висловити заперечення на одну з таких позицій.

Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) у постанові від 5 грудня 2018 року[1] дійшла висновку, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК, вичерпується: (1) діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і які (2) містять принаймні одну з ознак, перелічених у ч. 2 ст. 365 КК. Окремо зазначено (попри те, що такий висновок випливає з попередньо викладеного), що наслідки у вигляді настання істотної шкоди, на відміну від ч. 1 ст. 365 КК, не є обов'язковою умовою для кваліфікації за ч. 2 ст. 365 КК.

Аргументи на користь такого висновку були досить різними, починаючи з граматичного і формально-логічного тлумачення й закінчуючи аналізом записки до проєкту закону. Однак важливим є висновок – словосполучення «ті самі дії» охоплює собою лише «дії» як ознаку об'єктивної сторони правопорушення, через що відсутня потреба у врахуванні наслідків, які передбачені ч. 1 ст. 365 КК.

Такий висновок привертає увагу, адже у науці та практиці панував протилежний підхід, за якого частина першої певної статті особливої частини КК є основним складом правопорушення, у свою чергу наступні

[1] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі № 301/2178/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78426368

частини, які використовують словосполучення «ті самі дії», містять у собі кваліфіковані склади, тобто охоплюють собою весь склад правопорушення, передбачений ч. 1 з потребою його доповнення ознаками, передбаченими у ч. 2 (або ж ч. 3, 4 і т.д.). Ба більше: такий підхід панував і у наукових працях суддів, які були у складі колегії ВП ВС вище згаданої справи[1].

Однак позиція ВП ВС, маючи очевидно більшу юридичну силу за статтю будь-якого науковця, активно використовується судами й для інших статей КК – аналогічно до ст. 365 КК своє «бойове хрещення» у ВС вже встигли пройти статті 194 та 246 КК[2], а поповнення такого списку лише питання часу.

Досить знаково, що, попри існування позиції ВП ВС щодо ст. 365 КК[3] та постанови ВС конкретно по ч. 2 ст. 194 КК[4], вже інша колегія, призначаючи новий розгляд справи, де особу було обвинувачено за ч. 2 ст. 194 КК, аргументувала це тим, що: «Обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони є заподіяння цим діянням шкоди у великих (особливо великих) розмірах і причинний зв'язок між діянням та заподіяною шкодою. Проте судами першої та апеляційної інстанцій не досліджено питання, чи мала Особа_5 умисел на спричинення шкоди, яка настала внаслідок загоряння»[5]. Така позиція суду суперечить попередньо викладеному висновку ВП ВС (висновок суду слово в слово дублює науково-практичний коментар КК за ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка[6]). Лише після третього потрапляння цієї справи до касаційної інстанції суд згадав у своєму рішенні позицію ВП ВС[7].

Трохи мови цифр – особлива частина КК містить у собі 407 статей, з яких 265 статей має в собі словосполучення «ті самі дії» або інші його інтерпретації. Співвідношення буде ще значнішим, якщо врахувати те, що серед усіх 407 статей є 98 статей, що складаються лише з однієї частини або

---

[1] Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С. 372-374. URL: https://www.academia.edu/24165582; Антонюк Н. О. Юридична техніка під час диференціації кримінальної відповідальності. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування: тези доп. та повідомл. учасн. II Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Львів, 24– 25 листоп. 2016 р.) / за заг. ред І.Д. Шутака. Харків: Право, 2016. С. 207-210. URL: https://www.academia.edu/33102827

[2] Ухвала Верховного Суду від 27 березня 2019 року в справі № 1-8/2012. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80889416 ; Постанова Верховного Суду від 01 жовтня 2019 року в справі № 555/551/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84788491 ; Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року в справі № 442/3269/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101712272 ; Постанова Верховного Суду від 05 листопада 2020 року в справі № 536/621/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765517 .

[3] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 грудня 2018 року у справі № 301/2178/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78426368

[4] Ухвала Верховного Суду від 27 березня 2019 року в справі № 1-8/2012. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80889416

[5] Постанова Верховного Суду від 15 жовтня 2020 року в справі № 748/2489/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92415477

[6] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. та допов. Київ: Юридична думка, 2012. С. 546

[7] Постанова Верховного Суду від 28 серпня 2024 року в справі № 748/2489/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121383402

з декількох частин, але друга частина передбачає звільнення від відповідальності та одна нетипова для особливої частини ст. 401 КК.

Усього словосполучення «ті самі дії» використано 406 разів в одинадцяти різних варіаціях. Починаючи з фаворитів: – ті самі дії (111); – дії, передбачені частинами (88); – дії, передбачені частиною (66); – те саме діяння (43); – ті самі діяння (32); – діяння, передбачені частинами (22); – діяння, передбачене частиною (16); – та сама дія (12); – діяння, передбачені частиною (10); – діяння, передбачене частинами (4); – дія, передбачена частиною (2).

Може здатись, що нами штучно виділено в різні групи словосполучення, які різняться між собою за кількістю дій (передбачені частиною / частинами). Водночас змушені не погодитись, адже досить часто можна натрапити на словосполучення «дії, передбачені частиною першою або другою». Також є і протилежні випадки – згадувана нами ст. 194 КК у ч. 2 починається зі слів «те саме діяння», однак у ч. 1 описано декілька діянь (знищення або пошкодження). Або ж, як це зроблено у ст. 153 КК – ч. 6 починається зі слів «дії, передбачені ч. 4» попри те, що ч. 4 не містить у собі «дій», вона відсилає нас на «дії, передбачені ч. 1».

Після такого аналізу може скластися враження, що автори КК досить «по-літературному» підходили до використання різних варіацій такого словосполучення, наче побоюючись його повторень. Інакше ми не можемо пояснити те, чому у випадках, коли норма містить декілька частин, які вказують на «ті самі дії», однакові варіації словосполучення протягом однієї статті було використано лише у 11 зі 112 статей. У всіх інших випадках, в умовній ч. 2 буде написано «ті самі дії», у ч. 3 – «дії, передбачені частиною» і т.д.

Наводячи такі різні цифри, ми мали бажання продемонструвати, що ВП ВС змінила трактування словосполучення, яке використовується майже у кожній статті особливої частини КК. Така різноманітність варіацій словосполучення свідчить про відсутність системності його використання, що якщо і не спростовує, то точно не підтверджує виваженість та однозначність розуміння законодавцем використаної термінології.

На останок – ВП ВС неодноразово вказувала, що під словосполученням «ті самі дії» законодавець мав на увазі лише «діяння» як ознаку об’єктивної сторони складу правопорушення. У такому разі доходимо висновку, що крім відсутності потреби у доведені наслідків у вигляді шкоди, відсутня потреба доведення: 1) спеціального суб’єкта (він стає загальним); 2) інших ознак об’єктивної сторони (спосіб, місце, час, знаряддя, обстановка); 3) мотиву. Важко уявити кількість колізій, які виникнуть за такого тлумачення. Наведу лише декілька прикладів:

а) відмежування 307 та 309 КК відбувається за ознакою наявності / відсутності мети збуту. Для обох статей дії є однаковими, але частини 2-3 цих статей починаються зі слів «ті самі дії» без вказівки на «ті самі дії,

вчинені з метою / без мети збуту». Відповідно виникає колізія, яку потрібно тлумачити на користь обвинуваченого, тобто застосовувати виключно частини 2-3 ст. 309 КК. Реалізацію такого підходу на практиці уявити важко (цікаво, що зі ст. 286 та ст. 286-1 КК такої ситуації не виникає – у кваліфікованих складах ст. 286-1 кожного разу вказується стан особи без жодних скорочень);

б) ч. 2 ст. 111 КК (Державна зрада) використовує словосполучення «Ті самі діяння» замість «Ті самі діяння, вчинені громадянином України». Тобто, на відміну від ч. 1, у ч. 2 суб'єкт є загальним (також є цікавим той факт, що на противагу статтям 185-187 КК, законодавець, маючи спеціальний термін для вищевказаних дій, все одно у ч. 2 використав словосполучення «ті самі діяння» замість терміну «державна зрада», яке б охоплювало спеціального суб'єкта);

в) у разі суспільно небезпечного діяння у формі бездіяльності, у випадках коли кваліфікований склад починається зі слів «дії, передбачені частиною» єдиновірною кваліфікацією буде ч. 1, адже особою не було вчинено жодних дій, напроти – мала місце бездіяльність.

Замість висновку зауважимо, що навряд чи сьогодні можливо з впевненістю встановити, що саме мав на увазі законодавець у кожному конкретному випадку використання словосполучення «ті самі дії»: чи діяння як ознаку суб'єктивної сторони, чи діяння, яке містити склад правопорушення, про що вказує ст. 11 КК, чи нічого не мав на увазі. У свою чергу вважаємо сумнівною обрану ВП ВС позицію вирішення такої проблеми шляхом поширювального тлумачення законодавства.

Складанюк Карина Вікторівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Мартинюк О.В.)

Обов'язкова військова служба та військовий обов'язок громадянина кожної держави є складним питанням, оскільки деякі країни вкладають ресурси в армію та обороноздатність держави, а інші – ні. На нашу думку, це зумовлено наслідками Другої Світової війни, оскільки багато гарантів безпеки держав вважають, що у демократичному світі такого більше не повториться, проте, як ми можемо спостерігати, все навпаки.

Метою дослідження є вивчення окремих аспектів військової служби та мобілізаційних процесів у зарубіжних державах з метою запозичення їх позитивного досвіду. Використовуючи методи правового аналізу та компаративізму, ми зосереджуємо увагу на відповідних положеннях

чинного законодавства таких зарубіжних держав, як Фінляндія, Швеція та Грузія.

Відповідно до Конституції Фінляндії кожен фін зобов'язаний приєднатися до Сил Оборони. Так, чоловіки віком від 18 до 60 років мають статус військовозобов'язаних, а жінки призовного віку можуть вступити до армії добровільно. При цьому кожен призовник має пройти військову збройну, незбройну та невійськову (цивільну службу). Після проходження визначеної законом строкової служби службовці стають у резерв Збройних сил Фінляндії.

Згідно статутів залежно від типу підготовки, підрозділу та типів навчань бойова підготовка становить: 165 днів – бойова підготовка збройна, 255 днів – незбройна підготовка або ж 347 днів – невійськова (цивільна) служба. Після військової служби солдатів ставлять на облік до резерву[1].

Положення шведського законодавства передбачають, що військовозобов'язаними є практично всі, хто досягнув 18 років. Придатних та непридатних осіб до служби визначає мобілізаційна комісія та рекрутингові агенції залежно від відповідей, отриманих у результаті заповнення призовниками спеціальної форми. Процес рекрутингу триває день або два та включає: тести, співбесіди та іспити. Особи, які через релігійні переконання не можуть брати до рук зброю, мають право проходження цивільної служби. Якщо призовник відмовляється проходити військову службу, то шведське законодавство передбачає відповідні санкції – від сплати штрафу до тюремного ув'язнення. Ухилення від мобілізації під час воєнного стану безальтернативно передбачає тюремне ув'язнення строком до чотирьох років[2].

На наш погляд, найцікавішим для дослідження окресленої проблеми є новоприйнятий кодифікований акт у Грузії (Кодекс оборони від 12 жовтня 2023 р.), який визначає та конкретизує мобілізаційні процедури для громадян держави. Згідно з його положеннями обов'язковому призову на військову службу підлягають громадяни чоловічої статі віком від 18 до 27 років, які перебувають на військовому обліку і не мають підстав для звільнення або відстрочки від призову.

Наразі на строкову військову службу громадян призивають за системою вибіркового електронного призову. Військовий облік є обов'язковим, а недотримання правил такого обліку може призвести до юридичної відповідальності – від адміністративної до кримінальної. військового обліку переслідуватиметься відповідно до законодавства Грузії.

Так, Кодекс оборони Грузії передбачає, що призовники можуть проходити військову службу у такі способи: по-перше, шість місяців

[1] Conscription – a Finnish choice. URL: https://puolustusvoimat.fi/en/finnish-conscription-system
[2] Total defence duty. URL:https://www.krisinformation.se/en/hazards-and-risks/hojd-beredskap-och-krig/total-defence-service

служби в бойовій частині; по-друге, вісім місяців служби в підрозділі охорони; по-третє, одинадцять місяців служби на посадах молодшого командного складу та за визначеними спеціальностями.

У статті 64 Кодексу перераховані винятки, у тому числі для осіб: стан здоров'я яких не відповідає службовим вимогам; які пройшли військову або альтернативну військову службу за кордоном; які були засуджені за тяжкий або особливо тяжкий злочин; чия дієздатність була обмежена законодавством Грузії; які пройшли невійськову, альтернативну трудову службу; які є членами парламенту Грузії; або які є єдиним сином у родині, де принаймні один член загинув у боях за територіальну цілісність Грузії або під час військової служби.

Вищезгаданий закон також передбачає критерії відстрочки призовника щодо призову на строкову військову службу. Відповідно до кодексу відстрочку на строк до одного року можуть отримати: студенти вищої освіти до закінчення навчання на кожному рівні вищої освіти в Грузії чи за кордоном; учні під час навчання за професійно-технічними програмами; резиденти післядипломної медичної освіти до завершення програми проживання; особи, які мають двох і більше дітей; батьки-одинаки; особи, які перебувають на утриманні неповнолітніх брата або сестри тощо.

Кодексом оборони Грузії було також запроваджено набір соціальних пільг для військовослужбовців. Відповідно до його положень за особами, призваними на строкову військову службу, зберігається місце роботи незалежно від організаційно-правової форми відповідної установи, а також заробітна плата в державній службі. Крім того, призовники отримують додаткові гарантії соціального захисту, що покриває 50% плати за електроенергію, природний газ, питну воду та послуги з прибирання. Решта 50% має бути відшкодовано з державного бюджету Грузії. Крім того, Міністерство оборони зобов'язане будувати житло для військовослужбовців, що фінансується спільно, раз на три роки відповідно до правил, встановлених законодавством Грузії[1].

Отже, згідно проведеного дослідження можемо зробити висновок, що багато законодавчих мобілізаційних норм інших держав схожі із відповідними положеннями українського законодавства. Проте, новаторським рішенням для України під час дії воєнного стану було б введення альтернативної невійськової служби для осіб, які через релігійні переконання не можуть володіти зброєю (за прикладом Фінляндії). Такі особи могли б проходити військову службу в частинах забезпечення, у ремонтних частинах або займати небойові посади безпосередньо в бойових частинах чи батальйонах.

[1] Georgia: New Defence Code Establishes System of Mandatory Military Service. URL: https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2023-12-28/georgia-new-defense-code-establishes-system-of-mandatory-military-service/

Смола Анастасія Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)

Повноваження слідчого судді в Україні визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України)[1]. Основним завданням слідчого судді є здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час досудового розслідування. Це включає в себе прийняття рішень щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих дій та розгляду скарг на дії слідчих органів.

Законодавець закріпив велику кількість повноважень слідчого судді; у зв'язку із цим важливим є визначення ролі слідчого судді у процесі доказуванні у оновленому кримінальному провадженні України. Це питання системно у доктрині поки що не досліджувалося: можна згадати лише окремі наукові дослідження Н.М. Басай, Т.В. Лукашкіної, С.М. Міщенка, Н.П. Сизої, Ю.В. Скрипіної, О.Г. Шило[3].

Зпункта 18 статті 3Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)[1] з самого визначення витікає значення терміна "слідчий суддя" – судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні є прямим обов'язком слідчого судді. Ця роль підкреслює важливість незалежної судової інстанції, яка гарантує дотримання принципів верховенства права та захисту прав людини на всіх етапах досудового розслідування.

Відповідно до законодавства України, слідчий суддя здійснює контроль над застосуванням заходів процесуального примусу, розглядає скарги на дії слідчих органів та приймає рішення щодо проведення слідчих дій, які можуть обмежувати конституційні права громадян. Це забезпечує баланс між державними інтересами та правами особи, підтримуючи справедливість і законність у кримінальному процесі.

У статтях розділу 2 "Засади кримінального провадження" Кримінального кодексу України вказується, що слідчий суддя під час здійснення своїх повноважень у кримінальному провадженні, як і інші службові особи державних органів влади, зобов'язаний суворо дотримуватися вимог законодавства та сприяти реалізації принципів кримінального провадження.

Предметом діяльності слідчого судді при реалізації повноважень щодо застосування запобіжних заходів є юридичні факти як загальні та

[1]Кримінальний процесуальний кодекс України URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1974

специфічні підстави обрання кожного окремого їх виду, а змістом – з'ясування даних юридичних фактів у судовому засіданні за клопотанням сторін, здебільшого сторони обвинувачення, шляхом розгляду наданих йому доказів та прийняття за його результатами рішення, в залежності від доведеності чи недоведеностісторонами в суді таких підстав (ст. 150 – 152, 160 – 164, 184, 193 – 196 та ін. КПК).[1]

Сутність повноважень слідчого судді із забезпечення доказів полягає у тому, що слідчий суддя особисто проводить слідчу дію або визнає необхідним її проведення для забезпечення отримання доказів, які не можуть бути отримані сторонами чи стороною, або їх отримання утруднено.[2]

Повноваження слідчого судді щодо заходів забезпечення кримінального провадження можна класифікувати за родовим предметом правового регулювання. Ця група повноважень включає:

- Захист кримінального провадження у вузькому сенсі, регулюється главами 10-17 КПК України.
- Запобіжні заходи на стадії досудового розслідування, описані в §1 глави 18 та статтях 493, 499 КПК України.
- Запобіжні заходи при екстрадиції, регулюються главою 44 КПК України.

Кожен із цих видів можна розділити на окремі підвиди залежно від безпосереднього предмета правового регулювання. Така класифікація дозволяє деталізувати повноваження слідчого судді щодо забезпечення законності та захисту прав осіб під час кримінального провадження.

Найбільш типовою в доктрині кримінального процесу є класифікація повноважень слідчого судді на п'ять груп залежно від змісту та характеру питань, вирішення яких віднесено законом до його компетенції: 1) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) про проведення слідчих (розшукових) дій; 3) про проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування; 5) вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду[3].

Наприклад, О. Попелюшко класифікував повноваження слідчих суддів за критерієм предмета правового регулювання, якому значною мірою відповідає структурна побудова КПК на розділи, глави, параграфи, статті та норми статей на дев'ять груп, а саме: 1) повноваження, пов'язані

[1]В.О.Попелюшко Слідчий суддя у кримінальному провадженні URL:https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14pvoukp.pdf

[2]І.В. Гловюк Слідчий суддя у кримінально—процесуальному доказуванні URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chaau_2013_3_8.pdf

[3]В.В.Рогальська, О.М.Броневицька Повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні URL:https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.32

із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження в широкому значенні цього поняття; 2) повноваження, пов'язані з розглядом та вирішенням питань щодо надання дозволу на проведення визначених у законі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які спрямовані на збирання сторонами, насамперед стороною обвинувачення, доказів; 3) повноваження з розгляду та вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора; 4) повноваження, видами яких є збирання доказів шляхом допитів та призначення експертизи; 5) повноваження, пов'язані із поновленням та встановленням процесуальних строків; 6) повноваження із розгляду та вирішення питань про відводи; 7) повноваження слідчого судді полягає у вирішенні на стадії досудового розслідування долі речових доказів; 8) повноваження слідчого судді зводиться до того, що тільки на підставі його ухвали вирішується питання про використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії про ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у цьому кримінальному провадженні, в іншому кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 257 КПК[1]); 9) це низка так званих загальних обов'язків (повноважень) слідчого судді щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 КПК, а також у ст. 567 цього Кодексу, реалізація яких полягає у безпосередньому, за власною ініціативою здійсненні ним дій та прийнятті рішень, спрямованих на поновлення свобод незаконно ув'язнених осіб та прав осіб, що перебувають під вартою, на захист інших, передбачених у цих статтях прав та інтересів цих осіб[4].

Повноваження слідчого судді у кримінальному процесі України є ключовим елементом забезпечення законності та захисту прав учасників кримінального провадження. Вони включають прийняття рішень щодо заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих дій, розгляд скарг на дії слідчого чи прокурора та захист прав і свобод осіб. Отже, слідчий суддя здійснює судовий контроль за дотриманням законодавства під час досудового розслідування, забезпечуючи баланс між інтересами держави та правами окремих осіб, що є важливим для підтримки справедливості та верховенства права у країні.

Собчук Анастасія Олексіївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Щебетун І.С.)

Верховна Рада України – це єдиний загальнонаціональний постійно діючий, виборний, колегіальний законодавчий орган держави[1]. Парламент відіграє ключову роль у формуванні правової системи країни і має визначальний вплив на державу, уряд та його роботу.

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, Верховна Рада України адаптувала формат своєї роботи в умовах воєнного стану, що викликало необхідність у визначенні ефективних подальших дій, спрямованих на підвищення ефективності функціонування Верховної Ради України.

Аналізуючи ефективність роботи Верховної Ради України, потрібно зосередити увагу на ключових проблемах.

По-перше, однією з основних проблем є законодавче перенавантаження парламенту. Згідно з результатами досліджень Апарату Верховної Ради України, за перші два місяці 2025 року було зареєстровано понад 600 законопроектів, що майже вдвічі більше такого ж періоду минулого року[2] і призводить до неякісного розгляду ініціатив у парламентських комітетах. Л. М. Горбунова зазначає: «Деякі прийняті закони є формальними і непотрібними вже в момент їх прийняття. Багато депутатів при голосуванні не має уявлення про сутність і зміст закону, за який голосують»[3].

Виникнення «законодавчого спаму» обумовлено тим, що більшість поданих правових ініціатив стосується змін і доповнень до раніше прийнятих нормативно-правових актів і свідчить про недосконалу підготовку первинного законопроекту. Одним із прикладів є Закон України «Про медіа» (№2849-IX від 13.12.2022), який вже через кілька місяців після набуття чинності потребував суттєвих змін. Основними причинами численних коригувань стало прийняття первинного закону без комплексної оцінки та відсутність детального підходу до реформування мобілізаційної системи.

По-друге, суттєвою проблемою залишається порушення конституційної процедури прийняття законів. У статті 94 Конституції України зазначено, що Президент України протягом п’ятнадцяти днів після

---

[1]Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 75.

[2] Статистичні дані щодо законопроектної роботи Верховної Ради України станом на 1 березня 2025 року. URL: https://rada.gov.ua/news/Novyny/2025-03/stats.html

[3] Горбунова Л. М. Правова культура як умова ефективного розвитку законодавства. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2010. № 9. С. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2010_9_4

отримання закону підписує його або повертає зі своїми пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду[1]. Однак, на практиці часто виникають ситуації, коли Президент не підписує закон і не накладає на нього вето, створюючи «глухий кут». Прикладом вищевказаної проблеми є законопроєкт №11090 від 18 березня 2024 року, що передбачає підвищення акцизного податку на тютюнові вироби[2]. Відповідний акт Президент України підписав через 104 дні після його отримання, що фактично блокувало реалізацію у встановлений строк. З. Погорєлова зазначає: «Застосування Президентом права вето на прийнятий закон не повинно бути самоціллю, а лише інструментом підвищення якості того чи іншого закону, при чому потрібно, щоб дана процедура гармоніювала з конституційним статусом Верховної Ради України»[3].

По-третє, негативним аспектом залишається повільний процес інтеграції України до Європейського союзу. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, необхідно поступово адаптувати свою нормативно-правову базу до вимог ЄС у низці пріоритетних секторів[4]. Це стосується, зокрема, нормативного регулювання питань сільського господарства, економіки, фінансів, енергетики, довкілля, юстиції, внутрішніх справ, боротьби з корупцією, координації політики, науки, освіти та соціальних питань. Однією з причин затяжного прогресу є ухвалення законодавчих актів, які перешкоджають подальшій європейській інтеграції України, до прикладу, законопроєкт №5655 від 11 червня 2021 року[5], основні положення якого містять пропозиції щодо реформи містобудування в Україні способом цифровізації процесів та передачу контролю від органів державної влади до приватних компаній. Ця законодавча ініціатива була розкритикована, зокрема, європарламентарем М. Галером, який зазначає: «Не можна допустити, щоб Україна полишила шлях боротьби з корупцією. Один з законів є 5655, – за нашою оцінкою він є трохи проблематичним»[6].

Отже, робота парламенту супроводжується серйозними викликами: перенавантаженням різними законодавчими ініціативами, порушенням конституційного порядку їх прийняття, а також повільним процесом впровадження європейських норм у законодавство держави.

---

[1] Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 94.

[2] Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставок акцизного податку (реєстр. №11090 від 18.03.2024). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43855

[3] Погорєлова З.О. Проблемні аспекти реалізації права вето Президентом України. *Фундаментальні проблеми юриспруденції*: зб. наук. праць. Ужгород: вид-во Олександри Гаркуші, 2016. С. 96-102.

[4] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. № 984_011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

[5] Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності №5655 від 11 червня 2021 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/26981

[6] Асоціація українських міст. Євро парламентарі вважають законопроєкт 5655 перешкодою вступу України до ЄС URL: https://auc.org.ua/novyna/yevroparlamentari-vvazhayut-zakonoproyekt-5655-pereshkodoyu-vstupu-ukrayiny-do-yes

Для покращення роботи парламенту пропонуємо: щоб уникнути перевантаження парламенту потрібно встановити ліміт на кількість законодавчих ініціатив, які народні депутати можуть подавати протягом однієї сесії; варто внести зміни до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», у якому встановити максимально допустиму кількість законопроєктів від одного депутата протягом визначеного періоду. Такий підхід зменшить перевантаження Верховної Ради України та дозволить депутатам визначати реальні законодавчі пріоритети. Схожу концепцію реалізовано у Німеччині, де парламентарі не можуть подавати законопроєкти одноосібно. Вони повинні діяти в складі фракції або зібрати підтримку щонайменше 5% членів федерального парламенту[1].

Для прискорення процесу гармонізації українського законодавства до норм ЄС необхідно створити підхід, який враховуватиме досвід інших країн, зокрема, практику Хорватії, де у процесі євроінтеграції було впроваджено щорічні плани адаптації законодавства, які були невід'ємною частиною урядової програми, а апарат парламенту надавав консультації, вирішував організаційні питання, координував роботу, забезпечував переклад і міжпарламентське співробітництво.

Фролов Владислав Олегович,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОСОБНИЦТВА КРАЇНІ-АГРЕСОРУ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Щербак І.А.)

Забезпечення ефективного реагування державного механізму на загрози конституційному ладу є важливим аспектом, необхідним для охорони та захисту легітимної влади, функціонування Конституції та законів України, збереження українського народу. В умовах втручання у внутрішні справи нашої держави або збройної агресії іноземної держави проти України цей важливий аспект є обов'язковим для збереження існування держави. Вкрай суттєвим заходом варто вважати адаптацію кримінального законодавства відповідно до викликів сучасності, зокрема й реалій зовнішньої агресії. Важливим є осмислення якості такої адаптації, оскільки вітчизняний законодавець іноді має схильність надмірно регулювати важливі для держави, відносини, що спричиняє іноді колізії та конкуренції норм.

[1] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Основний закон Федеративної Республіки Німеччина]: від 23 травня 1949 р. зі змінами станом на 2023 рік. Стаття 76. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_76.html

Доповнення у 2022 році Розділу 1 Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» Кримінального кодексу України[1] (далі – ККУ) новими складами кримінальних правопорушень колабораційна діяльність (ст. 111-1) та пособництво державі-агресору (ст. 111-2) були вчасними, однак схожість окремих форм об'єктивної сторони зазначених складів кримінальних правопорушень породжує наукову дискусію з приводу їх розмежування.

Питання, що пов'язані з темою дослідження, входили до кола професійних інтересів таких визнаних науковців, як: Н.О. Антонюк, М.С. Бондаренко, К.Ю. Гончаренко, О.В. Зайцева, О.О. Кравчук, В.Н. Кубальський, В.В. Кузнецов, Р.О. Мовчан, Л.В. Мошняга, Є.О. Письменський, М.А. Рубащенко, М.В. Сийплока, М.І. Хавронюк та інших. Метою цієї статті є аналіз окремих елементів складів кримінальних правопорушень, передбачених частиною 4 ст. 111-1 і ст. 111-2 ККУ, які впливають на розмежування цих складів.

Важливість правильного розмежування, з приводу зазначених статей, слушно формулює Д. Терещенко, наголошуючи на тому, що при, майже, однакових складах кримінальних правопорушень, різниця у мірі покарання настільки значна, що робить їх різними за класифікацією. Так, частина 4 ст. 111-1 ККУ є тяжким злочином, а частина 1 статті 111-2 ККУ – особливо тяжким.[2]

Однією з форм об'єктивної сторони пособництва державі-агресору (ст. 111-2) є добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Ця форма об'єктивної сторони фактично дублює одну з форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого частиною 4 ст. 111-1, а саме, передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора.

Методом порівняння тексту двох статей можна виявити таку різницю:

По-перше. Перша форма об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого частиною 4 ст. 111-1 містить один спосіб вчинення правопорушення – передача, а збір і підготовка, в рамках цієї статті можуть вважатися готуванням до злочину. Друга форма об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 ст.

[1]Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. (дата звернення 15.03.2025)

[2] Терещенко Д. Колабораційна діяльність — проблеми кваліфікації та доказування. Юридична Газета online. 27 жовтня 2023. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kolaboraciyna-diyalnist--problemi-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannya.html

111-2 містить три способи вчинення – збір, підготовка і передача, що робить кримінальне правопорушення завершеним з моменту початку збору коштів.

По-друге. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення передбаченого частиною 4 ст. 111-1 спрямована на взаємодію з: воєнізованими формуваннями, створеними на тимчасово окупованій території; збройними чи воєнізованим формуваннями держави-агресора. Характерною особливістю першого з описаних формувань є вказівка на те, що збройні або воєнізовані формування мають бути створені та тимчасово окупованій території, при цьому вони не обов'язково повинні мати юридичний зв'язок з державою-агресором. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 ст. 111-2 спрямована на взаємодію з: представниками держави-агресора, її збройними формуваннями та/або окупаційними адміністраціями держави-агресора. На вказану відмінність також звернули увагу О. Кравчук і М. Бондаренко, зазначивши, що за відмежування аналізуємих складів також відбувається і за ознакою реципієнта, а саме, у ч. 4 ст. 111-1, на відміну від ч. 1 ст. 111-2, є ще й інші реципієнти – збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території, в разі передачі ресурсів цим отримувачам, діяння належить кваліфікувати за ч. 4 ст. 111-1.[1]

Н. Антонюк і Г. Анісімов вважають, що різниця між цими двома складами кримінальних правопорушень полягає у приналежності майна, що передається «представникам держави-агресора» до винної особи. Тобто, у частині 4 ст. 111-1 йдеться про добровільну передачу тих ресурсів, які належать особі, а у ч. 1 ст. 111-2 мова йде про активні дії, які полягають саме в збиранні та акумулюванні таких ресурсів або інших активів.[2]

У свою чергу М. Хавронюк вважає, що в описаному випадку має місце не конкуренція, а колізія норм. Таку позицію правник обґрунтовує тим, що, на його думку, всі ознаки цих злочинів збігаються. З таких тверджень науковець виводить і спосіб подолання помилки у законодавстві – у відповідності до пункту 2 частини 3 статті 66 ЗУ «Про правотворчу діяльність» застосовувати статтю 111-2 ККУ, оскільки ККУ був нею пізніше ніж статтею 111-1.[3]

О. Кравчук та М. Бондаренко поділяють думку М. Хавронюка з приводу того, що між складами кримінальних правопорушень, передбачених частиною 4 статті 111-1 та частиною 1 статті 111-2 ККУ, має

---

[1]Кравчук О., Бондаренко М. Пособництво державі-агресору: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: https://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3 (дата звернення 17.02.2025).

[2] Антонюк Н., Анісімов Г. Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. 22.07.2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/ (дата звернення 15.03.2025)

[3] Хавронюк М. І. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. URL: https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/ (дата звернення: 14.03.2025)

місце саме колізія[1] (тобто в обох складах ідеться про передачу ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора).

Відповідно до абзацу 1 частини 1 ст. 66 ЗУ «Про правотворчу діяльність», колізія норм права – це протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Відповідно до абзацу 2 частини 1 ст. 66 ЗУ «Про правотворчу діяльність», протиріччя між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах рівної юридичної сили. Відповідно до абзацу 3 частини 1 статті 66 ЗУ «Про правотворчу діяльність» невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах різної юридичної сили.[2]

Таким чином законодавець формулює поняття «колізія» – як колізію у НПА рівної юридичної сили та колізію у НПА різної юридичної сили. Тобто, з точки зору законодавства «колізія – це колізія», що робить позицію з приводу застосування пункту 2 частини 3 статті 66 ЗУ «Про правотворчу діяльність» при розмежуванні статей 111-1 та 111-2 ККУ, такою, що потребує подальшої наукової дискусії.

Слушною є пропозиція Д. Терещенко, який зазначає, що: «стаття 111-1 з'явилась у Кримінальному кодексі з початком повномасштабної війни, до неї вже на стадії опрацювання були зауваження, однак у тій обстановці, можливо, на них вже ніхто не звертав уваги». Зміни упродовж повномасштабного вторгнення не вносились, вона так і залишається у первісному вигляді. Науковець наголошує на тому, що вже настав час її впорядкувати, адже актуальність, на жаль, не втрачається, а лише буде тільки загострюватись, чим довше триває окупація наших територій[3]. Вважаємо, що корисним в цьому напрямі може бути вивчення і аналіз відповідної судової практики.

На підставі проведеного аналізу можна зробити такі висновки: а) при розмежуванні кримінальних правопорушень передбачених частиною 4 ст. 111-1 і ст. 111-2 мають значення чітко сформульовані умови, в яких вони можуть бути вчинені, а також конкретні протиправні дії та мета їх вчинення; б) необхідно проводити подальші наукові дослідження з метою усунення дискусій стосовно розмежування зазначених складів кримінальних правопорушень; в) частина 4 ст. 111-1 та 111-2 ККУ потребують відповідних законодавчих змін, спрямованих на віднесення

[1] Кравчук О., Бондаренко М. Пособництво державі-агресору: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: https://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3 (дата звернення 17.02.2025).

[2] Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради.* 2023. №93. Ст. 364.

[3] Терещенко Д. Колабораційна діяльність — проблеми кваліфікації та доказування. Юридична Газета online. 27 жовтня 2023. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kolaboraciyna-diyalnist--problemi-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannya.html

діяння «передача матеріальних ресурсів» до складу кримінального правопорушення, передбаченого лише однією статтею у Кримінальному кодексі України.

Цимбалюк Олена Ігорівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Щебетун І.С.)

Конституційна скарга дає можливість громадянам захищатися свої законні права та свободи у випадках порушень з боку органів державної влади. Конституційна скарга є фундаментальним елементом задля захисту прав та свобод людини, що закріплено Конституцією України, але у практичному аспекті інститут конституційної скарги має певні проблеми, а саме: складність розгляду скарг, існують доволі високі вимоги до їх змісту та подачі, а також немає усталеної судової практики.

Аналіз конституційної скарги в теоретичному аспекті дозволить виокремити правову природу скарги та її значення в механізмі захисту конституційних прав людини, виділити основні види скарги та удосконалити поняття «конституційної скарги».

Аналізуючи законодавство та думки різних науковців, а саме А.Крусян, О.Щербанюк, Ю.Барабаш, В.Єгорова, слід зазначити, що існують різні підходи щодо визначення поняття «конституційної скарги». Слід звернути увагу на думку А.Крусян, яка зазначає наступне: «Конституційна скарга – це конституційно визначене право фізичної та (або) юридичної особи ініціювати розгляд органом конституційного контролю питання щодо відповідності конституції держав (конституційності) правових актів, які порушують конституційні права і свободи»[1].

О.Щербанюк вважає, що: «Реалізація конституційної скарги в Україні є підтвердженням пріоритету прав і свобод людини перед будь-яким законом, який їх обмежує, та повинен примусити владу до самообмеження і врахування конституційних цінностей»[2].

---

[1] Крусян А.Р. Конституційно-правові засади запровадження конституційної скарги в Україні як форми захисту прав і свобод людини та громадянина. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні*: зб. тез (м. Київ, 18 груд. 2015 р.). Конституційний Суд України; за ред. Ю.В. Бауліна. Київ: ВАІТЕ, 2016. С. 31-37.

[2] Щербанюк О.В. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України.* 2018. № 12. С. 77-91. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2018- 12-077

Ю.Барабаш зауважує: «Конституційна скарга є більш прогресивною формою захисту особою своїх прав у конституційному судочинстві, яка прийшла на заміну конституційному зверненню»[1].

Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України»: «Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» (ч. 1 ст. 55)[2].

На підставі вищевказаного аналізу, пропонуємо доповнити поняття «конституційна скарга» наступним: конституційна скарга – це індивідуальний механізм правового захисту прав та свобод людини та громадянина, який надає можливість особам оскаржити в органах конституційного правосуддя неконституційність певного нормативно-правового акту або його окремої норми, що повинно відповідати Конституції України, а в разі визнання певного правого акту неконституційним скасувати його або його відповідну норму, що сприятиме зміцненню принципу верховенства права.

Якщо аналізувати конституційну скаргу, потрібно звернути увагу на різні підходи щодо її видів. Так, Європейська комісія «За демократію через право» у своїй доповіді 27 січня 2011 р., узагальнюючи міжнародний досвід щодо прямого доступу до конституційного правосуддя, виділила два її види залежно від контролю: абстрактного та конкретного контролю. Якщо мова йде про абстрактний контроль під час подання конституційної скарги, то в цьому випадку немає необхідності доводити факт застосування оскаржуваного акту у конкретній справі, у другому випадку – особа зобов'язана довести зазначений факт[3]. Важливо зауважити, що попередній контроль вважається абстрактним. Якщо говорити про конкретний контроль, то він проводиться лише тоді, коли є певна справа та вирішується питання про застосування конкретного акту чи норми, які будуть оспорюватися, тому зазначений контроль буде вважатися подальшим.

Є кілька чинників, які мають велике значення для інституту конституційної скарги в процесі захисту прав людини, а саме: право на звернення до конституційного суду та встановлення факту порушення конституційних прав та свобод; можливість довести неправомірні дії з боку держави; практика розгляду конституційних скарг (рішення, котрі прийняті

---

[1] Барабаш Ю. Конституційна скарга в Україні: доктринальні відповіді на практичні проблеми. «Засіб захисту прав VS юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. *Український часопис конституційного права.* 2020. № 4. С. 47-60. URL: https://doi.org/ 10.30970/jcl.4.2020.2

[2] Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

[3] Study on individual access to constitutional justice, dated November 27, 2011. No. 538/2009 URL: www.venice.coe.int/webforms/ documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e

під час розгляду відповідних скарг допоможуть в майбутньому для розвитку правової практики та системи). Важливо під час розгляду справ звертати увагу на попередню практику суду задля вдосконалення інституту конституційної скарги та створення умов для ефективної роботи правової системи.

Аналізуючи роль конституційної скарги слід згадати думкуа В.Єгорової: «Конституційна скарга є правовим інструментом, котрий надає громадянам та організаціям можливість звертатися до конституційних судів або спеціальних конституційних органів для захисту своїх конституційних прав та свобод»[1], оскільки такий спосіб відіграє важливу роль для гарантування верховенства права, утвердження правової держави, обмеження свавілля влади та контролю за дотриманням Конституції та захистом прав осіб від незаконних рішень влади.

Слід погодитись із думкою дослідників: «Право громадян подавати конституційні скарги є не лише є юридичним засобом захисту конституційних прав і свобод, а також є важливим орієнтиром для держави, яка повинна бути відповідальною за захист прав людини, сприяти розвитку громадянського суспільства і забезпечувати його безпеку»[2]. Тобто завдяки подачі конституційної скарги, особа може захистити конституційні права та свободи у випадках їх порушення, що є важливим елементом гарантії з боку держави щодо дотримання конституції та забезпечення реалізації прав людини. Отже, право звертатися з конституційною скаргою є не тільки певним нормативним механізмом, а й елементом успішного й демократичного розвитку суспільства.

Швець Вікторія Андріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ УЧАСНИКІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Головчук В.А.)

Стійка внутрішня структура, чіткий розподіл ролей та здатність протидіяти зовнішнім чинникам – діяльність організованих злочинних об'єднань була та залишається однією з найсерйозніших загроз охоронюваним правам та законним інтересам громадян, правопорядку та національній безпеці.З огляду на динаміку змін в характері організованої злочинності та її системну протидію органам досудового розслідування,

[1] Єгорова В.С. Конституційна скарга в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. 2018. № 31. С.159- 165.
[2] Бесчастний В., Терлецький Д., Запорожець В. Конституційна скарга: у пошуках балансу між публічним та приватним інтересом. *Вісник Конституційного Суду України.* 2021. № 5. С. 22–34.

особливо із врахуванням цифрових трансформацій, які щороку набирають власних обертів, існуючі криміналістичні підходи до проведення допитів учасників організованих груп і злочинних організацій виявляються недостатньо ефективними, що зумовлює необхідність їх подальшого удосконалення та визначає актуальність даного дослідження.

Проблематика організації та тактики допиту стала об'єктом дослідження низки науковців, як В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. А. Журавель, А. В. Коваленко, В. К. Лисиченко, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, та ін., у межах наукових досліджень яких було закладено концептуальні основи та сформульовано методичні підходи до організації й реалізації зазначеної слідчої (розшукової) дії.

З процесуальної точки зору, допит є найпоширенішою і водночас найскладнішою слідчою (розшуковою) дією, а отримані в результаті його проведення показання використовуються в кожному кримінальному провадженні, без винятків. На їх основі встановлюються обставини кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню. Нерідко такі обставини встановлюються винятково на підставі показань, у результаті чого ухвалюється судове рішення.[1] Нормативне регулювання загальних засад проведення допиту в межах кримінального провадження закріплено у статтях 223–226, 232, 256 чинного Кримінального процесуального кодексу України.[2] Як правило, учасники організованих груп або злочинних організацій допитуються в статусі підозрюваного у вчиненні злочинного діяння. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 Кримінального процесуального кодексу України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України для вручення повідомлень.[3] Саме завдяки відповідному процесуальному статусу злочинці, що діяли як організатори, виконавці, підбурювачі та пособники, постають перед слідством на рівних умовах, отримуючи значну площу для маневрів, зокрема таких як: відмова від надання показань, дача неправдивих показань або ж відмова від наданих раніше показань, у випадку, коли показання окремих учасників групи не співпадають або протирічать один одному. На вибір моделі поведінки

[1] Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 152.
[2] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
[3] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

членів організованих злочинних угруповань під час їх допиту істотно впливають низка психологічних, правових і внутрішньогрупових чинників. Серед основних із них варто виокремити: усвідомлення ризику призначення більш суворого покарання у разі доведення участі у злочині, вчиненому у складі групи, страх перед можливими насильницькими діями з боку інших учасників злочинного формування, дотримання так званого «кодексу честі», що передбачає заборону на розголошення інформації про співучасників, а також сподівання на матеріальну чи іншу підтримку з боку впливових осіб злочинного середовища у разі прийняття на себе всієї відповідальності за вчинений злочин і відмови від викриття інших співучасників, зокрема організатора або лідера групи.

У межах проаналізованих кримінальних проваджень встановлено, що специфіка предмета допиту полягає не лише у з'ясуванні обставин вчинення певного кримінального правопорушення, а й у необхідності доведення факту та умов вчинення такого діяння саме у складі організованої групи або злочинної організації. Водночас особлива увага приділяється формуванню цілісного уявлення про структуру й функціонування цієї спільноти, а також індивідуалізації ролі, ступеня участі та вини кожного з її учасників. Таким чином, у випадках, коли диспозиція відповідної статті Кримінального кодексу України містить ознаку вчинення правопорушення у складі організованої групи чи злочинної організації, обсяг предмета доказування розширюється за рахунок включення до нього обставин, передбачених частинами 3 або 4 статті 28 Кримінального кодексу України.[1] У зв'язку з цим, під час проведення допитів особливе значення має отримання інформації щодо організаторів та керівного складу організованої групи або злочинної організації. Водночас важливо з'ясувати від них відомості про мету створення такої спільноти, масштаби її протиправної діяльності, внутрішню ієрархію, механізми вербування нових учасників, наявні корупційні зв'язки та інші обставини, що мають доказове значення.

До найбільш важливих тактичних прийомів слід віднести: ті, що застосовуються з метою шифрування оперативної інформації та конкретної мети допиту про учасників злочинної спільноти та вчинений злочин; ті, що направлені на використання наявних доказів, отриманих від інших членів злочинної спільноти, з метою створення в допитуваного уявлення про значну обізнаність слідчого (детектива); ті, що пов'язані з демонстрацією наявних доказів для порушення погодженості в діях організатора (лідера), посередника та виконавця та отримання показань, що викривають; ті, що спрямовані на створення в підозрюваних уявлення про те, що інші учасники злочину дали показання.

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 вересня 2001р. №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №№25-26. Ст.36 (Із змінами)

Використання таких тактичних прийомів знижує в осіб, які вчинили злочин, здатність до протидії, сприяє руйнуванню зговору між підозрюваними, забезпечує приховання до певного моменту справжніх намірів та цілей слідства тощо.[1] Тактичними прийомами викриття самообмови є максимальна деталізація допиту (дата, час, погодні умови, рух транспорту, наявність чи відсутність повітряної тривоги (звуку сирен); що являє собою об'єкт, на якому вчинено кримінальне правопорушення; яким чином проник у приміщення; якими засобами замикання обладнані двері приміщення; у який спосіб долав перешкоди; що конкретно було викрадено й де воно знаходилося на момент вчинення кримінального правопорушення; яким маршрутом відходив з місця вчинення кримінального правопорушення; де зберігав та кому збув викрадене тощо). Якщо особа вчинила самообмову, вона обов'язково буде плутатися в свої показаннях, особливо щодо дрібних деталей, і таким чином може бути викрита. Ефективним у таких ситуаціях може бути також повторний допит (допити) з дотриманням іншої послідовності з'ясування обставин кримінального правопорушення в порівнянні з тією, яку було дотримано на попередньому допиті, де допитуваний визнав свою вину, адже це заважає відтворенню показань, що обрані підозрюваним для самообмови.[2] Збирання відомостей про особу допитуваного передбачає, зокрема, аналіз його індивідуально-психологічних характеристик, таких як риси характеру, тип темпераменту, рівень інтелектуального розвитку, особливості мислення та інші поведінкові ознаки, що можуть мати значення для визначення ефективної тактики допиту.

Отже, за результатами дослідження особливостей допиту учасників організованих злочинних об'єднань, можна зробити такі висновки:

По-перше, допит учасників організованих злочинних об'єднань потребує не лише встановлення обставин правопорушення, але й з'ясування ролі кожного учасника в структурі групи або організації.

По-друге, на тлі зміни характеру організованої злочинності і розвитку цифрових технологій, існуючі підходи до допиту виявляються недостатньо ефективними, що вимагає удосконалення тактики допиту.

По-третє, ефективність допиту значною мірою залежить від застосування тактичних прийомів, таких як демонстрація доказів і маніпулювання уявленнями підозрюваних, що сприяє розкриттю злочинної діяльності.

---

[1] Бондар В. С. Особливості проведення допитів у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2023. Вип. 1 (101). С. 258. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/24

[2] Земляний Д. Л. Тактичні особливості допиту підозрюваного. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право».* 2019. № 4. С. 336-339.

По-четверте, важливо враховувати індивідуальні характеристики допитуваного, зокрема темперамент і інтелект, для оптимізації тактики допиту.

По-п’яте, деталізація допиту та повторні допити сприяють виявленню протиріч у показаннях підозрюваних, що є важливим для встановлення істини.

Щербак Ірина Анатоліївна,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
конституційного, міжнародного
і кримінального права
ДонНУ імені Василя Стуса

РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ: ШЛЯХ ДО РАТИФІКАЦІЇ

Однією з вимог вступу України до Європейського Союзу (ЄС) є зобов’язання щодо ратифікації Римського Статуту в Угоді про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським співтовариством, з Європейським Союзом, з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС). Згідно зі статтею 8 Розділу ІІ Сторони співробітничають з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року та пов’язаних з ним документів. Стаття 24 Розділу ІІІ Угоди про асоціацію передбачає, що стосовно судового співробітництва в кримінальних справах Сторони намагаються посилити взаємодію щодо взаємної правової допомоги та екстрадиції[1]. Усі 27 країн-членів ЄС є сторонами Римського Статуту. Євросоюз вважає, що підтримка системи міжнародного кримінального правосуддя є одним із способів забезпечення міжнародного миру та зміцнення міжнародного правопорядку. Тому для України ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду є актуальною.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) – це міжнародний договір, що заснував МКС. Він визначає порядок роботи суду, а також злочини, які підпадають під його юрисдикцію (понад 40 злочинів, серед яких геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії), а також закріплює відповідне ґрунтовне визначення цих злочинів, їх тлумачення, процедури їх розслідування та здійснення міжнародного правосуддя.

[1] Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським співтовариством, з Європейським Союзом, з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820

Різні питання, пов’язані з ратифікацією Україною Римського статуту МКС досліджувалися М.В. Буроменським, В.Г. Буткевич, Н.В. Камінською, Г. Нуріджанян, П.Д. Пилипенко, М.С. Сацик, М.І. Смірновим, Л.Б. Тарасенко, А.О. Тимофєєвим, Е.В. Тітко та іншими. Метою цієї статті є висвітлення окремих історичних процесів, які стосуються ратифікації Римського Статуту МКС в Україні.

15 серпня 2024 року Президент України вніс до Верховної Ради України (ВРУ) законопроект №0285 «Про ратифікацію Римьского статуту та поправок до нього», а також законопроєкт №11484 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв’язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» щодо приведення положень Кримінального кодексу України у відповідність до норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Ратифікація Римського статуту та поправок до нього вимагає внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, які подавалися на розгляд ВРУ разом з проєктом закону про ратифікацію і приймалися одночасно. 21 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла ці закони, а 24 серпня 2024 року в День незалежності України їх підписав Президент.

Римський статут (РС) був підписаний від імені України ще 20 січня 2000 року на виконання розпорядження Президента України від 11 грудня 1999 року, але не був ратифікований.

В контексті питання, що розглядається необхідно згадати про те, що у 2001 році до Конституційного Суду України (КСУ) звернувся Президент України з конституційним поданням про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). 11 липня 2001 року КСУ ухвалив висновок, в якому зазначив, що положення Римського Статуту, відповідно до яких Міжнародний кримінальний суд "доповнює національні органи кримінальної юстиції", не узгоджувалися з Конституцією України, яка не передбачає можливості "доповнення судової системи України»[1]. Такий висновок КСУ був дискусійним, адже відповідно статті 17 РС належний розгляд справи на національному рівні унеможливлює її розгляд МКС, така справа стає неприйнятною до розгляду МКС, який не замінює національні органи кримінальної юстиції, не стає їх частиною і не втручається в їхню діяльність.

В Законі України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським співтовариством, з Європейським Союзом, з атомної енергії і їхніми державами-членами, з

[1] Висновок Конституційного суду від 11 липня 2001 р. у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text (дата звернення 17.03.2025)

іншої сторони» закріплено, що наша держава ратифікувала Угоду про асоціацію з ЄС із заявою, відповідно до якої «Зобов'язання України, які випливають зі статті 8 Угоди, щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України»[1].

Цю конституційну перешкоду для ратифікації РС було усунуто у 2019 році у зв'язку зі змінами до ст. 124 Конституції України, яка передбачає, що "Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду" (зміни внесено Законом України від 02 червня 2016 № 1401-VIII)[2].

Цікавим фактом є те, що у 2014 році Україною було подано першу заяву про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо розслідування подій на Майдані, починаючи з листопада 2013 року. А у 2015 році було подано другу заяву про визнання юрисдикції щодо розслідування подій у Криму та на Донбасі. А після початку повномасштабної агресії завдяки зверненню 42 країн – членів МКС було відкрито розслідування щодо ситуації в Україні.

У березні 2022 року прокурор МКС розпочав розслідування міжнародних злочинів, серед яких воєнні злочини та злочини проти людяності, що вчиняються на території України. Розслідування стосується подій за період з 2014 до 2022 року. У попередні роки Офіс прокурора МКС збирав дані про імовірні міжнародні злочини в Україні та готувався до можливого початку розслідування.

Отже, не будучи учасницею РС Україна скористалася спеціальною процедурою визнання юрисдикції МКС для держав, які не приєднались до РС, але бажають, щоби МКС розслідував міжнародні злочини, що, зокрема, вчиняються на їхній території. У випадку з Україною для того, щоб перейти до фази розслідування злочинів, прокурор МКС повинен був отримати дозвіл на це від судової палати МКС, а це було би додаткове затягування процесу. Утім, в українському контексті цієї додаткової процедури вдалося уникнути завдяки підтримці держав-учасниць РС та їхньому рішенню передати справу відразу на розслідування.

В процесі підготовки до ратифікації РС проводилися дискусії та обговорення різних аспектів, пов'язаних з приєднанням до РС. Наприклад, у липні 2023 року в Гаазі на пресконференції з нагоди початку роботи Міжнародного центру з розслідування злочинів агресії проти України було підтверджено намір щодо готовності України ратифікувати Римський

[1] Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським співтовариством, з Європейським Союзом, з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 40. Ст. 2021.
[2] Конституція України: прийнята 28 червня 1998 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1998. № 30. Ст. 141.

статут у найближчому майбутньому в рамках процесу вступу до Євросоюзу[1].

Були й певні застереження стосовно того, що ратифікація РС поширить юрисдикцію МКС на дії Збройних сил України. Але слід звернути увагу, що Римський Статут було ратифіковано із заявою по ст. 124 РС, згідно з якою МКС не буде мати юрисдикції по статті 8 (воєнні злочини) щодо громадян України протягом семи років після ратифікації[2]. Дане положення, передбачене ст. 124 РС, було компромісним при його прийнятті та є свого роду виключенням з ст. 120, яка передбачає, що жодні застереження до цього Статуту не допускаються. Науковці з цього приводу наводить аргументи стосовно того, що «імплементація Україною Римського статуту із таким формулюванням може мати позитивні та негативні наслідки»[3].

З 1 січня 2025 року Україна набула повноправного членства в Міжнародному кримінальному суді з усіма правами і обов'язками і стала 125 країною-учасницею Римського статуту МКС.

МКС – це не лише суд у вузькому розумінні цього слова, це окрема міжнародна організація із різними структурними підрозділами, серед яких прокуратура та судові палати. Діє Асамблея держав-учасниць, яка є наглядовим та законодавчим органом МКС.

Після набрання чинності Римського статуту МКС та поправок до нього Україна братиме участь у роботі Асамблеї держав-учасниць Римського статуту МКС, зможе подавати кандидатури для обрання суддів та прокурорів, їх заступників та інших виборних осіб, затверджувати розподіл бюджету МКС, впливати на розробку змін до Римського Статуту. Для кандидатів у суддів МКС встановлені певні вимоги: мати досвід роботи в міжнародному або у кримінальному праві, займати в рідній країні найвищі суддівські посади, вільно володіти хоча б однією з двох офіційних мов – англійською або французькою тощо.

Отже, членство у Римському статуті надає Україні право участі в роботі Міжнародного кримінального суду, сприятиме запобіганню і стримуванню вчинення особливо тяжких злочинів у майбутньому, зміцнить позицію України щодо членства у Європейському Союзі та на міжнародній арені.

---

[1] Ратифікація Римського статуту буде частиною процесу вступу в ЄС – генпрокурор. Європейська правда. 3 липня 2023.URL:https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/3/7164921/ (дата звернення 25.03.2025)

[2] Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21 серпня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text

[3] Тимофєєв А. О. Проблемні аспекти імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.*2024. № 10. С. 534-536.

СЕКЦІЯ 3
АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО

Гаврилюк Альона Василівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ ТЯГАР?

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)

Держава функціонує за рахунок бюджету, основним джерелом наповнення якого є податки, що сплачуються фізичними та юридичними особами. В Україні бюджет традиційно залишається дефіцитним, що змушує уряд шукати додаткові джерела доходів для фінансування державних потреб. Після початку агресії Російської Федерації у 2014 році значна частина бюджетних коштів почала спрямовуватися на оборону країни, що суттєво збільшило фінансове навантаження на державу. У відповідь на нові виклики було запроваджено військовий збір – додатковий податок, спрямований на зміцнення обороноздатності України.

Важливим аспектом є розуміння поняття та правової природи військового збору. Стаття 6 Податкового Кодексу України (Далі – ПКУ) зазначає, що податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу. Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій[1].

Попри різне найменування військовий збір має низку схожих ознак до податку. Тоді постає питання, чому ж на законодавчому рівні цей платіж закріплений як військовий збір, а не військовий податок ? Так, основними відзнаками збору від податку є те, що перший має цільове призначення, тобто має цільову прив'язку і надходить до цільових фондів, в той час як податок є нецільовим і надходить до бюджету. А оскільки військовий збір має цільову спрямованість – на фінансування оборони, але надходить не до цільового фонду, а до бюджету, то його вважають податком. Таким чином,

[1] Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17

військовий збір називається збором через особливості його цільового призначення, але є видом податку[1].

Військовий збір вперше був запроваджений Законом України від 31.07.2014 р. № 1621 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України»[2]. Він встановлювався як тимчасовий, до 1 січня 2015 року, розмір якого становив 1,5% доходів, що підлягають оподаткуванню. Але згодом його дію було подовжено Законом України від 28.12.2014 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України».[3] Таким чином, його тимчасовий статус було закріплено через прив'язку до події, яка не мала чітко визначеної дати, – до моменту набрання чинності рішення Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України.

Проте, попри невизначеність у часі, постала інша проблема. Російська агресія, що 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабне вторгнення, змусила уряд шукати додаткові джерела наповнення державного бюджету. Як наслідок, був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану»[4] і ставка військового збору була підвищена, а саме:

1) для фізичних осіб – резидентів, які отримують доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи платників, або які володіють та/або користуються земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, у частині мінімального податкового зобов'язання – 5 % від об'єкта оподаткування ;

2) для фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку першої, другої та четвертої груп – 10 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року, з розрахунку на календарний місяць;

3) для платників єдиного податку третьої групи – 1 % від доходу, визначеного згідно із статтею 292 ПКУ;

4) для військовослужбовців та працівників правоохоронних органів – 1,5 % від об'єкта оподаткування.

Реакція суспільства на підвищення військового збору була неоднозначною та розділила громадян на дві основні групи. Опитування встановило, що 64% українців готові взяти на себе більший тягар війни,

---

[1] Потапова Д.І., Василенко А.В., Дуравкін П.М. Правова природа військового збору. Зміни до податкового Кодексу України щодо положень про військовий збір. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL:https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/68.

[2] Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 № 1621-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1621-18.

[3] Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/71-19.

[4] Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану: Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX . URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4015-20.

зазначивши про підтримку підвищення військового збору. Не підтримують таке підвищення – 32%. Про це свідчать результати всеукраїнського соціологічного опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI)[1].

Підвищення військового збору відбулося в умовах, коли Україна зіштовхується не тільки з військовими, а й з серйозними економічними викликами. Російська агресія призвела до значного відтоку населення: мільйони громадян виїхали за кордон у пошуках безпеки, роботи та стабільності. Водночас багато підприємств або припинили свою діяльність, або скоротили масштаби виробництва, що суттєво зменшило базу платників податків.

Сьогодні економічна ситуація залишається складною. Фізичні та юридичні особи змушені виживати в умовах високих податків, стрімкого зростання цін та низьких заробітних плат. Бізнес, який ще функціонує, перебуває на межі банкрутства, а населення – на межі фінансового визнання. У таких випадках підвищення військового збору не може бути ефективним рішенням проблеми дефіциту бюджету. Навпаки, це лише посилює навантаження на платників податків, демотивує підприємців і громадян залишатися в Україні та підтримувати її економіку. Критика цього збору полягає в тому, що він не вирішує першопричини бюджетного дефіциту, а лише додає фінансовий тиск на тих, хто вже платить податки. Замість того, щоб збільшити податковий тягар на добросовісних платників, держава повинна зосередити увагу на боротьбі з тіньовою економікою, яка продовжує процвітати, не сплачуючи жодних зборів.

Наприклад, відповідно до статистичних даних, надходження військового збору до загального фонду держбюджету становлять: 2014 рік (із серпня) – 2 534 661,9 тис. грн, 2015 рік – 9 153 976,2 тис. грн, 2016 рік – 11 457 211,5 тис. грн, 2017 рік – 15 067 038,6 тис. грн, 2018 рік – 18 723 464,2 тис. грн, 2019 рік – 22 425 508,4 тис. гривень [2].

За даними Національного Банку України за результатами дослідження української економіки, 846 млрд гривень або 23,8% від офіційного ВВП за 2018 рік, перебуває в тіні, з них: 19,7% ВВП (702 млрд грн) становить готівкова тіньова економіка, 4,1% ВВП (144 млрд грн) – домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто – негрошова тіньова економіка[3]. Це свідчить про те, що значна частина фінансових потоків в Україні залишається поза межами оподаткування, а

[1] Міжнародний республіканський інститут. Опитування IRI: більшість українців вірить у перемогу над росією та підтримує повернення втрачених територій. 2024. URL: https://iri.org.ua/survey/opytuvannya-iri-bilshist-ukrayintsiv-viryt-u-peremohu-nad-rosiyeyu-ta-pidtrymuye-povernennya

[2] Помулєва, Валентина Миколаївна, and О. С. Безсонова. Військовий збір: актуальні питання сплати і використання. Diss. НУ «Запорізька політехніка», 2021.

[3] Національний банк України, Дослідження тіньової економіки в Україні, 2020.
URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini.

боротьба з тіньовою економікою потенційно могла б принести бюджету значно більше коштів, ніж навіть максимальне підвищення військового збору. Зокрема, лише "готівкова тіньова економіка" становила близько 702 млрд грн, що у 31 раз більше, ніж військовий збір у 2019 році.

Також було б доречно замість підвищення військового збору спрямувати зусилля на викриття корупційних схем, які завдають значної шкоди державному бюджету. Корупція залишається однією з ключових проблем української економіки, адже величезні фінансові потоки осідають у кишенях чиновників, замість того щоб бути спрямованими на оборону та розвиток країни. Наприклад, одним із яскравих прикладів масштабної корупції є справа керівниці Хмельницької медико-соціальної експертної комісії (МСЕК), якій 5 жовтня 2024 року було повідомлено про підозру. Під час обшуків у неї та її родичів виявили майже 6 мільйонів доларів готівкою у різних валютах [1].

У висновку можна стверджувати, що питання підвищення військового збору не є оптимальним шляхом для вирішення проблеми дефіциту бюджету України, особливо в умовах, коли громадяни та бізнес вже зіштовхуються з високим податковим навантаженням, зростанням цін і низькими доходами. Замість того, щоб збільшувати податки, доцільніше зосередити увагу на боротьбі з корупцією та виведенні тіньового бізнесу, що може принести значно більші кошти до бюджету. На прикладі корупційних скандалів, таких як справа Хмельницької МСЕК, коли незаконні дії приводять до величезних фінансових втрат, стає зрозуміло, що ефективна боротьба з корупцією може суттєво знизити бюджетні збитки та покращити економічну ситуацію в країні. Крім того, значна частина економіки, що перебуває в тіні, не лише ухиляється від сплати податків, а й позбавляє державу важливих фінансових ресурсів. Тому стратегічним пріоритетом має стати боротьба з тіньовими схемами та корупцією, що дозволить наповнити бюджет без додаткового тиску на громадян.

[1] Офіс Генерального прокурора України. 2024 р. Боротьба з корупцією: топ-справи та ключові реформи 2024 року. URL:https://gp.gov.ua/ua/posts/borotba-z-korupcijeyu-top-spravi-ta-klyucovi-reformi-2024-roku.

Дітковський Андрій Михайлович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО СПРОЩЕНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ПОЛЬЩІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)

Процедурні аспекти здійснення спеціального виду податкової перевірки – спрощеної в республіці Польщі врегульовано нормами Розділу V Czynności sprawdzające Податкового кодексу Польщі (далі – ПК Польщі)[1]. Відповідно до ст. 272 ПК Польщі, податкові органи першої інстанції, здійснюють спрощену податкову перевірку з метою: 1) перевірки своєчасності: а) подання декларацій; б) сплати податків; 2) встановлення формальної правильності поданих податкових звітних документів; 3) з'ясування фактичних обставин у межах, необхідних для перевірки відповідності поданим податковим документам; 4) перевірки витрат, понесених платником податків, та отриманих доходів (прибутків), що оподатковуються, або доходів (прибутків), що не оподатковуються – у межах, необхідних для виявлення податкової бази за доходами, які не мають покриття у задекларованих джерелах або походять із незадекларованих джерел; 5) перевірки даних і документів, наданих платниками податків, які здійснюють податкову реєстрацію тощо.

У разі встановлення, що податкова декларація містить арифметичні помилки або інші очевидні описки, або якщо вона заповнена з порушенням установлених вимог, податковий орган, залежно від характеру й обсягу недоліків:

1) виправляє декларацію, вносячи відповідні поправки або доповнення, якщо зміна розміру податкового зобов'язання, суми надмірної сплати, суми повернення податку або суми надлишку податку до перенесення, або розміру збитку внаслідок цього виправлення не перевищує 5000 злотих;

2) звертається до особи, що подала декларацію, із проханням її виправити та надати необхідні пояснення, вказуючи причини, з яких інформація, що міститься в декларації, викликає сумнів.

Податковий орган вручає платнику податків засвідчену копію виправленої декларації разом із інформацією про зміну розміру податкового зобов'язання, суми надмірної сплати або повернення податку, суми надлишку податку до перенесення чи розміру збитку, пов'язану з виправленням декларації, або інформацією про відсутність таких змін, а також інструкцію про право подати заперечення. Слід зазначити, що податковим законодавством Польщі встановлено максимальний термін на

[1] Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa. URL: Akt prawny

подання заперечень щодо виправленої податкової декларації – 14 днів з дня її вручення. При цьому, подання заперечень анулює виправлення, що зроблені податківцями. У разі пропуску зазначеного строку, виправлення в декларації, які зроблені податківцями безпосередньо, має таку ж юридичну силу, як і виправлення декларації, подане безпосередньо платником податків.

Розглядаючи порядок здійснення такої перевірки, слід зауважити на повноваженнях податківців, адже, їх обсяг суттєво відзначається від вітчизняного формату такої податкової перевірки – камеральної (ст. 75-76 ПК України), зокрема, польські контролюючі органі мають право:

1) вимагати надання пояснень щодо причин неподання декларації (фінансового звіту) або надіслати вимогу про їх подання, якщо вони не були подані, попри обов'язок їх подання;

2) при наявності сумнівів щодо правильності поданої декларації вимагати надання необхідних пояснень або доповнення декларації у визначений строк, вказуючи причини, з яких достовірність даних, зазначених у ній, викликає сумніви;

3) вимагати від контрагентів платника податків, які здійснюють господарську діяльність: надання документів у межах, що охоплюються перевіркою у платника податків, з метою перевірки їх правильності та достовірності; передачі, за допомогою засобів електронного зв'язку або на електронному носії витягу з податкових книг та бухгалтерських документів;

4) якщо з поданої декларації випливає, що платник податків скористався передбаченими для нього податковими пільгами, податковий орган може звернутися до нього з вимогою пред'явити документи або надати фотокопії документів, які платник податків повинен мати в наявності;

5) за згодою платника податків, може здійснити огляд житлового приміщення або його частини, якщо це необхідно для перевірки відповідності фактичного стану даним, що випливають із поданої платником декларації, а також з інших документів, що підтверджують витрати на житлові цілі.

Виходячи із аналіз ст. 282-288 ПК Польщі можна виділити основні характеристики спрощеного податкового контролю в Польщі:

1. Обмежений обсяг перевірок – спрощена перевірка фокусується на перевірці певних аспектів, таких як правильність подачі декларацій, своєчасність сплати податків або перевірка наявності очевидних помилок у документах (наприклад, арифметичні помилки або неточності).

2. Швидкість процесу – проводиться за спрощеною процедурою, що дозволяє зменшити час, необхідний для проведення перевірки. Це дозволяє податковим органам швидше обробляти інформацію та забезпечувати більш оперативний контроль. При цьому, слід зауважити на один момент –

для таких перевірок конкретний термін проведення не визначено законодавцем, окрім загальних правил про строки податкових перевірок (для порівняння – в Україні камеральні перевірки мають бути проведені лише протягом 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової звітності).

3. Менше документів і процедур – спрощена перевірка не вимагає занадто складних процедур або великої кількості документів. Вона також може бути проведена на підставі доступних даних без необхідності глибокого аналізу або аудиту.

4. Простота запиту – у разі виявлення незначних порушень податкові органи можуть запросити додаткові пояснення або документи, що дозволяє швидше вирішити ситуацію без необхідності проведення повного податкового аудиту (для порівняння в Україні – заборонено витребування додаткових даних під час камеральної податкової перевірки).

Таким чином, спрощена перевірка є швидшим і менш обтяжливим механізмом для перевірки виконання платником покладених на нього податкових обов'язків, що дозволяє уникнути складних процедур і прискорює процес підтвердження правильності нарахувань податків.

Вітчизняним аналогом спрощеної (czynności sprawdzające) перевірки за ПК Польщі є камеральна перевірка, порядок здійснення якої закріплено ст. 75-76 ПК України. Не звертаючись безпосередньо до порядку її проведення, хотілося б виділити основні відмінності від польського варіанту:

1) більш звужений об'єкт перевірки: перевірка достовірності даних у податкових деклараціях та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість, акцизного податку, в той час як в Польщі така перевірка направлена на контроль щодо правильності, своєчасності подання декларацій, повноти сплати податків, формальної правильності податкових документів;

2) участь платника під час камеральної перевірки не потрібна, в той час як за законодавством Польщі передбачено запрошення платника до пояснень, витребування додаткових документів, опитування контрагентів тощо;

3) у разі виявлення порушень під час камеральної перевірки, відповідно до п. 86.2 ст. 86 ПК України складається акт й за результатами розгляду матеріалів справи приймається податкове повідомлення-рішення. За нормами ПК Польщі за результатами спрощеної перевірки можливо, як коригування податкової декларації безпосередньо податковим органом, так і коригування безпосередньо платником податків на підставі уточнених даних.

Таким чином, польський підхід до перевірки декларацій представляється більш оперативним та продуктивним, адже, податковий орган може самостійно коригувати декларацію платника податків у разі виявлення незначних помилок або несуттєвих порушень (якщо зміна не

перевищує певний ліміт). Це дозволяє швидко та без зайвого адміністративного навантаження виправити помилки, що знижує кількість спірних ситуацій та прискорює повернення податків без необхідності формального проведення комплексної перевірки.

Зелінська Ангеліна Олегівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію Україну 24 лютого 2022 року кардинально змінило всі сфери життя суспільства, зокрема й економічну. Воєнний стан, запроваджений у зв'язку з цим, зумовив необхідність адаптації системи оподаткування до нових реалій. Податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), як один із ключових джерел наповнення бюджету, відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності держави в умовах сьогодення.

ПДФО – це загальнодержавний прямий податок, що стягується з доходів фізичних осіб (як резидентів, так і нерезидентів), які отримують доходи з джерел їх походження в Україні. Порядок його нарахування та сплати в Україні регулюється Розділом IV Податкового кодексу України (далі – ПКУ).

Введення воєнного стану призвело до змін, перш за все, у податковій системі України, оскільки надзвичайно важливо, щоб керівництво держави забезпечило стабільне надходження податків до бюджетів з метою стабільного функціонування держави в умовах війни. Для застосування особливих умов оподаткування було прийнято Закони України: № 2118-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану»; № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»[1].

Відповідно до ПКУ, платниками податку є: фізична особа-резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи; фізична особа-резидент, яка володіє та/або користується (орендує (суборендує), на умовах емфітевзису, постійно користується) земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, у частині

[1] Логвіновська, Світлана. "Механізм справляння податку на доходи фізичних осіб в умовах воєнного стану." Економіка та суспільство 56. 2023.

мінімального податкового зобов'язання; фізична особа-нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні; податковий агент[1].

Податок на доходи фізичних осіб здебільшого має сплачуватися за ставкою 18%. В абсолютній більшості випадків – від класичної зарплати найманого працівника до доходів, отриманих у вигляді підробітку або нарахованих банком відсотків на депозит – ПКУ вимагає стягнення ПДФО саме за цією ставкою. Проте є і випадки коли ставка ПДФО становить 5% а то й 0%. Наприклад, якщо йдеться про продаж нерухомості, то нульова ставка ПДФО застосовується до першого продажу нерухомості протягом року. Виключенням є лише квартири та будинки, які були у власності продавця менше трьох років. У такому випадку громадяни мають сплатити ПДФО за ставкою 5%.

Слід зауважити, що заробітна плата становить більшу частину доходів фізичних осіб, а інколи вона виступає єдиним джерелом доходу. Враховуючи, що в Україні не застосовуються прогресивні ставки податку на доходи фізичних осіб, це зумовлює соціальну несправедливість, яка проявляється в тому, що ті, хто заробляє менше (наприклад 8000 грн) сплачують таку саму частку як і ті, хто заробляє більше (наприклад 15000 грн). В розвинених країнах працівники, що мають невисокі заробітні плати, взагалі звільняються від сплати податку на доходи, а в Україні, навпаки, найбільший податковий тягар припадає саме на ці верстви населення[2].

З метою справедливішого розподілу податкового навантаження, 25.05.2022 р. до Верховної Ради України було внесено Законопроєкт № 7406, який передбачає на період воєнного стану визначення ставки податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску в залежності від рівня заробітної плати фізичної особи (прогресивна ставка)[3].

Голова комітету Верховної Ради з питань бюджету Роксолана Підласа[4] цілком доречно вважає, що аби країна могла в повному обсязі фінансувати процес мобілізації, необхідне підвищення податків, а саме: введення прогресивної шкали оподаткування. По-перше, збільшення бюджетних надходжень є критично важливим у період війни, а прогресивне оподаткування дозволить отримати додаткові кошти без надмірного фінансового навантаження на громадян із низькими доходами. По-друге, такі надходження будуть спрямовані на соціальну підтримку населення,

---

[1] Податковий кодекс України: Кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 16.02.2025)

[2] Кучеркова, Світлана Олександрівна. "Окремі аспекти податку на доходи фізичних осіб." Галицький економічний вісник 73.6. 2021. 16-24.

[3] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування"щодо підтримки роботодавців та працівників в умовах воєнного стану: Проект Закону від 25.05.2022. Відомості Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39660 (дата звернення: 16.02.2025)

[4] Роксолана Підласа розповіла, коли Україна може отримати $50 млрд доларів від «Великої сімки»: Новини комітетів від 11.10.2024. Офіційний портал Верховної Ради України.
URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/254527.html (дата звернення: 16.02.2025)

зокрема допомогу внутрішньо переміщеним особам, військовослужбовцям та відбудову зруйнованої інфраструктури. По-третє, це сприятиме зменшенню соціальної нерівності, яка в умовах війни лише посилюється, оскільки прогресивне оподаткування допоможе збалансувати фінансове навантаження між різними верствами населення.

Відтак, воєнний стан створює серйозні економічні труднощі для всіх підприємств та бізнесів. Російська агресія призвела до зниження бюджетних надходжень, тоді як видатки на оборону та соціальні потреби значно зросли. Проаналізувавши дані за останні роки для визначення місця податку на доходи фізичних осіб в загальному обсязі доходів Державного бюджету України, слід зауважити: в Україні частка податкових надходжень у загальній сумі доходів в 2021 році становила 85,4% (107,1 млрд грн), а неподаткових – 13,5%, що еквівалентно 175,4 млрд грн. В 2022 році частка податкових надходжень скала лише 53,1%, а неподаткових – 19,4%, дана ситуація обумовлена повномасштабним вторгненням через яку Україна втратила значну частку підприємств та людського капіталу[1].

За даними Міжнародної організації праці, протягом 2022 року зайнятість в Україні становила на 15,5% менше, ніж у попередньому році, що еквівалентно 2,4 мільйонам робочих місць[2]. Також це є основною причиною, що стримує реалізацію фіскальної функції ПДФО в Україні, тобто зменшення кількості працездатного населення, що призводить до скорочення обсягу відповідних податкових надходжень і платежів до бюджетів різних рівнів. Особливо це стало актуальним у зв'язку з військовою агресією російської федерації.

Водночас, ефективність податкової системи значною мірою залежить від стабільності економіки та зовнішніх факторів, що на неї впливають. Податок на доходи фізичних осіб займає у податковій системі держави одне з провідних місць як її обов'язковий складник, проте повномасштабне вторгнення росії на територію України значно зменшили його частку в структурі Зведеного бюджету України. Спираючись на дані Міністерства фінансів України за 2020 та 2021 роки частка податку на доходи фізичних осіб в структурі доходів Зведеного бюджету складала 21,44% та 21,04% відповідно. З огляду на дані 2025року, частка податку на доходи фізичних осіб становить 16,27%[3].

Зменшення частки ПДФО в бюджеті стало наслідком значних змін у державних фінансах, спричинених воєнними реаліями. Від початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року фінансова політика України була змушена переорієнтувати свої видаткові завдання. Левова

[1] Державний веб-портал бюджету для громадян. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget (дата звернення: 16.02.2025)
[2] ILO Monitor on the world of work. Tenth edition Multiple crises threaten the global labour market recovery. URL: https://www.ilo.org/resource/brief/ilo-monitor-world-work-10th-edition (дата звернення: 16.02.2025)
[3] Доходи Зведеного бюджету України. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/ (дата звернення: 16.02.2025)

частина здійснювалася на оборону та склала у 2022 році 1142,87 млрд. грн., що у 9 разів більше ніж показники за 2021 рік. Понад 65% від видатків на оборону спрямовується на утримання військовослужбовців. Порівняно з 2021 роком, у 2022 році видатки на грошове забезпечення військовослужбовців зросли у 5 разів і склали 746 млрд. грн. Тоді як у 2024 році видатки на оборону загалом досягли 2304,47 млрд., що вдвічі більше порівнюючи із 2022 роком коли відбулось повномасштабне вторгнення[1]. Ця зміна у структурі бюджетних витрат демонструє пріоритетність оборонного фінансування над іншими державними потребами.

Отже, податок на доходи фізичних осіб є важливим та вагомим інструментом формування дохідної частини бюджетів України, особливо в умовах воєнного стану, коли ці кошти спрямовуються на забезпечення оборони, соціальну підтримку та відновлення інфраструктури. Нестабільна економічна ситуація вимагає адаптації податкової системи до нових умов, зокрема через впровадження прогресивної шкали оподаткування, що дозволить знизити податкове навантаження на основні групи платників і забезпечить соціальну справедливість. Удосконалення фіскальної політики та залучення міжнародної фінансової підтримки можуть стати важливими кроками для стабілізації економіки в умовах війни.

Лабунський Олександр Олександрович,,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ ПОДАТКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК ФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Костенко Ю.О.)

Для кваліфікації відповідного засобу державного втручання в господарську діяльність в формі надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів, як державної допомоги в контексті розуміння пп. 1 ч.1 ст.1 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», необхідним є виконання наступних умов: 1) переваги, які надаються прямо чи опосередковано малому бізнесу мають фінансуватися за рахунок державних (місцевих) ресурсів та мають призводити до додаткового тягаря на державу; 2) заходи мають вибірково надавати переваги певним суб'єктам підприємницької діяльності чи певному виду економічної діяльності; 3) можуть призводити до спотворення економічної конкуренції та торгівлі. Якщо хоча б одна з цих умов не виконується таке втручання не може бути кваліфіковане як державна допомога. Антимонопольний комітет України

[1] Open Budget. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 16.02.2025)

(далі – АКМУ) в кожному окремому випадку має довести наявність державної допомоги та визначити її допустимість. Розглянемо саме першу ознаку в контексті застосування податкових інструментів відповідно до п. 3 абз. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Державною допомогою можуть вважатися виключно переваги, які надаються прямо (наприклад: субсидії, дотації, гранти, запозичення тощо) чи опосередковано за рахунок державних (місцевих) ресурсів та які накладають додатковий тягар на державу. Останнє корелюється із таким поняттям, як «звільнення від економічного тягаря», під яким Європейська Комісія розуміє будь-яке пом'якшення витрат підприємства, що оцінюється з позиції надання економічної вигоди отримувачу. Саме до таких звільнень можна віднести, «недоотримання» податкових надходжень через звільнення чи зменшення податків та зборів, наданих державою; звільнення державою підприємства від сплати частини витрат, притаманних його економічній діяльності[1]. Фактично йдеться про **п**одаткові видатки, під якими слід розуміти суму податкових надходжень, які держава недоотримає через застосування податкових або митних норм, що передбачають податкові пільги. За своєю правовою природою вони є бюджетними видатками, що реалізуються опосередковано через інструменти державної податкової політики, а не шляхом прямого розподілу бюджетних коштів. Для того, щоб встановити, чи є перевага, надана бенефіціару, обтяжливою для державного (місцевого) бюджету, необхідно перевірити, чи існує достатньо прямий зв'язок між такою перевагою та скороченням державного (місцевого) бюджету або достатньо конкретний, принаймні потенційно економічний, ризик витрат, що обтяжують відповідний бюджет.

Міністерством фінансів України затверджено Методологію проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків[2]. Наявність такої методології дозволить Уряду оцінити які пільги є дійсно дієвими та корисними для економіки країни, а які створюють зайві та обтяжуючі витрати для Державного бюджету, що в свою чергу, дозволить збільшити ефективність використання обмеженого фінансового ресурсу, що особливо актуально в умовах воєнного стану.

Слід зазначити, що оцінювання та моніторинг наслідків застосування податкових інструментів, які призводять до податкових видатків – це стала практика для країн-членів ОЕСР. Так, наприклад рекомендації МВФ «How to Evaluate Tax Expenditures» не містять конкретного переліку податкових пільг, проте, надають методологію оцінки податкових витрат. Виходячи з

[1] Commission Notice on the notion of State aid as referred to in Article 107(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union. (2016/C 262/01). URL: EUR-Lex - 52016XC0719(05) - EN - EUR-Lex (europa.eu)
[2] Методологія проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків: Наказ Міністерства фінансів України 27.09.2024 р. № 474. URL: 18000_474_Методол оцінюв.pdf.

аналізу цього документа можна виділити декілька ключових висновків щодо відповідності податкових пільг критеріям виправданості, доцільності та ефективності:

1) соціальна спрямованість податкових пільг, що виявляється в тому, що останні: а) допомагають вразливим верствам населення (наприклад, зниження ПДВ на соціально важливі товари або податкові знижки для малозабезпечених осіб); б) направлені на підтримку охорони здоров'я та освіти (наприклад, податкові відрахування на медичні витрати, оплату навчання); 2) пільги для стимулювання економічного зростання, що передбачають низку складових: а) тимчасові податкові стимули для інновацій та досліджень; б) податкові послаблення для малого та середнього бізнесу; в) інвестиційні податкові пільги, зокрема амортизаційні відрахування для компаній, що інвестують у виробничі активи; 3) пільги для екологічної стійкості, які реалізуються через: а) податкові знижки або звільнення від податків для підприємств, що впроваджують екологічно чисті технології та енергозбереження; б) зниження податкових ставок на «зелені» інвестиції; 4) точкові пільги у кризових ситуаціях, які в цілому характеризуються тимчасовим характером, зокрема: а) податкові канікули або відстрочки податкових платежів під час економічних криз, стихійних лих чи пандемій; б) податкові знижки для підприємств, що зазнали збитків унаслідок надзвичайних ситуацій. Важливо, що документ наголошує: будь-які податкові пільги повинні підлягати регулярній оцінці щодо їхньої ефективності та відповідності державним цілям. Якщо пільга не досягає поставленої мети або створює значні бюджетні втрати, її потрібно переглядати або скасовувати [1]. Ці положення підкреслюють важливість ретельної та систематичної оцінки податкових витрат для забезпечення прозорості, ефективності та обґрунтованості податкової політики.

В Україні методологію проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків вперше затверджено Наказом Міністерства фінансів № 474 тільки у вересні 2024 року (далі – Наказ № 474)[2]. Підтримуючи прийняття зазначеної методології, слід звернути увагу на низку недоліків.

По-перше, положення цього правового акту безпосередньо пов'язані з інститутом державної допомоги**,** оскільки встановлюють порядок визначення податкових видатків, які фактично є втратами бюджету через низку застосовуваних податкових інструментів (податкових пільг, розстрочення сплати податкових зобов'язань, ССОЗ тощо). На жаль, розробниками цього документу це не враховано та в основу економіко-

[1] Sebastian Beer, Dora Benedek, Brian Erard, and Jan Loeprick. How to Evaluate Tax Expenditures. DC : International Monetary Fund, 2022. P. 15 URL: How to Evaluate Tax Expenditures

[2] Методологія проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків: Наказ Міністерства фінансів України 27.09.2024 р. № 474. URL: 18000_474_Методол оцінюв.pdf

правової оцінки таких податкових інструментів покладено, перш за все, кількісний критерій – їх розподіл на три групи залежно від вартості податкових видатків: до 1 млрд грн, від 1 до 10 млрд грн та більше 10 млрд гривень. За такого підходу є незрозумілим в який спосіб будуть оцінюватися податкові витрати пов'язані, зокрема, зі стимулюванням економічного зростання, в тому числі податкові стимули для малого та середнього бізнесу, адже результатом такої роботи має стати висновок щодо загальних тенденцій здійснення видатків бюджету від конкретного податкового інструменту через податкову систему, доцільності таких видатків для досягнення заявленої мети і відповідність фіскальній політиці. Це питання є вкрай важливим, зокрема, для оцінки селективності податкових заходів. Адже, якщо податкова пільга діє для всіх платників податків, вона не вважається державною допомогою. Якщо вона стосується лише певної групи суб'єктів підприємництва, тоді її потрібно аналізувати в межах норм Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» на предмет впливу на конкуренцію.

Звідси випливає друге зауваження щодо узгодженості норм Наказу № 474 із процедурами контролю за державною допомогою, адже, саме АМКУ, як Уповноважений орган з питань державної допомоги визначає належність до державної допомоги заходів податкового стимулювання малому бізнесу за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, оцінює їх допустимість для конкуренції на засадах законності, гласності, неупередженості та обґрунтованості, а також перевіряє відповідність наданих податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів праву ЄС, оскільки Україна взяла зобов'язання щодо гармонізації законодавства в рамках Угоди про асоціацію з ЄС.

Так, відповідно до п. 8 Наказу № 474 оцінювання податкових інструментів, які призводять до податкових видатків здійснюють уповноважені підрозділи Мінфіну, ДПС та Держмитслужби[1]. Враховуючи, що АКМУ оцінюючи допустимість державної допомоги за рахунок податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів суб'єктам малого підприємництва має встановити їх прямий зв'язок з фіскальним навантаженням на державний та місцеві бюджети, було б логічним доповнити методологію положенням, що оцінка податкових пільг, спеціальних податкових режимів, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів повинна передбачати попередню консультацію з АМКУ у разі, якщо такі заходи можуть підпадати під визначення державної допомоги згідно із Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». В

[1] Методологія проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків: Наказ Міністерства фінансів України 27.09.2024 р. № 474. URL: 18000_474_Методол оцінюв.pdf

такий спосіб, доцільно передбачити, що надання нових податкових пільг або зміна існуючих, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів, запровадження спеціальних податкових режимів має супроводжуватися висновком АМКУ**,** у якому буде визначено: а) чи містить відповідний податковий інструмент ознаки державної допомоги; б) чи відповідає податковий інструмент критеріям допустимості державної допомоги; в) які можуть бути наслідки для конкуренції та ринку. У разі, якщо АМКУ визнає податкову пільгу, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів несумісними з правилами державної допомоги, такі заходи мають бути переглянуті або скасовані.

В такий спосіб АКМУ мав би змогу підготувати узагальнений висновок щодо заходів податкової підтримки, які не відносяться до державної допомоги, оскільки в цілому не матимуть впливу на конкуренцію та торгівлю. Такий би порядок спростив би процедуру подальшої роботи надавачам державної допомоги та в цілому правозастосування для органів місцевого самоврядування та органів державної влади.

Росяк Софія Тарасівна,
здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОБОРОНА ДЕРЖАВИ», «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА» ТА «ВОЄННА БЕЗПЕКА»

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Проць І.М.)

У реаліях сьогодення виникають питання до значення понять «оборона держави», «національна безпека» та «воєнна безпека». Ці категорії тісно пов'язані між собою, але мають власне змістовне та нормативне наповнення, що зумовлює необхідність їх розмежування в науковій доктрині та в правозастосуванні. Їх правильне розуміння є запорукою ефективного функціонування системи національної безпеки, належної організації оборони та виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері колективної безпеки. У зв'язку з цим теоретико-правовий аналіз зазначених категорій набуває особливої актуальності у контексті національного законодавства.

Закон України «Про національну безпеку України» містить у собі одночасно два визначення – «Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від

реальних та потенційних загроз» та «Воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз».[1]

Поняття «національна безпека» вперше було вжите на державному рівні 1904 року в посланні колишнього президента США Теодора Рузвельта до Конгресу, де він аргументував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки.[2] Національна безпека охоплює оборону країни та всі види безпеки, передбачені Конституцією України та законодавством України, насамперед державну, громадську, інформаційну, екологічну, економічну, транспортну, енергетичну безпеку, безпеку особи.[3] Можна зрозуміти, що національна безпека охоплює всі сфери життя: політичну, економічну, соціальну, інформаційну, екологічну, енергетичну тощо, в тому числі й військову.

У свою чергу, «воєнна безпека» є частиною національної безпеки. Вона включає в себе збереження достатнього оборонного потенціалу, і розвиток Збройних Сил України, і забезпечення готовності до відсічі збройній агресії проти держави. На відміну від ширшої категорії національної безпеки, воєнна безпека має вузькоспеціалізований характер і спрямована на нейтралізацію військових загроз.

Воєнна безпека, як складова національної безпеки, являє собою складний аспект, який відображає стан взаємин у цій соціально-військовій системі та її компонентів. Цей стан забезпечує ефективні протистояння зовнішнім і внутрішнім військовим загрозам (охоплюючи збройне насильство), у той самий спосіб створюючи умови для стійкого та динамічного розвитку цього суспільства у військовій сфері.[4]

У ст. 1 Закону України «Про оборону України» міститься поняття: «Оборона України – система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту» – що в принципі відповідає терміну «оборона держави».[5] Що стосується «оборони держави», то це, насамперед, практична діяльність, яка реалізує політико-правові основи воєнної безпеки. Тобто, на відміну від категорій національної та воєнної безпеки, які мають здебільшого оціночно-

---

[1] Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[2] Правове регулювання національної безпеки : навчальний посібник / О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук, М. В. Глух, А. В. Гарбінська-Руденко. Державний податковий університет. Ірпінь, 2024. С. 13.

[3] Гурковський М. П., Сидор М.Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 2 (12). С. 29.

[4] Пархоменко-Куцевіл О. Теоретичні засади формування та розвитку воєнної безпеки України. *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 369.

[5] Про оборону України: Закон України № 1932-XII від 06.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

стратегічний характер, оборона держави є сферою практичної реалізації політики державної безпеки, яка включає підготовку до оборони та безпосередню відсіч збройній агресії.

Оборонну безпеку держави можна розглядати як її захищеність від посягань із застосуванням воєнної сили з боку іншої держави (групи держав, збройного угруповання). Оборонна безпека гарантується готовністю держави до захисту від зовнішніх воєнних небезпек і загроз, а оборона при цьому виступає як спосіб її забезпечення. Воєнна ж безпека за мету має усунення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці.[1]

Практичне застосування в Україні понять «оборона держави», «національна безпека» та «воєнна безпека» є особливо актуальним в умовах збройної агресії та масштабної гібридної війни. Перш за все, національна безпека – це стратегічна парадигма державної політики, в якій визначаються пріоритети захисту внутрішніх і зовнішніх інтересів держави. На практиці це реалізується через ухвалення ключових державних документів – таких як Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента №392/2020 від 14 вересня 2020 року, яка визначає не лише військові, а й кібератаки, інформаційні кампанії, терористичні загрози та інші виклики сучасності.

Водночас воєнна безпека, як складова національної безпеки, визначається прийняттям та реалізацією оборонно-стратегічних документів, таких як Стратегія воєнної безпеки України (Указ Президента від 25 березня 2021 року № 121/2021). На практиці це виражається у формуванні боєздатних Збройних Сил України, реформуванні сектору безпеки і оборони, розвитку системи територіальної оборони, запровадженні сучасних стандартів військового управління за критеріями НАТО. У мирний час заходи забезпечення воєнної безпеки полягають у підтриманні обороноздатності держави на належному рівні, а у воєнний час – у забезпеченні відсічі агресії та захисту територіальної цілісності.

У практичному плані оборона держави проявляється у проведенні мобілізації, створенні оперативних штабів, взаємодії з міжнародними партнерами в отриманні оборонної допомоги, а також забезпеченні функціонування правового режиму воєнного стану, який регулює суспільні відносини у воєнний час.

Отже, незважаючи на тісний зв’язок між цими поняттями, вони не тотожні ні за змістом, ні за правовим змістом. «Національна безпека» – це загальна основа, яка охоплює всі аспекти захисту життєво важливих інтересів держави, «воєнна безпека» – її особлива частина, яка пов’язана із захистом від воєнних загроз, «національна оборона» – практична система заходів, спрямованих на реалізацію завдань із забезпечення національної та воєнної безпеки.

---

[1] Пасічко В. Обороноздатність держави: теоретичні основи системного дослідження. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 137.

СЕКЦІЯ 4
ЦИВІЛЬНЕ ТА ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО

Атаманчук Ірина Володимирівна,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу
ДонНУ імені Василя Стуса

ПОРЯДОК ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ

Визнання батьківства за рішенням суду передбачено у ст. 128 Сімейного кодексу України (далі – СК України) і проводиться за наявності спору щодо особи, яка є батьком дитини. Ситуації, в яких батьківство встановлюється в судовому порядку, бувають, коли чоловік не визнає себе батьком дитини й, навпаки, коли чоловік вважає себе батьком дитини, а цей факт оспорюється. Для таких випадків у СК України передбачено різні підстави для пред'явлення судового звернення про визнання батьківства чоловіком, який вважає себе батьком дитини – відповідно до ст. 128 СК України та ст. 129 СК України.

З теоретичної точки зору, виділяють ряд умов за наявності яких визнання батьківства здійснюється у судовому порядку: батьки дитини не повинні перебувати у зареєстрованому шлюбі між собою (актовий запис про реєстрацію народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану та Свідоцтво про її народження підтверджують, що вона народилася від осіб, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі); якщо ймовірний батько дитини, народженої поза шлюбом, або її мати відмовляються від подання спільної заяви про добровільне визнання батьківства[1].

У ст. 128 СК України регулюються випадки, за якими запис батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою. Саме в такому разі особа, яка вважає себе батьком дитини, може звернутися до суду з позовною заявою про визнання свого батьківства.

Звернення до суду за ч. 1 ст. 129 СК України стосується ситуації, за якої оспорити батьківство може чоловік, який вважає себе батьком дитини, а батьком дитини у Книзі реєстрації народжень записаний інший чоловік. Тобто, позивачем у таких справах є чоловік, який вважає себе батьком дитини, а відповідачем – чоловік, який записаний батьком дитини.

Звернення до суду з метою встановлення батьківства в залежності від підстав звернення може відбуватися як у рамках позовного так і окремого

[1] Сімейне право : підручник. За заг. ред. В. А. Кройтора та В. Ю. Євко. МВС України, Харків. 2016. 512 с. С. 245.

проваджень. Якщо звернення до суду відбувається у рамках позовного провадження, формою такого звернення є позовна заява, яка повинна відповідати загальним вимогам встановленим у ст. 175, ст. 177 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). В окремому провадженні встановлюється юридичний факт батьківства, тому звернення відбувається з заявою про встановлення факту батьківства, наприклад, у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини.

Заява про встановлення факту батьківства може бути подана особами, зазначеними у ч. 3 ст. 128 СК України: матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, як досягла повноліття. Таким чином, заява може бути подана певним визначеним колом осіб. У Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду зауважується, що зазвичай встановлення факту батьківства проводитися в порядку окремого провадження, а не позовного, проте, якщо встановлення факту батьківства зачіпає інтереси спадкоємців, справа має бути розглянута в порядку позовного провадження[1].

При зверненні до суду, важливим питанням є правильне застосування строку позовної давності. З урахуванням змісту ч. 1 ст. 20 СК України та ст. 128 СК України, позовна вимога про визнання батьківства згідно зі ст. 128 СК України виключена із сфери дії позовної давності. Питання застосування строку позовної давності до вимоги про визнання батьківства особою, яка вважає себе батьком дитини за умови запису дитини за вказівкою матері вирішено у Правовій позиції КАС у складі ВС «Щодо правомірності застосування строку позовної давності до вимоги про визнання батьківства на підставі ст. 128 СК України». Колегія суддів вважає, що у даному випадку підлягають розмежування вимоги про визнання батьківства на підставі ст. 128 СК України, до якої позовна давність не застосовується, та вимоги про визнання батьківства з правових підстав, визначених ч. 1 ст. 129 СК України, до якої застосовується позовна давність в один рік[2].

У Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 лютого 2020 року у справі № 643/9245/18 зроблено висновок щодо застосування ст. 130 СК України та вказано, що закон не встановлює конкретного переліку доказів для встановлення факту батьківства[3]. Підставою для встановлення факту

---

[1] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01 травня 2024 р. у справі № 758/7604/23.
URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118788252&red=100003a1ce48dcac5759d32928d668cd1e13c8&d=5

[2] Правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 08 березня 2023 р. у справі № 205/5698/21. URL: https://zakononline.com.ua/court-practice/show/21274

[3] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 лютого 2020 року у справі № 643/9245/18 (провадження № 61-16732св19)
URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87760362

батьківства можуть бути будь-які відомості, що свідчать про походження дитини від даної особи, зібрані відповідно до вимог ЦПК України. Таким чином, предметом доказування у справах про визнання батьківства є встановлення походження дитини від певної особи. Як вбачається із судової практики, предметом доказування у справах про визнання батьківства з правових підстав, визначених ч. 1 ст. 129 СК України, є факт відсутності кровної спорідненості між дитиною і чоловіком, записаним як батько в актовому записі про народження дитини, та наявність такої спорідненості між дитиною й особою, яка вважає себе її батьком.

Згідно з ч.1 та 2 ст. 76 ЦПК України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків. Зі змісту наведеної норми, вбачається, що при вирішенні спору про визнання батьківства судом, мають враховуватись усі вище перераховані докази в сукупності. За загальним правилом, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 ст. 81 ЦПК України). Як докази для встановлення батьківства в суді можуть бути досліджені зокрема: листи, телеграми відповідача, в яких він повідомляє про можливість народження чи народження його дитини певною жінкою; заява відповідача за місцем роботи про надання йому відпустки у зв’язку з народженням дитини; показання свідків про виявлення відповідачем турботи про дитину та її матір, обрання імені дитини тощо.

Відповідно до ст. 89 ЦПК України, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об’єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв’язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Судова практика свідчить, що питання щодо походження дитини суд вирішує на підставі будь-яких доказів про це, оскільки закон не встановлює конкретного переліку доказів для встановлення факту батьківства.

Басиста Юліана Олегівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В КОНТЕКСТІ УКЛАДАННЯ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

У сучасному світі кожна галузь права зіштовхується із його зловживанням, яке відображається у різних формах та має безліч наслідків. Цивільне право та цивільно-правові відносини не є виключенням. Одним із найпоширеніших випадків зловживання правом у даній галузі є укладання фраудаторних правочинів, тобто уникнення виконання боржником своїх зобов'язань перед кредиторами.

Метою дослідження є конкретизація поняття «фраудаторний правочин», визначення ознак та демонстрування правових наслідків їх зловживання.

Результати та обговорення. Аналізуючи Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) варто звернути увагу на те, що на законодавчому рівні конкретизація поняття «фраудаторний правочин» наразі – відсутня, однак, вказаний термін широко застосовується у науковій сфері та судовій практиці.

Відповідно до цього безліч науковців таких, як: Беляневич О.Л., Сівіцька Г.Є., Гелецька І.О., Гофельд Г.С., Калюта Д.О., Ольшевський І.А. та інші, присвятили свої наукові роботи для детального вивчення, дослідження та уточнення вказаного терміну. Кожний із перелічених вчених висловив своє розуміння та доводив наведене трактування вказаного поняття використовуючи приклади. Зокрема, науковець Беляневич О.Л. зазначила, що термін «фраудаторний правочин» – це той правочин, котрий здійснюється з наміром завдати шкоди іншій особі, при цьому створюючи правові наслідки[1]. Вчена Гофельд Г.С. розтлумачила «фраудаторний правочин», як правочин, де боржник вчиняє недобросовісні дії з метою уникнення виконання свого зобов'язання перед кредитором[2]. Дослідник Ольшевський І.А. визначив «фраудаторний правочин», як правочин, сторона якого (зазвичай боржник), зловживаючи правом, діє недобросовісно, виключно з метою уникнення виконання боргового

[1] Беляневич О. А. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраудаторного правочину. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 14–23. URL: file:///D:/Download/12118-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-24049-1-10-20220511.pdf

[2] Гофельд Г.С. Фраудаторний правочин: сутність і правове регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. С. 18-25. URL: file:///D:/Download/764-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2345-1-10-20240724.pdf

зобов'язання та завдання шкоди кредитору, що може бути визнано судом недійсним за позовом особи, право якої порушено[1].

Отже, детально вивчаючи застосування та роз'яснення поняття «фраудаторний правочин» (у науковій сфері) через наведені думки та міркування усіх вчених та науковців, варто зауважити, що кожний із вищенаведених знавців наголосив на недобросовісність даних дій та уникнення своїх зобов'язань, котрі можна кваліфікувати, як ознаки вказаного терміну. Також, до даного переліку (як ознаку) слід додати – наявність мети заподіяння шкоди іншому, а саме кредитору.

Ретельно аналізуючи судову практику стосовно фраудаторних правочинів, варто звернути особливу увагу на постанову Великої Палати Верховного Суду від 07 вересня 2022 року у справі №910/16579/20, в котрій наведена наступна позиція щодо розуміння цього поняття: *фраудаторні правочини у цивілістичній доктрині* – це правочини, які вчиняються сторонами з порушенням принципів доброчесності та з метою приховування боржником своїх активів від звернення на них стягнення окремими кредиторами за зобов'язаннями боржника, завдаючи тим самим шкоди цьому кредитору[2]. Важливим аспектом вказаного рішення є констатування відсутності окремого визначення фраудаторних правочинів у ЦК України: у Цивільному кодексі України немає окремого визначення фраудаторних правочинів, їх ідентифікація досягається через застосування принципів (загальних засад) цивільного законодавства та меж здійснення цивільних прав. Спільною ознакою таких правочинів є вчинення сторонами дій з виведення майна боржника на третіх осіб з метою унеможливлення виконання боржником своїх зобов'язань перед кредиторами та з порушенням принципу добросовісності поведінки сторони у цивільних правовідносинах.

Окрім того, необхідно додати, що у науковій сфері, вчені діляться не тільки своїми трактуваннями щодо поняття фраудаторного правочину, але й висувають різні думки стосовно його походження. До прикладу, між науковцями поширена точка зору, згідно якої фраудаторний правочин є видом недійсного правочину до якого застосовуються положення щодо фіктивного правочину[3]. Це пояснюється тим, що, якщо фраудаторний правочин, котрий не вчиняється в натурі, може бути класифікований, як фіктивний правочин. Згідно цього, більшість кваліфікують фраудаторні правочини, як фіктивні. Але попри все у науковій сфері та судовій практиці

---

[1] Ольшевський І.О. Фраудаторний правочин: проблеми визначення поняття та застосування в сучасному цивільному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. С. 177-182. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/39.pdf

[2] Рішення № 924/408/21 від 22.05.2024. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/119840740

[3] Гарматюк А.В. Фраудаторні правочини як різновид фіктивних правочинів. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 79-ї звітної конф. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2023. С. 53-58.URL:https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/daeca0d4-3c8e-47de-80e1-9c16c8034726/content

вирізняють відмінності, які свідчать про їх розбіжність. До прикладу: фіктивний правочин, на відміну від фраудаторного, виключає намір виникнення правових наслідків, а також спрямований на введення в оману сторону правочину або третю особу[1].

З практичної точки зору нам відомо, що укладання фраудаторних правочинів здійснюється більшість у кредитних правовідносинах, у сфері банкрутства, неплатоспроможності банків та виконавчого провадження.

Для детального роз'яснення розберемо поширену ситуацію із реального життя: Особа 1 (боржник) усвідомлюючи власні поточні боргові зобов'язання та неминучу загрозу стягнення майна вирішує шляхом безоплатного договору (договір дарування) подарувати родичці Особі 2 цінне майно, а саме квартиру. Такими діями Особа 1 зробила наступне:

1. запобігла арешту свого майна;
2. здійснила зловживання правом при укладанні фраудаторного правочину.

Ознаками, котрі демонструють фраудаторність даного правочину є: недобросовісність вказаних дій, уникнення своїх боргових зобов'язань, наявність мети – заподіяння шкоди іншій особі шляхом приховування факту проблеми із заборгованістю та можливістю арешту майна. А також порушений принцип доброчесності.

Отже, згідно того, що Особа 1 усвідомлювала обов'язки перед кредиторами та розуміла, що цінне майно (у даному випадку – квартира) буде стягнене та дискваліфіковане для погашення боргів, то зловживання правом у даній ситуації проявляється у власних діях, котрі спрямовані на обхід законних процедур (стягнення майна через заборгованість). Хоча, якщо брати до розгляду законодавчу сторону (стаття 717 ЦК України) щодо самого укладання договору дарування, то тут все здійснене законним чином.

Тому, дії Особи 1 матимуть тільки негативні наслідки, а саме:

1) коли кредитори звернуться до суду з позовом про визнання договору дарування недійсним та його буде визнано таким, то квартира буде повернута у власність Особи 1, і кредитори зможуть звернути на неї стягнення для погашення боргів;

2) якщо договір дарування буде визнано дійсним, то квартира залишиться у власності Особи 2, і стягнення щодо неї не відбудеться;

3) якщо буде доведено, що Особа 2 не знала і не могла знати про борги та наміри Особи 1, то вона не нестиме покарання;

4) якщо буде встановлено, що Особа 2 знала або повинна була знати про протиправну мету Особи 1 (наприклад, через близькі родинні зв'язки та обізнаність про фінансовий стан боржника), її дії можуть розглядатися як співучасть у ухиленні від виконання зобов'язань.

[1] Сівіцька Г. Фраудаторні та фіктивні правочини з позиції судової практики України: наукова робота. Тернопіль, 2022. 25 с

Крім цього, Особа 1 нестиме цивільно-правову відповідальність. Точніше кажучи, суд може визнати договір дарування недійсним. До того ж, суд може визнати дії Особи 1, як такі, котрі порушують права кредиторів (на підставі статті 61 Закону України "Про виконавче провадження").

Згідно того, що у ЦК України відсутня конкретизація та тлумачення фраудаторного правочину, а також наявний факт, що фраудаторний правочин походить від фіктивного, то суд буде грунтуватись на статті 234 ЦК України (фіктивний правочин).

Висновки. Отже, на основі детального дослідження можна зробити наступні висновки: фраудаторний правочин – це правочин (угода), який здійснюється боржником на шкоду іншим при цьому уникаючи виконання законних зобов'язань перед кредиторами та бажаючи настання юридичних наслідків.

Ознаками фраудаторного правочину є: недобросовісність, уникнення своїх зобов'язань, наявність мети заподіяння шкоди іншому, настання правових наслідків.

Варто додати, що ЦК України потребує удосконалення, а саме вбачається за доцільним у розділ IV, главу 16 (Правочини) додати статтю, яка буде присвячена фраудаторним правочинам. До прикладу, назва статті: Правові наслідки фраудаторного правочину. Дане доповнення до ЦК України окрім того, що на законодавчому рівні закріпить термін фраудаторності та й дозволить відчувати різниці між фраудаторним та фіктивним правочинами.

Головащенко Вікторія Вікторівна,
здобувачка вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДЖЕРЕЛА ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Писарєва Е.А.)

Одним із видів спеціальних деліктів у сучасному цивільному праві України є заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, що закріплено у статті 1187 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)[1]. Вперше такий делікт з'явився у Цивільному кодексі Української радянської республіки 1922 року, де зазначалося, що особи та підприємства, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих, відповідають за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили, умислу чи грубої необережності потерпілого. У Цивільному кодексі 1963 року вказана норма

[1] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356

була викладена таким чином: «Організації і громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточення (транспортні організації, промислові підприємства, будови, власники автомобілів та ін.), зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого» (стаття 450 ЦК Української РСР)[1]. Але легального терміну «джерело підвищеної небезпеки» до 2003 року не існувало. Проте на концептуальному рівні існували три теорії щодо визначення цього поняття.

Згідно першої теорії джерелом підвищеної небезпеки є властивості речей або сил природи, які при певному рівні розвитку техніки не піддаються повному контролю людини і тому утворюють високу ступінь імовірності заподіяння шкоди життю і здоров'ю людини або матеріальним благам[2].

За другою теорією джерело підвищеної небезпеки визначається як предмети матеріального світу, які перебуваючи у певному кількісному та якісному стані можуть створювати підвищену небезпеку для оточення[3].

За третьою теорією джерелом підвищеної небезпеки визнається людська діяльність з певними об'єктами, яка створює підвищену небезпеку для оточуючих[4]. Ця теорія одержала назву «теорія діяльності», яку підтримав Верховний Суд України, який зазначив, що «джерелом підвищеної небезпеки належить визнавати будь-яку діяльність, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості. Наприклад, літак, автомобіль небезпечні неможливістю їх миттєвої зупинки, а будівництво – тією ж неможливістю зупинки техніки, предметами, піднятими на висоту або заглибленими. Майнова відповідальність за шкоду, завдану діями таких джерел, має наставати як при цілеспрямованому їх використанні, так і при мимовільному прояві їх шкідливих властивостей, наприклад, у випадку завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля»[5].

Саме ця теорія стала підґрунтям щодо визначення поняття джерела підвищеної небезпеки, що отримало легітимне закріплення у частині 1

---

[1] Цивільний кодекс Української РСР: Закон від 18.07.1963 р. № 1540-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text

[2] Отраднова О.О. Недоговірні зобов'язання у цивільному праві України: навч. посіб. К., 2009. 240 с. С. 134-135.

[3] Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 2. 816 с. С. 764. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_2.pdf

[4] Отраднова О.О. Недоговірні зобов'язання у цивільному праві України: навч. посіб. К., 2009. 240 с. С. 135.

[5] Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text

статті 1187. Так, під джерелом підвищеної небезпеки розуміють діяльність, яка пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Чинне законодавство визначає лише орієнтований перелік об'єктів, діяльність яких вважається джерелом підвищеної небезпеки, оскільки у зв'язку з постійним розвитком науки і технологій з'являються нові об'єкти, діяльність з якими може створити підвищену вірогідність заподіяння шкоди.

Крім того, як зазначив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, «оскільки зазначена норма не містить вичерпного переліку видів джерел підвищеної небезпеки (видів підвищеної небезпечної діяльності), суд, беручи до уваги особливі властивості предметів, речовин або інших об'єктів, що використовуються в процесі діяльності, має право визнати джерелом підвищеної небезпеки також й іншу діяльність. До цих особливих властивостей слід відносити створення підвищеної ймовірності завдання шкоди через неможливість повного контролю за ними з боку людей»[1].

Тому віднесення певної діяльності з відповідними об'єктами до джерела підвищеної небезпеки залежить від ознак, якими характеризується це поняття. Так, одна група науковців вважає, що до таких ознак слід віднести, по-перше, шкідливі властивості джерела підвищеної небезпеки; по-друге, неможливість повного контролю з боку людини[2].

Інша група розширює кількість ознак джерела підвищеної небезпеки і відносить до них такі: а) це має бути певна діяльність, що здійснюється в процесі експлуатації конкретного об´єкта; б) здійснення діяльності пов´язане з використанням, зберіганням або утриманням деяких засобів, речовин, тварин тощо; в) діяльність створює реальну підвищену небезпеку заподіяння шкоди особі, яка цю діяльність здійснює, та іншим особам; г) непідконтрольність процесу даної діяльності суб´єкту, який її здійснює[3].

На нашу думку, виходячи з визначення джерела підвищеної небезпеки, яке надається ЦК України, можна встановити його основні ознаки: по-перше, це діяльність особи (фізичної або юридичної), пов'язана з використанням, зберіганням, утриманням тощо небезпечних об'єктів; по-

---

[1] Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 4.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13#Text

[2] Цивільне право України: підручник [Текст] : в 2 т. Т. 2 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 428 с. С. 362. URL: https://surl.li/yvngjs.

[3] Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 2. 816 с. С. 764. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_2.pdf

друге, ця діяльність створює підвищену імовірність завдання шкоди особі, яка цю діяльність здійснює, або третім особам та/або їх майну; по-третє, причиною підвищеної небезпеки є властивості об'єктів, з якими проводиться діяльність, що обумовлюють неможливість повного контролю за такою діяльністю з боку людини на даному етапі розвитку науки та технологій.

Наявність таких характерних ознак джерела підвищеної небезпеки підтверджується і судовою практикою. Так, при розгляді справи щодо заподіяння шкоди від автомобіля, який перебував на автостоянці, не рухався, але загорівся через технічну несправність електричної чи паливної системи, судді дістали висновку, що такий автомобіль слід кваліфікувати як джерело підвищеної небезпеки у розумінні частини першої статті 1187 ЦК України не через його можливість рухатися, а через його конструктивні особливості, що зумовлює наявність у власника або особи, яка володіє відповідним транспортним засобом на іншому правовому титулі, обов'язків, що опосередковують необхідність недопущення завдання шкоди іншим особам, (зокрема, необхідність дотримання низки технічних вимог, порушення яких може мати наслідком ймовірне неконтрольоване завдання шкоди). Транспортний засіб, який не використовується (зберігається), створює ймовірне підвищене заподіяння шкоди через неможливість повного контролю з боку особи у процесі його використання за умови наявності у відповідного транспортного засобу небезпечних конструктивних елементів (зокрема, паливна та електрична системи автомобіля)[1].

Отже, концептуальне розуміння джерела підвищеної небезпеки має бути пов'язано з його основними ознаками – підвищеною загрозою завдання шкоди та неможливістю повного контролю з боку людини за діяльністю з об'єктом небезпеки або самим об'єктом через його властивості. У такому разі всі три вищезазначені теорії можуть бути підґрунтям для визначення поняття джерела підвищеної небезпеки.

Горлач Софія Олегівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

24 лютого 2024 року Російська Федерація, не оголошуючи війни, вчергове порушила державний кордон України та здійснила збройну

[1] Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 09.08.2023 р. у справі № 712/9928/20. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_09_08_2023_roku_u_spravi_712_9928_20/

агресію. У відповідь на ескалацію воєнних дій Президент України ввів воєнний стан на підставі Указу № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року.

Війна змусила державу не лише оперативно реагувати на зміни, а й шукати нові механізми збереження прав людини, економічної стабільності та безперервності трудового процесу. За цих умов набуло особливої актуальності правове регулювання таких форм зайнятості, які відповідають викликам воєнного часу. Однією з них є дистанційна робота, що стала не лише вимушеним заходом, а й інструментом адаптації до нової реальності. Прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX стало вагомим кроком у напрямі нормативного врегулювання трудових відносин у надзвичайних умовах.Цей акт унормував низку важливих питань, пов'язаних із гнучкістю режимів праці, збереженням зайнятості та забезпеченням прав працівників. Одним із ключових механізмів, передбачених законом, є застосування дистанційної форми праці, яка дозволяє працівникам виконувати свої обов'язки незалежно від територіального розташування, зокрема за межами України або навіть в укритті під час повітряної тривоги.

Дистанційна робота в умовах воєнного стану вирізняється тим, що забезпечує безперервність трудових процесів, дозволяючи працівникам виконувати свої обов'язки незалежно від місця перебування. Її універсальність та здатність адаптуватися до нових викликів, зокрема безпекових, роблять її актуальною формою зайнятості. Водночас така форма праці висуває нові вимоги до правового регулювання: чітке визначення прав і обов'язків сторін, гарантії охорони праці, захист персональних даних і організація робочого процесу потребують подальшого нормативного врегулювання та детального наукового дослідження.

Отже, згідно з ст. 60^{-2} КЗпП «Дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.»[1].

В умовах повномасштабної війни дистанційна праця набуває нового значення. Вченими С. Сільченком та Д, Сербіоною зазначається, що така форма праці дає можливість забезпечити безперервність роботи, уникати ризиків для життя та здоров'я працівників і водночас зберігати продуктивність трудових колективів[2]. Тож основним особливостями є:

[1] Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

[2] Сільченко С., Сербіна Д. Дистанційна праця: сучасний стан і перспективи розвитку правового регулювання. Підприємство, господарство і право. 2021. № 1. С. 93-99. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.16

територіальна незалежність виконання трудових функцій, у тому числі за межами України або в укриттях під час повітряної тривоги; право працівників самостійно визначати місце роботи без обов'язкового погодження з роботодавцем[1]; спрощена процедура оформлення дистанційної роботи згідно з Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»; гнучкість у режимі робочого часу за умови дотримання норми тривалості.

Варто також зазначити, що у законодавстві зазначено, що ще до початку виконання трудових обов'язків роботодавець повинен узгодити з працівником порядок інформування щодо існуючих на робочому місці шкідливих або небезпечних виробничих чинників, які на той момент не були усунені, а також можливих наслідків їх впливу на здоров'я. Це має бути оформлено під підпис відповідно до норм чинного законодавства та положень колективного договору.

Також дозволяється ознайомлення працівників із внутрішніми документами роботодавця (наказами, повідомленнями, розпорядженнями), що стосуються їхніх прав та обов'язків, через визначені трудовим договором електронні канали зв'язку. При цьому обов'язковим є застосування удосконаленого або кваліфікованого електронного підпису [2].

У випадку потреби роботодавець повинен забезпечити працівника всім необхідним для виконання обов'язків обладнанням і засобами, а також надати інструкції щодо їх використання. Навчання правилам безпеки може проводитись дистанційно у формі інструктажу або у вигляді навчання правильному користуванню конкретними технічними засобами.

Так 18.08.2022 було прийнято рішення суду № 279/1611/22, у якому зазначається, що у випадках, коли існує реальна загроза життю чи здоров'ю працівника, і роботодавець не в змозі забезпечити належний рівень безпеки, а також відсутня можливість виконання роботи у дистанційному форматі, це вважається достатньою підставою для призупинення трудового договору. Правило діє навіть тоді, коли працівник виявляє готовність продовжувати виконання обов'язків на власний ризик [3].

Необхідно також звернути увагу на прогалини щодо трудової дисципліни та відповідальності працівника за недотримання встановлених трудових обов'язків. Зокрема, у разі впровадження дистанційної форми

[1] Вишновецька С. Правове регулювання дистанційної роботи за законодавством України: проблемні аспекти. Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний журнал "Повітряне і космічне право", 3(64), 123–129. URL: https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16881

[2] Луняк М. Трудове законодавство для віддалених працівників — норми, які могли б стати ефективними. Freelancehunt. 2021. URL: https://freelancehunt.com/blog/trudovie-zakonodavstvo-dlia-viddalienikh-pratsivnikiv-normi-iaki-mogli-b-stati-iefiektivnimi/

[3] Рішення суду від 18.08.2022 у справі № 279/1611/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105810619

роботи на підставі наказу роботодавця, такий акт може охоплювати лише окремі категорії працівників[1].

Зокрема, у справі № 925/473/21 (703/1544/20) судом було встановлено, що директор комунального підприємства видав наказ про запровадження з 18.03.2020 по 03.04.2020 дистанційної форми роботи вдома для працівників інженерно-технічного персоналу. Позивач, перебуваючи на посаді заступника директора, не належав до вказаної категорії працівників, а отже, дія відповідного наказу на нього не поширювалася. У зв'язку з відсутністю позивача на робочому місці понад три години протягом робочого дня, суд дійшов висновку, що наказ про його звільнення на підставі пункту 4 частини першої статті 40 Кодексу законів про працю України був виданий відповідачем із дотриманням вимог законодавства. Відтак, підстави для скасування наказу та поновлення позивача на роботі були відсутні [2].

Особливої уваги заслуговує постанова Верховного Суду від 20 жовтня 2020 року у справі № 676/2489/19, у якій суд підтвердив усталену правову позицію: звільнення працівника за прогул є неправомірним у разі, якщо його робоче місце не було чітко визначене та не закріплене за офісом роботодавця. Отже, за відсутності у посадовій інструкції чи інших нормативних документах прямої вимоги щодо обов'язкової присутності на певному робочому місці, факт фізичної відсутності працівника не може розцінюватися як беззаперечне підтвердження прогулу [3].

Таким чином, на основі дослідження, можна зробити висновок, що в умовах воєнного стану дистанційна робота набула особливого значення як ефективний механізм збереження трудової активності, гарантування безпеки працівників та підтримки економічної стабільності. Від тимчасового рішення у період пандемії COVID-19 ця форма зайнятості трансформувалась у стійкий елемент трудових правовідносин, що потребує чіткого та гнучкого правового регулювання. Прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» стало ключовим кроком у формуванні адаптивної моделі трудового законодавства, яке враховує безпекові та організаційні виклики. Законодавче визначення дистанційної роботи у ст. 60^{-2} КЗпП закріплює її як форму організації праці поза межами роботодавця із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Це дозволяє забезпечити безперервність трудових процесів, зберігаючи продуктивність і водночас мінімізуючи ризики для працівників.

---

[1] Вишновецька С. Правове регулювання дистанційної роботи за законодавством України: проблемні аспекти. Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія Юридичний журнал "Повітряне і космічне право", 3(64), 123–129. URL: https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16881

[2] Рішення Господарського суду Черкаської області у справі № 925/473/21(703/1544/20 від 29 лист. 2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99747726

[3] Постанова Верховного Суду у справі № 676/2489/19 від 20 жовтня 2020 р.. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92314965

Проте, практика застосування дистанційної форми праці виявила низку прогалин у чинному законодавстві, зокрема щодо: чіткого механізму обліку робочого часу; трудової дисципліни та відповідальності за її порушення; гарантій охорони праці та інформування про шкідливі чинники; порядку забезпечення працівника технічними засобами; правомірності застосування дистанційної роботи лише до певних категорій працівників.

Тож з огляду на вище викладене доцільно було би внести зміни до статті 60^{-2} КЗпП, а саме додати частину другу, в якій будуть вказані положення про механізми моніторингу та обліку робочого часу в дистанційному форматі, узгоджені між працівником і роботодавцем. А також уніфікувати порядок запровадження дистанційної форми праці шляхом розробки типових положень або офіційних рекомендацій, це дозволить знизити рівень правової невизначеності та запобігти виникненню трудових спорів. Окрему увагу слід приділити розширенню гарантій охорони праці, передбачивши обов'язкове інформування працівника про потенційно небезпечні виробничі чинники, що можуть мати вплив на його здоров'я, із відповідним документальним оформленням.

Деребуха Анна Євгеніївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

КІБЕРМОБІНГ – ЯК НОВИЙ ВИКЛИК БЕЗПЕЧНОМУ ТРУДОВОМУ СЕРЕДОВИЩУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАЦІВНИКІВ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

У новітньому контексті розвитку інформаційних технологій, який супроводжується інтеграцією цифрових засобів у трудову діяльність, право на безпеку неповнолітніх працівників у професійному середовищі набуває нових аспектів, серед яких значне місце займають питання захисту від кібермобінгу. Кібермобінг, як одна з найбільш небезпечних форм психологічного насильства в цифровому просторі, має здатність порушувати не лише права дитини на захист від насильства, а й її право на належні умови для розвитку в трудовому середовищі.

Права дітей на безпеку, в тому числі і в трудовому середовищі, закріплені на міжнародному рівні численними угодами та документами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини[1], яка у ст. 19 визначає зобов'язання держав щодо захисту дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства. Водночас, на рівні національних правових систем, необхідність створення правового механізму для забезпечення кібербезпеки неповнолітніх стає нагальною, зважаючи на сучасні ризики,

[1] Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 17.04.2025).

що виникають через їх залучення до трудової діяльності у цифровому середовищі.

Кібермобінг, який визначається як усіляка агресія, що здійснюється через віртуальні канали комунікації, здатен завдати серйозної шкоди психічному та емоційному здоров'ю дитини. Враховуючи, що більшість неповнолітніх осіб взаємодіють із інформаційними технологіями у своїй професійній діяльності, відсутність належного правового захисту та ефективних інструментів запобігання кібермобінгу призводить до серйозних наслідків, а саме розвитку психологічних розладів, зниження трудової мотивації та, як результат, до порушення їхнього права на розвиток у безпечному середовищі[1].

В нашій країні феномен мобінгу та кібермобінгу в межах трудових відносин викликає зростаючу зацікавленість як з боку наукової спільноти, так і в колі законотворців. Актуальність цієї проблематики зумовлена її суттєвим впливом на динаміку трудових процесів, психологічний клімат у колективі та загальний рівень правової захищеності працівників.[2] Дослідження, які здійснюються у окресленій сфері, мають безпосередній зв'язок із процесом формування сучасної державної політики у сфері охорони праці, а також заохочують впровадженню правових та організаційних механізмів, покликаних забезпечити належні умови праці та ефективний захист людської гідності в робочому середовищі[3].

Мобінг не лише порушує етичні засади професійного середовища, але й має серйозні наслідки для психічного здоров'я працівників: тривалий тиск, систематичне психологічне цькування та дегуманізація особистості в межах трудового колективу можуть призвести до зниження продуктивності, втрати професійної мотивації, емоційного вигорання та навіть до виникнення психосоматичних захворювань[4].

Для забезпечення прав неповнолітніх працівників на безпеку в умовах трудової діяльності в цифровому середовищі необхідно створити спеціалізовану правову інфраструктуру, яка охоплюватиме не лише правові норми, а й відповідні механізми їх реалізації. Значною складовою цієї інфраструктури є розробка нормативних актів, які регулюють безпеку неповнолітніх в інтернеті та цифрових комунікаціях. Такі акти повинні чітко визначати правові наслідки для осіб, які займаються кібермобінгом, та передбачати можливості для постраждалих звертатися за правовим

---

[1] Piotrowski C. From Workplace Bullying to Cyberbullying: The Enigma of E-Harassment in Modern Organizations. Organization Development Journal. 2015. Vol. 33, No. 3. P. 65–70. URL: https://surl.li/jqygnp

[2] Кухар К. О. Запобігання та протидія мобінгу у трудових відносинах: нормативно-правове забезпечення в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2024. Вип. 94. С. 45–50. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299960/292402

[3] Гавриленко Н. В. Проблема моббінгу та дискримінації в трудових відносинах. De Iure. 2020. № 1. С. 23–27. URL: https://www.deiure.in.ua/index.php/journal/article/view/4/3

[4] Жукова А., Боковець О. Соціальна профілактика мобінгу у трудовому колективі. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2021. Вип. 37. С. 98–104.
URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/ea7e40f8-9364-49e1-8bc3-2ffcd37598a5/content

захистом[1]. Важливим елементом у цьому контексті є розробка корпоративних політик та стратегій безпеки, які зобов'язують роботодавців створювати умови для безпечної праці неповнолітніх у цифровому середовищі. Вони повинні містити обов'язкове впровадження політики захисту від кібермобінгу, а також навчання всіх учасників трудового процесу етичним стандартам поведінки в цифровому просторі[2].

Щоб запобігти подібним інцидентам, фахівці рекомендують проводити серед підлітків, які вже навчаються професії, профілактичні заходи, ознайомлюючи їх з відповідальністю за протиправні дії в Інтернеті. Наприклад, у Запоріжжі були проведені лекції для учнів професійно-технічних навчальних закладів, де обговорювалися обов'язки та відповідальність неповнолітніх, а також попередження правопорушень у мережі Інтернет.

Крім того, правоохоронні органи активно працюють над підвищенням обізнаності серед молоді щодо безпеки в Інтернеті. Національна поліція спільно з Радою Європи впроваджує проєкт з боротьби з онлайн-насильством над дітьми, проводячи відповідні інформаційно-роз'яснювальні кампанії, зокрема, і в трудовій сфері.

Для забезпечення безпеки неповнолітніх працівників у трудовому середовищі та запобігання кібермобінгу важливо впроваджувати комплексні програми цифрової грамотності для них та їхніх батьків. Зазначені програми повинні включати навички безпечного використання Інтернету, ознайомлення з правами дітей в цифровому просторі та відповідальністю за свої дії в мережі. Необхідно навчати дітей розпізнавати загрози кібермобінгу, наприклад образи, погрози чи розповсюдження компрометуючої інформації, та способи реагування на них, особливо, коли професійна діяльність проходить з досвідченими працівниками.

Роботодавці мають створювати внутрішні політики, які регулюють використання цифрових технологій та визначають чіткі правила поведінки в онлайн-середовищі для неповнолітніх працівників. Потрібно забезпечити механізми конфіденційності та захисту особистих даних дітей, поряд з тим розробити процедури для швидкого реагування на випадки кібермобінгу.

Суттєво посилити правовий захист неповнолітніх працівників у цифровому середовищі через розробку норм, що передбачають відповідальність за кібермобінг та інші форми онлайн-насильства щодо дітей. Зокрема, забезпечити ефективний доступ до правової допомоги для потерпілих.

---

[1] Namie G. Cyber Workplace Bullying: An Empirical Study. American Journal of Industrial and Business Management. 2021. Vol. 11, No. 7. P. 123–130.
URL: https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=110750

[2] Ophoff J., Machaka P., Stander A. Exploring the Impact of Cyber Incivility in the Workplace. Hershey, PA: IGI Global, 2020. 350 p. URL: https://proceedings.informingscience.org/InSITE2015/InSITE15p493-504Ophoff1565.pdf

Активні інформаційно-роз'яснювальні кампанії серед неповнолітніх працівників, батьків та роботодавців повинні пояснювати важливість захисту дітей від кібермобінгу. Вони мають формувати в суспільстві нульову толерантність до будь-яких форм онлайн-насильства та підвищувати рівень обізнаності про відповідальність за безпеку в Інтернеті.

Органи правопорядку повинні активно працювати над виявленням та розслідуванням випадків кібермобінгу, надаючи жертвам необхідну допомогу та підтримку. Також слід створювати механізми для анонімного повідомлення про випадки кібербулінгу та отримання юридичної допомоги, у тому числі, в трудовій сфері.

Правова відповідальність за кібермобінг повинна бути посилена як на рівні адміністративного, так і кримінального законодавства.

Окрему увагу потрібно приділити також процесу реабілітації постраждалих неповнолітніх працівників. Система правового захисту повинна бути доповнена програмами психологічної допомоги, які б допомогли їм адаптуватися до умов професійного середовища після пережитого кібермобінгу, а також допомогти їм усвідомити свої права та можливості для їх захисту.

На рівні держави надзвичайно важливою є роль органів, які здійснюють нагляд за дотриманням прав дітей, у тому числі, у сфері трудових відносин. Для цього потрібно забезпечити координацію між державними органами, освітніми та громадськими організаціями з метою формування єдиної стратегії боротьби з кібермобінгом. Державний нагляд з боку Держпраці має бути спрямований на моніторинг виконання законодавчих вимог та на запобігання порушенням прав неповнолітніх працівників у цифровому середовищі на робочому місці.

Отож, можна зазначити, що захист прав неповнолітніх працівників у трудовому середовищі вимагає комплексного підходу, який поєднує правові, освітні та організаційні заходи. Протидія кібермобінгу є необхідною умовою забезпечення безпеки неповнолітніх працівників у професійному середовищі, оскільки його негативні наслідки можуть мати далекосяжні впливи на психоемоційне здоров'я таких працівників та їх професійний розвиток. Тому потрібно запровадити ефективні правові механізми та соціальні практики, спрямовані на гарантування безпеки неповнолітніх працівників у віртуальному трудовому середовищі, які мають на меті допомогти створити умови для їх повноцінного розвитку та реалізації трудових прав.

Джемула Ілона Юріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ДОВЕДЕННІ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Атаманчук І.В.)

Сьогодні збільшується тенденція використання «стандарту доказування» у цивільних, кримінальних та господарських рішеннях ВС, але відсутність їх нормативного закріпленні на законодавчому рівні не створює обов'язків судів застосовувати стандартів доказування.

Одним із ключових аспектів цивільного судочинства є забезпечення належного механізму відшкодування збитків. Відповідно до статті 22 Цивільного кодексу України[1], збитки включають реальні втрати та упущену вигоду. Однак для успішного стягнення збитків позивач повинен довести наявність шкоди, протиправність дій (або бездіяльності) відповідача, причинно-наслідковий зв'язок між ними, а також конкретний розмір завданих збитків.

У цивільному процесі доведення розміру збитків являє собою на сьогодні досить актуальне питання, наприклад, коли винний намагається уникнути або зменшити розмір відшкодування збитків, а потерпілий у свою чергу навпаки збільшити розміри відшкодування збитків[2]. У рішеннях щодо відшкодуванні розміру збитків, можуть виникнути ряд запитань щодо справедливості, змагальності сторін, а також належності та допустимості доказів.

Нині діючий ЦПК України встановлює, що доказування не може ґрунтуватися тільки на припущеннях, при надані доказів суд має встановити чи відповідають дійсності певні обставини спираючись на оцінку доказів за внутрішнім переконанням судді ч.1 ст. 89 ЦПК[3], які містять інформацію про предмет доказування.

Виникають випадки, коли у суду виникають сумніви при прийнятті рішення щодо добросовісності здійснення учасниками справи їхніх процесуальних прав та обов'язків доказування, у таких випадках враховуєтеся принцип змагальності сторін та розподіл тягаря доведення істинності між учасниками судового спору. Тому для вирішення такого завдання, як переконати суддю в юридичній доктрині склався підхід як стандарт доказування.

---

[1] Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
[2] Боярчуков М. Стандарти доказування у позовах про стягнення збитків. *Юридична Газета*.
URL: https://www.zedsoft.com.ua/blog/?standarty-dokazuvannia-u-pozovakh-pro-stiahnennia-zbytkiv.
[3] Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

У цивільно-процесуальному праві не має існує одностайного підходу щодо визначення поняття стандартів доказування, у той час коли Кримінальний процесуальний кодекс відсилає до частини 2 статті 17[1], яка застосовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Саме цей стандарт покладає на сторону обвинувачення тягар доказування.

Проте вченні дійшли певних висновків під поняттям терміну «стандарт доказування», на думку Б.П. Ратушної під стандартом доказування слід розуміти певну умовну межу, за якою кількісна характеристика знань, отриманих судом у процесі розгляду справи, переходить у таку їх кількість, що дає підстави суду ухвалити, на його думку, правосудне рішення[2]. А. С. Степаненко вказував, що стандартом доказування визнається критерій для встановлення фактів на основі оцінки поданих доказів[3].

Можна стверджувати те, що доказування не може основуватись тільки на припущеннях, а судове рішення має бути цілком обґрунтованим, тобто вирішеним на повних і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ч 5 ст. 81 та ст. 263 ЦПК).

Саме для вирішення такого завдання, як переконання суду, було розроблено стандарти доказування.

У цивільному судочинстві зарубіжних країн розрізняють такі види доказування:

Перший рівень – понижений стандарт або як його ще називають «prima facie переконливості» *(prima facie – на перший погляд)*. Цей стандарт означає, що стороні спору достатньо надати докази, які хоча б на перший погляд свідчили б про те, що певна подія чи випадок відбулись[4]. Таким фактом є і порушення, і завдання шкоди, якщо позивач просить заборонити такі дії. У юридичній практиці трапляються випадки про дискримінацію працівника у сфері праці, тоді як тягар спростування переходить до відповідача, який має довести, що працівника звільнили за інших обставин.

Другий рівень – це симетричний «баланс ймовірностей». Подія є такою, що докази більш переконливо свідчать про те, що ймовірність того, що спірний факт був, перевищує вірогідність про зворотне. Інколи його називають «стандарт переваги більш вагомих доказів» (preponderance of the

---

[1] Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14.

[2] Ратушна Б. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання. Право України. 2012. № 6. С. 282–290.

[3] Жушман М. СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 115–118. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2024/28.pdf.

[4] Князюк О. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ ШЛЯХОМ ЗУПИНЕННЯ ПРОДАЖУ АРЕШТОВАНОГО МАЙНА. URL: https://femida.ua/news/zastosuvannya-zabezpechennya-pozovu-shlyahom-zupynennya-prodazhu-areshtovanogo-majna/.

evidence)[9]. Наприклад, справи про відшкодування завданої шкоди лікарськими засобами, коли неможливо встановити точний розмір спричиненої шкоди потерпілій особі яка певний проміжок часу страждає на хронічну хворобу, то погіршення здоров'ю наносить накопичувальний характер, ізолювати та оцінити негативний вплив певного лікарського засобу неможливо. Саме для цього можуть бути використані результати досліджень лікарського засобу, якщо дійсно виявляються такі побічні ефекти, то імовірно, можна дійти висновку, що шкода завдана саме цим лікарським засобом[1].

І, третій рівень – підвищений стандарт «чіткі і переконливі докази» (clear and convincing evidence)[2]. Цей стандарт вимагає, щоб докази свідчили, що вони дуже імовірно чи можливо, що певна річ або подія дійсно відбулись. Цей стандарт застосовується до позовів, пов'язаних із шахрайством, корупцією та/або недобросовісністю.

У контексті відшкодування збитків ці стандарти означають, що позивач має надати докази, які свідчать про обґрунтованість заявленої суми та її відповідність реальним втратам. При цьому суд може враховувати не тільки прямі докази, розмір якої фізично можна встановити шляхом визначення відновлювальної вартості активу його заміщення на ідентичний або ж аналогічний, а й непрямі, якщо вони дозволяють зробити висновок про реальність збитків, що базується на документах, які беззастережно підтверджують реальну можливість отримання потерпілим грошових сум (чи інших цінностей), якби інша особа не допустила правопорушення.

Проаналізувавши практику судових рішень, то можна дійти висновку, що починаючи з 2019 року суди почали частіше обґрунтовувати свої рішення, не лише посилаючись на актуальну судову практику Верховного Суду, але й на наукові публікації, які розкривають доктринальні підходи до застосування стандартів доказування у цивільних справах, окрім цього поступово запроваджується ЄСПЛ.

На сьогодні все більше ширяться практика застосування національними судами саме стандарт доказування «баланс ймовірностей», як приклад, є рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 30 вересня 2021 у справі №728/835/21. Спір виникає з приводу права власності вуликів і майна для їх обслуговування відповідно до Закону України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р. Кожна із сторін в підтвердження своєї позиції надала докази, які було досліджено в судовому засіданні, а саме: ветеринарно-санітарними паспортами пасіки, звітами про результати дослідження патологічного матеріалу, записи телефонних

[1] Бут І. О. ВИКОРИСТАННЯ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ «БАЛАНС ЙМОВІРНОСТЕЙ» У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 227–232. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/81/№4-2020.

[2] Томаров І. Стандарт доказування при доведенні розміру збитків. *Legal Shift*. URL: http://www.legalshift.com.ua/?p=1584.

розмов між позивачем і відповідачем, показання свідків, фото тощо. У цивільному процесі чітко не виділяються «стандарти доказування», які слугують для позначення рівня ймовірності, до якого обставина повинна бути підтверджена доказами, щоб вважатись дійсною. Але виходячи із змісту статей 12, 81 ЦПК прослідковується наближеність до стандарту доказування «баланс ймовірностей» (balance of probabilities), який характерний для англосаксонської правової системи, але на можливість застосування якого та відмінності залежно від видів судочинства звертає увагу і Верховний Суд[1]. Суддя посилавшись на монографію К.М. Пількова «Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі» зробив висновки: «Отже співвідносячи докази надані позивачем та відповідачем, докази надані останнім є більш переконливими, тобто позивачем не виконаний свій обов'язок по доведенню позовних вимог і існування обставин, які б були підставою для задоволення позову». У цьому судовому рішенні було як наочний приклад застосовано «баланс імовірностей» у якому суть полягає в тому, що навіть якщо достовірність фактів становить лише 50,1% суддя схилить своє рішення на користь цього 0,1% і такий підхід дійсно відповідає статтям 12 та 81 ЦПК України, де рішення суді є не є лише імовірністю внутрішнього переконання, а ґрунтується на оцінці доказів, які надали сторони[2].

Підходи, які застосовує Європейський суд з прав людини при оцінці доказів, особливо актуальні з урахуванням прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини»[3], відповідно до ст. 17 відіграють важливу роль у формуванні стандартів доказування в українському судочинстві. Зокрема, ключове значення мають такі правові підходи:

1. Якщо суди відмовляють у задоволенні клопотання про виклик свідків, вони повинні надавати достатні причини, і відмова не може бути пов'язана із самоправством.

2. Обґрунтування, наведене судом, має забезпечувати сторонам можливість ефективного використання права на апеляційне оскарження.

---

[1] Самілик Л., Огнев'юк Т. СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 80–86.
URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/236/214.

[2] Пільков К. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі : монографія. Київ : Освіта України, 2016. 241 с.
URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/471/Пільков_2016_Теорія_і_практика_доказування_у_міжнародному_арбітражі.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

[3] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

3. Під час розгляду процесуальних питань суди зобов'язані враховувати основні доводи сторони, а також заяви, які стосуються прав і свобод, гарантованих Конвенцією та її протоколами[1].

Підсумовуючи, можна зазначити те, що в вітчизняному цивільному процесі ключовим суб'єктом оцінки доказів є оцінка доказів суддею, який оцінює за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів, сьогодні є потреба у закріплені ЦПК України можливості судами застосовувати стандарти доказування при доведені розміру збитків для забезпечення справедливого розгляду та аналізу фактів у судових справах. При визначенні стандартів доказування одним із основних критеріїв має бути актуальна судова практика вирішення цивільних справ.

Однак, незважаючи на складність, це завдання є дуже актуальним, оскільки чітке визначення стандартів доказування є необхідним для забезпечення справедливості та передбачуваності судових рішень. Такий розвиток дозволяє удосконалити судову практику, створити єдині критерії для оцінки доказів, що в свою чергу зміцнює правову державу та підвищує ефективність цивільного процесу.

Дмитриєнко Вікторія Андріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: МЕЖІ ПРАВОМІРНОСТІ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

У сучасних умовах правової реальності питання захисту цивільних прав та інтересів набуває особливої актуальності, адже ефективне правозастосування є запорукою справедливості та стабільності правовідносин. Одним із механізмів такого захисту є самозахист, який надає особі можливість самостійно відновлювати свої порушені права без звернення до суду чи інших державних органів. Водночас, межі правомірності самозахисту залишаються дискусійним питанням, оскільки закон встановлює певні обмеження та вимоги до його здійснення.

Захист цивільних прав або інтересів здійснюється у спосіб, передбачений законом чи договором, який є ефективним для конкретного випадку. Якщо ж закон або договір не встановлюють відповідного способу захисту, суд може самостійно визначити такий спосіб, керуючись змістом заявлених позовних вимог, за умови, що він не суперечить законодавству.

[1] Рябченко Ю. СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 136–139. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/37.pdf.

Велика Палата неодноразово підкреслювала, що обраний спосіб захисту залежить від характеру правовідносин між сторонами, змісту самого права або інтересу, що потребує захисту, а також від характеру його порушення, невизнання чи оспорення (див. постанови ВП ВС від 05.06.2018 у справі № 338/180/17, від 11.09.2018 у справі № 905/1926/16, від 30.01.2019 у справі № 569/17272/15-ц, від 11.09.2019 у справі № 487/10132/14-ц, від 06.04.2021 у справі № 925/642/19)[1].

Стаття 19 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає можливість самозахисту цивільних прав, проте обмежує його сферу лише правами, не включаючи до об'єктів самозахисту законні інтереси[2]. Водночас, частина друга статті 15 ЦК України передбачає, що інтерес також може бути об'єктом цивільно-правового захисту, тому це створює певну колізію у правозастосуванні, оскільки самозахист інтересів прямо не закріплений у законодавстві.

Приклад такої ситуації наводить Стецюк Л.Л., аналізуючи проблему самозахисту у відношенні «безхазяйних речей». До цієї категорії відносяться речі, які не мають власника або від яких він відмовився, зокрема: знахідка – річ, втрачена власником, яку було знайдено іншою особою; скарб – цінність, прихована у землі чи іншому місці, власник якої невідомий; бездоглядна домашня тварина – тварина, яка залишилася без власника або перебуває без належного догляду; річ, від якої власник відмовився – майно, яке власник свідомо покинув, втративши на нього право власності[3].

У таких випадках виникає питання: чи може особа застосовувати самозахист щодо безхазяйних речей? З одного боку, ці об'єкти не є безпосереднім правом особи, а з іншого боку – вони можуть становити інтерес, який потребує захисту. Однак, через відсутність прямої вказівки на інтерес як об'єкт самозахисту в статті 19 ЦК України, можливість його захисту таким способом залишається неврегульованою.

Дослідник Яроцький В.Л. справедливо зауважує, що закріплення у законодавстві чіткого переліку допустимих способів самозахисту сприятиме ефективності його застосування. Завдяки цьому особи, чиї права або інтереси порушені, більш впевнено діятимуть у межах закону, а також це значно спростить розгляд відповідних справ у судах[4].

Отже, самозахист як форма реалізації права на захист потребує чіткого правового врегулювання, щоб уникнути правової невизначеності.

---

1 Якімова А. Неефективність способу захисту порушеного права як підстава для відмови в позові. URL: https://unba.org.ua/publications/9371-neefektivnist-sposobu-zahistu-porushenogo-prava-yak-pidstava-dlya-vidmovi-v-pozovi.html (дата звернення: 24.03.2025)

2 Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

3 Стецюк Л.Л. Самозахист як форма захисту цивільних прав. *Університетські наук. записки*. 2008. № 3 (27). С. 151–158

4 Яроцький В.Л. Характеристика самозахисту речових прав як різновиду правомірних дій. *Форум права*. 2013. № 4. С. 466–473. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_79.pdf.

Враховуючи, що ефективність способу захисту є ключовим критерієм для суду, необхідність законодавчого уточнення переліку допустимих методів самозахисту набуває особливої актуальності.

Захист цивільних прав є важливою складовою правопорядку, але межа між правомірним самозахистом та незаконними діями, такими як самоуправство чи самосуд, є досить тонкою. Ромовська З. В. каже, що самоуправство – це прояв особистого свавілля, коли особа вчиняє дії на власний розсуд, всупереч встановленим законом чи договором порядком вирішення певного питання[1]. Наприклад, особа, яка, вважаючи себе потерпілою від порушення своїх прав, самостійно намагається вирішити спір, не звертаючись до суду, та йде на заходи, не передбачені законом, вчиняючи дії, які можуть порушити права інших осіб. Самосуд є крайньою формою самовільного захисту, що полягає у застосуванні фізичного покарання або самочинної розправи до особи, яка вчинила правопорушення. Самосуд, на відміну від самозахисту, не є правомірним методом захисту своїх прав і завжди тягне за собою кримінальну відповідальність. Коли особа вдається до самосуду, вона бере на себе функції суду та правоохоронних органів, що порушує основи правопорядку. Самосуд не є частиною правової системи і, навіть якщо він здійснюється для захисту прав чи інтересів, є протиправним.

Самозахист, визначений статтею 19 ЦК України, є правомірним способом захисту своїх прав і не передбачає використання насильства або інших незаконних методів. Особа має право вжити заходів для припинення порушення своїх прав, не звертаючись до органів влади, якщо такі дії відповідають законодавству та не перевищують необхідної міри.

Розглянемо кілька конкретних прикладів самозахисту, що відповідають статті 19 ЦК України. Один із поширених способів самозахисту – це право кредитора утримувати майно боржника до виконання ним зобов’язання. Наприклад, якщо орендар квартири заборгував власнику значну суму орендної плати, то орендодавець може тимчасово не повертати деякі речі боржника, поки той не виконає свої зобов’язання. Важливо, що це утримання повинно відповідати принципу пропорційності – тобто вартість утримуваного майна не повинна значно перевищувати суму боргу.

У сфері авторського права та інтелектуальної власності також можливі форми самозахисту. Наприклад, якщо автор книги або фотографій виявив, що його твори незаконно поширюються на певному веб-сайті, він може звернутися до адміністрації ресурсу з вимогою їх видалити або навіть ініціювати самостійне блокування контенту через відповідні цифрові механізми захисту (наприклад, використання системи DMCA).

1 Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник. Київ: Атіка, 2005. 560 с.

Якщо особа отримала неякісні товари або послуги, вона має право самостійно відмовитися від їх оплати без звернення до суду. Наприклад, споживач, який замовив ремонт автомобіля, але отримав неякісне виконання робіт (наприклад, несправний двигун після ремонту), може відмовитися від сплати повної суми або вимагати знижку. Такий самозахист є правомірним, оскільки споживач діє в межах своїх прав, передбачених законодавством про захист прав споживачів.

Таким чином, захист цивільних прав є основою правового порядку, однак важливо правильно визначити межі між правомірним самозахистом та незаконними діями, такими як самоуправство і самосуд. Самозахист є правомірним і законним способом відновлення порушених прав, коли особа не вдається до насильства і діє у межах встановлених законом норм. Проте самоуправство, яке передбачає самовільне вирішення конфліктів без належного правового регулювання, та самосуд, який полягає в застосуванні насильства, є протиправними діями і не можуть бути розглянуті як способи правомірного захисту.

Правове регулювання самозахисту потребує чіткого і узгодженого підходу. Визначення дозволених способів захисту прав і інтересів має забезпечити збалансованість між правами особи та загальним принципом правопорядку, не допускаючи зловживання правом. Тому важливо вдосконалювати правову базу, щоб запобігти можливим правовим колізіям і забезпечити ефективний захист прав особи в межах правової системи.

Кравець Ольга Петрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

Концепція зловживання правом є фундаментальною для цивільного права України та виступає важливим механізмом забезпечення балансу між свободою реалізації суб'єктивних прав та інтересами інших осіб і суспільства загалом. Проблема визначення меж реалізації суб'єктивного права та критеріїв зловживання ним залишається актуальною як для теорії, так і для практики цивільного права.

Мета дослідження полягає у проведенні всебічного аналізу сутності феномену «зловживання правом» та дослідженні меж реалізації суб'єктивного цивільного права та механізмів його обмеження у випадках зловживання.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

– визначити ключові теоретичні підходи до розуміння категорії «зловживання правом»;

– встановити взаємозв'язок між зловживанням правом та правомірною поведінкою;

– виокремити основні механізми обмеження зловживання правом.

Аналіз проблеми зловживання правом нерозривно пов'язаний з необхідністю чіткого визначення поняття "суб'єктивне право", яке буде використане в рамках цього дослідження.

У сфері юридичної науки, зловживання правом інтерпретується як специфічна форма правової поведінки, що характеризується соціально деструктивними діями суб'єкта права. Це проявляється у використанні власних прав у спосіб, що суперечить їхньому призначенню, а також у діях, що виходять за встановлені законом межі, за умови, що ці межі та цільове призначення права чітко визначені законодавством[1].

Отже, зловживання правом – це соціально шкідлива діяльність, що суперечить сутності права, коли суб'єкт завдає збитки іншим учасникам правових відносин. При цьому, зловживаючи своїми правами, він не порушує прямих юридичних норм і не зазіхає на чиїсь права та законні інтереси, але ускладнює або обмежує їхню реалізацію. Законодавець, закріпивши положення статті 13 Цивільного кодексу України, фактично прирівняв зловживання правом до правопорушення, передбачивши відповідальність за таку поведінку (припинення зловживання правами, застосування інших наслідків, визначених законом), але не надав жодного чіткого визначення, які саме дії суб'єкта слід вважати зловживанням правом і як їх відрізнити від правомірної діяльності.

Центральною нормою, яка закріплює заборону зловживання правом, є стаття 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), зокрема частини 2 і 3:

"При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах."

Також стаття 3 ЦК України встановлює загальні засади цивільного законодавства, серед яких справедливість, добросовісність та розумність. Ці принципи є орієнтирами для визначення меж здійснення суб'єктивного права.

Аналіз частини другої статті 13 ЦК України дозволяє зробити висновок, що недобросовісна поведінка особи, яка полягає у діях, що

[1] Олійник А. Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами: питання теорії та практики. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 84.

можуть спричинити порушення прав інших осіб у майбутньому, є формою зловживання правом[1].

Визначення «зловживання правом» відображає внутрішню суперечність, оскільки правомірне використання права не може бути протиправним, а неправомірне використання виходить за межі дозволеного, тобто є «injuria». Суть зловживання правом полягає в недоброчесному здійсненні уповноваженою особою дій, що становлять зміст її суб'єктивного цивільного права, зокрема, всупереч призначенню цього права. Термін «зловживання правом» вказує на те, що ця категорія стосується саме реалізації суб'єктивних цивільних прав, а не виконання обов'язків. Обов'язковою умовою кваліфікації дій особи як зловживання правом є встановлення факту здійснення дій, спрямованих на реалізацію належного їй суб'єктивного цивільного права[2].

Схожого висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 03 березня 2021 року у справі № 761/27076/19 (провадження № 61-14448св20), можна дійти висновку, що умисні, недоброчесні дії учасників судового процесу, що виходять за рамки сумлінного використання процесуальних прав, визначаються як зловживання процесуальними правами. Це може проявлятися, зокрема, у здійсненні дій, що не відповідають потенційним наслідкам, використанні прав всупереч їхньому призначенню з метою обмеження можливостей реалізації прав інших учасників, створенні перешкод для належного та своєчасного розгляду справ судом, або у виявленні відкритої неповаги до суду чи учасників справи[3].

Зловживання процесуальними правами, як особливий вид цивільного процесуального правопорушення, полягає в порушенні умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Це відповідає загальнотеоретичним концепціям зловживання правом, яке часто визначається як поведінка, що виходить за межі здійснення суб'єктивних прав. Учасники цивільного судочинства повинні реалізовувати свої процесуальні права відповідно до їхнього призначення, яке прямо визначено змістом прав або випливає з їхньої природи. Зловживання процесуальними правами може проявлятися у штучному ускладненні судового процесу або створенні перешкод для винесення судового рішення чи здійснення інших процесуальних дій[4].

Неправомірне, недобросовісне та неналежне використання процесуальних прав учасником судового процесу (або його представником)

---

[1] Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

[2] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.10.2021 р., справа № 311/2121/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352186

[3] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.03.2021 р., справа № 761/27076/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95402580

[4] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.10.2022 р., справа № 345/2935/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106820544

кваліфікується як зловживання процесуальними правами. Це проявляється у навмисних діях або бездіяльності, які формально відповідають нормам цивільного процесуального законодавства, але здійснюються з метою особистої вигоди або завдання шкоди інтересам правосуддя та/або інтересам інших учасників справи. Також до зловживання належить будь-яка інша недобросовісна поведінка в ході судового процесу.

Важливо розрізняти зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. У випадку зловживання процесуальними правами суд має повноваження залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, а також застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість, наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути відмова в захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в задоволенні позову.[1]

Дослідження феномену зловживання правом виявляє його багатогранність та поширеність у різних сферах правовідносин. Зокрема, у сфері права власності зловживання проявляється через неправомірне використання права на будівництво, що створює незручності для сусідів, недобросовісне використання сервітутів та зловживання у багатоквартирних будинках, що порушує права інших співвласників. Важливо підкреслити, що, згідно з позицією Верховного Суду, право власності не є абсолютним і має здійснюватися з урахуванням прав та законних інтересів інших осіб.

У корпоративних відносинах зловживання правом найчастіше виражається у блокуванні прийняття рішень міноритарними акціонерами, зловживанні правом на отримання інформації через надмірні запити та недобросовісному виході з товариства в кризові моменти. Судова практика кваліфікує такі дії як недобросовісні, якщо вони спрямовані не на реалізацію законних корпоративних прав, а на дестабілізацію діяльності товариства або отримання неправомірних переваг.

У договірних відносинах зловживання правом проявляється у приховуванні важливої інформації при укладенні договорів, безпідставній відмові від прийняття виконання та використанні незначних порушень як підстави для розірвання договору. Суди оцінюють такі дії через призму принципів добросовісності та розумності, визнаючи зловживанням ситуації, коли мета полягає не в захисті порушених прав, а в отриманні неправомірної вигоди.

У сімейному праві найчастіше зустрічаються такі форми зловживання правом, як приховування доходів для зменшення аліментів, фіктивне відчуження майна перед поділом та маніпулювання спілкуванням з дитиною. Верховний Суд особливо ретельно розглядає такі справи,

[1] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.06.2020 р., справа №318/89/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396

встановлюючи реальний матеріальний стан та наміри сторін, не обмежуючись формальними доказами.

Для доведення факту зловживання правом у судовому порядку необхідно встановити наявність суб'єктивного права, його використання всупереч призначенню, умисел на завдання шкоди та відсутність значимого власного інтересу

Інститут зловживання правом є важливим елементом правового регулювання цивільних відносин в Україні. Він виконує функцію балансування між свободою реалізації суб'єктивних прав та необхідністю захисту інтересів інших осіб і суспільства.

Межі реалізації суб'єктивного права визначаються формальними законодавчими нормами, функціональним призначенням права та критеріями добросовісності й розумності. Порушення цих меж може кваліфікуватися як зловживання правом і тягнути за собою негативні юридичні наслідки.

Подальший розвиток інституту зловживання правом в Україні потребує вдосконалення законодавства та формування єдиної судової практики, що дозволить більш ефективно запобігати недобросовісній поведінці учасників цивільних правовідносин.

Маковецька Софія Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

У сучасному світі, який постійно зазнає економічних, соціальних і технологічних трансформацій, питання ефективного врегулювання трудових спорів набуває особливої актуальності. Практика засвідчує, що традиційні методи розв'язання конфліктів між роботодавцями та працівниками через суд або інші державні інституції часто виявляються не лише затратними за часом і ресурсами, а й руйнівними для подальших трудових відносин. У цьому контексті все більшої уваги заслуговує медіація як сучасний, гнучкий і гуманістичний механізм альтернативного вирішення конфліктів.

Медіація у сфері трудових правовідносин є не просто інструментом, а соціально значущим процесом, що базується на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності посередника та взаємоповаги сторін. Її основна мета – досягнення компромісного рішення, яке б задовольнило обидві сторони конфлікту, зберігаючи при цьому продуктивну атмосферу у колективі. Своєчасне застосування медіації

сприяє зниженню соціальної напруги, зміцненню корпоративної культури та підвищенню рівня правової культури у сфері праці.

Розгляд ролі медіації в трудових спорах дозволяє оцінити її потенціал як альтернативного засобу правосуддя, здатного оптимізувати трудові відносини, підвищити ефективність вирішення спорів і зменшити навантаження на судову систему. Саме тому вивчення цієї теми є вкрай важливим як з наукової, так і з практичної точки зору.

Почнемо з того, що медіацію слід розуміти як гнучку конфіденційну процедуру, в якій нейтральна сторона (медіатор) допомагає конфліктуючим сторонам дійти згоди про врегулювання спору шляхом переговорів.

Професійний медіатор, посередник, виконує низку важливих ролей протягом усього процесу медіації, зокрема, він є менеджером процесу, що забезпечує контроль та конфіденційність, а також створює відчуття прогресу та можливість досягнення позитивного результату. Посередник має бути так званим каталізатором вирішення проблеми, що завдяки своїм особистим якостям та професійним навичкам допомагає сторонам визначити найбільш підходящий для сторін результат[1].

В Україні праобрази сучасної медіації та медіативні практики мали широкого поширення насамперед за рахунок шляху «із Варяг у Греки» та в цілому розвитку торгівлі на Дніпрі, Дністрі та Дунаї. У «Руській правді», складеній в Київській державі у XI—XII ст. на основі звичаєвого права є перші норми застосування медіативних практик у кримінальних, спадкових, торгівельних спорах. У ті часи світова угода могла мати різні назви (мирова або миролюбна угода, мировий запис, полюбовна казка, остаточна угода) але як вона зараз обов’язково оформлювалась у вигляді особливої письмової грамоти, а зміна досягнутої угоди («пересуд»), як правило, не допускався. З моменту знищення Катериною II у 1775 році Запорізької січі та до остаточного приходу до влади більшовиків у 1923 році на територіях сучасної України у праві розрізнялися два види мирової угоди: позасудова та судова. Перша регулювалася цивільним законодавством, а друга – цивільним процесуальним.

З поділом судового процесу на цивільний і кримінальний процедури примирення і укладення мирової угоди стали розглядатися, перш за все, як інститут цивільного процесуального права. Сторони могли припинити процес, уклавши взаємну угоду у формі мирової угоди, яка могла бути оформлена: шляхом запису, пред’явленого до засвідчення нотаріусу або мирового судді чи ж поданням мирового прохання за підписом сторін або складанням світового протоколу в судовому засіданні під час провадження справи. Також встановлювалося, що у разі укладання мирового правочину справа визнавалася закінченою і не могла бути відновлена. За часів

[1] Марищенко Я. С. Сучасний стан інституту медіації в трудових правовідносинах. Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 30 листоп. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 211-212.

Радянського Союзу медіативні практики втратили своє значення і практично були забуті. Так, у першому Цивільному процесуальному кодексі 1923 р. у сторін була можливість укласти мирову угоду, але головна роль у вирішенні спору відводилася суду. У Цивільному процесуальному кодексі 1964 кількість норм, присвячених мировій угоді, збільшилася, проте вони були не обов'язкові і декларативні. Зі здобуття незалежності 1991 року в Україні активно почали розвиватися медіативні практики, чому особливо сприяли революції 2004 та 2014 років. Останні проголошували прихильність до європейських цінностей та стратегії подальшого розвитку у складі Європейського Союзу, відповідно і гармонізації судово-правової системи[1].

Чинне національне трудове законодавство дозволяє вирішувати спори шляхом застосування медіації. Так, прийнятий у 2021 році Закон України «Про медіацію» зумовив доповнення Кодексу законів про працю України статтею 221-1, яка передбачає можливість врегулювання трудових спорів між працівником і роботодавцем шляхом застосування медіації.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Слід також акцентувати увагу на особі, яка уповноважена здійснювати процес медіації. Насамперед варто зазначити, що сторони самі обирають медіатора. Закон України «Про медіацію» визначає медіатора як спеціально підготовлену нейтральну, незалежну, неупереджену фізичну особу, яка проводить медіацію.

Сучасний досвід багатьох розвинених країн, зокрема США, показує, що медіація є ефективним, економічно вигідним і своєчасним методом досягнення консенсусу та вирішення спорів порівняно з судовим розглядом.

Медіація особливо ефективна у вирішенні міжособистісних непорозумінь між колегами, оскільки сприяє відкритому діалогу та представленню різних доводів. Відверта розмова та досягнення компромісу дозволяють швидко вирішувати спори, уникаючи судових витрат і зберігаючи відносини з працівниками. Крім того, відкритий і чесний діалог, а у разі колективу – полілог, сприяє мінімізації трудових спорів у майбутньому, оскільки ділячись своїми думками й очікуваннями – підвищується довіра в колективі й розуміння одне одного.

Головною метою медіації в трудових спорах є не лише вирішення поточних суперечок, а й сприяння конструктивному діалогу та уникненню подальших спорів. На відміну від судового процесу, який має тенденцію бути формальним з чітко визначеною структурою, медіація дозволяє

[1] Сар'ян Д. А. Роль медіації у процесі вирішення трудових спорів. 2022. С. 16. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/9133fafa-9fdc-446a-acb0-69bb221bc60b/content

знаходити творчі рішення, адаптовані до конкретних ситуацій. Медіація менш напружена завдяки комфортній обстановці її проведення, має більше свободи дій, зокрема, у виборі медіатора та умов проведення переговорів.

Тож слід зазначити, що медіація є ефективним і привабливим інструментом для вирішення спорів у сфері трудових відносин, однак її застосування ускладнює низку проблем, таких як: недостатня освіченість населення про переваги та можливості медіації у сфері трудових відносин; відсутність у законодавстві чіткого визначення форм проведення медіації та її співвідношення з уже наявними способами вирішення спорів; неврегульованість порядку виконання досягнутої медіаційної угоди; відсутність суддів-медіаторів, які мали б не лише суддівську, але і медіаційну кваліфікацію [1].

Історичний контекст та європейський досвід підтверджують ефективність медіації як засобу, що дозволяє уникати судових конфліктів і мінімізувати соціальну напругу на ринку праці.

Нормативне закріплення інституту медіації в Україні, зокрема прийняття Закону «Про медіацію», створює необхідне правове підґрунтя для його розвитку та впровадження у трудову практику. У контексті соціальних змін і прагнення до євроінтеграції, впровадження медіації як сталої практики у сфері праці є не лише доцільним, а й стратегічно важливим кроком на шляху до побудови справедливого, збалансованого та правового суспільства.

Мельник Віталій Русланович,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ПРАЦІВНИКАМИ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ ПОЗА МЕЖАМИ ТРАДИЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

Дистанційна та надомна праця стають все більш поширеними формами зайнятості в сучасному світі, що вимагає відповідного правового регулювання для забезпечення прав та соціального захисту працівників.

Надомна праця передбачає виконання робочих обов’язків за місцем проживання працівника або в інших приміщеннях за його вибором, але поза виробничими приміщеннями роботодавця. В Україні правове регулювання надомної праці визначено статтею 60[1] Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України). Згідно з цією статтею, надомна робота виконується

[1] Золотухіна Л. Особливості процесу медіації в контексті трудових спорів / Л. Золотухіна // Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. - 2024.- № 2 (129). - С.141-147.

працівником за місцем його проживання або в інших приміщеннях, визначених ним, що характеризуються наявністю необхідних технічних засобів для виконання роботи, але поза виробничими чи робочими приміщеннями роботодавця[1].

Надомна праця виконується працівником за місцем його проживання або в інших приміщеннях, визначених ним, але поза виробничими приміщеннями роботодавця. При цьому працівник дотримується загального режиму роботи підприємства, якщо інше не передбачено трудовим договором.

Дистанційна праця, на відміну від надомної, виконується поза робочими приміщеннями роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Стаття 60² КЗпП України регулює дистанційну роботу, визначаючи її як форму організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Основні відмінності між надомною та дистанційною працею полягають у наступному:

1. Місце виконання роботи: надомна праця виконується за місцем проживання працівника або в інших визначених ним приміщеннях, тоді як дистанційна праця може виконуватися в будь-якому місці за вибором працівника.

2. Використання технологій: дистанційна праця обов'язково передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій для виконання завдань та комунікації з роботодавцем, тоді як надомна праця може не вимагати таких технологій.

3. Режим роботи: при дистанційній праці працівник самостійно розподіляє робочий час, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором. При надомній праці працівник дотримується загального режиму роботи підприємства, якщо інше не передбачено трудовим договором.

Домашні працівники надають послуги з догляду за членами сім'ї та виконують іншу домашню роботу. За даними Міжнародної організації праці (МОП), їхня чисельність у світі становить щонайменше 53 мільйони осіб, а з урахуванням прихованої зайнятості – можливо, до 100 мільйонів. Більшість працівників у цій сфері – жінки (83%), серед яких значний відсоток складають мігранти. Дистанційна праця передбачає виконання обов'язків поза робочими приміщеннями роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Працівник самостійно розподіляє робочий час, і на нього не

[1] Кодекс України; Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. Ст. 60 1-2

поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором.

Згідно з дослідженням Аліни Ділігул, правове регулювання надомної праці в Україні залишається недостатньо розвиненим, що призводить до переважання неофіційного працевлаштування серед надомних працівників. Це негативно впливає на їх соціальний захист та економіку країни загалом. Дослідниця підкреслює необхідність створення відповідного правового поля для забезпечення прав надомних працівників[1].

З початком воєнного стану в Україні зросла потреба в гнучких формах зайнятості. У 2024 році працівники продовжують користуватися можливістю працювати дистанційно або з дому, що спочатку було зумовлено пандемією, а пізніше посилено воєнним станом. Це вимагає від роботодавців уважного підходу до документального оформлення таких форм роботи та консультацій з юридичними фахівцями для розробки оптимальних рішень щодо організації ефективного та безпечного використання персоналу.

Важливо також враховувати міжнародний досвід та стандарти Європейського Союзу у сфері дистанційної праці. Адаптація національного законодавства до цих стандартів сприятиме підвищенню ефективності та захисту прав працівників, які працюють дистанційно або вдома.

Домашні працівники часто стикаються з такими проблемами, як надмірна тривалість робочого часу, низький рівень оплати праці, обмежений доступ до охорони здоров'я та соціального захисту, відсутність захисту у випадку вагітності та пологів. Крім того, вони можуть зазнавати фізичного та психологічного насильства, а також мати обмежені можливості для колективних переговорів.

У 2011 році МОП прийняла Конвенцію № 189 про гідну працю домашніх працівників та Рекомендацію № 201, які визначають основні права домашніх працівників, зокрема рівну тривалість робочого часу, щотижневий безперервний відпочинок не менше 24 годин, обмеження на оплату праці в натуральній формі, чітке інформування про умови трудового договору, а також дотримання основних принципів і прав у сфері праці, включаючи свободу об'єднання та право на колективні переговори[2].

У статті «Invisible: Domestic work in Ukraine» від Labor Initiatives підкреслюється проблема невидимості та неформальності домашньої праці в Україні. Більшість домашніх працівників працюють без офіційного оформлення, що позбавляє їх соціального захисту та трудових гарантій. У статті також згадується про діяльність ГО «Об'єднаний персонал дому», яка

[1] Ділігул А.С. Харківський національний університет внутрішніх справ «Правове регулювання надомної праці за трудовим законодавством україни» С. 9-18.
[2] Конвенція № 189 gpo гідну працю домашніх працівників.
URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/normativeinstrument/wcms_c189_ru.htm

об’єднує працівників цієї сфери та просуває їхні права. Наразі у КЗпП України вже є цілий розділ, що регулює працевлаштування домашніх працівників, включаючи обов’язкове укладення письмового трудового договору та самостійне сплачування єдиного соціального внеску[1].

У статті «Надомна і дистанційна робота» в «Юридичній Газеті» розглядаються сучасні аспекти правового регулювання надомної та дистанційної праці в Україні. Зокрема, аналізуються зміни, внесені до трудового законодавства, які спрямовані на адаптацію до нових форм зайнятості, що стали актуальними в умовах пандемії та розвитку технологій. Особлива увага приділяється необхідності укладення письмових трудових договорів та забезпечення соціальних гарантій для працівників, які працюють віддалено[2].

Вплив воєнних дій в Україні на надомну та дистанційну працю.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році призвело до ще більшого поширення дистанційної роботи. За даними Work.ua, у цей період частка вакансій з дистанційною роботою зросла вдвічі. Це було обумовлено необхідністю забезпечення безпеки працівників, багато з яких були змушені покинути місця постійного проживання або працювати в умовах підвищеної небезпеки.

В умовах воєнного стану законодавство України передбачає можливість запровадження дистанційної роботи за наказом роботодавця без обов’язкового укладення письмового трудового договору. Це спрощує процес переходу на віддалену роботу та забезпечує гнучкість в організації праці.

Наразі у КЗпП регулюється вже питання укладання трудового договору з нефіксованим робочим часом. Це надає працівникам можливість легально поєднувати роботу в кількох роботодавців та отримувати базові соціальні гарантії, що є особливо актуальним в умовах нестабільності.

Надомна та дистанційна праця є важливими складовими сучасного ринку праці, які потребують чіткого правового регулювання для забезпечення належних умов праці та соціального захисту працівників. Врахування міжнародного досвіду та адаптація національного законодавства до сучасних реалій сприятиме розвитку цих форм зайнятості та підвищенню їх ефективності.

[1] Labor Initiatives. (2023, June 16). Invisible: Domestic work in Ukraine. Labor Initiatives. Retrieved April 10, 2025

[2] Надомна і дистанційна робота. Юридична Газета. 2023

Міхач Олена Теодорівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, НАБУТИХ ПІД ЧАС ШЛЮБУ

(науковий керівник – Коваль І.Ф.)

Правовий режим прав інтелектуальної власності, що набуваються під час шлюбу, є важливим питанням цивільного та сімейного права. Завдяки швидкому розвитку технологій значення інтелектуальної власності, зокрема авторських прав, патентів, торговельних марок та інших об'єктів, зростає не лише в бізнесі, а й у контексті особистих відносин. Об'єкти інтелектуальної власності часто створюються під час шлюбних відносин, тому питання їх розподілу та захисту після розірвання шлюбу набуває особливої актуальності.

Проблема розподілу майнових прав на об'єкти прав інтелектуальної власності між подружжям стали предметом наукових досліджень багатьох науковців, серед яких: Дмитренко В.В., Євко В.Ю., Піхурець О.В., Харитонова О. Однак окремі висновки, зроблені вказаними науковцями, потребують певних уточнень.

В.Ю. Євко, О.В. Піхурець зазначають, що інтелектуальна (розумова, духовна) діяльність людини може призвести до створення великої кількості результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Проте в науковій літературі досить поширеною є думка про те, що об'єктом права інтелектуальної власності є не кожний результат інтелектуальної діяльності особи, а тільки той, який відповідає певним критеріям[1].

Слід констатувати, що у нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та Сімейного кодексу України (далі – СК України) взагалі відсутні такі поняття, як «права інтелектуальної власності подружжя» або «права інтелектуальної власності одного з подружжя», що негативно впливає на тлумачення правових норм та вирішення відповідних спорів.

Відповідно до ст. 61 СК України, до об'єктів спільної сумісної власності подружжя належить майно, заробітна плата, пенсія, стипендія та інші доходи, а також гонорар, виграш, речі для професійних занять[2]. Цивілісти вважають, що поняття майно є ширшим за поняття речі та не обмежується лише речовими об'єктами.

Погоджуючись з думкою В.В. Дмитренка, слід зазначити, що необхідно враховувати, що не всі об'єкти права інтелектуальної власності є

[1] Євко В.Ю., Піхурець О.В. Права на результати інтелектуальної, творчої діяльності в контексті власності подружжя. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 5. С. 113-119.
[2] Сімейний Кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 №2947-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. №21-22. ст.135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 01.04.2025)

результатами творчої діяльності. Саме творчий характер більшості результатів інтелектуальної діяльності унеможливлює їх віднесення до спільної сумісної власності подружжя, що зумовлено тісним взаємозв'язком творчого результату з особою автора. Авторський вклад не можна порівнювати з грошовим вкладом, технічною чи іншою роботою, не пов'язаною з творчою діяльністю[1].

Згідно ст.190 ЦК України, до майна належать речі, сукупність речей, майнові права та обов'язки, разом з тим майнові права визначено саме як речові права[2]. Проте право власності на річ та право інтелектуальної власності є різними поняттями, які не залежать один від одного.

Варто зазначити, що в контексті поділу майна, що є об'єктом інтелектуальної власності, немає чітких правових механізмів щодо їх поділу. Відповідно до ст.71 СК України майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. При цьому законодавець не пов'язує спільну належність прав інтелектуальної власності із правовим режимом спільної власності, оскільки вона є притаманною для речових відносин.

У рішенні Богуславського районного суду 13 липня 2023 року у справі №358/758/22 про визнання об'єктів інтелектуальної власності спільною сумісною власністю подружжя суд зазначив, що беручи до уваги загальні засади поділу майна між подружжям, на переконання суду, об'єкти інтелектуальної власності можуть бути предметом поділу між подружжям. Суд зазначив, що у зв'язку із тим, що свідоцтва на торговельні марки були отримані вже після розірвання шлюбу 26.10.2022 року, вказані об'єкти інтелектуальної власності не можуть бути визнані судом спільною сумісною власністю подружжя, оскільки на них не поширюється презумпція спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу. Суд вирішив в задоволенні первісного позову про визнання об'єктів інтелектуальної власності спільною сумісною власністю подружжя відмовити[3].

У Постанові Київського апеляційного суду від 6 серпня 2024 року у справі № 753/11171/23 про поділ майна, що є сумісною власністю подружжя, суд зазначає, що в разі коли один з подружжя набув чи створив (або розпочав створення) певний об'єкт інтелектуальної власності ще до початку шлюбних відносин, але потім, уже в період перебування у шлюбі, другий з подружжя своєю особистою участю та спільними грошима взяв

[1] Дмитренко В. В. Щодо можливості віднесення майнових прав інтелектуальної власності до спільної сумісної власності подружжя. Право і суспільство. 2022. №2. С. 50-56.

[2] Цивільний Кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40-44, ст.356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 01.04.2025)

[3] Рішення Богуславський районний суд Київської області від 13.07.2023 р. у № 358/758/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:* https://reyestr.court.gov.ua/Review/112535515. (дата звернення: 01.04.2025)

участь у продовженні цієї творчої діяльності та/або значно збільшив вартість відповідного об'єкта права інтелектуальної власності, це є підставою для визнання об'єкта загалом або його відповідної частини спільною сумісною власністю та поділу, за наявності відповідних доказів. Крім того, наявність майнових прав тільки в одного з подружжя не означає, що не виникає право спільної сумісної власності на доходи, отримані від використання такого об'єкта під час перебування у шлюбі, адже СК України прямо визначено, що заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним з подружжя, є спільною сумісною власністю подружжя. Водночас отримання доходів від торговельної марки також підлягає доказуванню. В ході справи не було надано жодного доказу участі у створенні торговельної марки, тому апеляційну скаргу залишено без задоволення[1].

Зважаючи на зазначене, виникає нагальна потреба в створенні нормативно-правового регулювання даного питання. На даний момент не існує норми, яка б регулювала спори про поділ прав або об'єктів інтелектуальної власності між подружжям.

Опираючись на судову практику, можна зробити висновок, що слід звертати увагу на те чи інший з подружжя брав участь в створенні об'єктів інтелектуальної власності, або допомагав з реєстрацією, або будь-яким іншим чином був пов'язаний з об'єктом інтелектуальної власності. В таких випадках доцільно визнавати, щоб об'єкт інтелектуальної власності відносився до спільної сумісної власності подружжя. У випадках, коли один з подружжя самостійно створив об'єкт інтелектуальної власності без допомоги партнера, це не може відноситися до спільної сумісної власності подружжя.

Доцільно в законодавстві закріпити, що об'єкти інтелектуальної власності, створені одним із подружжя, самостійно без допомоги іншого, не належать до спільної сумісної власності подружжя, однак, якщо інший з подружжя допомагав в створенні, реєстрації об'єкта інтелектуальної власності, права можуть належати до спільної сумісної власності подружжя.

[1] Постанова Київського апеляційного суду м. Київ від 6 серпня 2024 р. № 753/11171/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120870581. (дата звернення : 01.04.2025)

Нагорна Марина Володимирівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ДЕЯКІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

Соціально-економічний розвиток є поштовхом до побудови та розвитку у державі важливого елемента, як ефективної системи соціального захисту населення. Фундаментальною складовою соціального захисту є соціальне страхування, завдяки якому здійснюється матеріальне забезпечення і підтримка для працівників, які зазнали травм на виробництві внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання, а також уникнення таких випадків страхування на робочих місцях. Попри те, що система страхування за роки Незалежності пройшла етапи розвитку і має багато позитивних змін, на практиці залишився ряд проблем, що потребують уважного аналізу та вдосконалення правового регулювання. Зростання кількості страхових випадків, особливо смертельних, зумовлює необхідність реформування Фонду соціального страхування, а чимало чинних норм не відповідають закладеним принципам. Тому перед законодавством виникає необхідність удосконалення правового та організаційного регулювання соціального забезпечення.

Соціальне страхування займає домінантну роль в управлінні соціальними ризиками, тому доцільним є розгляд наукових тлумачень даного поняття. Трактування вітчизняних науковців щодо сутності соціального страхування свідчить про те, що для його визначення необхідно застосовувати комплексний підхід до вивчення цього терміну. Так, В. Плиса зазначає, що соціальне страхування є частиною соціальної політики, функції якої проявляється у забезпеченні соціальним захистом громадян держави через фінансування соціальних допомог. Проте автор не зазначає за рахунок яких джерел буде реалізовуватися матеріальне забезпечення населення[1].

Чітке визначення поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування надав законодавець у ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», де під загальнообов'язковим соціальним страхуванням розуміється система прав, обов'язків та гарантій, яка передбачає страхові виплати та надання

[1] Андрушко Н.С. Підходи до трактування поняття "Соціальне страхування". Актуальні проблеми сучасної науки, LIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. 2021. С. 19-22.

соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел[1].

На основі аналізу дефініції поняття «соціальне страхування» у законі та наукових підходах варто підсумувати та дати власне визначення цього поняття. Отже, соціальне страхування це механізм захисту населення від негативних соціальних наслідків, спричинених непередбачуваними обставинами. Головна мета соціального страхування підтримати тих, хто тимчасово втратив можливість працювати та отримувати дохід, надаючи їм соціальні виплати. Ця підтримка доступна не лише громадянам України, але й іноземцям та особам без громадянства, які перебувають в Україні.

На даний час політика держави у сфері соціального забезпечення та захисту ґрунтується на понад 30 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України, що регулюють усі аспекти у цій сфері. До основних нормативно-правових документів, що регулюють питання соціального забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням відносять: Кодекс законів про працю в Україні; Закон України "Про охорону праці" №2694-XII від 14.10.1992 р.; Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" №1105-XIV від 23.09.1999 р.; Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. №337[2].

Важливим видом соціального страхування, зважаючи на сучасні умови та виклики (як от пандемія коронавірусу), є соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності. Розмежовуючи поняття, законодавець вказав, що під нещасним випадком потрібно розуміти: «…обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактору чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть» (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону № 1105-XIV). А під професійним захворюванням вважає: «…захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою» (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону № 1105-XIV)[3].

---

[1] Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105- XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14

[2] Сивак О.В., Михальчук В.М. Організаційно-правовий аспект реалізації права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням. Інвестиції: практика та досвід. 2022. Вип. № 11-12. С. 102-108.

[3] Дубіцький М.В. Правове регулювання соціального страхування в Україні. Магістерська робота. 2022. С. 82.

Досліджуючи правове регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань виникає низка проблем, які заважають у досягненні мети пов'язаної з належним рівнем функціонування системи соціального страхування, зокрема: порядку призначення та здійснення страхових виплат, ефективності механізмів контролю за дотриманням законодавства у цій сфері, а також питань фінансової стабільності, визначення страхових випадків, процедури розслідування та обліку нещасних випадків і професійних захворювань.

Варто розпочати із недоліку функціонування Фонду соціального страхування, суттєво проблемою є те, що Фонд соціального страхування повинен забезпечувати фінансування заходів профілактики нещасних випадків, які декларуються національними та регіональними програмами гарантування безпеки виробничого середовища. Однак, сам Фонд не бере участі у розробці вказаних програм, хоча повинен виділяти на їх реалізацію ресурси згідно із визначеними обсягами, що є дуже проблематичним[1]. На практиці це ж означає, що фактично Фонд не контролює, наскільки ці програми ефективні, актуальні чи обґрунтовані.

Законодавство України регламентує широкий спектр виплат та послуг, на які може розраховувати потерпілий від нещасного випадку чи професійного захворювання. Для того, щоб зрозуміти ефективність даних виплат та виявити проблему правового регулювання, варто розглянути їх розміри. Основні фактори, від яких залежить розмір допомоги, наприклад при тимчасовій втраті працездатності, – це страховий стаж а також середньоденний дохід застрахованої особи. Перші 5 днів непрацездатності оплачуються роботодавцем, подальший період оплачується коштами Фонду в залежності від страхового стажу: особам зі страховим стажем до 3-х років – 50% доходу; особам зі страховим стажем від 3 до 5 років – 60 % доходу; особам зі страховим стажем від 5 до 8 років – 70 % доходу; особам зі страховим стажем понад 8 років – 100% доходу (Закон № 1105-XIV). Одразу можна підкреслити недолік – дана страхова виплата не повною мірою заміщує попередні доходи громадянина, що сприяє падінню рівня та якості життя громадян[2].

Серед проблем управління охороною праці, які потребують термінового вирішення, виділяється ряд питань, пов'язаних із розслідуванням та обліком нещасних випадків. Зокрема, відзначається, що низька якість розслідувань, у тому числі через недостатню кваліфікацію членів комісій, призводить до помилок у визначенні причин інцидентів. Це,

[1] Шаповалова Т. Заришнюк С. Організаційно-правові засади реформування системи соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні. Економічний аналіз. 2022. Вип. № 1. С. 219-224.

[2] Шаповалова Т. Заришнюк С. Організаційно-правові засади реформування системи соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні. Економічний аналіз. 2022. Вип. № 1. С. 219-224.

в свою чергу, веде до прийняття неправильних рішень щодо організації профілактичних і запобіжних заходів. Недоліки в аналітичній роботі з показниками травматизму сприяють ухваленню загальних рішень без врахування конкретних ризиків (ризик-орієнтований підхід), а стандартні методи вирішення проблем травматизму без усунення причин їх виникнення призводять до повторення нещасних випадків.

21 вересня 2022 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", який містить положення, які погіршили соціальний захист працюючих. Так, згідно попередніх редакцій Закону потерпілі мали право під час проходження реабілітації у сфері охорони здоров'я і професійної реабілітації на відшкодування витрат на житло та харчування, транспортування багажу, на проїзд особи, яка його супроводжує, а не тільки на проїзд до місця проведення реабілітації чи навчання та у зворотному напрямку і на проїзд особи, яка її супроводжує[1].

На жаль, іноді у нас спостерігається практика приховування нещасних випадків від розслідування або упереджене розслідування, іноді реєструються тільки важкі нещасні випадки, які важко приховати, або нещасні випадки із смертельним наслідком. Це також пов'язано з досить великим відсотком тіньової зайнятості людей, які працюють без офіційного оформлення трудових відносин із роботодавцем. Результатом такого масового приховування нещасних випадків[2].

Отже, на основі вищезазначеного можна дійти висновку, що правове регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є важливим елементом забезпечення соціальної захищеності працівників. Однак, існує ряд проблем, які потребують термінового вирішення. Для покращення ситуації необхідно реформувати Фонд соціального страхування, запозичуючи міжнародні стандарти управління, підвищувати кваліфікацію осіб, відповідальних за розслідування нещасних випадків та забезпечити належне фінансування програм профілактики. Лише такий підхід до вирішення цих проблем дозволить знизити рівень травматизму на виробництві та покращити соціальний захисту працівників.

[1] Мартиненко О.Г., Кузьменко О.О. Реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків в Україні. Безпека людини у сучасних умовах: Міжнар. наук.-метод. конф. 2024. С. 48-50.

[2] Калда Г.С., Соколан, Ю.С., Рибалка К.А., Шпак Д. Соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: тенденції навчання для студентів. Український журнал будівництва та архітектури. 2022. Вип. № 2. С. 37-44.

Нечитайло Софія Володимирівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО ПОНЯТТЯ «КІБЕРМОБІНГ»

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

Згідно із Законом України №2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 16.11.2022 КЗпП України було доповнено статтею 2-2, що стосується заборони мобінгу (цькування)[1]. Ч. 1 ст. 2-2 КЗпП України визначає мобінг (цькування) як систематичні (повторювані) тривалі умисні діяння з боку роботодавця, окремих працівників або групи працівників певного трудового колективу, що є спрямованими на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі, якщо діяння має на меті набуття, зміну або припинення відповідним працівником трудових прав та обов'язків, що виявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно відповідного працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати власну професійну придатність. Ч. 2 цієї ж статті КЗпП України конкретизує форми психологічного та економічного тиску. Ч. 3 ст. 2-2 КЗпП України зазначає випадки, які не вважаються мобінгом (цькуванням). Серед них вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником трудових обов'язків, зміна робочого місця, посади працівника або розміру оплати праці, що здійснюється в порядку, передбаченому законодавством, трудовим чи колективним договором[2]. Відповідно до абз. 13 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про колективні договори та угоди» в колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо заходів, спрямованих на запобігання, протидію та припинення мобінгу (цькування), а також заходи щодо відновлення прав, порушених внаслідок мобінгу (цькування)[3]. Згідно з ч. 5 ст. 2-2 КЗпП України особи, які вважають, що щодо них було вчинено мобінг (цькування), мають право звернутись зі скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю та/або до суду. Окрім цього, важливо зазначати, що ч. 4 ст. 2-2 КЗпП України встановлює заборону на вчинення мобінгу (цькування).

---

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16 листопада 2022. №2759-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №52. Ст. 147. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text.

[2] Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971. №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

[3] Про колективні договори і угоди: Закон України від 01 липня 1993. №3356-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. №36. Ст. 361. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text.

Слід зауважувати, що незважаючи на позитивні зрушення в контексті визначення поняття «мобінг» на законодавчому рівні та можливості притягнення до юридичної відповідальності за вчинення мобінгу (цькування) працівника, чинним вітчизняним законодавством безпосередньо не передбачається визначення поняття «кібермобінг» та конкретизація порядку притягнення до юридичної відповідальності за вчинення кібермобінгу. Л. Д. Менів та В. А. Булківська у своїй науковій праці «Актуальні підходи до запобігання мобінгу у трудових відносинах» пропонують визначити кібермобінг як психологічний тиск, що здійснюється із використанням сучасних засобів комунікацій, у мережі Інтернет[1]. Як зазначає О. А. Трюхан у своїй роботі «Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико-правовий аспект» кібермобінг характеризується умисними образами, погрозами, дифамаціями та повідомленням іншим учасникам трудового колективу, що розповсюджуються за допомогою сучасних засобів комунікацій, найчастіше протягом тривалого проміжку часу[2].

Також слід вказати, що можливою є позиція стосовно того, що поняттям «мобінг», що закріплене на законодавчому рівні ч. 1 ст. 2-2 КЗпП України, охоплюється поняття «кібермобінг», оскільки відповідно до ч. 1 ст. 2-2 КЗпП України мобінг (цькування) визначається як систематичні (повторювані) тривалі умисні діяння з боку роботодавця, окремих працівників або групи працівників певного трудового колективу, що є спрямованими на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі, якщо діяння має на меті набуття, зміну або припинення відповідним працівником трудових прав та обов'язків, що виявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно відповідного працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати власну професійну придатність. На користь позиції щодо охоплення поняттям «мобінг» поняття «кібермобінг» можливим є зазначення наступного. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні немає визначення поняття «кібербулінг», відповідне поняття нерідко використовується в судовій практиці. Згідно з Постановою Теплицького районного суду Вінницької області у справі №144/227/25 (провадження №3/144/100/25) від 20.02.2025 27.01.2025 неповнолітня дочка Особа_1, Особа_2, вчинила кібербулінг відносно

[1] Менів Л. Д., Булківська В. А. Актуальні підходи до запобігання мобінгу в трудових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал. №4.* 2022. С. 213-215. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/48.

[2] Трюхан О. А. Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. №4.* 2017. С. 42-46.
URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/4_2017.pdf#page=42.

неповнолітньої Особа_3, що принижує її гідність та мораль[1]. Відповідно до Постанови Іваничівського районного суду Волинської області у справі №156/51/23 (провадження №3/156/94/23) від 13.03.2023 директор Особа_1, перебуваючи на своєму робочому місці, не повідомила уповноважені підрозділи органів Національної поліції України про факт вчинення булінгу (цькування), а саме: кібербулінгу відносно неповнолітнього Особа_2, який навчається у відповідному навчальному закладі, що виявилось у створенні фейкових акаунтів у мережі Інтернет з висвітленням фото неповнолітнього з непристойними написами. Варто зауважувати, що згідно з резолютивною частиною Постанови Іваничівського районного суду Волинської області у справі №156/51/23 (провадження №3/156/94/23) від 13.03.2023 Особа_1 була визнана винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 173-4 КУпАП та піддана адміністративному стягненню[2]. Якщо звернути увагу на положення ч. 5 ст. 173-4 КУпАП, варто зазначити, що за неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу особа підлягатиме адміністративній відповідальності. Згідно з ч. 1 ст. 173-4 КУпАП булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Тобто, враховуючи викладене вище, «кібербулінг» фактично включається в поняття «булінг», що є закріпленим на законодавчому рівні.

Отже, згідно із Законом України №2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 16.11.2022 КЗпП України доповнено статтею 2-2, що стосується заборони вчинення мобінгу (цькування). Закріплення на законодавчому рівні заборони на вчинення мобінгу (цькування) зумовило внесення змін до КУпАП зокрема. Згідно із Законом України №2806-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 01.12.2022 КУпАП було доповнено статтею 173-5, що стосується настання адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу (цькування) працівника.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення в контексті визначення поняття «мобінг» на законодавчому рівні та можливості притягнення до

[1] Постанова Теплицького районного суду Вінницької області від 20.02.2025, судова справа № 144/227/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125294262.
[2] Постанова Іваничівського районного суду Волинської області від 13.03.2023, судова справа № 156/51/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109600059.

юридичної відповідальності за вчинення мобінгу (цькування) працівника, чинним вітчизняним законодавством безпосередньо не передбачається визначення поняття «кібермобінг» та немає конкретизації порядку притягнення до юридичної відповідальності за вчинення кібермобінгу.

Можливим є зазначення позиції стосовно того, що поняттям «мобінг», що закріплене на законодавчому рівні ч. 1 ст. 2-2 КЗпП України, охоплюється поняття «кібермобінг», оскільки відповідно до ч. 1 ст. 2-2 КЗпП України мобінг (цькування) визначається як систематичні (повторювані) тривалі умисні діяння з боку роботодавця, окремих працівників або групи працівників певного трудового колективу, що є спрямованими на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі, якщо діяння має на меті набуття, зміну або припинення відповідним працівником трудових прав та обов'язків, що виявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно відповідного працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати власну професійну придатність.

Станом на сьогодні досить рідко зустрічається судова практика щодо визнання факту вчинення мобінгу (цькування) працівника із використанням засобів електронних комунікацій, у зв'язку з розвитком та постійним удосконаленням інформаційних технологій, важливо усвідомлювати, що в майбутньому може постати необхідність у визначенні на законодавчому рівні поняття «кібермобінг» та конкретизації порядку притягнення до юридичної відповідальності за вчинення відповідного діяння.

Поліщенко Ольга Петрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

МОБІЛЬНІСТЬ ТА ГАРАНТІЇ ПРАЦЮЮЧИХ ОСІБ ЗА ТРУДОВИМ ПРАВОМ ЄС

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

Досягнення амбітних економічних і соціальних цілей Європейського Союзу неможливе без європейського втручання в регулювання внутрішніх ринків праці держав-членів. Філ Сірпіс, відомий дослідник у галузі трудового права Європейського Союзу, назвав три основні причини такого втручання. Він вважає першу причину економічною, він стверджує, що метою трудового законодавства ЄС є підвищення продуктивності європейської економіки, в результаті чого він зменшить безробіття, підвищить конкурентоспроможність і розвине ринок праці. Друге пояснення він вважає соціальним. Вона тісно пов'язана з економічною,

оскільки саме від неї залежить розподіл благ, отриманих від розвиненої економіки, одночасно покращуючи становище працівників, посилюючи їх правовий захист та розширюючи спектр гарантій праці[1].

Правове регулювання відносин найманої праці уже сьогодні виокремилось у самостійну складову нормотворчої діяльності органів Європейського Союзу. У межах наданих їм повноважень, органи та інституції ЄС напрацювали та ухвалили величезний масив правових актів у різних сферах суспільних трудових відносин.

Основними принципами трудового права ЄС визнаються принципи заборони дискримінації, рівності чоловіків і жінок, свободи об'єднання, права на інформування та проведення консультацій, права соціальних партнерів укладати угоди на європейському рівні. Проте у трудовому праві ЄС втілені й інші важливі принципи міжнародного трудового права, а також принципи, які є кваліфікаційними характеристиками права ЄС, оскільки трудове право є галуззю цього специфічного права. У зв'язку з тим, що трудове право ЄС є складовою соціальної політики, воно також втілює і її принципи[2].

Вільний рух працівників є однією з основних свобод внутрішнього ринку Європейського Союзу та засадничою ідеєю процесу європейської інтеграції. При цьому, мобільність робочої сили, як одне з досягнень ЄС, громадяни держав-членів цінують найбільше. Зростання економічного розвитку, підвищення рівня зайнятості, як і розширення можливостей для працівників та бізнесу вважають наслідками запровадження свободи пересування осіб. На переконання європейських науковців, саме трудова мобільність може допомогти зменшити виклики на ринку праці та полегшити економічний дисбаланс[3].

У Європейському Союзі виокремлюють три форми мобільності робочої сили:

– довготривала трудова мобільність (long-term labour mobility);
– транскордонна мобільність (cross-border mobility);
– відрядження працівників (posting of workers).

Право залишатися на території держави-члена після припинення там трудової діяльності також виникне у працівника, який після трьох років роботи за наймом і проживання на території однієї держави-члена ЄС, працевлаштується в іншій державі-члені та одночасно збереже місце проживання у країні, де трудові відносини вже припинилися, за умови, що

[1] Дарнобит П. О., Семесюк В. В., Ганіткевич З. І., АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ. Випуск № 27. 2024. Про особливості захисту трудових прав працівників в ЄС.
URL: https://www.academyvision.org/index.php/av/article/view/681/627
[2] Дарморіс О. М. Становлення та розвиток трудового права Європейського Союзу.
URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/pi/core/bitstreams/394ea1fe-f40d-4092-a2bd-07f7d80f416b/content
[3] Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.
URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Trudovoye-pravo-ES.pdf

він буде повертатися додому щоденно або як мінімум щотижня. Чисельність працівників, які проживають в одній країні, однак працюють в іншій державі-члені ЄС і для цього, як правило, щодня або принаймні раз на тиждень перетинають кордон, є незначною. Та попри це, вони сукупно складають самостійну транскордонну групу у контексті трудової мобільності у ЄС. За даними Директорату з питань трудової мобільності у 2018 р. нараховувалося 1,5 млн транскордонних працівників, які проживали в одній державі-члені ЄС та працювали в іншій, що становить 0,7 % від загальної кількості зайнятого населення в ЄС[1].

Створення сприятливого середовища для мобільності працівників є наслідком чималих зусиль Європейського Союзу. Найперше потрібно назвати реформу системи взаємного визнання та підтвердження професійної кваліфікації, важливим елементом якої є автоматичне визнання низки професій у галузі охорони здоров'я та архітектурі. Окрім цього, запровадження 2016 р. Європейської професійної карти значно спростило процедуру електронного визнання певних професій. Проведено також координацію схем соціального захисту та медичного страхування, покращено процедури набуття та збереження пенсійних прав. Також 2019 р. розпочав свою роботу Європейський орган з питань праці. Головною його метою має стати забезпечення кращого дотримання законодавства ЄС у сферах мобільності робочої сили по всьому Союзу та координації соціального захисту, враховуючи свободу пересування працівників, відрядження працівників та високомобільні послуги.

Хартією ЄС про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 р. (п. 9) передбачено, що умови зайнятості кожного працівника встановлюються в законах, колективній угоді або трудовому контракті згідно з правилами, які застосовують у кожній країні. Тому правове забезпечення індивідуальних трудових відносин на рівні ЄС накладається на уже сформовані національні системи трудового права, які вже мають власні механізми використання різних форм зайнятості. При цьому Союз не перешкоджає допустимості використання певних форм працевлаштування, бо поважає автономію держав-членів у цьому питанні.

У праві ЄС відсутній правовий акт, який би безпосередньо стосувався трудового договору як юридичного факту – підстави виникнення трудових відносин, його змісту, форми чи видів. Водночас, це не означає, що відповідне правове регулювання на комунітарному рівні відсутнє. Зокрема, про наднаціональні вимоги щодо змісту та форми трудового договору ми можемо дізнатися з аналізу Директиви 91/533/ЄЕС від 14.10.1991 р. про обов'язок роботодавця інформувати працівників про умови, що застосовують до трудового договору чи трудових відносин. Відтак, крізь

[1] Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.
URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Trudovoye-pravo-ES.pdf

призму гарантованих для працівників можливостей отримувати максимально повну та достовірну інформацію про умови праці, опосередковано забезпечується регулювання індивідуальних трудових відносин у частині форми та змісту трудового договору[1].

Директива 91/533/ЄЕС є основним джерелом права ЄС щодо умов укладення та виконання трудового договору. Її застосовують до кожного працівника, що має трудовий договір чи трудові відносини, які визначає та регулює законодавство держав-членів ЄС. Важливо також зауважити, що норми цієї Директиви застосовують лише щодо тих працюючих, яких уважають найманими працівниками у розумінні національних актів. Вона також уповноважує держави-члени самостійно вивести з-під сфери її дії певні категорії працівників. Зокрема, тих, які уклали трудовий договір на строк не більше одного місяця і з тривалістю робочого часу не більше восьми годин на тиждень. А також працівників, трудові договори яких мають тимчасовий чи особливий характер, однак лише за наявності об'єктивних причин такого винятку.

Про будь-які зміни умов праці працівник повинен бути повідомлений письмово за першої ж можливості, але не пізніше місяця після запровадження відповідних змін. Якщо ж зміни умов праці зумовлені реформуванням законодавства та оновленням колективно-договірного регулювання, то письмове попередження не вимагається. Упродовж майже тридцяти років з часу ухвалення Директива 91/533/ЄЕС була дієвим та ефективним інструментом захисту працівників. Реалізація її положень сприяла підвищенню обізнаності та розуміння серед працівників важливості окремих аспектів їхніх умов праці та трудових прав. Особливо корисним письмове інформування стало в країнах, де немає законодавчої вимоги про письмову форму трудового договору. Крім цього, зріс рівень визначеності та зрозумілості домовленостей між працівниками та роботодавцями, що допомогло уникнути значної кількості трудових спорів та конфліктів. Письмову форму інформування про умови праці також використовують інспекції праці та профспілки для моніторингу умов праці й виявлення тіньових схем працевлаштування. А порівняльний аналіз Директиви Ради 91/533/ЄЕС і трудового законодавства таких провідних країн, як США, Канада, Японія, засвідчив, що рівень гарантій права працівника на отримання інформації про умови праці в ЄС значно вищий, ніж в інших країнах світу.

Що ж стосується загальних вимог щодо правового регулювання робочого часу, він є важливим інститутом трудового права, а тому органи ЄС уповноважені ухвалювати тут відповідні правові акти. Наднаціональне втручання у цю сферу відбувається з метою покращення зайнятості та умов

[1] Рим О. М., Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. – 596 с. Трудове право Європейського Союзу : монографія.
URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Trudovoye-pravo-ES.pdf

праці, здоров'я та безпеки працівників. Щоправда доцільність наділення Європейського Союзу відповідною компетенцією вважається дискусійною, адже до ухвалення комунітарних актів з питань робочого часу більшість держав-членів уже мали власне усталене правове регулювання цих відносин[1]. Найбільш імовірним пояснення інтересу ЄС у цій сфері є прагнення запобігти порушенням конкурентних правил через неоднакове нормування та обмеження робочого часу у різних державах-членах. Окрім цього, мотивовані прагненням розширити соціальний вимір ЄС, держави-члени прагнули ухвалити якомога більше актів з трудового права. Сьогодні основними правовими актами ЄС, які закріплюють стандарти робочого часу, є вже згадувана Хартія основоположних прав ЄС та Директива 2003/88/ЄС від 04.11.2003 р. про деякі аспекти організації робочого часу.

Зокрема, ст. 31 Хартії закріплює право кожного працівника на здорові, безпечні та гідні умови праці, які, серед іншого, повинні встановлювати максимальну кількість робочих годин, мінімальну норму щоденного та щотижневого відпочинку, а також щорічну оплачувану відпустку.

Одним із основних принципів Директиви, який закріплений у ст. 13, є «загальний принцип адаптації роботи до працівника». Згідно з ним робочий час повинен бути організований навколо потреб працівників, а не лише роботодавців. Правило «opt-out» дозволяє коригувати тривалість робочого часу з огляду на інтереси працівника та вид необхідної роботи. Наприклад, не всі робочі місця, де робочий тиждень довший ніж 48 годин, є небезпечними для працівника. Зрештою самі працівники можуть мати різні пріоритети та прагнути відмовитися від 48-годинного робочого тижня в обмін на вигоду, запропоновану роботодавцем. У цій ситуації гарантія полягає у можливості скористатися цим правом, або відмовитися від нього.

Окрім цього, Директива 2003/88/ЄС дозволяє робити певні винятки з правила про 48-годинний робочий тиждень для деяких специфічних видів робіт, зокрема, коли неможливо нормувати працю, визначити тривалість роботи заздалегідь, чи коли робочий час визначає працівник самостійно. Ці ситуації передусім стосуються керівних працівників або інших осіб, які мають самостійні повноваження з прийняття рішень; сімейного підприємства або працівників, які проводять релігійні обряди в церквах та релігійних спільнотах.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що трудове право Європейського Союзу є унікальним правовим явищем, яке склалося в умовах функціонування європейських інтеграційних об'єднань. Становлення та розвиток трудового права ЄС відбувалися одночасно з розвитком спільної соціальної політики Союзу, формування якої, в свою 16

[1] Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.
URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Trudovoye-pravo-ES.pdf

чергу, залежить від економічного, політичного та правового розвитку ЄС, а соціальні партнери виступають фактором і дієвим механізмом формування та реалізації цілей європейської соціальної політики. Важливим джерелом цього права є рішення Суду Європейського Союзу. В Україні вивчення судової практики цього суду та проблемних питань, які нею охоплюються є ще малодослідженими, що може стати основою для подальшої розвідки науковців проблематики розвитку трудового права ЄС.

Рева Ксенія Юріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

НАЛЕЖНІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Атаманчук І.В.)

Належність доказів у цивільному судочинстві є одним із ключових аспектів забезпечення справедливого судового розгляду, оскільки від якості та допустимості поданих доказів залежить правомірність судового рішення. Проте, на практиці виникають ситуації, коли сторони подають докази, які лише опосередковано стосуються предмета спору, або намагаються включити матеріали, що не мають належного юридичного значення. Це може призвести до затягування судового процесу, ускладнення оцінки доказів судом і, в окремих випадках, винесення необґрунтованого рішення.

Згідно зі статтею 77 Цивільного процесуального кодексу України[1], належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення, мають значення для розгляду справи та підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення. Це означає, що суд повинен оцінювати докази не лише з точки зору їхньої достовірності, але й з огляду на їхню релевантність до предмета спору. Наприклад, у справі про стягнення заборгованості, якщо одна зі сторін подає документи, що стосуються іншого зобов'язання між тими ж сторонами, такі докази можуть бути визнані неналежними, оскільки вони не підтверджують чи не спростовують заявлені вимоги або заперечення у конкретному спорі.

Крім того, у пункті 13 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12.06.2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» зазначено, що зібрані або подані сторонами докази (зокрема, показання свідків, письмові та речові докази) повинні безпосередньо стосуватися суті спору, тобто предмета та підстав позову. Тому при розгляді питання про виклик свідків суд зобов'язаний вимагати від сторін пояснень щодо того,

[1] Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

які саме обставини вони можуть підтвердити. Аналогічний підхід застосовується і до витребування інших доказів (письмових, речових). Суд не має права приймати докази, які не мають відношення до справи та предмета доказування, отримані з порушенням встановленого законом порядку або такі, що не можуть підтвердити певні обставини справи.

Судова практика свідчить, що питання належності доказів нерідко стає предметом розгляду вищих судових інстанцій. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 16 грудня 2020 року у справі № 428/12730/19 зазначається,[1] що «належними доказами, які підтверджують факт перебування особистого майна працівника в державній установі на законних підставах, є відповідний договір та акт приймання». Також у постанові від 25 квітня 2024 року у справі № 725/4790/22 наголошується,[2] що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, тому посмертна судово-медична експертиза та встановлене припущення експертів щодо стану особи на час підписання документів не можуть бути достатнім доказом для підтвердження дійсних обставин. Таким чином, Верховний Суд зазначає, що суди нижчих інстанцій повинні ретельно перевіряти, чи мають подані докази безпосередній зв'язок із предметом спору, оскільки їх неналежність може стати підставою для скасування рішення. Подібний підхід підтримує і Європейський суд з прав людини, який у справі «Станкова проти Словаччини»[3] наголосив, що використання доказів, які не мають визначального значення для встановлення істини, суперечить принципу справедливого судочинства.

На думку науковців, зокрема Наталії Сакари,[4] питання належності доказів є важливим аспектом у процесі доказування в суді. Щодо належності доказів, насамперед треба звернути увагу на ту інформацію, яку можна встановити за допомогою доказу, і перевірити, чи входить вона до предмета доказування. Якщо інформація має пряме відношення до предмета справи, то незалежно від форми, у якій втілюється така інформація, доказ є належним. Однак, якщо інформація стосується інших правовідносин, що не мають відношення до предмета доказування, такий доказ вважається неналежним і не може бути використаний у судовому процесі.

Ратушна Б.П.,[5] підкреслює, що належність доказів є важливою характеристикою їх якості, яку суд повинен перевірити перед тим, як

---

[1] Постанова Верховного Суду від 16 грудня 2020 року у справі № 428/12730/19. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=93708901&red=100003f76bc164b85d4692d61641f05fa7d5e6&d=5

[2] Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2024 року у справі № 725/4790/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118651042.

[3] Справа «Станкова проти Словаччини»: Рішення Європейського суду з прав людини, від 9 жовтня 2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f36#Text.

[4] Наталія Сакара. Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1348037/.

[5] Ратушна Б.П. Належність доказів у цивільному процесі України. Juridical scientific and electronic journal 2020. № 10. С.82-83.

прийняти доказ для обґрунтування рішення у цивільній справі. Визначальним фактором для прийняття доказу є його зміст, який повинен підтверджувати логічний зв'язок між інформацією, що міститься в доказі, та обставинами, які є предметом доказування. Таким чином, належність не є лише формальною ознакою доказу, а є характеристикою його якості. Цей аспект стосується саме змісту доказу, його інформаційної цінності та здатності відображати факти, важливі для вирішення справи.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що належність доказів є важливим аспектом цивільного судочинства, оскільки визначає, чи можуть докази бути використані для підтвердження або спростування фактичних обставин справи. Належні докази повинні містити інформацію, що безпосередньо стосується предмета доказування, і відповідати вимогам законодавства щодо їх форми та змісту. Визначення належності доказів є ключовим етапом у судовому процесі, оскільки лише належні докази можуть бути враховані судом для ухвалення правомірного та обґрунтованого рішення.

Вирішення питання належності доказів залежить від їх змісту та зв'язку з обставинами справи, а також від того, чи відповідають вони вимогам законодавства щодо допустимості та форми. У разі подання неналежних доказів суд має право відхилити їх, що сприяє забезпеченню ефективного, справедливого та швидкого розгляду справи.

Таким чином, належність доказів є запорукою законності та справедливості судового процесу, а також гарантією того, що рішення буде прийняте на основі доказів, які мають значення для конкретного спору.

Романюк Анастасія Сергіївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО ПОНЯТТЯ ПОНАДНОРМОВОЇ РОБОТИ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

Понаднормова робота має різний вплив на роботодавців і працівників, виступаючи своєрідним інструментом адаптації до вимог ринку. Для роботодавців це спосіб оперативного реагування на зміни у виробничих потужностях, що дає змогу гнучко змінювати тривалість робочого часу працівників. Наприклад, у випадку різкого збільшення попиту його можна задовольнити шляхом підвищення продуктивності через подовження робочого дня вже найнятих співробітників. Цей процес фактично і є понаднормовою роботою.

URL:https://www.researchgate.net/publication/346455501_APPROPRIATE_EVIDENCE_IN_THE_CIVIL_PROCESS_OF_UKRAINE.

З іншого боку, для працівників понаднормові години можуть бути джерелом додаткового доходу чи можливістю отримати компенсаційні вихідні. Однак вони часто приходять у комплекті з негативними наслідками -зменшенням часу на відпочинок, порушенням балансу між професійним і особистим життям, накопиченням втоми. Такий темп роботи здатен негативно позначитися на фізичному і психічному здоров'ї, знизити рівень добробуту та задоволення від виконуваної діяльності, а також вплинути на загальну продуктивність праці.

Наднормова робота є розповсюдженим явищем, яке може призвести до порушення конституційних прав працівників, зокрема права на відпочинок (ст.45), належну оплату праці (ст.43) та безпечні умови праці (ст. 153 КЗпП). Надурочними вважаються роботи понад встановлену тривалість робочого дня, це описано в статті 62 КЗпП, а також зрозуміти це поняття нам допоможуть статті 52, 53 і 61 КЗпП. Але під час воєнного стану, відбулись зміни, що стосуються регулювання понаднормової роботи, що призводить до неправомірного оперування фактом дозволу понаднормової роботи у період дії воєнного стану.

Тому за мету дослідження візьмемо аналіз чинного законодавства щодо регулювання понаднормової роботи, а також торкнемося аспектів понаднормових робіт під час дії воєнного стану та використання неточностей в законодавстві для залучення до працівників у понаднормові роботи.

Основні положення щодо надурочної роботи містяться у Кодексі законів про працю України (КЗпП).

Стаття 62 КЗпП регулює, коли роботодавець може застосовувати надурочні роботи – «… лише у виняткових випадках, що визначаються законодавством і в частині третій цієї статті…». Відповідно до ч.3 ст. 62 КЗпП «…при необхідності закінчення початої роботи, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, якщо її припинення може призвести до псування або знищення майна, а також у разі необхідності невідкладного ремонту машин, іншого обладнання або устаткування, якщо їх несправність викликає зупинення робіт для значної кількості працівників». Отже, як вбачається, з 3 частини цієї статті працівник може закінчити почату роботу, і то якщо це її незакінчення матиме якісь подальші впливи на процеси. Всі інші частини стосуються оборонних робіт, робіт які забезпечують життєдіяльність людей та форс-мажорних обставин під час робочого процесу. Проте ст. 65 КЗпП встановлює обмеження щодо тривалості таких робіт і говорить, що «Надурочні роботи не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік». Також роботодавець зобов'язаний вести облік надурочних робіт кожного працівника.

Згідно з Європейським словником промислових відносин[1], понаднормова робота визначається як виконання працівником обов'язків понад установлений робочий час за схваленням і офіційним дозволом роботодавця. Йдеться про діяльність, яка не входить до звичайного графіка працівника і за яку передбачено певну компенсацію. У свою чергу, Європейська директива про робочий час (Директива 2003/88/ЄС) накладає обмеження на тривалість понаднормової роботи, зокрема встановлює максимальну тривалість тижневого робочого часу на рівні 48 годин (включно з понаднормовою роботою) і закріплює вимогу щодо мінімального щоденного відпочинку – як мінімум 11 годин поспіль у межах 24-годинного періоду. Водночас сама директива не містить чіткого визначення понаднормової роботи й не зобов'язує країни-члени запроваджувати конкретні норми щодо її регулювання. Попри те, що це питання не завжди є предметом постійних дискусій, тему понаднормової праці час від часу порушують у зв'язку із законодавчими змінами чи занепокоєнням через можливі зловживання та негативний вплив на працівників, а також якість виконуваної ними роботи.

Законодавча база, зокрема і міжнародна, визначає, чи є понаднормова робота звичайною частиною обов'язків працівника, чи це скоріше винятковий захід, дозволений лише за певних умов. У більшості випадків роботодавець має право вимагати від працівника працювати понаднормово за надзвичайних обставин, проте в інших ситуаціях така робота можлива лише в межах установлених правил та за дотримання відповідних вимог.

Водночас підходи до регулювання понаднормової роботи суттєво різняться між країнами. Деякі держави, як-от Болгарія, Чехія та Норвегія, вважають надурочну працю винятковою і ненормальною практикою. Інші країни (наприклад, Естонія, Угорщина та Мальта) дозволяють роботодавцям вимагати понаднормову роботу навіть за звичайних обставин. У таких країнах, як Ірландія, Нідерланди та Великобританія, загальні законодавчі приписи з цього питання взагалі відсутні.

Окремий випадок представляє Греція, де розрізняють понаднормову роботу та так звану «перевтому». Роботодавець може запроваджувати «перевтому» на свій розсуд у вигляді до п'яти додаткових годин на тиждень для працівників із п'ятиденним робочим графіком (тобто з 41-ї до 45-ї години). Для тих, хто працює шість днів на тиждень, цей ліміт становить до восьми годин (з 41-ї до 48-ї години), при цьому працівник не має права відмовитися від виконання такої роботи[2].

---

[1] Information obtained from the Eurofund's network of European correspondents
URL: www.eurofound.europa.eu.

[2] Ткаченко В. С. Особливості правого встановлення та регулювання понаднормованої роботи: європейський досвід. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 1. С. 135–139.
URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/27.pdf.

Під час воєнного стану, законодавство дозволяє збільшити обсяг роботи, для забезпечення безперервної роботи підприємств, що мають стратегічне значення. Звичайна тривалість робочого часу у період дії воєнного стану може бути збільшена з 40 до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо). Оновлення уточнює, що зростання тривалості робочого часу у період воєнного стану до 60 годин на тиждень є правом роботодавця і ні в якому випадку не передбачає встановлення такої тривалості для всіх в обов'язковому порядку.

А також, в оновлення вказується, що таке рішення може бути прийнято виключно стосовно організації праці працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури, тобто зловживати даною поправкою непотрібно.

Отже, до надурочних робіт залучити працівника не так просто, для цього треба знайти вагому причину, навіть під час дії воєнного стану, не для всіх можна збільшувати робочий день. Але, все ж, деякі організації прописують у своїх трудових договорах ненормований робочий графік, і оперують цим, нібито працівники повинні залишатися працювати понаднормово. Через подібну особливість договору, як компенсацію таких надурочних робіт, в кращому випадку, дають декілька додаткових днів відпустки. Ненормований робочий день – це специфічний режим робочого часу, який встановлюється для якоїсь категорії працівників, у разі неможливості нормування часу трудового процесу. У разі потреби ця категорія здійснює роботу понад звичайну тривалість робочого часу і головне ця робота не вважається надурочною. Тобто ненормований робочий графік є своєрідною «лазівкою» для недобросовісних роботодавців, які використовують працю найманих працівників понад норму, ставлячи завідома задачу, яку не можливо виконати в звичні 8 годин робочого часу.

Таким чином, проблемами у забезпеченні понаднормової роботи є:

1. Нечіткість критеріїв для визначення понаднормової роботи.
2. Недостатній контроль за дотриманням законодавства.
3. Відсутність ефективних механізмів захисту прав працівників.
4. Відсутність належного обліку понаднормової роботи.

Отже, правове регулювання надурочної роботи вимагає наступного удосконалення для забезпечення відповідного захисту прав працівників як в мирний час, так і воєнний, – уточнення критеріїв для визначення надурочної роботи в КЗпП. Також для захисту прав працівників, які виконують надурочні роботи треба посилити контроль за дотриманням трудового законодавства та ввести більш дієві механізми захисту прав таких працівників (дозволити перевірки органів Держпраці).

Тарасова Вероніка Володимирівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ РОДИННИХ ВІДНОСИН

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

Встановлення юридичного факту, а саме факту родинних відносин – це юридичний механізм, який вирішується шляхом судового процесу, коли офіційні документи, що підтверджують родинний зв'язок, відсутні або містять неточності. Зокрема найчастіше цей процес застосовується саме в спадкових питаннях чи інших сімейних спорах, що і є основою нашого дослідження з використанням методу правового аналізу судової практики.

Для початку дослідження слід звернутися до Пленуму Верховного Суду України для того, щоб визначити, коли саме суд розглядає справи про встановлення факту родинних відносин.

Розгляд відбувається, якщо спір по своїй суті має юридичні наслідки підтвердження факту родинних відносин для отримання пенсії у разі втрати годувальника, оформлення спадщини чи, наприклад, встановлення факту батьківства для отримання аліментів на дитину.

При цьому справи саме про встановлення факту родинних відносин суд не може розглядати з метою виправлення описки в документах та актах громадянського стану, оскільки для цього можна звернутися до суду окремо.

Варто зауважити, що якщо позивач звертається до суду зі справою про встановлення факту родинних відносин з метою стати на чергу на житло, отримання житлової площі, підтвердити право на житлове приміщення, обмін житлового приміщення і так далі, то суд не розглядає ці справи, але при цьому особа має право звернутися до суду окремо із відповідним позовом[1].

Визначальною обставиною під час розгляду заяви про встановлення певних фактів у порядку окремого провадження є те, що встановлення такого факту не пов'язане з наступним вирішенням спору про право цивільне.

Під спором про право необхідно розуміти певний стан суб'єктивного права; спір є суть суперечності, конфлікт, протиборство сторін, спір поділяється на матеріальний і процесуальний. Таким чином, виключається під час розгляду справ у порядку окремого провадження існування спору про право, який пов'язаний з порушенням, оспорюванням або невизнанням,

[1] Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Пленуму Верховного Суду України. *Законодавство України*.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text

а також недоведенням наявності суб'єктивного права за умов, що є певні особи, які перешкоджають у реалізації такого права.

У порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, зокрема, якщо згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав осіб; встановлення факту не пов'язується із наступним вирішенням спору про право.

Такої правової позиції дотримується і Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 15 квітня 2020 року у справі № 302/991/19.

Як встановлено судом, на час розгляду даної цивільної справи, інших спадкоємців, які б звернулися до нотаріальної контори з заявою про прийняття спадщини, спадкова справа не містить[1].

Розглянемо практичний кейс випадку, коли суд розглядає справи про встановлення факту родинних відносин. Заявниця звернулася із відповідною заявою до Міжгірського районного суду Закарпатської області, адже в її свідоцтві про народження її по-батькові вказано, умовно, Володимирівна, проте її батько помер і це, звісно, інша особа.

Відповідно заявниця звернулася до нотаріуса для того, щоб вступити в спадщину у відведений законом строк.

Спадкова справа була відкрита нотаріусом, але проблема виникла в тому, що різні документи містили різні відомості щодо імені батька заявниці, тому для того, щоб вступити в спадщину необхідно підтвердити факт родинних відносин.

Звернімо увагу, що в свідоцтві про народження заявниці вказано одну особу батьком, а в свідоцтві про смерть батька безпосередньо вказана інша особа.

Згідно наданої інформації необхідно довести, що особа вказана у свідоцтві про смерть є батьком заявниці, а не особа у свідоцтві про народження. Саме з цим звернулася заявниця до суду. Вона просить встановити юридичний факт родинних відносин із померлим.

Дослідивши матеріали справи суд задовольнив заяву особи та довів, що вона донька померлого та має право вступити в спадщину[2].

Варто також звернути увагу на той момент, коли суд не розглядає чи навіть відмовляє у відкритті провадження про встановлення факту родинних відносин.

Частина 4 статті 315 Цивільно-процесуального кодексу України зазначає, що суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір

[1] Рішення Білоцерківського міськрайонного суду у Київській області від 31.01.2024 по справі 357/14282/23. URL: https://opendatabot.ua/court/116758144-fdefe034d617b259c48777cf172a3e0c

[2] Рішення Міжгірського районного суду Закарпатської області від 01.06.2020 по справі 302/991/19. URL: https://opendatabot.ua/court/89593162-c0a63c0b7a07353e3150ca082e16282e

про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишає заяву без розгляду[1].

Також є тенденція, коли суд відмовляє у встановленні факту родинних відносин між усиновленими дітьми та їхніми усиновлювачами, як наприклад, у справі Новоушицького районного суду Хмельницької області. Суд зауважив, що родинні відносини (споріднення) – це кровний зв'язок між людьми, з яким закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків.

Відповідно, усиновлювач та усиновлені діти лише прирівнюються до родичів, а не є ними, тому немає підстав для встановлення безпосередньо факту родинних відносин.

Також відсутність документів, які можуть свідчити про родинні стосунки між усиновлювачем та усиновленою особою та підтверджують їх – відсутні. З вимогою про встановлення юридичного факту родинних відносин між ними раніше заявник не звертався[2].

Встановлення факту родинних відносин є важливим юридичним інструментом для захисту прав особи, особливо в ситуаціях, коли офіційні документи відсутні або містять помилки. Судова процедура у таких справах сприяє забезпеченню справедливості, дозволяючи громадянам реалізовувати свої права у спадкових, соціальних, міграційних та інших правовідносинах. Важливо, щоб держава і надалі вдосконалювала механізми доказування таких фактів, сприяючи правовій визначеності та соціальному захисту громадян.

Томляк Інна Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ПРАЦІВНИКА

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

Професійна діяльність особи визначається в тому числі і його діловою репутацією. Це стосується, як працівників, так і роботодавців. Можна вважати, що наразі ділова репутація впливає на, у першу чергу, трудову атмосферу всередині колективу та кар'єрний розвиток працівника, а також, власне, репутацію самого роботодавця. Вплив колег чи керівництва на погіршення ділової репутації особи, поширення неправдивих чуток,

[1] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL:

[2] Суд відмовив у позові про встановлення факту родинних відносин зі спадкодавцем: деталі справи. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/sud-vidmoviv-u-pozovi-pro-vstanovlennya-faktu-rodinnih-vidnosin-zi-spadkodavcem-detali-spravi.html

цькування чи психологічний тиск можуть негативно вплинути також безпосередньо на стан особи. Саме тому питання захисту ділової репутації набуває особливого значення та потребує належного правового регулювання.

Згідно постанови пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Поняття гідності можна розуміти цінність та визнання кожної особи, у трудових відносинах, працівника, і цінності не лише психологічної, а також фізичної та соціальної. Під терміном «честь» мається на увазі сприйняття особи соціумом, опираючись безпосередньо на поведінку та вчинки цієї особи.

Сама ж ділова репутація відіграє вкрай важливе як для фізичної так і юридичної особи, оскільки визначає набуту професійну поведінку особи, її ставлення до роботи та оцінку виконання нею службових, трудових чи громадянських обов'язків, а також підприємницької діяльності. Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин[1].

Посягання на ділову репутацію особи породжує необхідність її захисту, зокрема найпоширенішими способами захисту згідно положень Цивільного кодексу України є право на відповідь, спростування недостовірної інформації, відшкодування збитків та моральної шкоди.

Розглянемо ситуацію стосовно поширення неправдивої інформації стосовно працівника з боку керівництва на основі рішення Солом'янського районного суду м. Києва, до якого звернувся військовослужбовець Національної гвардії України з позовом проти одного з членів командування військової частини та просив суд визнати недостовірною та такою, що порочить честь та гідність, а також ділову репутацію військовослужбовця інформацію, викладену в Атестації на нього за період з лютого 2020 р. по січень 2021 р., складену та підписану 16.01.2021 р. членом командування, в частині: «Має ряд стягнень пов'язаних із особистою недисциплінованістю та недоліками в організації з особовим складом підрозділу від 02.07.2020 р. за недостатню організацію роботи по підтриманню належного стану військової дисципліни серед

[1] Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова пленуму Верховного суду України. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09?find=1&text=%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85#w1_1

підпорядкованого особового складу, оголошено правами командира військової частини – «догана»; від 25.08.2020 р. за неякісне виконання своїх функціональних обов'язків, оголошено правами командира – «сувору догану»».

Відповідно суд вирішив відкликати вищезазначену Атестацію та зобов'язати військову частину визнану судом недостовірну інформацію спростувати шляхом направлення відповідного листа (документа) із спростуванням[1].

Також розглянемо ще одне явище, яке сприяє загрозі ділової репутації працівника – мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність.

Відповідно до Кодексу законів про працю України формами психологічного та економічного тиску, зокрема, є:

1. створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги);
2. безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (не запрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця)[2].

Таким чином, слід відзначити, що захист ділової репутації працівника є не лише юридичним механізмом, а й важливою складовою формування здорового психологічного клімату в колективі. Умови праці, вільні від мобінгу, принижень і неправдивих звинувачень, сприяють не лише ефективності працівників, а й авторитету самого роботодавця. Українське законодавство передбачає низку правових засобів для протидії посяганням на ділову репутацію, зокрема: право на спростування недостовірної інформації, компенсацію моральної шкоди та судовий захист честі й

[1] Рішення Солом`янського районного суду м. Києва від 18.03.2025 р., справа №760/8017/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125913773

[2] Кодекс законів про працю України : Закон від 10 грудня 1971 р., додаток до № 50. Ст. 375. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97+%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97#w1_1

гідності. Однак, окрім законодавчих механізмів, важливим є також запровадження внутрішньої корпоративної культури, яка ґрунтується на взаємоповазі, неупередженості й дотриманні етичних стандартів.

Цимбалюк Олена Ігорівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВИЛА ОБРАННЯ СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

На сьогоднішній день є потреба детально проаналізувати питання, яке присвячене правилам обрання способу захисту порушених прав та інтересів та доцільності обрання певного способу захисту для відповідних ситуацій. Перш ніж виділити правила обрання способу захисту цивільних прав та інтересів, варто розпочати з аналізу поняття «захисту», а також таку категорію, як «захист цивільних прав» в нормативно-правових актах. Стаття 55 Конституції України містить право кожної особи для захисту прав та інтересів у компетентних, як національних, так і міжнародних органах, установах. Виділено, що на особу також поширено право щодо захисту своїх прав будь-яким способом, який не є заборонений законодавством.

Є різні думки стосовно поняття «захист», а саме: дія спрямована на забезпечення певного права чи інтересу; боронити щось[1]; брати участь у судовому процесі або боронити інтерес у суді[2]. Тому аналізуючи норми законодавства та думки науковців, можна стверджувати, що захист проявляється тоді, коли є певна дія, тобто динамічна поведінка. Аналізуючи підходи, варто виділити думку М.О. Левицького та Н.М. Логінової, котрі звертають увагу на те, що першочергово поняття захисту розкривається через діяльність уповноважених органів та осіб, що спрямована на примусове відновлення порушених прав і законних інтересів, попередження правопорушення[3].

Для реалізації прав та інтересів повинна бути ефективна модель для захисту, саме це забезпечує гарантування та можливість виконання цивільних прав. Тому фундаментальне місце посідає судовий захист цивільних прав, який проявляється саме через засоби захисту, тобто відповідні матеріально-правові заходи примусового характеру, відповідно з якими буде здійснюватися відновлення порушених (оспорюваних) прав і

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с. 3. Крашеніннікова Т.В., Нагорна Ю.А., Подворчан А.
[2] Словник-довідник юридичної лексики (етимологічні нотатки). Дніпро, 2018. Ч. 1. 94 с.
[3] Левицький М.О., Логінова Н.М. Правове регулювання відносин захисту особистих немайнових прав військовослужбовців у різних галузях права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 229–234.

вплив на порушника. Цивільний кодекс України визначає певні способи захисту прав та інтересів особи, а саме: визнання права, недійсність правочину, відсутність дій, котрі порушували право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна та припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Аналізуючи думки науковців щодо відповідного питання, варто зазначити, що застосування будь-яких засобів правового захисту матиме сенс лише за умови, якщо обрані суб'єктом порушеного права способи захисту є ефективними, відповідають принципам права, передбачені законом або договором, а їх застосування спричиняє потрібні результати, матиме найбільший ефект по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів на стільки, наскільки це можливо[1].

Перш за все, варто вказати, що визначення «спосіб захисту, визначений законом або договором», яке зазначається у Цивільному процесуальному кодексі України, передбачає способи захисту, котрі містяться у законах України та конкретних договорах. Аналізуючи судову практику, під ефективністю способу захисту мається на увазі спосіб, що відповідає вимогам відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорювання та спричиненим цими діяннями наслідкам. Є ситуації, коли суд відмовляє у задоволенні позову, коли особа обрала неефективний спосіб захисту свого права, тобто неефективним методом захисту є той спосіб, який не поновлює порушене право. Звертаючи увагу на судову практику, до прикладу, можна наголосити, що для поновлення договору оренди, належним способом захисту порушеного права (у випадках, коли в момент дії договору оренди земельної ділянки з певним орендарем, в той час орендодавець укладає договір тої ж ділянки з іншою особою суд називає «дві позовні вимоги – про спонукання до укладання додаткової угоди (тобто про визнання такої угоди укладеної) та про визнання відсутнім права оренди наступного орендаря»[2]. Є науковці котрі відмежовують ефективність та належність способу захисту, і зазначають, що ефективним може бути лише належний спосіб захисту. Але є і думки, котрі не розрізняють відповідні поняття, таке поняття як «належний» спосіб захисту трактують через визначення належний, тобто

[1] Погрібний С. О. Визначення способу захисту цивільних прв та інтересів. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Pogribnyi_sposib_zahistu.pdf

[2] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 січня 2022 р., права №143/591/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080

той, що відповідає відповідному праву, стосується нього, а якщо точніше – відповідає порушенню такого права.

Ефективний спосіб захисту визначено як такий, що «здатен, зокрема, припинити порушення, відновити порушене право, забезпечити відшкодування завданої шкоди тощо»[1]. Особливістю ефективності можна назвати те, що вона характеризується тільки з сторони інтересів певної особи, яка помітила порушення, а належність способу захисту – це функціонування належності взагалі у правій системі, а саме чи передбачене воно «у законі, договорі, або, якщо ні, то чи суперечить воно закону»[2]. Якщо особа, право котрої порушено, обрала певний спосіб захисту, і вона впевнена, що він сприяє її інтересам, то суд не має права визнавати такий спосіб неефективним, якщо він закріплений законом або договором, або що не заборонений законом. Ефективність способу захисту – це належний спосіб, оскільки неналежний спосіб захисту не можна вжити щодо конкретного порушення, адже він не зможе припинити порушення та відновити право, яке було порушено.

Доволі цікавою та одночасно дискусійною є думка Шумака І.О. і Владикіна О.Н. про те, що реалізовуючи право особи на отримання ефективного юридичного захисту будь-яким іншим способом, що не заборонений законодавством, «суд наділений правом не обмежуватись позовними вимогами та виходити за їх межі»[3], адже при такій ситуації буде порушеного одну з найважливіших принципів цивільного судочинства, а саме: диспозитивність, а також важливо зазначити, що лише позивач повинен обрати для себе найефективніший спосіб захисту. Також слушною є їх думка, що «якщо сторона наполягатиме на обраному способі захисту, то може йти мова про відмову».

На думку К. Пількова в окремих випадках законодавець міг би передбачити повноваження суду без порушення принципів диспозитивності і змагальності, корегувати, підказувати позивачу, що його вимоги сприймаються як такі, що не можуть відновити його порушене право[4]. Зазначена думка є доволі цікавою та аргументованою, а також вона не суперечить принципам справедливого та ефективного судочинства.

Є практика суду щодо зняття арешту з майна, а саме: суд визначив, що неефективним способом захисту буде процес подання позову про зняття арешту з майна, а все тому, що особа не підтвердила той факт, що вона не є

---

[1] Спєсівцев, Д. Ефективність способу судового захисту суб'єктивних прав на нерухоме майно. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 109–116.

[2] Шумак І.О., Владикін О.Н. Цивільно-процесуальні особливості вибору способу захисту прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 207-209. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/47.pdf

[3] Шумак І.О., Владикін О.Н. Цивільно-процесуальні особливості вибору способу захисту прав. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 207–209. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/47.pdf

[4] Федорів В. Арбітр чи лікар? Яку роль має відігравати суд в обранні ефективного способу захисту. 04.04.2023. *Закон і бізнес*. URL: https://zib. com.ua/ua/print/155532.html

боржником у відповідній справі, в даному випадку, суд дійшов висновку, що найкращим способом захисту порушеного права в даному випадку буде оскарження дій чи бездіяльності виконавця, який накладав арешт в порядку судового контролю. Але це питання є досить дискусійним, оскільки строки на оскарження дій виконавця завершилися, справа перебуває в архіві, та з часом буде знищена, а тому захист порушеного права може не відбутися. Суд посилався на Закон України «Про виконавче провадження», а там вказано, що боржник немає права звертатися з позовною заявою про зняття арешту з майна, оскільки виконавчого провадження немає, під дію якого підпадав арешт. А це стане причиною порушення статті 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод на мирне й безперешкодне володіння майном.

Таким чином, викладене дає підстави окреслити певні ознаки захисту прав, а саме: застосовуються тоді, коли право особи порушено, або його невизнання чи оспорювання; виражається через дію; особа самостійно повинна обрати той спосіб, який на її думку, буде ефективним. Самостійним суб'єктивним правом особи це є право на захист своїх прав; передумовою захисту цивільних прав можна назвати право на захист. Якщо говорити про ефективність способу захисту, то це є ті способи, котрі передбачені законом або договором, або такі, що не суперечать їм. Належним є будь-який ефективний спосіб захисту порушеного права, але не всі належні засоби є ефективними.

Чорногуз Яна Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ПРОДАЖУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯМ

(науковий керівник – доктор філософії Мамедова С.М.)

У шлюбі між подружжям виникає спільна сумісна власність, яка охоплює майно, набуте ними під час спільного проживання. Продаж такого майна має низку особливостей, зумовлених як правовою природою спільної сумісної власності, так і потребою забезпечення рівності прав подружжя. Досить часто саме питання розпорядження спільним майном стає джерелом конфліктів або судових спорів, особливо у випадку укладення договорів одним із подружжя без згоди іншого. З огляду на це, дослідження правових механізмів, що регулюють порядок продажу спільного майна подружжям, має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки сприяє належному захисту прав обох сторін та стабільності цивільного обороту.

У статті 60 Сімейного кодексу України (далі – СК України) закріплено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що

один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Таке ж положення містить і стаття 368 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)[1].

Відповідно до частини другої статті 369 ЦК України[2]та частини першої, другої, третьої статті 65 СК України при укладенні одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Але є виключення, якщо немає цієї згоди, то дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового.

Також для укладення одним із подружжя договорів, наприклад купівлі-продажу, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена[3].

З аналізу зазначених норм закону слід дійти висновку, що укладення одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо судом буде встановлено, що той з подружжя, який уклав договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, який укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя.

Таким чином для визнання договору недійсним, позивачу потрібно довести, що покупець майна знав, що це майно є спільною власністю подружжя, а також, що продавець не отримав згоди іншого подружжя на продаж. Окрім того, навіть після визнання договору недійсним, майно необхідно повернути, а вже потім поділити. Отож, відновлення майнових прав одного з подружжя шляхом визнання договорів по відчуженню недійсними, є досить складним процесом.

---

[1] Ставніченко М.В. Особливості витребування у останнього набувача спільного сумісного майна подружжя, що було неправомірно відчужено без згоди іншого подружжя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». Випуск 64. Одеса. 2023. С. 89-93. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc64/64_2023.pdf#page=89

[2] Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

[3] Сімейний Кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

Розглянемо приклад Постанови Верховного Суду України від 22 вересня 2021 р. № 61-11576св21, яке розглядає питання визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири, укладеного одним із подружжя без згоди іншого.

Позивач (ОСОБА_1) звернувся до суду з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири, укладеного відповідачем (ОСОБА_2) з третьою особою (ОСОБА_3 – приватний нотаріус) без його згоди. Позивач стверджував, що квартира була спільною сумісною власністю подружжя, набутого під час шлюбу, і її відчуження відбулося без його відома та згоди.

Суд зазначив, що згідно зі статтею 60 СК України, майно, набуте подружжям за час шлюбу, є об'єктом спільної сумісної власності. Відповідно до частини другої статті 65 СК України, розпорядження спільним майном одним із подружжя можливе лише за згодою другого з подружжя. Було встановлено, що договір купівлі-продажу квартири був укладений без згоди позивача, що є порушенням вимог закону. Відповідно, такий правочин може бути визнаний недійсним за позовом того з подружжя, чиє право порушено.

За результатами розгляду справи було вирішено визнати квартиру спільною сумісною власністю сторін у справі. В порядку поділу спільного сумісного майна подружжя визнати за ОСОБА_1 право власності на ½ частини квартири[1].

Отже, ця справа підкреслює важливість дотримання вимог законодавства щодо розпорядження спільним майном подружжя. Укладення договорів відчуження спільного майна без згоди другого з подружжя може призвести до визнання таких правочинів недійсними. Це також акцентує на необхідності нотаріального посвідчення згоди другого з подружжя при укладенні договорів щодо нерухомого майна.

Отже, правовий режим спільної сумісної власності подружжя передбачає рівність прав подружжя на майно, набуте під час шлюбу, що обумовлює необхідність спільного вирішення питань щодо його розпорядження.

Продаж спільного майна одним із подружжя без згоди іншого є порушенням вимог цивільного та сімейного законодавства і як наслідок підставою для визнання правочину недійсним. Через відсутність чіткого механізму перевірки наявності згоди при укладенні договорів, особливо щодо нерухомого майна, створює ризики для добросовісних набувачів і ускладнює процес.

У судовій практиці ключове значення має не лише формальне надання згоди, але й обізнаність сторін щодо статусу майна як спільної

[1] Постанова Верховного Суду України від 22.09.2021 р., справа № 61-11576ск21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2021. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100141549

сумісної власності та добросовісність набувача, який не зловживає своїми правами.

Чорногуз Яна Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК В УКРАЇНІ В МИРНИЙ ЧАС ТА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

Охорона праці є важливим елементом правового забезпечення соціального захисту людини. У сучасних умовах реформування трудового законодавства України питання охорони праці жінок набуває особливої актуальності. Жінки часто стикаються з підвищеними ризиками для здоров'я через біологічні особливості, професійну сегрегацію та інші соціально-економічні чинники. Саме тому законодавство України передбачає спеціальні норми, спрямовані на забезпечення безпечних і здорових умов праці для жінок, з урахуванням потреб у материнстві, репродуктивному здоров'ї та поєднанні професійної і сімейної ролі. Вивчення правових механізмів охорони праці жінок дозволяє не лише виявити ефективність наявних норм, а й сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення відповідно до міжнародних стандартів та європейських практик.

У ст. 24 Конституції України проголошується рівність прав і свобод жінок та чоловіків. Відповідно у трудовому законодавстві забезпечується надання жінкам рівних можливостей щодо професійної підготовки, виплати заробітної плати, охорони праці, отриманні усіх соціальних гарантій та пільг, а через особливості жіночого організму передбачено створення спеціальних умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правового захисту, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям[1].

Гарантії, що надаються жінкам-працівникам, мають подвійну спрямованість. З одного боку, вони забезпечують рівність і заборону дискримінації, а з іншого – надають жінкам додаткові пільги і переваги у трудових правовідносинах.

В цілому, трудове законодавство України визначає наступні види гарантій праці жінок:

[1] Гніденко А. Т. Особливості правового регулювання охорони праці жінок та молоді. Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them. The XVI International Scientific and Practical Conference. Athens, Greece. 2022. С. 233-236. URL: Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them - Google книги

– забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю (ч.1 ст. 184 КЗпП України);

– не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років (ст. 176 КЗпП України). Жінки, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю, не можуть залучатись до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди (ст. 177 КЗпП України);

– на прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, в тому числі таку, що знаходиться під її опікуванням або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний встановлювати їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень (ч.1 ст. 56 КЗпП України);

– скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, а також для одиноких матерів та батьків, які виховують дитину без батька (матері), у тому числі у разі тривалого перебування матері в лікарняному закладі (ст. 51 КЗпП України).[1]

Забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям −за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда. При відмові у прийнятті на роботу зазначеним категоріям жінок власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їм причини відмови у письмовій формі. Відмова у прийнятті на роботу може бути оскаржено у судовому порядку.

Відповідно до ст. 184 КзпП України звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (до шести років −ч. 6 ст. 179), одиноких матерів при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда з ініціативи власника або уповноваженого ним органу не допускається, крім випадків повної ліквідації підприємства, установи, організації, коли допускається звільнення з обов'язковим працевлаштуванням. Обов'язкове працевлаштування зазначених жінок здійснюється також у випадках їх звільнення після закінчення строкового

[1] Дмитрієва А. С. Гарантії жінок у трудовому законодавстві. Правове регулювання прав людини у сфері приватного права: матер. круглого столу. Ред. кол.: Блащук Т. В., Балацька О. Р., Лідовець Т. М., Шминдрук О. Ф. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С. 113-114.
URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9209/1/Pravove%20rehuliuvannia%20prav%20liudyny.pdf#page=113

трудового договору. На період працевлаштування за ними зберігається середня заробітна плата, але не більше трьох місяців з дня закінчення строкового трудового договору[1].

Також до державних гарантій щодо поєднання материнства та праці слід віднести: надання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до 14 років, путівок до санаторіїв та будинків відпочинку і подання їм матеріальної допомоги; організацію на підприємствах/організаціях з широким застосуванням жіночої праці дитячих ясел, дитячих садків, кімнат для годування грудних дітей, а також кімнат особистої гігієни жінок; збереження робочого місця у період перебування у відпустці у зв'язку з пологами та доглядом за дитиною; закріплення можливості отримання неповного робочого дня або неповного робочого тижня.

У відповідності до ст. 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» дискримінація за ознакою статі забороняється. Не вважаються дискримінацією за ознакою статі, зокрема, особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я.

У зв'язку з цим Міністерство охорони здоров'я України прийнято рішення щодо скасування наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок», крім норм пов'язаних з підземними роботами, з посиланням на те, що зазначений Перелік суперечить вимогам законодавства Європейського Союзу, міжнародним зобов'язанням України з питань гендерної рівності. Зараз в умовах дії воєнного стану роботодавцям-шахтам дозволено проводити добір на підземні роботи жінок. Проте жодного нормативно-правового акту про спеціальну охорону праці таких жінок не розроблено в Україні.

Трудове законодавство в Україні постійно реформується для приведення його у відповідність до європейських стандартів. Це є частиною процесу євроінтеграції країни. Україна, як член міжнародного співтовариства, зобов'язана створювати сприятливе середовище для жінок та матерів, яке забезпечує їх права з дотриманням принципів демократії, рівності, миру та соціальної справедливості. Особлива увага приділяється категоріям працівників, які потребують особливого захисту з боку держави через об'єктивні та суб'єктивні чинники.

Таким чином, охорона праці жінок в Україні є важливою складовою трудового та соціального законодавства, що поєднує загальні гарантії для всіх працівників із спеціальними нормами, спрямованими на захист жінок з

[1] Войтановська М. Особливості правового регулювання праці жінок в Україні. Державотворення та правотворення в контексті Євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу. Упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 31-34. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5091/1/08_12_2022.pdf#page=31

урахуванням їхніх фізіологічних та соціальних особливостей. Українське законодавство містить базові положення щодо безпеки праці жінок, проте їх ефективність значною мірою залежить від належного державного контролю, відповідальності роботодавців і рівня правової обізнаності самих працівниць.

Отже, можна виділити такі особливості правового регулювання праці жінок в Україні: законодавство України передбачає значну кількість пільг і гарантій, які надаються жінкам і тому числі тим, які мають дітей; праця жінок регулюється застарілими нормами, вони хоч і мають значний обсяг, але не завжди є дієвими і ефективними; необхідність удосконалювати норми, що регулюють працю жінок та відповідальність роботодавців за їх недодержання.

Проте в умовах воєнного стану в Україні жінки активно почали залучатися до підземних робіт, сьогодні немає механізмів, зокрема, правових, як захистити молоду жінку, яка ще не народжувала дітей від впливу на неї важких і небезпечних факторів, притаманних підземним роботам. Треба розробити спеціальний акт про спеціальну охорону праці працівниць-жінок на підземних роботах.

Швець Вікторія Андріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Атаманчук І.В.)

Ідеї розвитку новітніх технологій, оптимізації та спрощення судових процедур, ефективного та доступного правосуддя безперервно формують підґрунтя для повної цифрової трансформації цивільного судочинства. Сучасний період можна впевнено назвати перехідним, оскільки під впливом інноваційних процесів важко уявити майбутнє із паперовим перенавантаженням, тривалими бюрократичними процедурами та фізичною присутністю як обов'язковою умовою участі в судовому процесі. Цифрові рішення поступово витісняють застарілі підходи, формуючи нову модель правосуддя, яка базується на мобільності, швидкості обміну інформацією та максимальній зручності для всіх учасників судового процесу. Електронний суд має явні переваги, зокрема завдяки значній економії як фінансових ресурсів, так і часу. За допомогою електронних платформ для подачі позовів позивачі позбуваються необхідності витрачати час на поїздки та подібні рутинні справи. Крім того, зникає потреба у використанні традиційних поштових послуг для направлення заяв, особа, яка звертається до електронного судочинства, несе лише витрати на

підключення до Інтернету. Процеси розвитку цифрової держави та трансформації правової системи є природними і неминучими. Вони створюють можливості для переналаштувань у сфері цивільного судочинства, яка також потребує адаптації до сучасних умов.

Питання ролі цифрових технологій у здійсненні цивільного судочинства стало предметом дослідження таких науковців, як Ханик-Посполітак Р.Ю., Голубєвої Н.Ю., Кушакової-Костицької О.В., Сердюка В.В., Кібець В.О., Політанського В.С., однак безперервний розвиток інформаційних технологій випереджає чинні правові механізми врегулювання, що зумовлює необхідність подальшої модернізації досліджень у цій сфері.

Протягом декількох останніх десятиліть людство впевнено переходить до ери інформаційних технологій. Щоб отримати доступ, обробити та в подальшому реалізовувати будь-яку інформацію часто необхідно лише підключення до мережі Інтернет. Самі ж суспільні відносини, що виникають на цьому тлі, потребують достатнього правового регулювання, зокрема на рівні взаємозв'язку між громадянином та державою. Оцифрування судової системи покликане забезпечити спрощення розгляду справ, підвищити його оперативність, зробити правовий захист більш доступним для громадян, а також зменшити навантаження на цивільне судочинство шляхом усунення обтяжливого, застарілого та надмірного паперового документообігу. З цією метою правові норми, які регламентують впровадження електронного правосуддя, мають бути орієнтовані не лише на оптимізацію ведення судових справ, а й на можливість розгляду спорів із використанням новітніх інформаційних технологій.

До поняття «електронний суд / правосуддя / судочинство» можна відносити різні рівні «електронізації» судочинства: від можливості онлайн отримати інформацію про діяльність суду, ознайомитися із рішеннями судів, подавати окремі процесуальні документи в суд в електронному вигляді, до повної безпаперової комунікації суду і учасників процесу та можливості дистанційної участі у процесі.[1]

Найбільш ефективно система електронного судочинства розвинута в Сінгапурі, де взагалі не використовуються документи в паперовому вигляді, а процесуальний документообіг цілком переведено в електронний формат. Водночас судова реформа Сінгапуру розпочалася ще у 90-х рр. минулого сторіччя, здійснивши важливі кроки для ефективного функціонування судочинства, одним із них стало введення електронної системи звернень до суду.[2] На відміну від Сінгапуру, в Україні процес цифровізації судочинства

[1] Голубєва Н.Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. Одеса. Фенікс. 2020. 204 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/e12e4065-5869-4618-aa34-29086c291fc1

[2] Кібець В.О. Електронне правосуддя як новий рівень доступу до суду. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 2. 2019. С. 265-267.

розвивається дещо повільніше. Хоча вже запроваджено низку важливих елементів, таких як Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) та електронний кабінет учасника судового процесу, повний перехід до безпаперових технологій ще не здійснено. Згідно з ч. 4 ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України, Єдина судова інформаційно-комунікаційна система забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції.[1] На початковому етапі впровадження електронне судочинство включало лише базовий інструментарій, який давав змогу здійснювати окремі дії в тестовому режимі. Проте з 5 жовтня 2021 року відбувся значний крок уперед – було офіційно запущено в роботу три ключові підсистеми Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), а саме: Електронний кабінет, Електронний суд та підсистему відеоконференцзв'язку.

Переваги розвитку Електронного суду очевидні – це скорочення витрат державного бюджету на поштові відправлення в судах, економія часу учасників процесу на подачу документів та витрат на подачу документів в паперовому вигляді, зменшення часу на оброблення значного обсягу інформації, а також можливість постійного доступу користувачів до всіх матеріалів справи. Україна має всі шанси для подальшого розвитку та реформування системи судоустрою, для створення е-демократії.[2] Законодавець визначає електронний суд як підсистему ЄСІТС, що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи.[3]

Електронний суд в межах цивільного судочинства здатний забезпечити: прозорість та вільний доступ до інформації щодо роботи судових установ; достовірність і оперативність передання відомостей про судову діяльність; гарантоване дотримання прав та інтересів учасників процесу завдяки рівному доступу до матеріалів справи і результатів розгляду; недопущення втручання в судову діяльність під час поширення інформації.

---

[1] Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України),* 2004, № 40-41, 42, ст.492

[2] Кібець В.О. Електронне правосуддя як новий рівень доступу до суду. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 2. 2019. С. 265-267.

[3] Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text

Зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій, актуальним постає питання кібербезпеки як одного з ключових викликів для ефективного функціонування електронного судочинства. Підвищені вимоги до захисту персональних даних, конфіденційної інформації та документів у цифровому форматі зумовлюють потребу у впровадженні надійних технічних рішень, здатних забезпечити стабільну роботу судової інформаційної системи та убезпечити її від потенційних кіберзагроз. Цифрове правосуддя, за умов недостатньої захищеності, може стати вразливим як для учасників процесу, так і для інституційної репутації судової влади загалом.

Окрім технічних аспектів, на шляху повноцінного впровадження електронного суду в Україні залишаються й інші чинники, що потребують подолання. Серед них : фрагментарність нормативного регулювання, що не завжди відповідає рівню технологічного розвитку, обмежене фінансування процесів цифровізації, яке унеможливлює своєчасне оновлення технічного забезпечення судів, а також відсутність єдиного підходу до підготовки кадрів для роботи в нових умовах. Всі ці складові разом формують комплекс викликів, що потребують системного вирішення на рівні державної політики.

Отже, підводячи підсумок дослідження питання ролі цифрових технологій у здійсненні цивільного судочинства, можна прийти таких висновків:

По-перше, цифровізація цивільного судочинства створює нову парадигму взаємодії між громадянином і судовою системою, забезпечуючи доступність, зручність та оперативність отримання правової допомоги. Вона мінімізує часові та фінансові витрати учасників процесу, сприяє прозорості та забезпечує більш рівні можливості доступу до правосуддя.

По-друге, незважаючи на вже запроваджені механізми, національна правова система ще не повною мірою адаптована до темпів цифрових змін. Зокрема, електронне судочинство в Україні залишається на стадії становлення, що проявляється в обмеженій функціональності окремих підсистем ЄСІТС та фрагментарності їх впровадження.

По-третє, забезпечення належного рівня кіберзахисту є критично важливим чинником для довіри суспільства до цифрового правосуддя. Захист персональних даних, конфіденційної інформації, а також гарантії цілісності та автентичності електронних процесуальних дій мають стати пріоритетом державної цифрової політики у сфері правосуддя.

По-четверте, перешкодами на шляху повноцінної реалізації електронного судочинства залишаються обмежене фінансування, застаріле технічне забезпечення та брак фахівців, які мають відповідні цифрові навички. Це актуалізує потребу в системному навчанні суддів, працівників апарату суду та інших учасників процесу, а також у запровадженні єдиних стандартів підготовки кадрів.

По-п’яте, для забезпечення стабільного функціонування електронного суду необхідно усунути правові прогалини, переглянути чинні нормативні акти відповідно до реального рівня цифровізації, а також передбачити адаптивний підхід до подальшої модернізації судової системи.

Шмалій Аліна Леонідівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПОШИРЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ – ВИМОГА СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

(науковий керівник – д.ю.н., професор Амелічева Л.П.)

У сучасному світі цифрові технології стають невід’ємною частиною сучасного інформаційного суспільства, всіх сфер діяльності, зокрема й трудових відносин. Традиційна паперова форма трудового договору поступово поступається місцем електронному варіанту, що має свої переваги та особливості. В Україні запровадження електронної форми трудового договору стало відповіддю на виклики цифровізації та необхідність спрощення документообігу. Дослідження електронної форми трудового договору було об’єктом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, значний внесок зробили: А.Ю. Бурчак, О.С. Почанська, М.С. Трофименко, Н.В. Швець, Д.І. Черняченко та інші.

Трудовий договір представляє собою центральний інститут трудового права. Він виступає важливим складником правової взаємодії працівника та роботодавця у процесі реалізації права на працю, яке закріплене в Конституції, забезпечується, гарантується та захищається державою[1]. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронна форма трудового договору – це його цифровий аналог, що оформлюється та підписується за допомогою електронних засобів зв’язку та електронного підпису.

Основна відмінність електронного договору від традиційного полягає у відсутності необхідності фізичного підписання документа на папері. Натомість сторони використовують електронний підпис, який має юридичну силу та гарантує автентичність підписувача.

В Україні правове регулювання електронного трудового договору здійснюється на основі:

– Кодексу законів про працю України (КЗпП), який містить основні положення щодо укладення та розірвання трудових договорів;

[1] Бурчак А. Ю., Почанська О. С., Трофименко М. С. Електронна форма трудового договору в контексті реформування законодавства про працю. *Підприємництво, господарство і право,* 2019. № 1. С. 84-89. (С.84).

– Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», що визначає правовий статус електронних документів та їхню юридичну силу;

– Закону України «Про електронні довірчі послуги», який регламентує використання електронного підпису та інших цифрових ідентифікаційних засобів й ін.

Для укладення трудового договору в електронній формі в Україні роботодавець повинен мати електронні ключі юридичної особи або ФОПа, які використовує уповноважена особа чи сам підприємець. Після попереднього узгодження умов створюється фінальний проєкт договору, який роботодавець підписує своїм електронним підписом і надсилає працівнику. Працівник, маючи власний електронний підпис, також підписує документ, наприклад, через портал «Дія» або «Дія.Підпис», і надсилає роботодавцю докази підписання. Після цього договір вважається укладеним та має юридичну силу[1].

Європейські країни, такі як Данія, Німеччина та Великобританія, успішно впроваджують електронний документообіг у сфері трудових відносин, що значно підвищує його ефективність. Раніше всі кадрові документи існували виключно в паперовому форматі, однак сьогодні цифрові аналоги стають повноцінною альтернативою. У Данії, наприклад, на законодавчому рівні закріплено право укладати трудові договори як у традиційній письмовій, так і в електронній формі[2].

Електронний трудовий договір має низку важливих переваг. По-перше, він значно спрощує процес працевлаштування, оскільки усуває зайву бюрократію, прискорює оформлення документів і дозволяє уникнути паперової тяганини. Електронний формат також мінімізує ризик втрати договорів, оскільки вони зберігаються в цифрових архівах, що забезпечує їхню надійність і доступність у будь-який момент.

Ще однією вагомою перевагою є прозорість трудових відносин, адже цифрові технології гарантують контроль за дотриманням прав працівників і зменшують можливості для зловживань. Окремо варто відзначити можливість віддаленого оформлення договору, що є особливо корисним для дистанційної роботи в умовах війни.

Попри очевидні плюси, електронний трудовий договір має і певні недоліки. Основною перешкодою для його впровадження є кіберзагрози, тому необхідно впроваджувати ефективні заходи захисту від несанкціонованого доступу.

Юридичні аспекти також можуть спричиняти труднощі, оскільки в деяких випадках суди можуть вимагати додаткові підтвердження дійсності

---

[1] Якімова А. Укладення трудового договору в електронному форматі.
URL: https://www.hsa.org.ua/blog/ukladennia-trudovogo-dogovoru-v-elektronnomu-formati

[2] Швець Н., Черняченко Д. Електронна форма трудового договору в контексті реформування законодавства про працю. Трудове право, 2019. № 1. С. 84-89, (С. 85).

електронного документа. Крім того, компаніям доводиться забезпечувати технічну підтримку для збереження та відповідності електронних документів чинному законодавству, що може потребувати додаткових ресурсів і витрат.

З огляду на активну цифровізацію, електронна форма трудового договору має значні перспективи розвитку, що сприятиме спрощенню та безпеці трудових відносин. Одним із ключових напрямків є впровадження автоматизованих систем укладення договорів. Використання штучного інтелекту та блокчейн-технологій дозволить мінімізувати людський фактор, забезпечити високу швидкість оформлення документів і підвищити рівень безпеки завдяки неможливості підробки чи несанкціонованої зміни даних.

Зростання популярності дистанційної роботи також стимулює розвиток електронного документообігу, адже все більше компаній надають перевагу віддаленим формам співпраці, що вимагає простішого та швидшого способу укладення трудових договорів без фізичної присутності працівника.

Ще одним важливим аспектом є гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами. Оскільки Україна прагне інтегруватися у міжнародний ринок праці, адаптація нормативно-правової бази відповідно до вимог ЄС сприятиме зручному працевлаштуванню як у межах країни, так і за кордоном.

Окрім цього, важливим кроком стане підвищення рівня цифрової грамотності серед населення, тому навчання роботодавців і працівників ефективному використанню електронних підписів та інших цифрових інструментів дозволить зробити процеси оформлення трудових відносин більш ефективними, доступними та безпечними.

Електронна форма трудового договору являє собою сучасний підхід до оформлення трудових відносин, який має багато переваг. Розвиток електронного документообігу є важливим кроком на шляху до цифрової трансформації ринку праці, що відповідає сучасним викликам і тенденціям глобалізації. Однак для повноцінного впровадження необхідно вирішити низку проблем, зокрема питання цифрової безпеки, доступності електронного підпису та правових аспектів.

СЕКЦІЯ 5
ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

Бахур Олександр Валерійович,
адвокат, доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри господарського та
адміністративного права
ДонНУ імені Василя Стуса

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ АТАКИ НА АРКУ НАД ЧЕТВЕРТИМ ЕНЕРГОБЛОКОМ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АЕС

Цьогоріч 39-а річниця Чорнобильської катастрофи, що відбулася 26 квітня 1986 року на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС), розташованій на території Української РСР, яка є беззаперечно однією з наймасштабніших техногенних катастроф за всю історію ядерної енергетики. Згідно з офіційними даними, вибух реактора четвертого енергоблоку призвів до викиду в атмосферу значної кількості радіоактивних речовин. При цьому наслідки цієї катастрофи продовжують впливати на світову спільноту і по нині, зокрема і можливе погіршення в умовах російська збройної агресії проти України.

З травня по грудень 1986 року над четвертим енергоблоком ЧАЕС було зведено бетонний саркофаг – об’єкт «Укриття». Термін експлуатації саркофага був запланований на 20-40 років, тому у 2000-х роках було запроєктовано нове укриття.

В березні 2004 року Європейський банк реконструкції та розвитку оголосив тендер на проєктування, будівництво і введення в експлуатацію нового саркофага зруйнованого 4-го енергоблоку ЧАЕС. Побудований до листопада 1986 року саркофаг – об’єкт «Укриття» над четвертим енергоблоком, що вибухнув, поступово руйнувався. Небезпека, в разі його обвалення, передусім визначалася тим, як багато радіоактивних речовин знаходиться всередині. За офіційними даними, ця цифра сягає 95% від тієї кількості, яка була на момент аварії, тож руйнування «Укриття» могло призвести до дуже великих викидів.

Початок спорудження нового безпечного конфайнменту, або як його скорочено називають НБК, який має форму велетенської арки, що накрила старий об’єкт «Укриття», припав на квітень 2012 року. НБК мав захищати залишки активної зони реактора, доки не буде розроблено технологію безпечного демонтажу паливних мас та відповідного захоронення радіоактивних відходів. Через великі розміри, НБК довелося будувати двома частинами, які були підняті та успішно з’єднані 2015 року. Всередині

арки НБК було встановлено кран для демонтажу старого саркофага і залишків четвертого енергоблоку[1].

Для будівництва НБК свої зусилля разом з Україною об'єднали 45 країн-донорів, які зібрали більше 1,5 мільярда євро. До роботи над проектом було залучено 10 тисяч працівників із 40 країн світу.

Насування арки позитивно вплинуло на радіаційну обстановку. За результатами вимірювань рівнів гамма-випромінювання у колишній зоні будівництва арки, рівні радіації знизилися у середньому в 10 разів. Також арка закрила об'єкт «Укриття» від опадів. Для порівняння – кількість відкачаних з «Укриття» радіоактивно забруднених вод за перше півріччя 2017 року зменшилася у порівнянні з аналогічними періодами минулих років у середньому більш, ніж у 4 рази. Крім цього знизився викид радіоактивних аерозолів через щілини у об'єкті «Укриття». Арка унеможливила прямий вплив на «Укриття» сонячних променів та вітру, які створювали повітряні потоки всередині об'єкта і виносили за його межі радіоактивні аерозолі. Сумарний об'єм викидів зменшився в середньому у 5 разів[2].

Однак всі попередні старання зійшли майже нанівець, коли у ніч 14 лютого 2025 року, о 01 годині 59 хвилин, в результаті повітряної атаки рф проти України відбулося пряме влучання ударного дрону із фугасною бойовою частиною з 50 кг вибухівки в захисну оболонку Арки Нового Безпечного Конфайнменту об'єкта «Укриття» на відмітці 87 метрів над приміщенням технологічного обладнання, яке в дистанційному режимі забезпечує функціонування Конфайменту.

Арка над 4 енергоблоком зводилася саме заради того, аби з часом демонтувати старий радянський саркофаг, стан якого з року в рік погіршувався.

Через пошкодження зовнішньої та внутрішньої оболонок (обшивок) Арки НБК та обладнання системи основних кранів відбулося порушення меж та умов безпечної експлуатації Комплексу НБК ОУ.

За результатами позачергового огляду огороджуючих та несучих конструкцій Арки НБК, а також гаража техобслуговування системи основних кранів (ГТО СОК) виявлено такі пошкодження:

1) зовнішня обшивка Арки: локальні наскрізні руйнування; локальні дефекти обшивки без суцільного руйнування; пошкодження внутрішнього заповнювача обшивки; наявні руйнування болтових з'єднань.

2) несучі конструкції гаража: деформовані вузли з'єднань конструкцій верхньої частини гаража техобслуговування.

---

[1] Хроніка Чорнобильської катастрофи та подолання її наслідків: цифри і факти. *КПІ ім. Ігоря Сікорського.* URL: https://kpi.ua/2021-chornobyl construction (дата звернення: 14.04.2025).

[2] Проект «Будівництво нового безпечного конфайнмента». *ДСП «Чорнобильська АЕС»*. URL: https://chnpp.gov.ua/ua/activity/shelter-object-transformation/project-nsc-construction (дата звернення: 16.04.2025).

За результатами попередньої оцінки наслідків займання, що виникло 18.02.2025, виявлено пошкодження мембран герметизації огороджувального контуру НБК у південної, південно-західній та південно-східній зонах[1].

Керівник відділу експлуатації нового безпечного конфайнменту на ЧАЕС Андрій Сірий розповів, що після атаки пожежникам доводилося пробивати конструкцію та розпилювати воду всередину, оскільки там могли бути осередки пожежі, попри те, що простір усередині арки має бути сухим.

Через це дірка, яка утворилася на новому саркофазі через російський обстріл, може пришвидшити корозію конструкції та ще більше може погіршити стан старого радянського захисту[2].

За словами експертів, прямої небезпеки від розгерметизації НБК немає, але є інші загрози. Начальник відділення аналізу безпеки Державного науково-технічного центру з ядерної та радіаційної безпеки України Дмитро Гуменюк вказує на те, що тепер безпечно розбирати старе укриття над зруйнованим атомним енергоблоком, яке звели у 1986 році одразу після аварії на ЧАЕС, немає можливості. Хоча саме для цього будувався НБК. На даний момент в об'єкті укриття все ще є 18 нестабільних конструкцій. «Нині НБК не виконує свої функції, а саме – утримування продуктів поділу, які під ним знаходяться. Тобто в будь-який момент, якщо обваляться конструкції, підніметься радіоактивний пил – це може бути підйом радіаційного фону. Тепер безпечно розбирати старий саркофаг не можна».

Як пояснювала радіобіологиня і старша наукова співробітниця Інституту проблем безпеки АЕС НАН України Олена Паренюк очікується, що в будь-який момент може впасти одна з трьох основних опорних балок і підніметься радіоактивний пил. Власне, конфайнмент і мав утримати той пил всередині, коли це зрештою станеться.

Експерти зауважують, що всі зусилля міжнародної спільноти, яка збирала кошти на зведення НБК, нині практично зведенні до нуля. «Безпосередньо заварювати, ремонтувати, лагодити цей конфайнмент на місці не можна буде, тому що там доволі високі дози, і люди будуть опромінюватися. Цю арку будували на відстані, і на рейках накочували на саркофаг. Наразі рейки розібрали, тому потрібно буде робити щось

---

[1] Довідка про стан ліквідації надзвичайної ситуації на майданчику комплексу Нового Безпечного Конфайнменту (НБК) та об'єкту. *ДСП «Чорнобильська АЕС».*
URL: https://chnpp.gov.ua/ua/infotsentr/novyny/6355-dovidka-pro-stan-likvidatsiji-nadzvichajnoji-situatsiji-na-majdanchiku-kompleksu-novogo-bezpechnogo-konfajnmentu-nbk-ta-ob-ektu-ukrittya-vnaslidok-pryamogo-vluchennya-bpla-rf-u-zakhisnu-obolonku-nbk-stanom-na-09-00-07-03-2025 (дата звернення: 16.04.2025).

[2] *NYT*: Атака рф на арку ЧАЕС може відкласти демонтаж старого радянського саркофага – план мали затвердити у 2025-му. *hromadske*. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/242186-nyt-ataka-rf-na-arku-chaes moze-vidklasty-demontaz-staroho-radianskoho-sarkofaha-plan-maly-zatverdyty-u-2025-mu (дата звернення: 17.04.2025).

зворотне: відкочувати конфайнмент на безпечну відстань, лагодити і накочувати назад», – прогнозує Дмитро Гуменюк[1].

Якщо російські загарбники під час обстрілів пошкодять саркофаг, який захищає зруйнований четвертий енергоблок Чорнобильської атомної електростанції, то рівень радіаційного фону може значно підвищитися, і не лише в Україні. Про це заявив заступник міністра енергетики України Роман Андарак в ефірі телемарафону, який також зазначив, що саркофаг не призначений для того, щоб захищати від уражень ракетами чи дронами[2].

Як повідомляється на сайті ЧАЕС, 18 березня промисловий майданчик ЧАЕС відвідали представники Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). Вони оглянули технологічну будівлю НБК, простір під аркою, а також провели робочу нараду із представниками адміністрації ЧАЕС. Поки що з фонду «Рахунок міжнародного співробітництва для Чорнобиля» виділять 400 тисяч євро на експертну оцінку пошкоджень НБК, завданих внаслідок удару РФ[3].

Протягом майже чотирьох десятиліть Україна спільно з міжнародною спільнотою здійснювала систематичні заходи з метою забезпечення безпечного укриття зруйнованого четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції, а також із локалізації та мінімізації довготривалих екологічних наслідків техногенної катастрофи. Ці зусилля реалізовувалися як у межах національних програм, так і через міжнародні ініціативи під егідою Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), МАГАТЕ та інших організацій.

Чорнобильська трагедія мала стати прецедентом, що слугуватиме глобальним уроком для забезпечення ядерної та екологічної безпеки. Вона засвідчила необхідність створення ефективної системи міжнародного контролю над ядерними об’єктами та унеможливлення подібних інцидентів у майбутньому.

Однак у сучасних умовах російської агресії проти України ці принципи зазнали безпрецедентного виклику. 14 лютого 2025 року російський ударний безпілотник із фугасною бойовою частиною влучив у Новий безпечний конфайнмент (НБК) над четвертим енергоблоком ЧАЕС, що спричинило пошкодження конструкцій укриття, локалізовану пожежу та викликало серйозне занепокоєння в міжнародної спільноти щодо загроз повторного забруднення.

---

[1] Ржеутська Л. Як відновити пошкоджену захисну арку над ЧАЕС? – DW – 25.03.2025. *dw.com*. URL: https://www.dw.com/uk/ak-vidnoviti-poskodzenu-zahisnu-arku-nad-caes3-a-72026456/a-72026456 (дата звернення: 17.04.2025).

[2] Гордійчук І. Що буде, якщо Росія значно пошкодить саркофаг на ЧАЕС: пояснення Міненерго. *ГЛАВКОМ*. URL: https://glavcom.ua/country/society/shcho-bude-jakshcho-rosija-znachno-poshkodit-sarkofah-na-chaes-pojasnennja-minenerho-1045128.html (дата звернення: 17.04.2025).

[3] Ржеутська Л. Як відновити пошкоджену захисну арку над ЧАЕС? – DW – 25.03.2025. *dw.com*. URL: https://www.dw.com/uk/ak-vidnoviti-poskodzenu-zahisnu-arku-nad-caes3-a-72026456/a-72026456 (дата звернення: 18.04.2025).

Чорнобильська катастрофа мала стати уроком для ядерної безпеки, щоб в подальшому запобігати навіть самій можливості повторення такої аварії з катастрофічними наслідками. Однак, російська агресія продовжує створювати нові виклики ядерній безпеці, адже атаки на інфраструктуру нашої держави продовжуються.

Цей акт збройного впливу на об'єкт ядерної інфраструктури свідчить про цілеспрямоване порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема положень Женевських конвенцій, які забороняють напади на об'єкти, небезпечні для цивільного населення. Згідно з оцінками МАГАТЕ, хоча радіаційний фон залишився в межах норми, сам факт атаки на НБК створює новий прецедент безвідповідального використання сили поблизу ядерних установок.

Таким чином, з огляду на сучасну геополітичну ситуацію, постає нагальна потреба у вдосконаленні механізмів міжнародного захисту ядерних об'єктів, включаючи створення спеціалізованих місій моніторингу та захисту в умовах збройних конфліктів, а також перегляд чинних норм міжнародного ядерного права.

Беляневич Олена Анатоліївна,
д.ю.н., професор, професор кафедри
цивільного права і процесу
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРО ПІДСТАВИ РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ОБ'ЄКТА ПРИВАТИЗАЦІЇ

Загальна норма частини 2 ст. 651 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) встановлює підстави розірвання договору на вимогу однієї з сторін у випадках: істотного порушення договору другою стороною (законодавець надає визначення ознаки істотності порушення договору); інших випадках, встановлених *договором* (договором можуть бути визначені конкретні підстави розірвання договору, перелік зобов'язань покупця, у разі невиконання яких договір може бути розірвано судом на вимогу продавця); інших випадках, встановлених *законом*.

Одним з питань, які час від часу виникають у правозастосовній практиці господарських судів при вирішенні договірних спорів, є співвідношення загальної та спеціальної норми закону, зокрема, чи є норми Закону від 04.03.1992 №2163-XII «Про приватизацію державного майна» та Закону від 18.01.2018 №2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна» спеціальними нормами права щодо розірвання договору, які виключають застосування частини другої статті 651 ЦК.

Підстави розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації містяться в спеціальних нормах приватизаційного законодавства України.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 27 Закону «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII, який застосовується до договорів, які були укладені в період дії цього Закону, на вимогу однієї із сторін договір купівлі-продажу міг бути розірваний або визнаний недійсним за рішенням суду в разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки. Тобто предметом регулювання зазначеної спеціальної норми є лише відносини приватизації державного та комунального майна. При цьому норма ч. 5 ст. 27 Закону «Про приватизацію державного майна» описує підстави розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації не загальним чином, а встановлює, що в договорі мають бути встановлені конкретні склади правопорушень, які не вимагають додаткової кваліфікації з точки зору їх істотності/неістотності. Кожна підстава розірвання договору в такому випадку – це порушення відповідного договірного обов'язку, що породжує право іншої сторони договору вимагати його розірвання.

Істотне порушення договору другою стороною, передбачене ч. 2 ст. 651 ЦК, може бути підставою розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації додатково до тих підстав, що передбачені приватизаційним законодавством. Однак ця норма не повинна застосовуватись у сукупності з нормою приватизаційного законодавства, якою встановлена підстава розірвання договору, тобто не може бути додатковою кваліфікуючою ознакою. Суд, встановивши, що має місце порушення договірних зобов'язань, визначене договором як підстава розірвання, не повинен досліджувати, чи є таке порушення договору істотним, і чи внаслідок завданої цим шкоди сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

До договору купівлі-продажу об'єкту приватизації, укладеного відповідно до Закону від 04.03.1992 №2163-XII «Про приватизацію державного майна», ч. 2 ст. 651 ЦК застосовується, якщо умовами договору не конкретизовано договірні обов'язки, невиконання яких може бути підставою для розірвання договору, а тому відповідне порушення умов договору потребує додаткової кваліфікації за критеріями, що містяться в абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК.

Так само має вирішуватися питання застосування ч. 2 ст. 651 ЦК у системному зв'язку із Законом «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 №2269-VIII. У цей Закон законодавцем введено поняття «*виключні умови* для розірвання договору купівлі-продажу об'єкта приватизації», що означає імперативно визначені законом випадки, в яких сторона має право вимагати розірвання договору. Такі умови перелічені у ч. 3 ст. 26 цього Закону:

а) невиконання умов продажу об'єкта і зобов'язань покупця, визначених договором купівлі-продажу, в установлений таким договором строк;

б) подання органу приватизації неправдивих відомостей;

в) сплата за об'єкт приватизації коштів, отриманих з порушенням вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

г) невиконання зобов'язання покупця щодо недопущення скорочення чисельності працівників з ініціативи нового власника чи уповноваженого ним органу;

д) продаж або в інший спосіб відчуження покупцем приватизованого об'єкта (його частини) або нерухомого майна господарського товариства, якщо об'єктом приватизації є пакет акцій (часток) такого товариства, особам, визначеним частиною другою статті 8 цього Закону, протягом виконання зобов'язань за договором купівлі-продажу.

Серед зазначених підстав розірвання договору можна виокремити норму, що відсилає до умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації (п. «а»), та інші пункти (п.п. «б», «в», «г», «д»), що спираються на конкретні юридичні факти – факти правопорушень, які безпосередньо є підставою для припинення договірних відносин.

При цьому норми Закону від 18.01.2018 №2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна», якими регулюються питання підстав розірвання договору на вимогу однієї з сторін, не мають зворотної дії в часі.

Передбачене п. 2 ч. 3 ст. 26 Закону «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 №2269-VIII невиконання умов продажу об'єкта і зобов'язань покупця, визначених договором купівлі-продажу, в установлений таким договором строк, може застосовуватись лише у тих випадках, коли договором безпосередньо визначено конкретні умови, невиконання яких може слугувати підставою для розірвання договору. Якщо ж у договорі такі умови відсутні, то підставою розірвання договору може бути невиконання будь-якого обов'язку сторони договору на підставі загальної норми ч. 2 ст. 651 ЦК, тобто в такому випадку вимагається додаткова оцінка невиконання договірного зобов'язання за критеріями абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК.

У випадках встановлення порушень, зазначених у п.п. 3-6 ч. 3 ст. 27 Закону «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 №2269-VIII («виключні умови розірвання») договір може бути розірвано на вимогу однієї з сторін безпосередньо на підставі норм п.п. 3-6 ч. 3 ст. 27 Закону, і не має нормативної підстави додатково кваліфікувати ці порушення за ч. 2 ст. 651 ЦК, тобто доказувати, що зазначені порушення є істотними, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Отже, співвідношення норми ч. 2 ст. 651 ЦК та норм приватизаційного законодавства щодо розірвання договору з підстав його невиконання повинно розглядатись із застосуванням загального принципу lex specialis derogat generali, суть якого полягає в тому, що спеціальний закон має перевагу над загальним законом.

Крім того, може мати місце субсидіарне застосування норми, коли норма ч. 2 ст. 651 ЦК доповнює собою відповідні положення договору або норми галузевого закону, якщо це стосується невиконання інших умов договору.

Субсидіарність норм цивільного законодавства розглядається як прийом законодавчої техніки, при якому за допомогою бланкетних чи відсильних норм законодавець поширює дію поряд з тими суспільними відносинами, на які вони безпосередньо розраховані, на суспільні відносини іншої галузі права, які прямо не передбачені в гіпотезі правової норми й наділені з першою певною спільністю, а також однорідністю методів правового регулювання.[1]

Підсумовуючи, слід зазначити, що норма ч. 2 ст. 651 ЦК регулює договірні відносини у тих випадках, коли договір купівлі-продажу об'єкта приватизації або приватизаційний закон не містить конкретизації договірних зобов'язань, невиконання яких може бути підставою для розірвання договору, а тому відповідне порушення умов договору потребує додаткової кваліфікації за критеріями, що містяться в абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК.

Волошина Катерина Юріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АГРАРНОЇ РОЗПИСКИ ТА АГРАРНОЇ НОТИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Калаченкова К.О.)

Аграрний сектор України традиційно відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави та формуванні її позицій на міжнародному агропродовольчому ринку. Однак, повномасштабна війна в Україні спричинила значне погіршення продовольчої ситуації, зумовлене

[1] Гудима-Підвербецька М. М. Поняття субсидіарного застосування цивільного законодавства як одного з проявів субсидіарності в цивільному праві. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Збірник наукових статей. Вип. 48. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. С.57.

знищенням багатьох транспортних зв'язків, інфраструктури та виробничих потужностей, що призвело до скорочення обсягів виробництва. Нагальною потребою для українських аграріїв стало забезпечення необхідними коштами для підтримки, відновлення та подальшого розвитку виробничої діяльності. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває пошук та застосування альтернативних способів фінансування, які б дозволили залучити інвестиції в аграрну галузь, мінімізуючи при цьому потенційні ризики як для інвесторів, так і для сільськогосподарських виробників. Одними з таких перспективних інструментів є використання аграрних розписок та аграрних нот.

Законом України «Про аграрні розписки» від 16 листопада 2012 року № 5479-VI визначено порядок оформлення, видачі, обігу та виконання аграрних розписок, а також особливі умови їх функціонування. Зокрема, відповідно до цього Закону аграрною розпискою є «товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах» [1]. Тобто, такий документ з одного боку, надає кредитору певні гарантії виконання зобов'язань, а з іншого – забезпечує фінансування для агровиробників, що допомагає їм отримати необхідні кошти або ресурси для ведення господарської діяльності.

Характеризуючи поняття «аграрні розписки» необхідно насамперед визначити коло учасників, які беруть участь у таких правовідносинах. З аналізу статті 1 Закону України «Про аграрні розписки» випливає, що такими особами є кредитор і боржник. Відповідно до цієї статті боржником є особа, яка видає аграрну розписку для закріплення свого зобов'язання поставити сільськогосподарську продукцію або здійснити грошову виплату відповідно до умов, зазначених у розписці. Кредитором, в свою чергу, є особа, яка надає як зустрічне зобов'язання за договором певні послуги, грошові кошти, поставляє товари або виконує інші зобов'язання. Кредитором може бути як фізична, так і юридична особа, яка отримала від боржника аграрну розписку, що наділяє її правом вимагати належного виконання зобов'язань від останнього. Крім того, кредитором може бути особа, якій було передано право вимоги за аграрною розпискою від іншого кредитора на законних підставах.

Закон виділяє два види аграрних розписок, а саме товарну та фінаносову. Товарною аграрною розпискою є документ, який визначає безумовне зобов'язання боржника поставити узгоджену сільськогосподарську продукцію відповідно до умов, зазначених у розписці, зокрема щодо якості, кількості, місця та терміну поставки. Натомість фінансова аграрна розписка є документом, який закріплює

[1] Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 № 5479-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 50. Ст.695 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text

безумовне зобов'язання боржника сплатити визначену грошову суму, розмір якої встановлюється за погодженою сторонами формулою, з урахуванням вартості сільськогосподарської продукції в необхідній кількості та якості. Важливим є також те, що виконання зобов'язань за фінансовими аграрними розписками відбувається виключно в безготівковій формі.

Законодавець не встановлює суворих вимог до змісту аграрної розписки, проте вказує, що вони складаються виключно у письмовій формі на бланку та підлягають нотаріальному посвідченню. Однак деякі науковці вважають за доцільне впровадження бездокументарної (електронної) форми аграрних розписок поряд із традиційною документарною, що б допомогло в сприянні організації ринку даного виду цінних паперів, збільшивши таким чином їх привабливість як фінансового інструменту [1].

Доцільно також зазначити, що аграрна розписка забезпечує виконання зобов'язань боржника шляхом застави, предметом якої може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції. У разі невиконання зобов'язання, кредитор має право задовольнити свої вимоги за рахунок заставленого врожаю, використовуючи будь-який спосіб, дозволений законом, включаючи передачу права власності на врожай або його продаж.

Аграрна розписка видається окремо для кожного виду сільськогосподарської продукції. Інформація про аграрну розписку вноситься до Реєстру аграрних розписок та вважається виданою з моменту її реєстрації в такому Реєстрі.

Новітнім інструментом для залучення фінансування є аграрні ноти. Визначення поняття аграрних нот міститься в Законі України «Про аграрні ноти» від 22 лютого 2024 року № 3586-IX, який набрав чинності 01 січня 2025 року. Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону під аграрною нотою розуміється «неемісійний цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання боржника, забезпечене заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти кредитору відповідно до умов, визначених таким цінним папером» [1]. Аграрні ноти служать інструментом для залучення фінансування в сільське господарство України та/або для здійснення розрахунків за чинними угодами. Однак можливість використання аграрної ноти для розрахунків за договором шляхом її видачі або передачі існує тільки в тому випадку, якщо цей спосіб розрахунку передбачений умовами самого договору.

Тобто, можна стверджувати, що основною відмінністю аграрної ноти від аграрної розписки є саме їх правова природа. Аграрна розписка є

---

[1] Платонова Є.О. Правове регулювання аграрних розписок в Україні: Сучасність та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №1 С.296-299 URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/67.pdf

[1] Про аграрні ноти: Закон України від 22.02.2024 № 3586-IX. *Відомості Верховної Ради України*. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3586-20#Text

товаророзпорядчим документом, а тому має обмежене використання, в той час як аграрна нота є неемісійним цінним папером, а, отже, самостійним об'єктом цивільних прав.

У правовідносинах щодо аграрної ноти аналогічно аграрній розписці фігурують боржник і кредитор. Боржник є особою, яка видала аграрну ноту, що посвідчує її зобов'язання поставити сільськогосподарську продукцію або сплатити кошти згідно з її умовами. Кредитор є власником такої ноти.

Аграрна нота в обов'зковому порядку забезпечується заставою. Предмет застави аграрної ноти є відмінним від аграрної розписки, адже крім майбутнього врожаю, предметом застави можуть бути також живі тварини, продукти тваринного та рослинного походження, а також продукти їх первинної переробки. Крім того, аграрні ноти дозволяють розширити предмет застави, використовуючи додаткові види забезпечення виконання зобов'язань, передбачені законодавством і відповідними договорами між кредитором, боржником або третіми особами [2].

Особливою ознакою агарної ноти є те, що вона існує лише в електронній формі у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів. Аграрна розписка, натомість існує виключно в матеріально-речовій формі, про що зазначалось вище. Важливо також вказати, що аграрна нота не може використовуватися одним і тим самим боржником щодо одного і того самого предмета застави одночасно з аграрними розписками.

Безумовно позитивною ознакою аграрних нот є їх облік в депозитарній системі цінних паперів. Він надає доступ до організованих ринків капіталу, дозволяючи укладати угоди щодо аграрних нот на таких ринках. Крім того, аграрні ноти можуть обслуговуватися разом з іншими цінними паперами, що належать кредитору, що значно спрощує управління власним інвестиційним портфелем.

Аграрна нота так само як і аграрна розписка може бути двох видів – товарною або фінансовою. Товарна аграрна нота посвідчує зобов'язання боржника поставити сільськогосподарську продукцію за умовами, зазначеними в ній, зокрема щодо виду, якості, кількості, місця та терміну поставки. Фінансова аграрна нота, в свою чергу, посвідчує обов'язок боржника сплатити грошову суму в узгоджений термін, при цьому розмір виплати може бути фіксованим або змінним, з урахуванням різних економічних показників, таких як ціна сільськогосподарської продукції, курс валют, індекси тощо.

Інформація про аграрні ноти, що стосується їх видачі, змісту, зміни реквізитів, обтяжень вноситься до Реєстру аграрних нот, держателем та адміністратором якого є Центральний депозитарій цінних паперів. Реєстр

[2] Павлюченко Ю.М. Аграрні ноти як інструмент залучення коштів у сільське господарство. *Фінансова система України: сучасні виклики та загрози на шляху до Європейського Співтовариства.* 2024. С.11-15 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20407

аграрних нот також взаємодіє з державними реєстрами та автоматизованою системою виконавчого провадження.

У контексті аналізу положень Закону України «Про аграрні ноти» можна стверджувати про порівняно вдосконалений механізм примусового виконання зобов'язань, що в свою чергу підсилює надійність аграрної ноти. Якщо боржник не виконує зобов'язання за аграрною нотою, то кредитор може отримати виконавчий лист на відповідне стягнення, звернувшись з відповідним запитом до Реєстру аграрних нот. Кредитор генерує спеціальну виписку з Реєстру, а Центральний депозитарій пред'являє її до виконання через автоматизовану систему виконавчого провадження [1]. Натомість за аграрною розпискою передбачено вчинення виконавчого напису особою, уповноваженою вчиняти нотаріальні дії з негайним примусовим виконанням.

Таким чином, аграрні розписки та аграрні ноти є фінансовими інструментами, що спрямовані на залучення фінансування в аграрний сектор під заставу сільськогосподарської продукції. Однак, незважаючи на їх схожі функції, ці інструменти мають істотні відмінності у правовій природі, механізмах забезпечення виконання зобов'язань та формі обігу. Вибір між аграрною розпискою та аграрною нотою залежить від потреб сторін. Аграрні розписки є більш традиційним інструментом з обмеженою функціональністю, тоді як аграрні ноти пропонують ширші можливості для залучення фінансування та надають сторонам більшу гнучкість у забезпеченні виконання зобов'язань. При цьому слід враховувати, що аграрні ноти та аграрні розписки є альтернативними фінансовими інструментами та не можуть використовуватися одночасно одним і тим самим боржником щодо одного й того ж предмета застави.

Глазков Євген Станіславович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ЗАКОНОДАВЧА ОСНОВА ПЕРЕДАННЯ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Коваль І.Ф.)

В сучасних умовах ведення бізнесу обов'язковим чинником успішної конкурентної боротьби добросовісними засобами є впровадження і реалізація інновацій. Це стає можливим завдяки об'єктам інтелектуальної власності, які втілюють нові технологічні рішення, дизайнерські форми, торговельні позначення тощо. Виробництво і реалізація інноваційної

[1] Авторгов А.М. Особливості примусового виконання аграрних нот. *Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.* 2025. № 01. С.123-128 URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.19

продукції прямим чином пов'язані з переданням майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності в процесі укладання договорів, вчинення інших правочинів.

Як свідчить статистична інформація ІР офісу, після спаду у 2022 кількості реєстрацій об'єктів промислової власності вже у 2023 році показники почали збільшуватись. Так, якщо у 2022 році надійшло 2758 заявок на винаходи, то у 2023 – 2911; заявок на торговельні марки: у 2022 році – 23153, у 2023 році – 30798. При цьому 65,3% заявок на винаходи надійшло від іноземних заявників. Найбільш активними були заявники зі США (501 заявка), Швейцарії (222), Німеччини (208), Великої Британії (191) та інших країн. Збільшення показників характерно і для практики державної реєстрації договорів. Наприклад, у 2023 році на державну реєстрацію договорів, що стосуються права автора на твір, надійшло 422 заявки, що перевищує показник надходжень таких заявок у 2022 році на більше ніж 65%[1].

Наведені дані демонструють високий інтерес іноземних інвесторів до розвитку інноваційного бізнесу в Україні, свідчать про їх наміри набувати і реалізовувати права на об'єкти інтелектуальної власності в сфері господарювання. У цьому зв'язку слушними є роздуми І.Ф. Коваль щодо ролі інтелектуальної власності у поствоєнному відновлені України. Вчена прогнозує, що якщо у довоєнні часи інноваційний шлях розвитку вважався умовою економічної стабільності і зростання, то сьогодні інтелектуальні ресурси, інновації, процеси їх впровадження в усі сфери виробництва товарів і послуг мають стати ключовим фактором відновлення економіки, її перезапуску і трансформації[2].

Серед факторів, що створюють сприятливе середовище для ефективної реалізації і передання прав інтелектуальної власності в сфері господарської діяльності, важлива роль належить законодавчому регулюванню цих відносин. Якість правових норм, їх повнота, однозначність, узгодженість визначають правомірність поведінки суб'єктів відносин інтелектуальної власності, передбачуваність її юридичних наслідків. Проте як свідчать дослідження стану законодавчого регулювання договірних відносин у сфері інтелектуальної власності, серед існуючих проблем значне місце посідає недосконалий рівень регулювання особливостей правових форм передачі цих прав[3].

Законодавча основа передання прав на об'єкти інтелектуальної власності у сфері господарювання складається поряд з загальними

[1] Річний звіт за 2023 рік. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. URL: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Annual_Report-2023-web3.pdf

[2] Коваль І.Ф. Роль права інтелектуальної власності в умовах війни і відновлення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. №5. 109-114. http://uran.inprojournal.org/article/view/270914

[3] Коваль І.Ф. Правові форми передання майнових прав інтелектуальної власності у сфері господарювання. *Право України*. 2018. №6. С. 33

правовими нормами щодо правочинів, договорів, також з правових приписів, що містяться в наступних законодавчих актах:

– Цивільному кодексі України (книга 4 «Право інтелектуальної власності», глава 75 «Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності», глава 76 «Комерційна концесія»);

– законах у сфері охорони інтелектуальної власності (ст. 48-51 Закону України «Про авторське право і суміжні права», ч. 6 – 9 ст. 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ч. 4 – 7 ст. 20 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», ч. 7 – 9 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» та ін.).

01 квітня 2022 р. прийнято Закон України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України», яким передбачено, що з дня введення в Україні воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, зупиняється перебіг строків для вчинення дій, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності, а також строків щодо процедур набуття цих прав. Закріплено, що майнові права інтелектуальної власності, строк чинності яких спливає на день введення в Україні воєнного стану або під час дії воєнного стану, залишаються чинними до дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану.

Наявність спеціальних правових норм щодо передання прав на об'єкти інтелектуальної власності можна розглядати як прояв спеціалізації в правовому регулюванні договірних відносин. О.А. Беляневич зазначає, що спеціалізація в праві полягає у «розподілі навантаження» як між нормами однієї галузевої належності (загальними нормами, що регулюють порядок укладення, зміни, розірвання господарських договорів, їх зміст, виконання тощо, та спеціальними нормами, що регулюють окремі види господарських договорів із врахуванням їх специфіки), так і з нормами цивільного права (загальними положеннями про договори, зобов'язання)[1].

Аналіз змісту вищезазначених спеціальних норм щодо передання прав інтелектуальної власності у сфері господарювання дозволяє виокремити основні питання, з приводу яких спеціалізація у цих питаннях вимагає більшої конкретизації і розвитку. У нормах спеціальних законів, що регулюють правову охорону різних об'єктів інтелектуальної власності, доцільно врегулювати особливості щодо:

– істотних умов договорів у сфері інтелектуальної власності;
– виконання договірних зобов'язань;
– обов'язків сторін договорів у сфері інтелектуальної власності;
– відповідальності за порушення договірних зобов'язань;

[1] Беляневич О. Про спеціалізацію в правовому регулюванні господарських договірних відносин. *Право України*. 2010. №8. С. 66.

– оперативно-господарських санкцій, які застосовуються в односторонньому порядку стороною договору;

– припинення, розірвання договорів у сфері інтелектуальної власності.

Закріплення спеціальних положень щодо особливостей договірного регулювання передання прав на об'єкти інтелектуальної власності сприятиме реалізації принципу правової визначеності чинного законодавства у зазначеній сфері, стабілізації ринку прав інтелектуальної власності, формуванню договірної культури сторін таких договорів.

Горлач Софія Олегівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ

(науковий керівник – доктор філософії Бахур О.В.)

У сучасних умовах активної урбанізації, індустріалізації та зростання обсягів твердих побутових і промислових відходів, проблема їх належної утилізації набуває особливої гостроти. Невиконання встановлених правил поводження з відходами призводить до масштабного забруднення довкілля, погіршення якості життя населення та виникнення загроз для екологічної безпеки держави. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щороку утворюється понад 500 000 тисяч тон відходів, ще до 2024 року 84% підприємств посередників здійснювали обробку відходів лише «на папері». Іншими словами, з-поміж 215 ліцензованих суб'єктів, що діяли на ринку поводження з небезпечними відходами: 91 підприємство займалося виключно їх зберіганням, 56 здійснювали операції з відпрацьованими мастилами, шламами, електронними приладами та іншими видами відходів, а лише 68 мали технічні можливості для їх утилізації[1].

Варто також пам'ятати, що кожного дня Україна потерпає від країни агресора, що безумовно впливає на екологічний стан країни, станом на травень 2024 року накопичено понад 600 тисяч тонн відходів, що виникли внаслідок руйнувань, проте ці дані нажаль не є досить чіткими, адже більшість територіальних громад часто здійснюють оцінку приблизно, без точних вимірювань[2]. Зважаючи на це, питання юридичної відповідальності

[1] Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Небезпечні відходи у цифрах. *Офіційний веб-сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.*
URL: https://mepr.gov.ua/usefullinks/nebezpechni-vidhody-u-tsyfrah/.

[2] Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.
В Україні вже утворилося понад 600 тисяч тонн відходів руйнувань: маємо планувати, де і як ефективно їх використовувати. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.* 2023.

за порушення вимог екологічного законодавства, зокрема правил утилізації відходів, стає вкрай актуальним.

Метою дослідження є аналіз юридичної відповідальності у сфері утилізації відходів, що дозволить виявити чинники, які перешкоджають ефективному застосуванню механізмів притягнення до відповідальності.

Останніми роками на монографічному рівні питання правового забезпечення поводження з небезпечними відходами розглядалися в роботах Н. О. Максіменцевої, правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні вивчалося В. О. Юрескул, особливості правового регулювання поводження з радіоактивними відходами досліджені в роботі О. Ю. Кронди. Міжнародно-правове регулювання поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами розглядалось А. В. Запорозчук. Особливості поводження з твердими відходами з точки зору економіки були досліджені в кандидатських дисертаціях М. В. Абрамової, Р. З. Берлінга, О. В. Горобець, Т. М. Довгої, І. С. Дулина, О. П. Ігнатенко, М. С. Самойлік, Н. О. Хижнякової, С. Г. Шунтової, питання організаційно-економічного забезпечення підвищення ефективності поводження з відходами розглядала В. О. Трофимчук[1].

Правове регулювання утилізації відходів в Україні базується на комплексі нормативно-правових актів, серед яких ключову роль відіграє Закон України «Про управління відходами», що набув чинності у 2022 році. Закон визначає ієрархію операцій з відходами (запобігання утворенню, підготовка до повторного використання, переробка, утилізація, знешкодження), зобов'язує суб'єктів господарювання вести облік відходів і передбачає відповідальність за порушення правил їх поводження. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про управління відходами» відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися[2].

У сфері порушення правил утилізації відходів виділяють різні види юридичної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 57 Закону України «Про управління відходами» виділяють дисциплінарну, адміністративну, адміністративно-господарську, цивільну чи кримінальну відповідальність[3].

Адміністративна відповідальність є найпоширенішою формою, яка регулюється КУпАП, відповідальність за порушення передбачена статтями 82-82[6]. Д. В. Лазоренко трактує адміністративну відповідальність за

URL: https://mepr.gov.ua/v-ukrayini-vzhe-utvorylosya-ponad-600-tysyach-tonn-vidhodiv-rujnuvan-mayemo-planuvaty-de-i-yak-efektyvno-yih-vykorystovuvaty/

[1] Р. Цалин. Права і обов'язки власника відходів як основні елементи його правового статусу. Цивільне право і процес, 2018.

[2] Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text

[3] Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text

екологічні правопорушення як різновид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні адміністративних заходів впливу до осіб, які вчинили протиправні та винні дії, що порушують законодавчо встановлений порядок використання природних ресурсів[1]. Наприклад, ст. 82 КУпАП передбачає накладення штрафу на громадян від двадцяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності – від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за порушення правил утилізації відходів[2].

Кримінальна відповідальність застосовується у випадках заподіяння значної шкоди навколишньому природному середовищу, що включає небезпечну утилізацію відходів. У Кримінальному Кодексі України варто відзначити саме ст. 239, згідно з якою «забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, - караються штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років»[3].

Одним з прикладів притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею є справа № 632/805/22. Так, у 2023 році Первомайський міськрайонний суд Харківської області виніс вирок у справі про порушення правил поводження з відходами, зокрема за статтею 239 Кримінального кодексу України – «Забруднення або псування земель». Обвинувачений, займаючи посаду сільського голови, неналежним чином виконував свої службові обов'язки, внаслідок чого на території громади було незаконно захоронено відходи, що призвело до забруднення земельної ділянки площею 0,1 га. Було встановлено, що дії посадовця створили небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я мешканців громади. Суд визнав обвинуваченого винним за ст. 239 та ст. 367 КК України (службова недбалість), призначивши покарання за ч. 1 ст. 239 КК України у виді штрафу у розмірі однієї тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 17 тисяч гривень та за ч. 1 ст. 367 КК України у виді штрафу у розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 34 тисячі гривень, з позбавленням права обіймати посади на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності,

[1] Лазоренко Д.В. Адміністративно-правова регулювання використання природних ресурсів. 2014. 233 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apdp_2014_73_14

[2] Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

[3] Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n1582

пов’язаних з виконанням організаційно-розпорядчих обов’язків з охорони навколишнього природного середовища строком на 3 роки[1].

Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні шкоди, заподіяної здоров’ю людини або довкіллю, а також витрат на відновлення пошкоджених природних ресурсів. В.А. Миколаєць підкреслює, що цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства передбачає відшкодування реальних збитків та упущеної вигоди, які можуть включати витрати на відновлення порушеного права та втрачений дохід[2].

Адміністративно-господарська відповідальність застосовується до суб’єктів господарювання згідно з Господарським кодексом України та Законом України «Про управління відходами». Вона полягає у застосуванні штрафів, позбавленні ліцензій чи зобов’язанні усунути порушення, виявлені під час перевірок уповноважених органів.

Дисциплінарна відповідальність застосовується до посадових осіб, які допустили порушення внутрішніх нормативів чи службових інструкцій щодо поводження з відходами. Як правило, реалізується в межах трудового законодавства, а із застосуванням положень Кодексу законів про працю України (дисциплінарні стягнення у виді догани, звільнення з роботи тощо).

Із зазначеного можна дійти висновку, що наразі існує достатня нормативна база щодо притягнення до відповідальності, проте, на жаль, цей механізм і досі не повністю налагоджений. Так як більшість правопорушень мають відсутній чіткий склад правопорушень, що ускладнює доведення вини суб’єкта, а також достатньою перешкодою є відсутність єдиної системи обліку та контролю за утворенням, перевезенням і знешкодженням відходів, що надає можливості для зловживань з боку порушників.

Таким чином у результаті проведеного дослідження безсумнівно можна визначити, що порушення правил утилізації відходів в Україні на сьогодні залишається вкрай актуальною й водночас складною у реалізації. Незважаючи на наявність достатньої нормативно-правової бази, включаючи Закон України «Про управління відходами» та відповідні положення Кримінального, Господарського, Цивільного кодексів та Кодексу України про адміністративні правопорушення, механізми її ефективного застосування часто виявляються недостатніми. Як показує аналіз, значна частина правопорушень у цій сфері або взагалі не фіксується, або не доходить до притягнення до відповідальності через низку чинників: нечіткість складів правопорушень, проблеми у доведенні причинно-наслідкового зв’язку та інші причини. Тож, для того, щоб підвищити

[1] Вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської області у справі № 632/805/22 від 21.04.2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109691396

[2] Миколаєць В.А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. Науково-практичний журнал «Екологічне право», 2022, № 1-2. URL: www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/7.pdf.

ефективність нормативно-правових актів необхідно посилити санкції статей ККУ та КУпАП, а саме для посадових осіб, так як до юридичних осіб не може бути застосована кримінальна і адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері утилізації відходів. Підприємствам, які умисно ухиляються від утилізації або фальсифікують звітність, доцільно передбачити значно жорсткіші заходи впливу – включно з конфіскацією обладнання або зупиненням діяльності.

Також впровадити централізовану цифрову систему обліку утворення, транспортування, обробки й утилізації відходів та звернути увагу на досвід країн ЄС в інтеграції цифрових систем обліку, схем розширеної відповідальності виробника та стимулювання «зелених» технологій утилізації. Лише комплексне реформування системи юридичної відповідальності за порушення правил утилізації відходів – на законодавчому та інституційному рівні – здатне забезпечити належний рівень захисту довкілля в Україні, особливо в умовах воєнного стану, коли навантаження на екосистему зростає в рази.

Горупашенко Вікторія Ігорівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР ТА ЙОГО РОЛЬ В КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)

Корпоративне управління відіграє ключову роль у забезпеченні стабільного розвитку господарських товариств, особливо в умовах ринкової економіки, де важливе значення має узгодженість дій учасників корпоративних відносин. Неврегульованість механізмів прийняття рішень, відсутність чітко визначених прав і обов'язків учасників товариства, а також конфлікти між акціонерами чи засновниками можуть призводити до правової невизначеності, зниження ефективності управління та навіть до фінансових втрат внаслідок кризи корпоративного управління.

З метою усунення цих ризиків та забезпечення прогнозованості корпоративних відносин законодавець запровадив правовий інститут корпоративного договору. В умовах динамічного економічного зростання та глобалізації цей інститут набуває особливої ваги. Корпоративний договір дозволяє учасникам товариства самостійно визначати порядок здійснення корпоративних прав, механізми управління товариством, а також передбачати способи вирішення можливих конфліктних ситуацій.

Правовий інститут корпоративного договору є відносно новим поняттям в національному законодавстві України, однак він привернув увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема,

корпоративний договір був предметом досліджень та дискусій таких вчених, як: О. А. Бєляневич, О. М. Вінник, Л. М. Дорошенко, Л. Д. Руденко, Л. В. Сіщук, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. А. Васильєв та ін.

Вперше дефініцію конструкції «корпоративного договору» на законодавчому рівні було закріплено Законом України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю», де корпоративним договором визначено договір, що вчиняється в письмовій формі, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, вчиняється в письмовій формі[1]. Варто додати, що укладення корпоративного договору, який є ефективним правовим інструментом управління товариством, закріплюється і в акціонерному законодавстві, а саме в новому законі України «Про акціонерні товариства», відповідно до якого, корпоративний договір – договір, за яким акціонери товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації [2].

Л. М. Дорошенко наголошує, що корпоративний договір можна розглядати із точки зору його універсальності як для АТ, так і для ТОВ та ТДВ, а саме як договір про здійснення прав та виконання обов'язків між його сторонами, які узгоджено здійснюють свої права з управління господарською організацією, спільно виступають на фінансовому ринку та розпоряджаються корпоративною власністю [3].

Можемо визначити, що відмежуванням корпоративного договору від інших, схожих за своєю правовою природою договорів, є предмет такого договору, а саме: порядок управління товариством, ухвалення рішень, розподілу прибутку, купівлі, продажу чи передачі часток у статутному капіталі, а також питання захисту прав учасників та способи вирішення конфліктів між ними. Надається й більш розлоге розуміння предмета корпоративного договору, до якого включають: способи здійснення права на участь в управлінні товариством, способи здійснення переважного права придбання частки (акцій) та права на відчуження частки (акцій), а також способи здійснення прав, пов'язаних із припиненням господарського товариства і виділенням із його складу нової юридичної особи. Такий договір не спрямований на встановлення, зміну або припинення нових прав

[1] Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII : станом на 8 берез. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text (дата звернення: 15.03.2025).

[2] Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX : станом на 23 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text (дата звернення: 15.03.2025).

[3] Дорошенко Л. М. Поняття та сутність корпоративного договору . Часопис Київського університету права.2018. № 2. С. 150-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_2_32 (дата звернення: 15.03.2025).

учасника, а визначає не заборонені законом та внутрішніми правовими актами товариства способи здійснення уже наявних прав [1].

Роль корпоративного договору в корпоративному управлінні товариств обумовлено низкою факторів. Насамперед, він дозволяє на рівні товариства деталізувати положення, які не можуть бути належним чином реалізовані лише через статут або інші внутрішні документи підприємства, також за допомогою корпоративного договору можна врегулювати питання, які не регламентовано статутом, зокрема, порядок та особливості голосування на загальних зборах, порядок внесення змін до статуту та інші положення, що притаманні тій чи іншій галузі підприємництва. При цьому, Т. Штим відзначає і фактичну неможливість врегулювання певних відносин між акціонерами в установчих документах, тому, на думку авторки, корпоративні договори містять положення щодо вирішення корпоративних конфліктів і є ефективними інструментами вирішення таких ситуацій, однією з яких є deadlock, який зазвичай вирішується викупом однією зі сторін корпоративного договору акцій (частки) іншого [2].

Не менш важливу роль корпоративний договір відіграє у підвищенні рівня правової визначеності та передбачуваності дій учасників товариства, особливо у випадках, коли підприємство має декілька власників та/або інвесторів, що зумовлено необхідністю ефективного механізму стабільного функціонування товариства, незважаючи на, можливо, різні інтереси його учасників, оскільки шляхом укладення корпоративного договору вони мають можливість оптимізувати розподіл повноважень між ними, забезпечити прозорість прийняття тих чи інших рішень, та санкціонувати відповідальність у разі порушення положень договору.

Наступним фактором, що підтверджує важливість корпоративного договору в корпоративному управлінні товариства, є його превентивна функція, яка полягає у запобіганні корпоративним конфліктам та мінімізації ризиків виникнення спорів та непорозумінь між учасниками товариства. В такому випадку корпоративний договір передбачає способи вирішення ймовірних конфліктів ще на моменті їх виникнення. Таким чином, корпоративний договір може регламентувати порядок вирішення спорів та розбіжностей шляхом медіації чи арбітражу, визначати порядок виходу із товариства, особливо із кількома учасниками, та запобігати блокуванню функціонування товариства.

Поряд з цим, одним із стратегічних завдань корпоративного договору є недопущення конфліктних ситуацій та їх ефективне вирішення, тому саме корпоративний договір можна використати як унікальну можливість

---

[1] Цікало В. Предмет договору про здійснення прав учасників господарського товариства. Підприємництво, господарство і право. 2017. №17.С.68-73. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Pgip_2017_2_14.pdf (дата звернення: 15.03.2025).

[2] Штим Т. Роль акціонерних угод у попередженні та вирішенні корпоративних конфліктів . Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 93. С. 104-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_32 (дата звернення: 15.03.2025).

запобігання та виходу з корпоративного deadlock («безвихідна ситуація»)[1]. Така проблема виникає, коли учасники або акціонери не можуть досягти згоди щодо ключових управлінських рішень, що призводить до припинення діяльності товариства та його ліквідації загалом. Задля уникнення таких ситуацій, договір може передбачати певні механізми та інструменти подолання таких кризових ситуацій, зокрема, із залученням третіх осіб.

Корпоративний договір має важливу роль у регулюванні відносин між учасниками товариства, оскільки визначає процедури здійснення прав і обов'язків учасників. Це включає в себе такі важливі аспекти, як порядок управління компанією, механізми голосування на загальних зборах, розподіл прибутку, а також умови передачі часток або їх відчуження. Однак, варто наголосити, що для того, щоб корпоративний договір мав юридичну силу, необхідно, щоб він відповідав вимогам законодавства, зокрема формальним вимогам, передбаченим для укладення таких договорів.

Це питання стало предметом розгляду в справі № 906/92/21, де Верховний Суд скасував рішення судів попередніх інстанцій, які визнали корпоративний договір нікчемним через те, що одна зі сторін на момент підписання ще не мала статусу учасника товариства. Спочатку, згідно з чинною редакцією Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» до 2021 року, було визначено, що корпоративний договір укладають учасники товариства за яким зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації[2]. Однак, у вище згаданій справі, Верховний Суд зазначив, що норми ч. 1 ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (в редакції, чинній на дату підписання корпоративного договору) прямо не вказують, що сторонами корпоративного договору можуть бути лише учасники товариства, а позивачка не доводить, що такий корпоративний договір порушує її права та законні інтереси, зокрема корпоративні права як учасника товариства, або укладений з порушенням інших норм чинного законодавства, зокрема статей 203, 215 ЦК, таким чином, відсутні правові підстави для визнання недійсним корпоративного договору, що свідчить про безпідставність позовних вимог, обґрунтованих лише невідповідністю такого договору нормам ч. 1 ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (в редакції, чинній на дату

[1] Рєзнікова В., Дорошенко Л. Корпоративний договір як ефективний правовий засіб у механізмі корпоративного управління, його сутність і правова природа. Право України. 2022. № 2022/04. С. 13. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2022-04-013 (дата звернення: 15.03.2025).

[2] Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII : станом на 8 берез. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text (дата звернення: 15.03.2025).

підписання корпоративного договору) [1]. Суд врахував реальну волю сторін і зміст їхніх правовідносин, а не лише формальні обставини, що дозволило визнати договір дійсним. Після внесення змін до законодавства в 2021 році, коло осіб, які можуть бути сторонами корпоративного договору, було розширено, що дозволило укладати такі договори не лише учасникам товариства, але й самому товариству та третім особам [2]. Це свідчить про розвиток правового регулювання корпоративного договору, що дозволяє більш гнучко підходити до укладення корпоративних договорів, однак їх юридична сила все одно залежить від відповідності формальним вимогам, встановленим законодавством.

Отже, враховуючи вищезазначене, корпоративний договір можна вважати правовим інструментом здійснення корпоративного управління товариства, роль якого полягає: 1) в забезпеченні його ефективного функціонування шляхом чіткого визначення правил взаємодії учасників та порядку прозорого прийняття рішень; 2) у реалізації корпоративних прав; 3) у врегулюванні розподілу прибутку; 4) у визначенні умов голосування; 5) у впорядкуванні інших ключових моментів при здійсненні управління компанією. Крім цього, саме корпоративний договір є засобом організації відносин між учасниками, що відіграє ключову роль у подоланні «deadlock» шляхом передбачення в корпоративному договору механізмів, які дозволяють ефективно розв'язувати конфлікти та уникати блокуванню діяльності підприємства.

Гусар Валерія Василівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Калаченкова К.О.)

Аграрне виробництво відіграє ключове значення в економіці держави. Експерти у своїх дослідженнях нерідко називають Україну агарною державою, що породжено насамперед тим, що значний відсоток експорту забезпечується шляхом постачання сільськогосподарської продукції. З цього приводу слушною є думка Т.П. Добрунік, О.В. Кузнєцова, які зауважують, що стратегічне значення аграрного сектору економіки України зумовлено його місцем у системі виробничих

[1] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.01.2022 у справі № №906/92/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102735996 (дата звернення: 15.03.2025).
[2] Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII : станом на 8 берез. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text (дата звернення: 15.03.2025).

зв'язків, потужним експортним потенціалом, домінуючим внеском у формування державної та світової продовольчої безпеки[1]. Зважаючи на це, можна стверджувати, що агропромислове виробництво є стратегічним вектором розвитку держави.

Попри прогресивність розвитку сільського господарства в Україні, перед ним постали серйозні виклики. Це зумовлено насамперед складною політичною ситуацією, яка негативно позначилась на діяльності агропромислових комплексів. Дослідники наголошують, що внаслідок окупації Кримського півострову площі сільськогосподарських угідь зменшилися на 4%, а ріллі – на 3,8%[2]. Згадані події також призвели до того, що частина товаровиробників взагалі припинили свою діяльність на півострові.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України виникла реальна загроза для продовольчої безпеки усіх країн, до яких експортується українська продукція. 24 лютого 2022 року Президентом України було підписано Указ «Про введення воєнного стану в Україні», який триває дотепер. Внаслідок цих подій держава стикнулась з серйозними викликами у всіх сферах – аграрний сектор не є виключенням. Загалом вплив збройної агресії на аграрне виробництво є чи не найбільшим, порівняно з іншими галузями, причиною цьому слугують такі чинники як окупація значної території України, порушення логістики, суттєва зміна виробничих процесів тощо.

Початок активної фази бойових дій на території України призвів до процесу релокації сільськогосподарських товаровиробників з місця постійної дислокації до більш безпечних регіонів країни. За даними Мінекономіки, станом на початок серпня 2022 року 692 компанії переїхали на нове місце, 484 з них почали працювати. При цьому кількість заявок на переміщення виробничих потужностей досягнула 1769. Тобто близько 30% з наявних кейсів вже вдалося успішно реалізувати[3].

Прикладом завдання серйозних наслідків для агропромислового сектору є знищення греблі Каховської гідроелектростанції. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України внаслідок підриву Каховської ГЕС було зупинено водопостачання більш ніж 30 системи зрошення полів для трьох областей (Дніпропетровської, Херсонської та Запорізької). У 2021 році ці системи забезпечували зрошення на 584 тис. га. з яких українські аграрії збирали близько 4 млн.

---

[1] Добрунік Т.П., Кузнєцова О.В. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 42. С. 65–75.

[2] Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* 2015. Вип. 2 (4). Ч. 2. С. 30–34.

[3] Яськів Б., Іщенко А. Релокація аграрних підприємств в умовах воєнного стану. *Журнал «АГРОРРО».* URL: https://agro-pro.com.ua/news/relokacia-agrarnih-pidpriemstv-v-umovah-voennogo-stanu (дата звернення: 09.04.2025).

тонн зернових і олійних культур, на суму близько 1,5 млрд. доларів[1]. Ці події призвели до величезних збитків для сільськогосподарських товаровиробників, які розміщувалися, зокрема на Півдні України, оскільки було затоплено чималі території. Внаслідок цього відбулось руйнування систем зрошення, знищення багаторічних насаджень та зниження агропромислового виробництва. Аграріям довелося терміново евакуйовувати устаткування до інших областей та шукати нові території для провадження своєї діяльності.

У свою чергу держава всіляко намагається сприяти процесу релокації, шляхом надання пільгових умов для суб'єктів господарювання. Так, згідно з положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» підприємствам, виробничі потужності яких підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових дій надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій[2]. Отже, як приклад, держава надає в оренду релокованим аграріям земельні ділянки без проведення земельних торгів. Така політика спрямована на забезпечення внутрішньої релокації, оскільки частина підприємств з початком повномасштабного вторгнення перемістилися за кордон (процес міжнародної релокації), що негативно позначилось на ситуації всередині держави.

Внутрішня релокація сприяє забезпеченню стабільності агарного бізнесу, однак його ефективне функціонування необхідне не лише для підтримання економіки, але для забезпечення продовольчої безпеки інших країн. Ю.О. Лупенко наголошує на тому, що позитивній динаміці зростання сільського господарства в Україні загрожують наступні чинники. По-перше, це стосується зменшення обсягу валової продукції сільського господарства, що спричинено нестабільністю фінансово-економічної ситуації в Україні. Виробники сільськогосподарської продукції вимушені скорочувати обсяги виробництва (площі посівів та поголів'я тварин), зважаючи також на постійне зростання цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива та засоби захисту рослин. По-друге, актуальним викликом залишається необхідність диверсифікації ринків збуту

[1] Кравченко А. Підрив Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3721075-pidriv-kahovskoi-ges-tragedia-aka-zminit-silske-gospodarstvo-pivdna-ta-vsiei-ukraini.html (дата звернення: 09.04.2025).

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р., № 2247-IX. *Офіційний вісник України.* 2022. № 47. Ст. 2556.

агропродовольчої продукції, оскільки внаслідок агресії була припинена торгівля з державами, які раніше виступали в якості партнерів[1].

Сьогодні найвагомішими частинами експорту продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції є зернові культури, олія, насіння олійних культур та макухи, тверді відходи від вилучення рослинних жирів і олій[2]. Ці та інші продукти виготовляються в достатній кількості, а тому зниження їх виробництва є суттєвою загрозою для продовольства країн-імпортерів сільськогосподарської продукції, виготовленої в Україні.

Кабінетом Міністрів України було схвалено Розпорядження «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» (далі – Стратегія). Цей документ містить детальний опис проблем, які зумовили як її прийняття, так й ряду інших нормативно-правових актів, що діють у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Положеннями Стратегії визначено, що бойові дії, що ведуться російською федерацією на території України, вкрай негативно вплинули на функціонування існуючої продовольчої системи, яка забезпечує продовольчу безпеку регіонів та країни в цілому, внаслідок чого: порушено цілісність ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції; ускладнилося проведення посівних кампаній, особливо на територіях, які були деокуповані, на яких відбувалися бойові дії, у зв'язку із значними площами забруднених земель, а також нестачею пального та високими світовими цінами на пальне, агрохімікати, засоби захисту рослин тощо; ускладнена логістика, внаслідок чого аграрії мають обмежені можливості вільно продавати вирощену сільськогосподарську продукцію; ускладнилося забезпечення базових продовольчих потреб у найбільш постраждалих регіонах країни[3].

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» визначення шкоди та збитків здійснюється за окремими напрямами, серед яких шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці, – напрям, що включає шкоду від каліцтва, тілесного ушкодження, загибелі сільськогосподарських тварин, а також збитки внаслідок знищення чи пошкодження сільськогосподарської техніки та обладнання для агропромислового комплексу[4].

---

[1] Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* 2015. Вип. 2 (4). Ч. 2. С. 30–34.

[2] Добрунік Т.П., Кузнєцова О.В. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 42. С. 65–75.

[3] Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р., № 684-р. *Офіційний вісник України.* 2024. № 70. Ст. 4220.

[4] Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р., № 326. *Офіційний вісник України.* 2022. № 26. Ст. 1413.

За результатами «Огляду збитків від війни в сільському господарстві України», оприлюдненого Центром досліджень продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України, загальні збитки, завдані агресією російської федерації сягають 4,3 млрд. доларів, з них – 2,135 млн. доларів складають втрати, пов'язані зі знищенням чи частковим пошкодженням сільськогосподарських угідь та незібраного врожаю[1]. Можна узагальнити, що наразі перед аграріями постали досить серйозні виклики, частину з яких неможливо остаточно вирішити до закінчення дії на території України воєнного стану. Фактично виробники сільськогосподарської продукції перебувають у невизначеності і щодня ризикують втратити джерело свого доходу – землю.

Отже, попри те, що держава намагається забезпечити ефективне функціонування агропромислового комплексу в умовах воєнного стану, окреслені проблемні аспекти залишаються актуальними на сьогодні та потребують вирішення. Аграрії стикаються з постійними труднощами, спричиненими такими наслідками як порушення логістичної системи, внаслідок чого суттєво ускладнюється процес експорту сільськогосподарської продукції; зрив посівних кампаній через підступні дії країни-агресора, яка постійно влаштовує терористичні акти на території України; нестабільність фінансово-економічної ситуації, що провокує зменшення обсягу валової продукції сільського господарства тощо.

Щодо перспектив варто відзначити, що правове регулювання діяльності аграрного сектору в умовах воєнного стану потребує подальшої адаптації, оскільки на сьогодні не існує спеціальних норм, які б регламентували порядок відшкодування збитків, спричинених збройною агресією, та забезпечення правового захисту майнових прав аграріїв.

Демчишина Оксана Віталіївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО УКЛАДЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)

Корпоративний договір є важливим інструментом у корпоративному праві, який широко використовується у зарубіжних країнах. Актуальність застосування корпоративних договорів пояснюється тим, що установчі документи не завжди можуть охопити всі аспекти взаємовідносин між учасниками товариства. Натомість, укладення корпоративного договору

[1] Добрунік Т.П., Кузнєцова О.В. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 42. С. 65–75.

сприяє детальному та гнучкому регулюванню корпоративних відносин для ефективного управління товариством та вирішення спорів.

Дослідженням особливостей корпоративних договорів займались такі науковці як А. Денисенко, Б. Дергалюк, Л. Дорошенко, А. Зеліско, М.°Ніколенко, Л. Сіщук, В. Рєзнікова та інші. Однак даний вид договорів є відносно новим та потребує детального дослідження, зокрема, й у частині укладення, для ефективного застосування та функціонування корпоративних договорів в Україні.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» корпоративний договір – це договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації [1].

Метою корпоративного договору є по-перше, попередження корпоративних конфліктів між учасниками товариства, акціонерами, ними та органами товариства чи самими товариством та його контрагентами (кредиторами); по-друге, забезпечення системної, ефективної діяльності господарського товариства; по-третє, збільшення прибутків товариства, збереження інвестицій засновників та підвищення його інвестиційної привабливості [2].

Корпоративні договори стають все більш поширеними в Україні, у судовій практиці з кожним днем з'являється все більше судових рішень та правових позицій щодо належних сторін договору, процесу передачі часток, зміни складу учасників, порядок виходу учасника тощо. Це свідчить про визнання судами договору як регулятора відносин всередині компанії щодо погодження волі та інтересів сторін, забезпечення захисту їхніх прав і законних інтересів, запровадження ефективних механізмів управління, недопущення економічних втрат та конфліктів [3]. У той же час сучасне українське законодавство не відповідає динаміці розвитку корпоративних відносин. Вбачається, що подолати вказану обмеженість можливо за допомогою вдосконалення нормативного регулювання та досягнення правової визначеності у спірних питаннях [4].

Щодо укладеннях корпоративного договору, то воно можливе лише з моменту набуття корпоративних прав, а значить, укладення такого договору на етапі створення господарського товариства засновниками, на

---

[1] Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. №2275-VIII: станом на 08 бер. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text (дата звернення: 31.03.2025).

[2] Никитченко Н. В., Роженюк О. О. Поняття корпоративного договору та його особливостей. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал.* 2022. Вип. 1 (8). С. 61- 69.

[3] Кузьменко А., Мирошниченко А., Шевченко Е. Корпоративний договір як ефективний інструмент управління бізнесом. URL: https://mind.ua/openmind/20280658-korporativnij-dogovir-yak-efektivnij-instrument-upravlinnya-biznesom (дата звернення: 31.03.2025).

[4] Слобоженко І. Р. Корпоративний договір як інструмент корпоративного управління. *Topical issues of practice and science*: тези доп. учасників XXVI International scientific and practical conference, London, Greate Britian, 18-21 трав. 2021 р. London, 2021. С. 222- 226.

перший погляд, є неможливим, оскільки (а) господарського товариства як такого не існує, юридична особа не зареєстрована у встановленому законом порядку, а засновники на цьому етапі не мають статусу учасників товариства і, як наслідок, ще не володіють корпоративними правами. Але укладення корпоративного договору засновниками можливе за певних умов, зокрема, якщо умовами корпоративного договору буде передбачено момент набрання ним чинності, що (а) збігатиметься в часі або (б) визначатиметься після державної реєстрації господарського товариства, наприклад, із моменту внесення вкладу всіма учасниками товариства [1].

Варто погодитись з думкою Л. М. Дорошенко, що належними способами укладення корпоративного договору є: 1) підписання корпоративного договору сторонами в результаті перемовин, на яких спільно присутні всі сторони (їх представники); 2) укладення шляхом послідовного підписання тексту договору кожною зі сторін, які домовляються про це [2].

Слід звернути увагу на те, що укладати корпоративний договір є правом, а не обов'язком учасників товариства. Стороною договору може бути саме товариство та треті особи. Закон не обмежує можливість укладати корпоративні договори всіма учасниками товариства між собою. Крім того, один учасник може бути стороною не одного корпоративного договору, а кількох[3]. Проте такі нововведення ускладнюють визначення видових відмінностей корпоративного договору від інших договірних конструкцій, на укладення яких спрямовано виконання корпоративного договору, зумовлюють загрозу підміни договірних конструкцій, введення в оману учасників товариства – не сторін договору, а також безпосереднього втручання третіх осіб у внутрішньокорпоративну діяльність товариства [4].

Обов'язковою формою вчинення корпоративного договору є письмова. У разі недотримання вимог щодо письмової форми – корпоративний договір вважається нікчемним [5].

Крім того, у законодавстві зазначається, що корпоративний договір може бути оплатним або безоплатним. Однак, визначення умов укладення цього договору на оплатних чи безоплатних засадах відсутнє у нормах спеціальних законів. Тобто не зовсім зрозумілою є ситуація, за яких умов

---

[1] Ніколенко М. О. Господарсько-правове регулювання корпоративних договорів: дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.04. Київ, 2021. 212 с.

[2] Дорошенко Л. М. Укладення корпоративного договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2022. № 5 (124). С. 43-48. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/5.124-7 (дата звернення: 10.04.2025)

[3] Шпомер А. І. Корпоративний договір як джерело правового регулювання корпоративних відносин. *Міжнародний науковий журнал «Вісник науки».* 2021. №11 (44). С. 41 – 44.

[4] Зеліско А., Сіщук Л. Корпоративний договір в підприємницькому товаристві: законодавчі трансформації. *Collection of Scientific Papers «Private Law and Business»*. 2023. №23. С. 16-26.

[5] Васильєва В. В. Корпоративний договір в акціонерних товариствах : останні зміни у законодавстві та особливості регулювання під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. №4. С. 126 – 129.

корпоративний договір слід вважати нікчемним, тобто таким, що не відповідає вимогам чинного законодавства, якщо у одному випадку між одними сторонами його укладено у оплатній формі, а у іншому випадку між іншими особами – безоплатно. Законодавче формулювання можна трактувати так, що укладення корпоративного договору в оплатній чи безоплатній формі може бути умовою дійсності правочину, а може бути й умовою недійсності даного правочину. Такий дуальний підхід відштовхується швидше від принципу свободи договору, коли сторони самі вільно приймають рішення про те, який договір їм укласти – оплатний чи безоплатний. У разі відсутності між ними згоди щодо даного питання такі умови договору можна оспорити у суді і довести порушення прав однієї із сторін договору [1].

Варто підкреслити, що умови корпоративного договору про оплатність / безоплатність, про додаткових сторін та про строк дії договору не визначаються істотними умовами у положеннях спеціального законодавства про підприємницькі товариства [2].

Отже, проаналізувавши все вищезазначене, укладення корпоративних договорів є досить прогресивним та перспективним інструментом у корпоративних відносинах, тому доцільно було б внести зміни до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Закону України «Про акціонерні товариства» шляхом чіткого зазначення істотних умов та порядоку укладення даного виду договорів.

Деребуха Анна Євгеніївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ВИРУБКИ ЛІСІВ

(науковий керівник – доктор філософії Бахур О.В.)

Ліси виконують важливі екосистемні функції: поглинають вуглекислий газ, підтримують біорізноманіття, регулюють клімат та запобігають ерозії ґрунтів. За останні десятиліття масштабною стала незаконна вирубка лісів, що є великою проблемою, яка загрожує екологічній безпеці України та світу. Незважаючи на наявність правового регулювання, масштаби нелегального знищення лісових масивів залишаються значними, що свідчить про можливі прогалини в законодавстві, недостатній контроль з боку держави та високий рівень корупції.

---

[1] Сіщук Л., А. Якушин Визнання корпоративного договору недійсним. *Collection of Scientific Papers «Private Law and Business»*. 2024. №24/1. С. 330-337.
[2] Сіщук Л. Договір як регулятор корпоративних відносин. *Збірник наукових статей*. 2024. С. 214 – 230. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/964 (дата звернення: 31.03.2025).

Дослідження питання про незаконну вирубку лісів зумовлені негативними екологічними, економічними та соціальними наслідками. Незаконний обіг деревини у величезній кількості, в тому числі експорт лісоматеріалів пиломатеріалів та іншої лісопродукції, відсутність ефективного моніторингу вирубки лісів та самозаготівля дров домогосподарствами поглиблюють проблему. Удосконалення правового регулювання є важливим завданням для забезпечення сталого розвитку та збереження природних ресурсів України.

Незаконна порубка дерев і чагарників – це вирубка дерев і чагарників вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення встановлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, не тих розмірів дерев, не тієї категорії технічної придатності, які визначені в дозволі; порід і окремих дерев, вирубку яких заборонено[1]. В Україні боротьба з незаконною вирубкою лісів регулюється Лісовим кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також Кримінальним Кодексом України.

Основним законодавчим актом, який регулює використання та охорону лісових ресурсів в Україні є норми Лісового кодексу України[2]. Серед них, основною щодо боротьби з незаконною вирубкою є стаття 86, яка визначає основні принципи охорони лісів, зокрема захист від незаконних рубок, пожеж та шкідників. Стаття 90 передбачає відповідальність за порушення лісового законодавства, включаючи незаконну вирубку, а стаття 98 встановлює вимоги щодо контролю за використанням лісових ресурсів і відповідальність за їх нецільове використання. Спеціальними дозволами на заготівлю деревини є лісорубні квитки, видача яких контролюється державними органами.

6 вересня 2018 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів»[3]. Відповідно до нього з 1 січня 2019 року запроваджується адміністративна відповідальність, а саме стаття 65 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає адміністративні санкції за незаконну

[1] Карабчук Д. Незаконні рубки: правовий вимір проблеми та стан правозастосування. ForestCom. URL: https://forestcom.org.ua/news-post/nezakonni-rubki-pravovij-vimir-problemi-ta-stan-pravozastosuvannya (дата звернення: 11.04.2025).

[2] Лісовий кодекс України : Кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text (дата звернення: 02.04.2025).

[3] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text (дата звернення: 11.04.2025).

вирубку, пошкодження або знищення лісових насаджень у вигляді штрафів[1].

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за більш значні порушення, зокрема вирубка у великих розмірах або на заповідних територіях. Зокрема, це стаття 246, покарання згідно з якою можливе у вигляді штрафу від 17000 до 25500 грн, або обмеження волі на строк до 3 років, або пробаційним наглядом на строк до 3 років, або позбавлення волі на строк до 3 років або від 3 до 5 років за повторне або групове порушення. За значну шкоду, особливо якщо незаконна вирубка спричинила екологічну катастрофу, суд може призначити більш суворі санкції[2].

Верховною Радою України також були ратифіковані певні міжнародні угоди, які в тому числі регулюють питання щодо незаконної вирубки лісів. Наприклад, Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року, яка спрямована на збереження біорізноманіття, стале використання його компонентів[3]. Підписавши цю угоду, Україна зобов'язалася вживати заходів для збереження екосистем, включаючи ліси. Іншим прикладом є Паризька угода 2015 року, підписана Україною в тому числі, щодо боротьби зі зміною клімату[4]. Охорона лісів є одним із заходів, спрямованих на зменшення викидів парникових газів та адаптацію до змін клімату.

Україна активно займається проблемою незаконної вирубки лісів та обігу деревини. Одними із останніх змін, внесених до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України є закріплення положень, які значно збільшують відповідальність за незаконне перевезення, зберігання, збут дерев, чагарників або деревини. КУпАП доповнився статтею 65^2, яка збільшує адміністративну відповідальність шляхом збільшення штрафів. У свою чергу ККУ доповнився статтею 261^1, яка передбачає встановлення кримінальної відповідальності за дії, згадані вище, вчинені у значному розмірі.

25 жовтня 2024 р. Кабінет Міністрів України видав постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо здійснення рубок в лісах України»[5]. Положення цього акту спрямовані на врегулювання питань проведення різних видів рубок та робіт, пов'язаних із

---

[1] Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 02.04.2025).

[2] Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 02.04.2025).

[3] Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 05.06.1992 : станом на 29 жовт. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення: 02.04.2025).

[4] Паризька угода : Угода Орг. Об'єдн. Націй від 12.12.2015 : станом на 14 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text (дата звернення: 02.04.2025).

[5] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо здійснення рубок в лісах України : Постанова Каб. Міністрів України від 25.10.2024 № 1239. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1239-2024-п#Text (дата звернення: 02.04.2025).

веденням лісового господарства, а також на встановлення чіткої процедури отримання лісорубного квитка для їх проведення. Прийняття цієї постанови сприяє підвищенню прозорості та контролю за здійсненням рубок в лісах України. Також вона зменшує можливості для зловживань та незаконної вирубки під виглядом санітарних чи інших видів рубок. Впровадження обов'язкових обстежень та отримання лісорубних квитків забезпечує додатковий рівень контролю та обліку лісокористування.

Незважаючи на досить велику кількість нормативної бази, в тому числі перерахованої вище, яка регулює питання незаконної вирубки лісів та обігу деревини в Україні, кількість таких незаконних діянь не є незначною. Наприклад, за 2023 рік державна лісова охорона виявила 4,4 тис. випадків незаконних рубок обсягом 28,5 тис. м3[1]. В першу чергу для покращення ситуації можна було б звернути увагу на наявність певних факторів, які сприяють збільшенню цієї проблеми. До таких факторів можна віднести фіктивні «санітарні рубки», відсутність ефективного механізму конфіскації незаконно виготовленої деревини, адже часто її легалізують через підроблені документи. Корупція у сфері контролю та притягнення до відповідальності за порушення також безперечно збільшує кількість незаконних рубок лісів в Україні[2].

У 21 столітті, який припав на розвиток штучного інтелекту та інноваційних технологій, можна було б цифровізувати моніторинг незаконної вирубки лісів. Сучасні технології можуть значно підвищити ефективність контролю. Можна застосовувати супутниковий моніторинг, використання знімків якого використовувався би для виявлення нелегальний вирубок у реальному часі; електронний облік деревини, тобто усі операції, пов'язані з деревиною, повинні бути зареєстровані у державній системі для відстеження її походження; дроновий моніторинг також був би ефективний, однак є певні складнощі у воєнний стан; використання автоматичних камер на лісових дорогах, які б фіксували рух лісовозів та контролювати незаконний вивіз деревини було б набагато легше[3].

Щодо міжнародного співробітництва, то Україна могла б адаптувати законодавство відповідно до стандартів ЄС, а саме гармонізація законодавства з вимогами FLEGT (Forest Law Enforcement, Governance and Trade). Це є ініціативою Європейського Союзу, яка спрямована на боротьбу з незаконною вирубкою лісів та торгівлею нелегальною деревиною.

---

[1] Державне агенство лісових ресурсів України - У 2023 році державною лісовою охороною виявлено 4,4 тис. випадків незаконних рубок обсягом 28,5 тис. м3. Головна | Державне агентство лісових ресурсів України. URL: https://forest.gov.ua/news/u-2023-rotsi-derzhavnoiu-lisovoiu-okhoronoiu-vyiavleno-44-tys-vypadkiv-nezakonnykh-rubok-obsiahom-285-tys-m3?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 17.04.2025).

[2] Єгор Гриник, Андрій Білецький, Аманда Кабрехо. Як корупція загрожує лісам України: Типологія та аналіз кейсів корупції і незаконних рубок. 2023. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2023-04/deep_dive_ukraine_ua.pdf.

[3] Рекомендації щодо поліпшення правозастосування у сфері лісової злочинності.
URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_eu_forest_crime_recommendation_ukr_final_web_1_1.pdf.

Основною метою цієї системи є скорочення обсягів незаконної вирубки через посилення законодавчого регулювання, впровадження механізмів контролю та стимулювання торгівлі лише легальною деревиною.

Отже, підсумовуючи вищевказане, можна дійти до таких висновків: незаконна вирубка лісів залишається однією з найгостріших екологічних проблем України, що має серйозні екологічні, соціальні та економічні наслідки. Проведене дослідження підтвердило, що, незважаючи на наявність правового регулювання у сфері лісокористування, рівень незаконної діяльності залишається високим через низку об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Правове регулювання боротьби з незаконною вирубкою лісів в Україні базується на положеннях Лісового кодексу України, Кримінального кодексу України, Кодексу про адміністративні правопорушення, а також низки законів, спрямованих на захист довкілля. Упродовж останніх років відбулися значні зміни в законодавстві, зокрема було посилено відповідальність за незаконну вирубку, збільшено штрафи та введено механізми для контролю за обігом деревини.

Важливим напрямом удосконалення правового регулювання у сфері лісокористування є впровадження цифрових технологій, таких як електронний облік деревини, супутниковий моніторинг, використання дронів та автоматизованих систем виявлення незаконних рубок. Також важливу роль відіграє адаптація національного законодавства до європейських стандартів у рамках процесу євроінтеграції, що включає імплементацію системи контролю за походженням деревини FLEGT.

Таким чином, ефективна боротьба з незаконною вирубкою лісів можлива лише за умови комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, посилення державного контролю, запровадження сучасних технологій моніторингу, активізацію міжнародного співробітництва та підвищення рівня екологічної свідомості громадян. Реалізація цих заходів дозволить зберегти лісові ресурси України, забезпечити екологічну безпеку та сприяти сталому розвитку держави.

Драчук Зоя Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОРПОРАЦІЙ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)

У сучасних умовах глобалізації та економічної інтеграції корпорації відіграють ключову роль у розвитку світової економіки. Однак правове регулювання їх діяльності стикається з численними колізіями, особливо в міжнародному праві. Виникають питання щодо визначення особистого

закону корпорації, застосування норм національного та міжнародного права, а також вирішення спорів між державами щодо правового статусу юридичних осіб. Аналіз цих проблем є вкрай важливим для ефективного функціонування корпорацій у міжнародному правовому просторі.

В українському цивільному законодавстві термін «корпорація» не закріплений, проте він використовується в господарському законодавстві. Відповідно до Господарського кодексу України, корпорація є договірним об'єднанням, сформованим на основі узгодження виробничих, наукових та комерційних інтересів підприємств-учасників, яким надаються певні повноваження з централізованого регулювання їхньої діяльності через управлінські органи корпорації[1].

В.Васильєва та А. Зеліско підкреслюють, що з законодавчого визначення випливає, що українська корпорація є юридичною особою, учасниками якої виступають виключно підприємства. Їхні права як членів корпорації мають договірну природу, оскільки основою для створення такого об'єднання є саме договір[2].

З урахуванням євроінтеграційних прагнень України, у найближчій перспективі необхідно переглянути та оновити національне законодавство щодо визначення поняття «корпорація». У більшості європейських країн цей термін має ширше значення, що вимагає узгодження підходів до його використання.

Корпорації є розвиненим або таким, що перебуває на стадії розвитку, явищем у майже всіх державах світу. Це пояснюється їхніми суттєвими перевагами порівняно з іншими організаційно-правовими формами підприємництва. Серед основних переваг варто відзначити можливість ефективного залучення капіталу для реалізації корпоративних цілей, обмежену відповідальність учасників (зазвичай у межах корпоративних прав), оптимізацію витрат завдяки використанню технологій масового виробництва, а також стабільність і довговічність функціонування. Оскільки кожен учасник має право у будь-який момент покинути корпорацію або приєднатися до неї, ця форма організації бізнесу забезпечує високу гнучкість і стійкість.

Основна загроза, яку становлять транснаціональні корпорації, полягає в їх здатності, маючи значні фінансові ресурси, витісняти або поглинати менші компанії. Це може відбуватися шляхом скуповування конкурентів або використання стратегії демпінгу, після чого корпорації встановлюють високі ціни, отримуючи надприбуток. Подібна практика особливо поширена в галузях, що потребують значних капіталовкладень і високих технологій. Наприклад, компанія Boeing, після придбання декількох американських авіабудівних підприємств, фактично поділила

[1] Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15

[2] Васильєва В. А. Корпорації в праві України. Юридична Україна. 2020. № 7. С. 26-35.

світовий ринок цивільної авіації лише з європейською компанією Airbus. Крім того, широкого розголосу набуло розслідування щодо картельної змови між Mastercard і Visa, які, як світові лідери платіжних систем, завищували тарифні ставки для своїх клієнтів[1].

Монополізація є серйозним викликом для будь-якої економіки, оскільки встановлення завищених цін сприяє зростанню інфляції, отриманню необґрунтованих прибутків, а також знижує рівень контролю за ефективністю роботи галузей. Єдиним ефективним механізмом боротьби з монополізацією є діяльність антимонопольних органів, які відстежують рівень конкуренції на ринку. Водночас у країнах з розвиненою економікою, зокрема в США та Європі, антимонопольне регулювання є досить ефективним, тоді як у державах із менш розвиненими економічними системами можливості впливу на великих гравців ринку значно обмежені. У таких випадках основним засобом підтримки конкуренції стає державне стимулювання місцевих виробників.

Значення транснаціональних корпорацій в економіках різних країн постійно зростає. Завдяки значним фінансовим можливостям і політичній підтримці, вони здатні диктувати умови не тільки своїм конкурентам, а й державам загалом. Вплив цих корпорацій часто здійснюється через підтримку з боку політичних діячів, дипломатичні механізми, інформаційні кампанії або навіть через корупційні схеми. Одним із відомих прикладів є контракт американської компанії Halliburton на відновлення інфраструктурних об’єктів в Іраку, що викликав значний суспільний резонанс.

За рівнем фінансового обороту, доходів і чисельністю працівників транснаціональні корпорації часто перевершують багато країн, що розвиваються. Це породжує занепокоєння щодо можливих економічних і політичних ризиків, зумовлених впливом корпорацій на економіку та суверенітет малих держав[2].

Також існують суперечності у правозастосуванні щодо порядку створення, реорганізації та ліквідації корпорацій, порядку розподілу повноважень між органами управління, а також механізмів захисту прав акціонерів і учасників. Важливим є питання правового режиму іноземних корпорацій в Україні, зокрема щодо визнання їх правосуб’єктності, оподаткування та участі в економічних відносинах. Відсутність єдиної судової практики та можливі суперечності між національним

[1] Недоліки та загрози діяльності транснаціональних корпорацій.
URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/28292/1/Perevahy_ta_nedoliky.pdf;jsessionid=B1AE901CAFC7929C77C4C8868CBB91EE

[2] Корпоративне право: навчальний посібник / О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Л.М. Дорошенко [та ін.]; за заг. ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, Л.М. Дорошенко. 2-е вид., випр. і доп. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 400 с.

законодавством і міжнародними договорами можуть створювати додаткові труднощі для функціонування корпорацій.

Отже, колізійні питання правового статусу корпорацій залишаються однією з найскладніших тем у міжнародному праві. Визначення особистого закону корпорації, правові наслідки зміни юрисдикції, а також застосування норм різних правових систем вимагають ретельного аналізу та вдосконалення нормативного регулювання. Гармонізація міжнародного корпоративного права сприятиме ефективному функціонуванню корпорацій та зменшенню правових колізій, що виникають у процесі їхньої діяльності.

Катеренюк Володимир Володимирович
здобувач ступеня доктора філософії
ДонНУ імені Василя Стуса

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІЙ КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЮ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)

Питання ефективності комплаєнс-контролю як інструмента запобігання та управління ризиками в контексті доцільності його впровадження тривалий час привертає увагу суб'єктів господарювання. Об'єктивна та всебічна оцінка комплаєнс-контролю неможлива без усвідомлення його функцій, що дозволить краще зрозуміти цінність, реальні переваги та необхідні ресурси для його впровадження.

Слід зазначити, що в законодавстві відсутні положення про функції комплаєнс-контролю, як і саме визначення цього поняття. Це ускладнює пошук відповіді на питання стосовно функцій комплаєнс-контролю на практиці та в науковій площині. На теперішній час у науці відсутні усталені погляди на визначення та співвідношення понять комплаєнсу та комплаєнс-контролю. Одні дослідники розглядають комплаєнс-контроль як функцію комплаєнсу суб'єкта господарювання, зокрема П. Коломієць, А. Мулик, С. Шелудько та інші, тоді як інші обґрунтовують думку, що комплаєнс-контролю як самостійному явищу притаманні певні функції. Такої думки дотримуються В. Іванов, О. Овсієнко, Т. Швидка та деякі інші.

Викладене підтверджує актуальність дослідження, що спрямоване на розкриття питання функціональності комплаєнс-контролю.

З'ясування цього потребує звернення до теоретико-юридичного аналізу поняття функції. Термін функція означає призначення, роль або спосіб існування об'єкта в певній системі, що визначають його сутність через відношення до цілого[1]. У філософському розумінні функція

[1] Функція. *Словник української мови:* в 11 томах. Том 10: Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. С. 653.

відповідає на питання, для чого існує об'єкт, явище, структура, показує зв'язок між частиною і цілим через виконання частиною певного призначення[1].

Значення поняття «функція» полягає у тому, що воно дозволяє класифікувати явища за їхнім призначенням, розуміти зв'язки між різними частинами складних систем, будувати теоретичні моделі їх функціонування, реакції на зміни та виклики. Отже, функція є однією з важливих характеристик для розкриття значення і ролі певного явища.

В юридичному розумінні функціями є основні напрями діяльності державних інституцій або впливу правових явищ, що відображають їх призначення і завдання, а також стійкі форми реалізації цілей через відповідні механізми[2]. В праві виділяють правотворчу, правозастосовну, регулятивну, контрольну та деякі інші функції.

З поміж цих функцій інтерес становить контрольна функція. Назагал, під контрольною функцією розуміють здатність суб'єкта або системи перевіряти, оцінювати та впливати на діяльність інших осіб чи процесів з метою забезпечення відповідності встановленим нормам, правилам або цілям[3]. У юридичному розумінні змістом контрольної функції є перевірка дотримання законодавства, внутрішніх процедур, виявлення порушень, ініціювання заходів реагування юридичного та іншого характеру.

В дослідженнях щодо комплаєнсу поряд з аналітичною, інформаційною, превентивною, захисною виділяють контрольну функцію[4]. Всі ці функції взаємопов'язані, доповнюють одна одну у спрямуванні на зменшення ризиків щодо настання негативних правових наслідків, несення фінансових втрат і втрати ділової репутації. Ці функції слугують мірилом ефективності комплаєнсу, визначення рівня досягнення поставленої мети при його впровадженні суб'єктом господарювання.

В межах реалізації контрольної функції сформовано поняття комплаєнс-контролю, зокрема як внутрішнього засобу комплаєнсу, спрямованого на попередження недотримання вимог[5].

Під комплаєнс-контролем розуміють процес моніторингу, перевірки, оцінки відповідності діяльності організації встановленим вимогам, що здійснюється задля виявлення порушень та відхилень від установлених стандартів, оцінки ефективності комплаєнс-системи та вжиття заходів для

---

[1] Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. С. 247.

[2] Сінькевич О. Функції права: конституційний вибір: *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 24.

[3] Нестеренко К. О., Камінський П. Д. Контроль як основна функція органів публічної адміністрації України. *Нове українське право*. 2021. Вип. 6.
С. 122–123. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.17.

[4] Шелудько С. А. Правова природа комплаєнсу та його архетипи в банківських установах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 170. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.29.

[5] Anti-corruption ethics and compliance handbook for business. OECD, 2013. p. 16.
URL: https://www.oecd.org/en/publications/anti-corruption-ethics-and-compliance-handbook-for-business_e1cf4226-en.html.

усунення виявлених проблем. Комплаєнс-контроль є важливим інструментом для підтримки функціонування комплаєнс-системи та управління комплаєнс-ризиками[1]. Комплаєнс-контроль як функція охоплює контроль за дотриманням законодавства, етичних принципів, підтримання ділової репутації, що забезпечує суб'єкту господарювання необхідний рівень економічної безпеки. Можна підсумувати, що у цьому значенні комплаєнс-контроль виступає не лише етапом реалізації комплаєнсу, але й окремим механізмом із внутрішньою структурою та функціональним наповненням, який забезпечує практичне функціонування системи відповідності й управління комплаєнс-ризиками.

Проте деякі науковці, що активно досліджують проблематику комплаєнс-контролю, виділяють його самостійні функції. Зокрема, на думку Т. Швидкої, функціями комплаєнс-контролю є розроблення та закріплення на локальному рівні підприємства корпоративної політики, стандартів у сфері діяльності підприємства, серед яких – комплаєнс-програми, проведення аналізу відповідності корпоративної політики чинному законодавству України, перевірки на дотримання всіх сучасних норм і правил регулювання діяльності підприємства[2].

О. Овсієнко до переліку функцій комплаєнс-контролю включає управління ризиками, підвищення рівня капіталізації бізнесу, дисципліни менеджменту і найманих працівників, зростання доходності та ринкової вартості акцій, забезпечення лояльності стейкхолдерів, оновлення стратегії компанії, отримання додаткових конкурентних переваг, створення ефективних норм господарської поведінки[3].

На думку інших авторів функцією внутрішнього комплаєнс-контролю є запобігання ризикам шляхом вжиття певних превентивних заходів та розробки необхідних внутрішніх документів[4].

Отже, на теоретичному рівні формується розуміння комплаєнс-контролю з позиції інституційного підходу, тобто як певної внутрішньої інституції, яка має відповідну структуру і ресурси для виконання покладених на неї функцій у внутрішній системі управління ризиками.

Водночас такий підхід не може бути підтриманий, оскільки він на теоретичному та практичному рівнях зумовлює питання співвідношення

---

[1] Мулик А. К. Комплаєнс у сфері банківської діяльності (господарсько – правовий аспект) : дисер. … докт. філософії за спец. 081 «Право». Київ, 2024. С. 29.

[2] Швидка Т., Халецька К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товариствами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 87. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.14.

[3] Овсієнко О. В. Комплаєнс у бізнес-адмініструванні та його роль у створенні ефективних норм господарської поведінки. *Економічний простір*. 2018. № 134. С. 173–185. DOI: doi.org/10.30838/P.ES.2224.050618.173.121.

[4] Іванов В. Б., Лаврик І. Ф. Комплаєнс як система протидії корупції та запобіганню ризиків на рівні суб'єктів господарювання. *Вісник Національного транспортного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 3 (36). С. 82.

понять комплаєнсу, яке є офіційно визнаним та має легальну дефініцію, та комплаєнс-контролю, а також співвідношення виконуваних ними функцій.

У результаті проведеного дослідження щодо питання функціональності комплаєнс-контролю можна зробити такі висновки.

1. В науковому полі відсутня єдність у розумінні природи комплаєнс-контролю і простежується формування як інституційного, так і функціонального підходів до розкриття цього поняття, що позначається на питанні наявності у нього самостійних функцій.

2. Визнання наявності функцій у комплаєнс-контроля буде означати визнання того, що він має самостійну інституційну природу та є відмежованим від комплаєнсу, що не знаходить підтвердження в законодавстві та на практиці.

3. Підтримуючи багатомірність природи комплаєнс-контролю пропонується визначати його як функцію комплаєнсу, спрямовану на виявлення, запобігання та мінімізацію комплаєнс-ризиків. Функціональний підхід до комплаєнс-контролю визначає його місце у системі комплаєнсу, сприяє підвищенню ефективності внутрішньої системи управління ризиками, забезпеченню економічної безпеки та ділової репутації суб'єкта господарювання.

Качмар Олег Йосипович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРО СУДОВИЙ ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РАЗІ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА

(науковий керівник – д.ю.н., професор Беляневич О.А.)

Інтереси територіальної громади у сфері містобудування полягають в ефективному плануванні, забудові та іншому раціональному використанні території населеного пункту; у визначенні раціонального розташування зон житлової та громадської забудови; у збереженні, створенні та відновленні рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів; у продуманій комплексній забудові населеного пункту, з урахуванням інтересів і потреб жителів територіальної громади; іншими словами – у забезпеченні якісного, збалансованого та сталого розвитку їхніх територій.

Самочинне будівництво (незаконна забудова територій) порушує права та інтереси територіальних громад, а тому питання ефективного судового захисту інтересів територіальних громад у зв'язку із порушеннями у сфері містобудування (права на звернення до суду з позовом, забезпечення позову, позовних вимог) становить науковий та практичний інтерес.

Однією з проблем судового захисту прав та інтересів територіальних громад у разі здійснення самочинного будівництва є питання відсутності у територіальних громад юридичної (процесуальної) можливості (чіткого процесуального механізму) самостійно звертатись до суду з позовами про припинення, знесення самочинного будівництва, визнання за громадою права власності на нерухоме майно, яке самочинно збудоване на її території, та захищати свої інтереси в суді.

Ні процесуальні кодекси, ні закони, які визначають статус територіальних громад, не передбачають права останніх на звернення до суду з позовом за захистом своїх порушених прав та інтересів чи для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання таким порушенням. На відміну від держави, про захист інтересів якої прямо зазначено у процесуальних кодексах, в Законі України «Про прокуратуру» та в інших законах, про територіальну громаду як учасника цивільних відносин (частина 2 статті 2 ЦК України), чиї інтереси також можуть порушуватися, чи про захист інтересів територіальних громад у жодному із процесуальних кодексів не йдеться [1].

Аналіз практики вирішення судами спорів щодо самочинного будівництва показує, що найчастіше з позовами на захист інтересів територіальних громад, у зв'язку із здійсненням самочинного будівництва, звертаються або ж самі мешканці громад, або, рідше – місцеві ради, прокурори. Спірним у судовій практиці на сьогодні залишається є питання, чи можуть громадські об'єднання звертатися до суду з позовами в інтересах територіальних громад у сфері містобудування, що має бути вирішено шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Іншою проблемою судового захисту інтересів територіальних громад є визначення ефективного способу захисту інтересів територіальних громад, зважаючи на сформований Верховним Судом неоднозначний підхід, що обрання позивачем неефективного способу захисту порушеного права є самостійною підставою для відмови у позові, з яким ми категорично не погоджуємося[2].

З огляду на це, проблемою судового захисту інтересів територіальних громад, у разі здійснення самочинного будівництва на землях територіальних громад, незаконної реєстрації за забудовниками права власності на самочинно збудовані ними об'єкти будівництва, є визначення ефективного способу захисту інтересів територіальних громад, з огляду на сформований Верховним Судом підхід до вирішення спорів, відсутність єдності (неузгодженість) судової практики, а також існування різних

[1] Детальніше про це див. Качмар О.Й. Судовий захист інтересів територіальних громад від незаконних забудов: проблема процесуальної дієздатності. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2024, № 2. С. 94-106.

[2] Детальніше про це див. Качмар О. Й. Про відмову у позові у зв'язку з обранням позивачем неефективного способу захисту. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2023, № 2. С. 84-94.

підходів Верховного Суду до застосування статті 376 Цивільного кодексу України та способів захисту порушених прав та інтересів власників (користувачів) землі у зазначених правовідносинах.

До листопада 2023 року в судовій практиці був сформований підхід, що власник земельної ділянки, який не надавав згоди на будівництво об'єкта на його земельній ділянці, має право вимагати усунення будь-яких порушень його прав як власника ділянки, і що захист прав громади на землю, у такому разі, може здійснюватися шляхом скасування реєстрації права власності на самочинно збудований об'єкт за особою, яка здійснила самочинне будівництво, та припинення її права власності на такий об'єкт, тобто, що такі способи є належними способами захисту порушеного права (постанова КЦС ВС від 21.12.2022 у справі № 263/18985/19.

Втім, у листопаді 2023 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду не погодився із зазначеним висновком. Верховний Суд вказав на те, що за загальним правилом особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього (частина друга статті 376 ЦК України). Проте в окремих випадках стаття 376 ЦК України передбачає можливість визнання судом права власності на самочинно збудоване нерухоме майно як за особою, яка здійснила самочинне будівництво, так і за власником (користувачем) земельної ділянки. Аналіз вказаної норми чинного законодавства дає підстави стверджувати, що оскільки мова йде про вже збудований об'єкт або який будується, а особа, яка здійснила (здійснює) будівництво без відповідного дозволу, не набуває право власності на такий об'єкт, його доля не може бути невирішеною. Такий об'єкт або має перейти у власність осіб, які мають права на нього претендувати, або бути знесений. У цьому контексті задоволення вимоги про припинення права власності на самочинно збудований об'єкт не вирішує питання законності існування нерухомої речі, а відтак не може захистити право власника землі у разі, якщо воно порушується самочинним будівництвом. З огляду на зазначені вище норми законодавства Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду дійшов висновку, що в цьому разі *належним та ефективним способом захисту прав власника (користувача) земельної ділянки, який заперечує проти визнання права власності на нерухоме майно за особою, яка здійснила самочинне будівництво на його земельній ділянці, [є] вчинення дій, що передбачені положеннями статті 376 ЦК України, а саме звернення до суду з позовом про знесення такого майна (самочинного будівництва) особою, яка здійснила самочинне будівництво, або за її рахунок та/або визнання за власником (користувачем) земельної ділянки права власності на нерухоме майно, яке самочинно збудоване на ній,* якщо це не порушує права інших осіб.

Оскільки існував різний підхід Верховного Суду до розуміння та тлумачення положень статті 376 ЦК України та статті 152 ЗК України під

час розгляду аналогічних спорів, колегія суддів Касаційного господарського суду дійшла висновку про необхідність передачі справи на розгляд Великої Палати.

Наприкінці 2023 року Велика Палата Верховного Суду у постанові від 15.11.2023 у справі № 916/11174/22 зазначила наступне. Власник земельної ділянки має право використовувати її на свій розсуд відповідно до її цільового призначення (частина четверта статті 373 ЦК України). Відповідно до частини першої статті 375 ЦК України власник земельної ділянки має право зводити на ній будівлі та споруди, дозволяти будівництво на своїй ділянці іншим особам. Згідно із частиною першою статті 376 ЦК України житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил. Велика Палата звернула увагу на те, що стаття 376 ЦК України розміщена у главі 27 «Право власності на землю (земельну ділянку)», тобто правовий режим самочинного будівництва пов’язаний з питаннями права власності на землю. Знаходження на земельній ділянці одного власника об’єкта нерухомості (будівлі, споруди) іншого власника істотно обмежує права власника землі, при цьому таке обмеження є безстроковим. Так, власник землі в цьому разі не може використовувати її ані для власної забудови, ані іншим чином і не може здати цю землю в оренду будь-кому, окрім власника будівлі чи споруди. Тому державна реєстрація будівлі, споруди на чужій земельній ділянці є фактично і реєстрацією обмеження права власника землі (пункт 84 постанови Великої Палати Верховного Суду від 19.05.2020 у справі № 916/1608/18). Враховуючи зазначене, Велика Палата Верховного Суду виснувала, що самочинне будівництво нерухомого майна особою, яка не є власником земельної ділянки, слід розглядати як порушення прав власника відповідної земельної ділянки. Разом із цим сам по собі факт державної реєстрації права власності на самочинно побудовану будівлю, споруду, не слід розглядати як окреме відносно факту самочинного будівництва порушення прав власника земельної ділянки. Здійснення самочинного будівництва порушує права власника земельної ділянки, у тому числі у разі відсутності державної реєстрації права власності на самочинно побудоване нерухоме майно за відповідною особою. Факт самочинного будівництва змушує власника земельної ділянки діяти з урахуванням того, що на відповідній земельній ділянці наявні певні об’єкти нерухомості – що обмежує можливості як користування, так і розпорядження земельною ділянкою. Отже, самочинно побудоване нерухоме майно, право власності на яке не зареєстроване за жодною особою, все одно обмежує власника відповідної земельної ділянки в користуванні та розпорядженні такою земельною ділянкою.

Стосовно можливих способів захисту прав власника земельної ділянки, на якій здійснено самочинне будівництво, Велика Палата зазначила, що такі способи прямо визначені статтею 376 ЦК України, яка регулює правовий режим самочинно побудованого майна. Якщо власник земельної ділянки заперечує проти визнання права власності на нерухоме майно за особою, яка здійснила самочинне будівництво на його земельній ділянці, або якщо це порушує права інших осіб, майно підлягає знесенню особою, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, або за її рахунок. На вимогу власника (користувача) земельної ділянки суд може визнати за ним право власності на нерухоме майно, яке самочинно збудоване на ній, якщо це не порушує права інших осіб (постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.11.2023 у справі № 916/11174/22).

Отже, в разі здійснення незаконної забудови на землях територіальних громад, ефективним способом захисту порушених інтересів територіальної громади є вимога про знесення самочинно побудованого нерухомого майна або вимога про визнання права власності на самочинно побудоване майно.

З огляду на викладене, ефективний захист інтересів територіальних громад у суді у разі здійснення самочинного будівництва на землях громад потребує як нормативних змін, так і перегляду сформованої судової практики. Зокрема, доцільним є внесення змін до процесуальних кодексів з метою чіткого закріплення процесуальної можливості територіальних громад звертатись до суду з позовами про знесення самочинного будівництва, визнання права власності на збудовані об’єкти, а також скасування реєстрації прав, що виникли з порушенням інтересів територіальних громад. Також потребує серйозного переосмислення підхід Верховного Суду, відповідно до якого обрання позивачем неефективного (на думку суду) способу захисту порушеного права розцінюється судом як самостійна підстава для відмови у позові, який, я вважаю, є помилковим, оскільки такий формальний підхід до вирішення спорів фактично унеможливлює реальний захист порушених прав та інтересів не лише фізичних та юридичних осіб, а й інтересів територіальних громад у сфері містобудування, сприяє формуванню несправедливої і надмірно жорсткої судової практики, тоді як судова практика має розвиватися у напрямі визнання інтересів територіальних громад повноцінним об’єктом судового захисту та забезпечення дієвих процесуальних механізмів для його реалізації та захисту.

Крупельницький Віталій Леонідович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ПРО ГОСПОДАРСЬКІ ФУНКЦІЇ ЗАМОВНИКА ТА РОЛЬ ДЕВЕЛОПЕРА У ОРГАНІЗАЦІЇ БУДІВНИЦТВА ОБ'ЄКТА БУДІВНИЦТВА

(науковий керівник – д.ю.н., професор Беляневич О.А.)

Процес будівництва є предметом застосування продуктивних сил і капіталів суб'єктів господарювання, що об'єктивуються в різних видах їх господарської діяльності (науково-технічній, архітектурній, інженерній, будівельній, фінансово-інвестиційній, девелоперській).

У господарській діяльності створюються майнові блага: науково-технічні дані, архітектурні рішення, будівельні технології і продукція, фінансові ресурси та інші цінності, що призначаються для реалізації процесу будівництва.

Виробничі цикли (в яких утворюються майнові блага), як правило, забезпечуються силами кількох структурних підрозділів (виробничих одиниць) суб'єкта господарювання за правилами, що установлюються у внутрішньогосподарських відносинах.

Своєю чергою, майнові блага передаються у горизонтальних господарських зв'язках, які виникають між учасниками процесу будівництва, а також між ними і учасниками господарських відносин у процесі будівництва. При цьому, учасниками процесу будівництва є суб'єкти господарювання, які реалізують власну господарську компетенцію та безпосередньо застосовують ресурси (матеріальні і нематеріальні цінності) у роботах з інженерних вишукувань, проектування та будівництва об'єкта будівництва. До учасників господарських відносин у процесі будівництва належать суб'єкти господарювання, які безпосередньо не здійснюють будівельно-виробничої діяльності, але створюють і передають майнові блага, які забезпечують розгортання процесу будівництва і прийняття у експлуатацію об'єкта будівництва.

Міжгосподарські зв'язки регулюються нормами права, спричинюються майновим інтересом суб'єктів господарювання відповідно до їх волевиявлення, набувають форми господарських правовідносин, мають виражений майновий характер (належать до категорії господарсько-виробничих відносин) та упорядковуються в системі взаємопов'язаних господарських зобов'язань, які виникають з господарських договорів.

Господарсько-виробничі відносини залежать від умов господарювання, що сформовані вимогами нормативного регулювання у сфері містобудування. Ці вимоги передбачають виконання дозвільно-погоджувальних процедур під час здійснення будівельної діяльності, забезпечуючи управлінський вплив суб'єктів організаційно-господарських

повноважень на виробничу активність суб'єктів господарювання у будівництві.

Зміст будівельної діяльності обумовлюється ролями, які виконують суб'єкти господарювання в процесі будівництва відповідно до власної виробничої спеціалізації і функціонального призначення. Такі ролі формуються під впливом сукупності економіко-правових чинників, основними серед яких є: (1) нормативні умови господарювання (сформовані в нормативно-правових актах держави, актах інституціонального та корпоративного саморегулювання), які визначають правила і межі здійснення господарської діяльності у сфері будівництва; (2) організаційно-господарські та майново-господарські зобов'язання, що визначають порядок взаємодії учасників відносин у процесі будівництва; (3) господарська компетенція і ресурсна забезпеченість господарюючих суб'єктів, які визначають їхню виробничу спроможність у реалізації заходів із процесу будівництва; (4) конкретні виробничі завдання, що виникають на різних етапах проектування і спорудження об'єкта будівництва. Означені чинники взаємозалежні.

Питання учасників господарських відносин у сфері будівництва, досліджувалися у працях Брауде І.Л., Віхрова В.П., Доценко-Білоус Н.О., Квасніцької О.О., Олюхи В.Г.; Хламова К.Ф. та інших вчених.

Ініціатором процесу будівництва є замовник. Замовником будівництва може бути фізична або юридична особа, яка має у власності чи користуванні одну чи декілька земельних ділянок або у власності чи управлінні будівлю/споруду і має намір щодо виконання підготовчих та/або будівельних робіт (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»[1]).

Для ефективної реалізації процесу будівництва замовник здатний задіяти девелопера будівництва – суб'єкта господарювання, який на підставі договору забезпечує організацію будівництва об'єкта відповідно до вимог законодавства (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому»[2]).

Залучення девелопера будівництва дозволяє замовнику вивільнити власні ресурси та/або підвищити ефективність у їх використання та/або залучити додаткові ресурси з метою оптимізації процесу будівництва.

В межах своєї господарської компетенції замовник або девелопер (відповідно до умов договору щодо організації та фінансування будівництва об'єкта) планує, забезпечує, виконує, спрямовує, контролює та

[1] Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text (дата звернення 14.04.25)

[2] Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому : Закон України від 15.08.2022 р. № 2518-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text (дата звернення 14.04.25)

сприяє комплексним заходам організаційно-управлінського та майново-виробничого характеру, що охоплюють усі стадії і етапи будівництва.

Заходи організаційно-управлінського характеру передбачають: (а) виконання дозвільно-погоджувальних процедур для забудови земельної ділянки і прийняття у експлуатацію об'єкта будівництва; (б) залучення суб'єктів господарювання, ресурси яких будуть задіяні у процесі будівництва, координацію їх діяльності. Такі заходи забезпечують планомірність будівництва відповідно до нормативних вимог. Їх здійснення потребує участі замовника/девелопера у господарських відносинах, що виникають з приводу: (а) отримання містобудівних умови та обмеження забудови земельної ділянки, а також технічних умов (ч. 3 ст. 29 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»[1]); (б) погодження програм інженерних вишукувань, проектної (науково-проектної) документації у відношенні об'єкта будівництва, спорудження якого позначається або може позначитися на об'єктах культурної спадщини (п. 14 ч. 2 ст. 5, п. 9 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону культурної спадщини»[2]); (в) громадського обговорення будівництва, як планової діяльності, що підлягає оцінці впливу на довкілля (ст. 7, ст. 9, ч. 1 ст. 11 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»[3]); (г) набуття права на виконання будівельних робіт (ст. 34 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»[1]); (ґ) укладення господарських договорів; (д) прийняття в експлуатацію об'єкта будівництва (ст. 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»[1]) тощо.

Заходи майново-виробничого характеру охоплюють: застосування основних фондів і оборотних засобів, нематеріальних активів та інших цінностей при здійсненні господарської діяльності, пов'язаної із інженерними вишукуваннями, проектуванням та спорудженням об'єкта будівництва. Ці заходи призводять до створення, передачі, розподілу і використання майнових благ у процесі будівництва, забезпечуючи його майнову і технологічну основу. Вони передбачають участь замовника/девелопера у господарських відносинах щодо: (а) виконання вишукувальних, науково-дослідних, дослідно-конструкторських, технологічних, проектних (науково-проектних) і будівельних робіт, а також робіт з експертизи проектно-кошторисної документації; робіт з авторського і технічного нагляду й науково-технічного супроводу у будівництві; (б) забезпечення процесу будівництва матеріальними і нематеріальними ресурсами (поставку будівельної продукції, використання будівельної техніки і технологій, робочої сили в будівництві); (в) здійснення

[1] Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text (дата звернення 14.04.25)
[2] Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text
[3] Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text

фінансування будівництва; (г) вирішення інших організаційно-майнових питань з планування, підготовки і здійснення будівельного виробництва.

Комплекси організаційно-управлінських та майново-виробничих заходів є взаємозалежними складовими елементами, які визначають функції замовника у будівництві і напрям діяльності з організації будівництва.

Функції замовника будівництва залежать від ролі, яку він виконує в процесі будівництва у: (а) внутрішньогосподарських відносинах – для застосування власних або залучених ресурсів з метою створення майнових благ; (б) господарсько-виробничих відносинах – для використання майнових благ, створених у результатах господарської діяльності учасників відносин у сфері будівництва); (в) організаційно-господарських відносинах – для розгортання процесу будівництва відповідно до вимог нормативного регулювання.

Участь у зазначених господарських відносинах є господарською функцією замовника, в межах якої він ухвалює господарські рішення та вчиняє дії, які призводять до проектування, будівництва і прийняття в експлуатацію об’єкта будівництва.

Водночас, організація будівництва є одним із напрямів діяльності замовника у складі якого він реалізує свої функції. В такому сенсі, діяльність з організації будівництва являє собою систему взаємоузгоджених господарських рішень і дій спрямованих на раціональне упорядкування умов господарювання для виробничих одиниць учасників процесу будівництва, а також учасників господарських відносин у процесі будівництва з метою створення й обміну майновими благами в ході підготовки і здійснення будівельного виробництва конкретного об’єкта будівництва. Її основне завдання – забезпечити оперативне, ощадливе та належне здійснення всіх видів господарської діяльності в процесі будівництва.

Узагальнюючи, діяльність девелопера з організації будівництва включає два основних аспекти. З одного боку, вона полягає у наданні настанов з участі замовника в господарських відносинах, виконанні ним функцій у процесі будівництва, застосуванні власних і залучених ресурсів для закінчення будівництвом та прийняття у експлуатацію об’єкта будівництва. З другого боку, вона передбачає участь девелопера (в інтересах замовника) у господарських відносинах пов’язаних із створенням, передачею та/або використанням майнових благ для реалізації процесу будівництва. Власну участь у таких відносинах девелопер здатен реалізовувати в силу повноважень, передбачених актами державного регулювання та/або саморегулювання господарської діяльності у сфері будівництва. В свою чергу, зміст і обсяг повноважень девелопера, які випливають із актів саморегулювання господарської діяльності, можуть визначатися: рішеннями органів управління господарською діяльністю замовника; договором щодо організації та фінансування будівництва

об’єкта і довіреністю (виданою на його виконання); господарськими договорами, що укладені замовником в процесі будівництва та передбачають участь девелопера у відповідних відносинах.

Малецька Ірина Василівна,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ЗНАЧЕННЯ ПЕРВИННИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Дорошенко Л.М.)

В умовах повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України зазнають збитків всі галузі економіки, в тому числі й агробізнес. Основними факторами впливу війни на агросектор, що призвели до збитковості агробізнесу стали замінування полів, завдання значної шкоди ґрунту внаслідок вибухів боєприпасів, скорочення посівних площ. В такому кризовому економічному становищі, в умовах дефіциту та здорожчання сировини, добрив, а також засобів захисту сільськогосподарських культур для вітчизняних суб’єктів агробізнесу важливим є можливість отримання фінансової допомоги як з боку держави, так і з боку органів місцевого самоврядування.

Питання державної фінансової допомоги агробізнесу у своїх роботах досліджує низка науковців, такі як: Курман Т.В., Павлюченко Ю.М., Ковтун Т.Ю., Кобеля-Звір М.Я., Якимчук Н.Я., Марченко С.І., Доценко І. та інші.

На сьогодні питання надання фінансової допомоги, зокрема суб’єктам агробізнесу, закріплено в Законі України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання», Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», Законі України «Про фермерське господарство», у Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання грантів бізнесу» та інших нормативно-правових актах.

Однією з форм державної допомоги суб’єктам господарювання є надання грантів. У науковій літературі гранти визначають як сукупність фінансових засобів, які надаються визначеним некомерційним установам або ж фізичним особам для реалізації соціального проекту, благодійної програми, проведення наукових досліджень, навчання або ж підвищення кваліфікації та інших суспільно корисних цілей із обов’язковим етапом звітування щодо їх використання на визначені цілі[1].

[1] Кобеля-Звір М.Я. Основні підходи до визначення поняття гранту. *Київський економічний науковий журнал.*2023. С. 16-21.

Слід зазначити, що на сьогодні грантодавцями виступають як міжнародні організації, так і держава Україна (територіальні громади) в особі відповідних органів державної влади (органів місцевого самоврядування), що здійснюють виділення бюджетних коштів на виплату грантів відповідно до затверджених бюджетних програм, позабюджетні цільові публічні фонди, юридичні особи та інші суб'єкти господарювання (резиденти та нерезиденти), громадські об'єднання та громадяни України[1].

Грант, як окрема форма державної фінансової допомоги (підтримки), зазначений в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», де його основною ознакою є те, що відбувається передача ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання, а також у втратах доходів відповідних бюджетів.

Умови, критерії та механізм надання безповоротної державної допомоги, в тому числі і надання грантів, фізичним особам, суб'єктам господарювання, зокрема і суб'єктам агробізнесу, закріплені у Постанові Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу». У зазначеній Постанові затверджено порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу, порядок надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства, а також порядок надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства[2].

Серед загальних підходів вищезазначеної постанови визначено перехід до прямої грантової підтримки, загальні вимоги до отримувачів підтримки (приміром, приватна форма власності) та накладання певних обов'язків на отримувачів грантів (створення робочих місць тощо), безготівкова форма надання гранту, а також надання коштів з резервного фонду державного бюджету за програмою "Надання грантів для створення або розвитку бізнесу". Важливим є впровадження цифровізації процедури з використанням засобів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Порталу Дія). Слід зазначити, що головним розпорядником бюджетних коштів визначено Міністерство економіки України, а також розпорядником може виступати Міністерство аграрної політики та продовольства України. Аналіз вищезазначеної постанови уряду дає змогу зробити висновок, що на сьогодні актуальним напрямом сучасної державної аграрної політики є сприяння підвищенню ефективності таких галузей аграрного виробництва, як садівництво, ягідництво, виноградарство та тепличне господарство.[3]

---

[1] Якимчук Н.Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. *Juris Europensis Scientia.* 2023. С. 69-76.

[2] Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 738. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text (дата звернення – 25.03.2024)

[3] Курман Т.В. Аграрні відносини у сфері фінансової підтримки агробізнесу: новели і проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2023. С. 283-287.

Зауважимо, що під час підготовки проєкту держбюджету на 2024 рік державна фінансова допомога (підтримка) бізнесу була визначена лише п'ятим пріоритетом. Так, серед програм підтримки вітчизняного бізнесу Кабінет Міністрів України планував у проєкті держбюджету на 2024 рік виділення коштів на надання бізнесу грантів на створення або розвиток переробних підприємств, садівництва та тепличного господарства у сумі 1,4 млрд грн, а загальна сума за словами Данила Гетьманцева, голови комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики, на пряму підтримку бізнесу (здешевлення кредитування, гранти, компенсація вартості вітчизняної с/г техніки та ін.) спрямована у розмірі 31 млрд грн, що й було закріплено у прийнятому Законі України «Про Державний бюджет України на 2024 рік»[1].

Слід зазначити, що позитивний вплив на розв'язання проблем фінансової підтримки агробізнесу засвідчила й така грантова допомога як програма «єРобота», яка була ініційована урядом України у липні 2022 року з метою підтримання економіки держави в умовах війни. Даний проєкт складається з шести різних програм, а саме: гранти на будь-який мікробізнес у розмірі до 250 тис. грн.; гранти до 8 млн грн на розширення чи створення підприємств у сфері переробки; гранти на посадку садів – до 400 тис. грн на 1 га.; гранти на будівництво нових теплиць – до 7 млн грн; гранти для стартапів у IT; гранти на навчання нових навичок у сфері інформаційних технологій[2].

Важливим є те, що у 2024 році суб'єкти господарювання аграрного сектору можуть скористатися наступними державними грантовими програмами, які надаються на постійній основі як: грант для ветеранів та членів їхніх сімей, грант на переробне підприємство, грантодавцем яких є Міністерство економіки України; грант на теплицю та грант на сад, де грантодавцем є Міністерство аграрної політики та продовольства України, а також грант на власну справу, грантодавцем якого виступає Державна служба зайнятості.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що надання державної фінансової допомоги у формі грантів агробізнесу набуває вагомого значення у забезпеченні фінансової стабільності суб'єктів агробізнесу. Для подальшого розвитку підтримки діяльності агробізнесу необхідно розробити спрощену процедуру та механізм отримання грантів, запровадити дієві механізми інформування та просвітництва щодо грантових програм серед суб'єктів агробізнесу, що в подальшому призведе до ефективної діяльності у цьому секторі, відновлення потенціалу

[1] Григоренко Ю. Держпідтримка бізнесу – п'ятий пріоритет у проєкті держбюджету на 2024 рік. 2023. URL:https://gmk.center/ua/posts/derzhpidtrymka-biznesu-piatyj-priorytet-u-proiekti-derzhbiudzhetu-na-2024-rik/ (дата звернення 25.03.2024)

[2] Програма «єРобота». URL:https://erobota.diia.gov.ua/#faq

агросфери України та розвитку економіки в цілому в умовах воєнного стану.

Надкернична Тетяна Олександрівна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

(науковий керівник – д.ю.н., професор Деркач Е.М.)

Транснаціональні корпорації є одними з основних акторів глобальної економіки, і їх вплив на міжнародні відносини, економічний розвиток країн та міжнародне право важко переоцінити. ТНК займаються діяльністю в кількох країнах і мають значний вплив на світові ринки, а також на локальні економіки (наприклад, “Siemens“, транснаціональні банки, телекомунікаційні компанії, страхові компанії, аудиторські компанії, інвестиційні і пенсійні фонди тощо). Особливості створення та функціонування транснаціональних корпорацій зумовлені їхньою організаційною структурою, багатонаціональним характером діяльності та прагненням до максимізації прибутку через глобальні операції. Водночас діяльність таких компаній породжує низку юридичних, економічних і соціальних викликів, пов’язаних з управлінням, контролем та регулюванням їхніх операцій на міжнародному рівні.

Транснаціональні корпорації (ТНК) являють собою підприємства, що володіють або контролюють виробництво товарів чи послуг поза межами країни свого базування[1].

За класифікацією ЮНКТАД, транснаціональні корпорації об’єднують юридичні особи різних організаційно-правових форм і видів діяльності у двох або більше країнах, виконуючи єдину політику та стратегію через один чи кілька центрів прийняття рішень[2].

Відмінною рисою ТНК є здатність організовувати та контролювати свою діяльність у різних державах, що вирізняє їх серед інших учасників світової економічної системи, таких як робоча сила, споживачі, уряди різних рівнів. Важливо зазначити, що ТНК значною мірою сприяють поглибленню економічних зв’язків між країнами, а їх вплив не обмежується

[1] Бусол О. Ю. Транснаціональні злочинні угруповання та транснаціональні корпорації: межі корупційного симбіозу. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2018. Т. 29. № 4. С. 154–159. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/27.pdf

[2] Бусол О. Ю. Транснаціональні злочинні угруповання та транснаціональні корпорації: межі корупційного симбіозу. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2018. Т. 29. № 4. С. 154–159. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/27.pdf

лише національними економіками, а також поширюється на глобальну економічну структуру через різноманітні методи конкурентної боротьби. Використовуючи інформаційні та комунікаційні технології, ТНК розвивають нові організаційні форми та моделі маркетингу продукції. Зокрема, процеси транснаціоналізації активно поширюються у таких галузях, як електроніка, комп'ютерні технології, автомобільна промисловість, виробництво продуктів харчування, напоїв і тютюнових виробів, фармацевтичні й косметичні товари, а також у сфері послуг, зокрема банківських, страхових, транспортних та консалтингових послуг. Крім того, країни, які приймають ТНК, часто підтримують їх розвиток, оскільки це приносить вигоди для місцевої економіки.

До основних характеристик ТНК можна віднести:

– наявність виробничої або сервісної діяльності в понад шести країнах;

– не менше 25% працівників, що займаються діяльністю за кордоном;

– частка іноземних капіталовкладень у структурі активів становить 25% або більше;

– річний обіг перевищує 1 мільярд доларів США;

– обсяг продажів товарів поза межами материнської компанії становить не менше 20%;

– єдина стратегія управління всіма підрозділами, що входять до складу ТНК[1], [2].

З організаційно-правової точки зору транснаціональні корпорації (ТНК) можна класифікувати на дві основні категорії:

– Національні ТНК, які є корпораціями, концернами або трестами, що мають іноземні активи в кількох країнах;

– Міжнародні ТНК, капітал яких формується шляхом об'єднання коштів двох чи більше підприємств з різних країн.

Створення міжнародних ТНК може відбуватись через такі механізми, як заснування нової спільної самостійної компанії, яку створюють підприємства з різних країн; придбання національною компанією контрольного пакету акцій закордонної фірми; здійснення злиття фірм через обмін акціями, при якому компанії зберігають юридичну незалежність (це так зване квазізлиття); пряме злиття активів компаній з різних країн[3].

---

[1] Мадяр Р. О., Кушнір Ю. Б., Далекорей М. І. Транснаціоналізація українського бізнесу в глобальній економіці. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 11. С. 26–31. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2017/7.pdf

[2] Грищешен С.В. Інвестиційна стратегія транснаціональних корпорацій в умовах глобальної турбулентності: виклики, адаптація та перспективи. Інвестиції: практика та досвід. № 6. 2025. С. 131-135.

[3] Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненка. Київ : КНЕУ, 2001. 538 с.

Функціонуванню транснаціональних корпорацій присвячена значна кількість звітів та досліджень таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй, Світова Організація Торгівлі, Міжнародний Валютний Фонд та Конференція ООН з торгівлі та розвитку. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, проблема впливу транснаціональних корпорацій на економічний розвиток України залишає значну кількість питань, що потребують додаткового дослідження.

О.І. Рогач визначає транснаціоналізацію як процес посилення світової інтеграції через глобальні операції ТНК, що спричиняє залежність значної частини виробництва, споживання, експорту, імпорту і доходу країни від міжнародних центрів за межами держави[1].

Визначення поняття «транснаціональна корпорація» є складним і багатоаспектним. Існує безліч досліджень, що аналізують окремі аспекти діяльності ТНК, однак немає єдиного узгодженого визначення, яке б повною мірою охоплювало всі аспекти їх функціонування. Кожен підхід до вивчення цього феномену розглядає ТНК з різних перспектив, досліджуючи їх переваги та недоліки, а також прогнозуючи їх можливу еволюцію. Транснаціональні корпорації займають ключову позицію в розвитку сучасної світової економіки. Вони мають значний вплив на економіку країн, що приймають їх, сприяють прискоренню процесів інтернаціоналізації та розвитку науково-технічного прогресу. Привернення прямих іноземних інвестицій дозволяє країнам отримати доступ до фінансових ресурсів ТНК, а також полегшує інтеграцію в глобальні економічні процеси та забезпечує доступ до міжнародних ринків.

В Україні на сьогодні функціонують як іноземні транснаціональні корпорації (ТНК), так і вітчизняні підприємства, що наближаються до рівня світових ТНК. Прогнози щодо подальшого розвитку цих корпорацій ускладнюються через війну, що триває в країні. Проте важливо вже зараз оцінити потенційні перспективи їхнього розвитку в поствоєнний період. Крім того, пандемія 2019 року також вплинула на діяльність ТНК, спричинивши падіння їхніх глобальних показників. Продовольча криза, викликана війною, негативно позначається на прибутках компаній, а також зменшився попит на деякі види послуг. В результаті цих обставин понад тридцять ТНК покинули український ринок протягом останніх трьох років.

Перспективи розвитку ТНК у післявоєнний період будуть залежати від кількох факторів, таких як політична стабільність, економічне відновлення, технологічний прогрес та міжнародна торгівля. Як правило, післявоєнний період супроводжується економічним зростанням та відновленням інфраструктури в країнах, що створює можливості для

[1]Рогач О.І. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: підручник. Київ: Либідь, 2005. 720 с.

транснаціональних корпорацій для розширення своєї діяльності на нові ринки та залучення нових клієнтів[1].

Повномасштабне вторгнення мало негативний вплив на національну економіку, що проявилось у скороченні валового внутрішнього продукту та зростанні безробіття. Прогнози щодо відновлення економіки України ускладнюються через те, що мільйони українців залишають країну. Крім того, велика кількість промислових підприємств була зруйнована. Для поліпшення економічної ситуації в Україні уряд розробив десятихвилинний план відновлення, що передбачає три основні етапи: перший етап – стійкість (відновлення об'єктів критичної інфраструктури), другий етап – відновлення (будівництво житла та об'єктів соціальної сфери у період 2023–2025 років), та третій етап – модернізація (створення умов для вступу України до Європейського Союзу у період 2026–2032 років)[2].

Аналізуючи роботи К. Чжана, Е. Дюшена, Дж. Мусаві та інших, можна виокремити основні виклики для глобальних ланцюгів постачання ТНК. До них належать геополітичні ризики, такі як війна між Росією та Україною, конфлікти на Близькому Сході, стихійні лиха та зміни клімату. Також важливою проблемою є різниця в законах країн, що ведуть до складнощів у веденні бізнесу, а також законодавчі ініціативи ЄС щодо сталого розвитку, боротьби з корупцією і примусовою працею. Політика США щодо тарифів і взаємних санкцій також впливає на глобальні ланцюги постачання. Ризики зростають через залежність від постачальників ключових мінералів у нестабільних регіонах, а також через фінансові витоки і завищення цін. Для адаптації компанії використовують блокчейн, автоматизовані системи та нових постачальників, щоб знизити витрати і покращити відстеження товарів. Важливими є також інновації в заміні постачальників і забезпечення доступу до даних в реальному часі. Кіберзагрози, зокрема збої в інформаційних системах, втрата конфіденційних даних та судові процеси, можуть значно вплинути на бізнес. Для зменшення цих ризиків компанії використовують кіберстрахування та аутсорсинг управління даними до провідних IT-компаній[3].

Отже, створення та функціонування транснаціональних корпорацій має ряд характерних особливостей, що включають складну корпоративну структуру, яка дозволяє максимально використовувати переваги глобалізації. Ці корпорації ефективно інтегрують свої виробничі та

---

[1] Минюк, О. Ю., Федан, Л. О., & Ніколайчук, С. В ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД. Ірпінський юридичний часопис, (3(16), 238–246. 2024. URL: https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(16)-2024-238-246

[2] Сотні мільярдів доларів та конкретні ідеї: Україна представила 10-річний план відновлення. 24 канал. URL: https://24tv.ua/ukrayina-predstavila-10richniy-plan-vidnovlennya-pislya-viyni_n2073629

[3] Zhang X. and Duchesne E. Introduction for thespecial issue geopolitical risks and transnational corporations: the case of the Ukrainian Crisis. Transnational Corporations Review. 2022. Vol. 14. Iss. 4. P. 333—338. URL: https://doi.org/10.1080/19186444.2022.2141050.

фінансові процеси через різноманітні міжнародні операції та інвестиції. Однак їх діяльність викликає низку проблем, таких як ускладнення національного регулювання, соціальна відповідальність і питання контролю над їхньою діяльністю на рівні міжнародних норм та стандартів. Тому для ефективної взаємодії з ТНК необхідно враховувати їхні особливості та адаптувати відповідні нормативні рамки.

Приходько Микита Сергійович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
ДонНУ імені Василя Стуса

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПІД ЧАС РЕОРГАНІЗАЦІЇ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ШЛЯХОМ ПОДІЛУ ТА ВИДІЛУ

(науковий керівник – д.ю.н., доцент Щербакова Н.В.)

Після прийняття нової редакції Закону України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 465-IX IX[1] (далі – ЗУ «Про АТ») внесено зміни в правове регулювання процесу реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу, виділу. Тому актуальним є аналіз даних змін з метою їх практичного застосування при прийнятті рішень в процесі реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу, виділу.

Реорганізація акціонерних товариств (далі – АТ) характеризується як складний процес, який включає послідовне здійснення дій як юридичних фактів, які призводять до створення нових акціонерних товариств і формують завершений юридичний склад реорганізації АТ. Згідно зі змінами внесеними в ЗУ «Про АТ» процедура поділу, виділу АТ, передбачає 18 етапів, на кожному із яких приймаються певні рішення і вчиняються дії, які є правовою основою реорганізації АТ (ст. 126 та ст. 128).

Для аналізу даних змін з метою їх практичного застосування при прийнятті рішень в процесі реорганізації акціонерних товариств шляхом поділу, виділу використаємо метод формалізації. Даний метод дозволяє визначити основні етапи прийняття рішень, їхню послідовність, дії учасників на кожному із етапів та правові наслідки, до яких призводять прийняті рішення.

Виокремлено шість основних етапів прийняття рішень, які охоплюють процедуру реорганізації при поділі та виділі, передбачену ст.126 і ст. 128 ЗУ «Про АТ».

1. Підготовчий етап ініціює реорганізацію АТ шляхом підготовки та схвалення наглядовою радою або радою директорів проекту умов поділу,

[1] Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 р. № 2465-IX.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n (дата звернення 27.03.2025 р.).

виділу АТ та інших необхідних документів для розгляду і затвердження загальними зборами акціонерів (ч. 2, 3 ст. 125; ч. 2, 3 ст. 127 ЗУ «Про АТ»).

2. Етап затвердження загальними зборами акціонерів документів щодо реорганізації АТ. Прийняття рішення про поділ, виділ акціонерного товариства відноситься до виключної компетенції загальних зборів, якщо інше не передбачене законом (п. 29 ч. 1 ст. 115 ЗУ «Про АТ»). Саме повноваження загальних зборів АТ створюють основну правову базу для діяльності інших органів товариства[1].

У межах наданих повноважень загальні збори акціонерів приймають рішення про поділ, виділ акціонерного товариства, для поділу – ще і рішення про припинення товариства, а також затверджують документи передбачені п. 1 ч. 1 ст. 126, п. 1 ч. 1 ст. 128 ЗУ «Про АТ». Зокрема, затверджують умови поділу, виділу, конвертації акцій; схвалюють проекти розподільного балансу та передавального акта. Правовим наслідком прийнятих рішень на цьому етапі є легітимація процесу реорганізації АТ шляхом поділу, виділу на наступних етапах.

3. Етап задоволення вимог кредиторів та реалізації акціонерами права вимоги обов'язкового викупу належних їм акцій акціонерним товариством. Рішення, які приймаються на цьому етапі, можуть впливати на процес реорганізації, оскільки він не може бути завершений до задоволення вимог, заявлених кредиторами (п. 2 ч. 2 ст. 116 ЗУ «Про АТ»), та реалізації акціонерами права вимоги обов'язкового викупу товариством належних їм акцій (ч. 4 ст. 103 ЗУ «Про АТ»).

Згідно із ЗУ «Про АТ» кожний акціонер – власник простих акцій товариства має право вимагати здійснення обов'язкового викупу товариством належних йому простих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про поділ/виділ товариства (п. 1 ч. 1 ст. 102). Це право реалізується акціонером на підставі незгоди з прийнятими рішеннями загальними зборами. Наведену правомочність Ю.М. Жорнокуй розглядає як спосіб самозахисту корпоративних прав акціонера[2].

Правовими наслідками прийнятих на цьому етапі рішень і їхньої реалізації є необхідність корегування розподільного балансу та передавального акта через зменшення активів акціонерного товариства в результаті задоволення вимог кредиторів та обов'язкового викупу акціонерним товариством акцій акціонерів, які були присутні на загальних зборах, та проголосували проти.

4. *Етап корегування і затвердження документів щодо реорганізації АТ.* На цьому етапі наглядова рада або рада директорів вносить зміни до

---

[1] Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. С. 17.

[2] Жорнокуй Ю.М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект: монографія/ Ю.М. Жорнокуй. Х. : Право, 2015. С. 436-437.

схвалених проектів розподільного балансу та передавального акта; затверджує розподільний баланс та передавальний акт; оприлюднює рішення згідно з вимогами ч. 7 ст. 125, 127 ЗУ «Про АТ». Наслідком цих дій як юридичних фактів є одночасне набрання чинності всіма скорегованими документами.

5. *Етап підготовки створення нових АТ у результаті поділу, виділу.* На цьому етапі реорганізації АТ ухвалюються рішення та вчиняються дії, передбачені ч. 1 ст. 126 та ч. 1 ст. 128 ЗУ «Про АТ», у результаті яких відбувається конвертація акцій товариств, що розподіляються, та з якого здійснюється виділ, в акції товариств, що створюються в результаті їх поділу та виділу відповідно. Конвертовані акції утворюють статутний капітал створюваних товариств (п. 30 ч. 1 ст. 2; ч. 1 ст. 16 ЗУ «Про АТ»). Як слушно зазначає Н.В. Щербакова, процес конвертації акцій є кульмінацією проведення реорганізації АТ[1].

На цьому етапі правовим наслідком прийнятих рішень та дій щодо їх реалізації є формування статутного капіталу кожного новоствореного товариства.

6. *Етап створення нових АТ у результаті поділу, виділу.* На цьому етапі АТ приймаються такі рішення, а також вчиняються наступні дії. Загальні збори товариств, що створюються в результаті поділу, виділу приймають рішення про затвердження результатів емісії, про затвердження статутів новостворених товариств та про затвердження всіх необхідних документів, що направляються до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і до органів державної реєстрації. В свою чергу остання проводить реєстрацію звітів про результати емісії акцій кожного акціонерного товариства, створеного в результаті поділу, виділу та видає їм свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Органи державної реєстрації проводять державну реєстрацію припинення акціонерного товариства, що припиняється шляхом поділу, та створення нових товариств в результаті поділу, виділу (п. 16 ст. 126 ЗУ «Про АТ»).

Правовим наслідком прийнятих рішень на цьому етапі та дій щодо їхнього виконання є створення нових товариств в результаті поділу, виділу АТ та завершення процедури реорганізації.

Таким чином, з урахуванням змін в новій редакції Закону України «Про АТ» щодо процедури прийняття рішення про реорганізації АТ шляхом поділу/виділу: визначено основні етапи ухвалення рішень; встановлено їх послідовність, відповідні юридично значущі дії (як юридичні факти), за допомогою яких відбувається реалізація таких рішень, та правові наслідки, до яких вони призводять.

---

[1] Щербакова Н.В. Правове забезпечення реорганізації господарських організацій: дис. … докт. юрид. наук за спец. 12.00.04: господарське право; господарське-процесуальне право. Вінниця: Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2024. С. 306.

Шаповал Яна Валеріївна,
здобувач вищої освіти
ДонНУ імені Василя Стуса

ПОНЯТТЯ «ФЕРМЕР» ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

(науковий керівник – к.ю.н., доцент Калаченкова К.О.)

Конституція України визначає землі основним національним багатством [1], що підкреслює її важливу роль у соціально-економічному розвитку держави. У поєднанні з гарантіями непорушності права приватної власності та свободи підприємницької діяльності, ці положення створюють підґрунтя для становлення і розвитку сільськогосподарської діяльності в Україні.

Одні з провідних форм реалізації сільськогосподарської діяльності в Україні є фермерське господарство та особисте селянське господарство.

Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство – це підприємницька діяльність громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства [2].

Особистим селянським господарством визначають господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [3].

Попри відмінність між фермерським господарством та особистим селянським господарством, яка полягає у правовому статусі та меті діяльності: фермерське господарство є формою підприємницької діяльності, що передбачає отримання прибутку, тоді як особисте селянське господарство здійснюється без мети отримання прибутку та не вважається підприємництвом. Вони мають багато спільних рис, зокрема в частині

---

[1] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96- ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст.141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] Про Фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №45. ст. 363. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text

[3] Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 29. Ст.232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text

використання земельних ділянок для ведення сільськогосподарського виробництва, залучення членів родини до господарської діяльності, а також можливості реалізації надлишків продукції. Обидві форми господарювання тісно пов'язані з аграрною діяльністю часто мають схожі умови існування та способи організації праці.

Для подальшого розвитку вище наведених форм реалізації сільськогосподарської діяльності в Україні, доцільно дослідити закордонний досвід правового регулювання особи, яка безпосередньо займається аграрною діяльністю.

В контексті правової визначеності та гармонізації з міжнародною практикою, слід відмітити, що особу, яка безпосередньо здійснює аграрну діяльність відображають як фермера. Співвідносне з міжнародною практикою (англ. *farmer, agricultural producer*).

Аналіз аграрного законодавства США демонструє, що успіх американського сільського господарства значною мірою зумовлений чітким правовим регулюванням та ефективною державною підтримкою фермерів. В цій країні приділяється велика увага детальному визначенню юридичних понять, які закріплені як в законах, так і в судових рішеннях, що забезпечує прозорість та ефективність правозастосування.

Як зазначає Л.В. Логуш, в американському законодавстві поняття фермер завжди пов'язується з сільськогосподарським характером його діяльності, поширеним також є поняття «родинний фермер» як суб'єкт аграрних відносин у складі сім'ї [1].

Зокрема, у Кодексі федеральних нормативних актів США (далі – CFR) «фермер» визначається як особа, яка професійно займається виробництвом сільськогосподарської продукції. Відповідно до § 780.130–780.133 CFR, фермером вважається той, хто займається сільськогосподарською діяльністю як основною професією з метою виробництва сільськогосподарських культур. При цьому, фермером може бути не лише фізична особа, а й корпорація або фермерський кооператив, за умови, що вони здійснюють фактичну сільськогосподарську діяльність у відповідному обсязі [2].

Згідно з прецедентом, встановленим у справі Mitchell v. Budd, 350 U.S. 473 (1956) [3], терміном «фермер» може позначатися також юридична особа – зокрема асоціація, партнерство або корпорація, – якщо вона фактично здійснює сільськогосподарську діяльність.

Одним із офіційних документів, який виданий Службою внутрішніх доходів США (IRS), що надає детальні роз'яснення щодо застосування

[1] Логуш Л.В. Фермерство в США: правові аспекти (досвід для України) : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Л.В. Логуш; Львівський державний університет ім.І.Франка. Львів, 1997. 24 с.

[2] Кодекс федеральних нормативних актів США (CFR) § 780.130–780.133. URL:https://www.law.cornell.edu/cfr/text/29/780.614

[3] Mitchell v. Budd, 350 U.S. 473 (1956) URL:https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/350/473

федерального податкового законодавства до сільськогосподарської діяльності – є публікація 225 «Податковий довідник фермера». У цій публікації пояснюється, як федеральні податкові закони застосовуються до фермерства. Фермер, є особа яка обробляє, керує фермою або керує нею з метою отримання прибутку, як власник або орендар. Ферма включає тваринницькі, молочні, птахівничі, рибні, фруктові та вантажні ферми. Він також включає плантації, ранчо, пасма та фруктові сади [1].

Таким чином, американське законодавство надає широке тлумачення поняття «фермер», що дозволяє охопити різні форми сільськогосподарської діяльності.

Попри відмінності, які спостерігаються між Україною та США, американська модель розвитку фермерських господарств може слугувати цінним джерелом для формування ефективної стратегії розвитку фермерства в Україні. Зокрема, підходи щодо розвитку фермерських господарств у США можуть бути адаптовані для удосконалення фермерського господарства в Україні, беручи до уваги специфіку національного аграрного сектору.

Не дивлячись на важливу роль фермерських господарств і особистих селянських господарств та законодавче закріплення їх правого статусу, слід зазначити, що поняття «фермер» не є тотожним поняттю «фермерське господарство» чи «особисте селянське господарство», адже останні визначають форму організації підприємницької та господарської діяльності, тоді як термін «фермер» стосується безпосередньо особи, яка здійснює аграрну діяльність, чинне українське законодавство не охоплює повністю його соціальну суть як особи, тому вбачається доцільним введення терміну «фермер», з метою точного визначення його правового, економічного та соціального статусу як суб'єкта, що здійснює сільськогосподарську діяльність. Таке визначення дозволить: забезпечити адресну державну підтримку особам, які безпосередньо здійснюють таку діяльність; передбачити надання пільг, зокрема таких, як податкові послаблення, компенсації витрат на придбання сільськогосподарської техніки, насіння, добрив, державні дотації на виробництво окремих видів продукції, пільгове кредитування та страхування, а також фінансування інфраструктурних проєктів у сільських громадах; сформувати дієві правові механізми соціального захисту фермерів, включаючи пенсійне забезпечення, медичне обслуговування; сприяти формуванню сталого суспільного уявлення про фермера як ключового суб'єкта аграрного сектору економіки країни та інше.

Таким чином, для ефективного розвитку фермерських господарств в Україні необхідно вдосконалити їхнє правове регулювання. Зокрема, питання законодавчого визначення фермера як самостійного суб'єкта

[1] About Publication 225, Farmer's Tax Guide URL: https://www.irs.gov/forms-pubs/about-publication 225?utm_source=chatgpt.com

аграрних правовідносин та визначення його правового статусу наразі залишається відкритим, що вимагає подальшого нормативного врегулювання. Це, у свою чергу, сприятиме формуванню прозорої правової системи та активізує розвиток аграрного сектору, який є ключовим для забезпечення продовольчої безпеки та економічного зростання України.

Щербакова Наталія Володимирівна,
д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права і процесу
ДонНУ імені Василя Стуса

ЩОДО НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ КОРПОРАТИВНОГО ТИПУ В СВІТЛІ СКАСУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Роль держави в регулюванні економічних відносин об'єктивно потребує посилення, особливо в умовах війни і очікуваної поствоєнної відбудови, що передбачає розвиток підприємництва і залучення іноземних інвестицій. Створення стійких, конкурентоздатних та фінансово незалежних суб'єктів господарювання, зокрема юридичних осіб корпоративного типу, які ефективно здійснюють господарську діяльність, є необхідною умовою розвитку національних ринків та підвищення їх інвестиційної привабливості. Одним із ефективних заходів, який забезпечує оптимізацію системи функціонування та управління діяльністю суб'єктів господарювання є своєчасне та належне проведення реорганізації в різних її формах.

Набуття чинності 28 лютого 2025 року Закону № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб»[1], яким (1) запроваджуються нові правила для юридичних осіб у перехідний період; (2) забороняється створення нових державних, комунальних та низки інших підприємств; обмежується внесення змін до ЄДР для таких підприємств та (3) скасовується Господарський кодекс України – ще більше актуалізує питання відповідного порядку проведення реорганізаційних процедур. Крім того, на сучасному етапі неабиякий вплив на розвиток національного законодавства про реорганізацію юридичних осіб корпоративного типу мають такі обставини, як (1) підписання Угоди

[1] Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09 січня 2025 року № 4196-IX. *Офіційний вісник України.* 2025. № 25. Ст. 1604.

про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.)[1], яка передбачає необхідність приведення регулювання діяльності корпорацій, зокрема процесів реорганізації юридичних осіб корпоративного типу у відповідність до європейських стандартів та поступове зближення національного законодавства з правилами і рекомендаціями ЄС та (2) прийняття нової редакції Закону України «Про акціонерні товариства» (від 27.07.2022 р.)[2], яким передбачено достатньо деталізоване та оновлене регулювання питань реорганізації та її форм щодо цього виду господарських товариств (порядок, етапи, умови для кожної із форм реорганізації; права акціонерів та кредиторів; можливість оспорювання процедури реорганізації (строки)).

Втім, багато аспектів реорганізації залишається регламентованим на відомчому рівні, що призводить до відсутності єдності, невиправданого дублювання, неузгодженості норм, які регулюють відносини в цій сфері. Регулювання нерідко носить фрагментарний, розрізнений характер. Багато норм, які покликані визначити модель поведінки окремих суб'єктів на певних етапах реорганізації, є відсильними.

Поряд із цим у юридичній доктрині вже давно точиться дискусія з приводу подальшого законодавчого регулювання реорганізації юридичних осіб корпоративного типу, зокрема, щодо доцільності уніфікації правових норм про реорганізацію в єдиному нормативно-правовому акті.

Так, О. М. Вінник вказує на те, що реорганізація, зокрема процедура її проведення, повинна регулюватися виключно на рівні закону, а не підзаконним нормативно-правовим актом НКЦПФР[3]. Такий висновок випливає також із вимог ст. 92 Конституції України [4], оскільки реорганізація безпосередньо пов'язана із відносинами власності. О. М. Скоропис зазначає, що таким законодавчим актом може бути Закон «Про реорганізацію та ліквідацію господарських товариств», ознаками якого мають стати забезпечення захисту прав акціонерів, кредиторів та третіх осіб, спрямованість на зменшення низки можливих перепон, що виникають перед господарськими товариствами під час проведення реорганізації, а також лібералізація самих процедур, пов'язаних з реорганізацією та ліквідацією господарських товариств[5]. Зі свого боку Л. В. Мелех та К. І. Круць вказують на необхідність чіткої консолідації

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратиф. із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

[2] Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. *Офіційний вісник України.* 2022. № 68. Ст. 4066.

[3] Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах. Проблеми правового забезпечення. К. : Атіка, 2003. С. 167.

[4] Конституція України: Закон України, прийнятий на 5-й сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

[5] Скоропис О. М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2010. С. 8.

законодавства щодо цих питань та забезпечення комплексного законодавчого регулювання порядку припинення юридичних осіб[1].

Крім того, висловлюються думки щодо доцільності прийняття окремо законів України «Про злиття» та «Про поглинання». Зокрема, В. О. Швець обґрунтовує необхідність належної регламентації легального рейдерства та заборони нелегального рейдерства, а також вважає виправданим розроблення спеціального кодифікованого акту – Кодексу про злиття та поглинання[2].

Водночас в науковій літературі висловлюються і кардинально протилежні точки зору щодо цього питання. Так, на думку В. М. Савєтчук, пріоритетним напрямком удосконалення правового забезпечення процесів злиття та приєднання юридичних осіб є розвиток дворівневої системи законодавства, котра повинна складатись із ЦК України та спеціального законодавства, яке визначає правовий статус юридичних осіб різних організаційно-правових форм[3]. Натомість О. М. Стратюк вважає, що прийняття спеціального нормативно-правового акту про припинення підприємницьких юридичних осіб не має бути самоціллю законодавця, оскільки загромадження законодавчого масиву спеціальними законами, які б регулювали окремі процедури, що відбуваються під час управління юридичними особами, спричинить більше колізій у застосуванні законодавства та не сприятиме уніфікації правових норм в контексті регулювання функціонування підприємницьких юридичних осіб в цілому[4].

Вернер Мерль в своїй праці, присвяченій правовому регулюванню процесів реорганізації юридичних осіб в країнах Європи, відзначає два можливих способи правового регулювання: 1) діючий на підставі спеціальних правових норм, які регулюють реорганізацію окремих видів юридичних осіб; 2) унітарний або інституціональний, який характеризується наявністю єдиного нормативного акту про реорганізацію всіх юридичних осіб[5]. В першому випадку законодавцем береться до уваги тип юридичної особи, в другому – інституціональна процедура.

---

[1] Мелех Л. В., Круць К. І. Проблематика правового регулювання корпоративних правовідносин: перспективи використання законодавчого досвіду Європейського Союзу в правовому полі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2016. № 1. С. 104.

[2] Швець В. О. Створення законодавства про злиття та поглинання та пропозиції на поглинання в Україні за європейським зразком. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2014. № 10-1. Том 1. С. 231.

[3] Савєтчук В. М. Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом України та Європейського Союзу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Навчально-науковий юридичний інститут, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2018. С. 32-33.

[4] Стратюк О. М. Цивільно-правове регулювання припинення підприємницьких юридичних осіб: дис. на здоб. ступ. філософії права за спеціальністю 081 «Право». Івано-Франківськ : Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021. С. 68.

[5] Щербакова Н. В. Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств: монографія. Донецьк : Вебер, 2007. С. 75.

В законодавстві зарубіжних країн застосовуються різні підходи, наприклад, інституціональний – у Швейцарії регулювання відповідних питань забезпечується спеціальним Законом «Про злиття, поділ, перетворення і передачу майна» *(Bundesgesetz Fusion, Spaltung, Umwandlung und Vermögensübertragung (Fusionsgesetz, FusG* від 3 жовтня 2003 р. [1])). Швейцарський Закон, крім загальних положень, містить спеціальні положення про злиття: а) установ; б) пенсійних фондів; в) юридичних осіб публічного права. На цей час в Німеччині теж переважає інституційний підхід та діє єдиний Закон про реорганізацію, прийнятий у 1994 році[2].

В Чехії відносини реорганізації регулюються комбінованим способом (за типом юридичної особи та за інституціональною процедурою) – Цивільним кодексом (*Civil Code of the Czeck Repulic (Act No. 89/2012)* [3]*)* і Законом «Про реорганізацію торгових товариств і кооперативів» (*the Act on Transformations of Companies and Cooperatives (Act No. 125/2008 Coll)*[4]). У Цивільному кодексі містяться загальні положення, що регулюють реорганізацію і ліквідацію юридичних осіб, а також положення, що визначають особливості реорганізації окремих організаційно-правових форм юридичних осіб: корпорацій (асоціацій), фундацій та установ (Sections 173-209). Законом регулюється порядок реорганізації комерційних юридичних осіб[5].

У Польщі правові засади реорганізації і трансформації торговельних товариств визначено Розділом IV Кодексу торговельних товариств Польщі[6].

З метою гармонізації та уніфікації законодавства України з європейськими стандартами та правилами, приведення у відповідність до законодавства ЄС національного законодавства в частині реорганізації та ліквідації товариств Міністерством юстиції України відстоюється та пропонується розробка проєкту та прийняття Закону України «Про реорганізацію та ліквідацію юридичних осіб»[7].

---

[1] Bundesgesetz Fusion, Spaltung, Umwandlung und Vermögensübertragung (Fusionsgesetz, FusG vom 3. Oktober 2003 (Stand am 1. Januar 2023)). URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2004/320/de (Last accessed: 15.04.2025).)

[2] Beinert D. Corporate Acquisitions and Mergers in Germany. Third Edition. 2000. P. 64.

[3] Czech Republic: Law 89/2012, the Civil Code of the Czech Republic.
URL: https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2012/en/122919 (Last accessed: 11.04.2025).

[4] Czech Republic: the Act on Transformations of Companies and Cooperatives (Act No. 125/2008 Coll)/
URL: https://www.global-regulation.com/translation/czech-republic/514334/changing-the-law-on-transformation-of-business-companies-and-cooperatives.html (Last accessed: 11.04.2025).

[5] Nacova Tereza, Matous Michal. Expert Analysis Chapters. Chapter 13. Czeck Republic. *International Comparative Legal Guides. Mergers & Acquisitions.* 2022. 16th edition. P. 90-97.
URL:https://www.wolftheiss.com/app/uploads/2022/03/MA22_Chapter_13_Czech_Republic.pdf (Last accessed: 02.04.2025).

[6] Корпоративне право Польщі та України : монографія. Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Гербет Анджей [та ін.]; за ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. С.145.

[7] Право компаній: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України Acquis Communautaire Європейського Союзу. Київ : Держ. департ. з питань адаптації зак-ва, 2009. С. 80-81.

З огляду на це, а також беручи до уваги низку особливостей реорганізації юридичних осіб корпоративного типу, які здійснюють господарську діяльність, вбачається, що із розвитком корпоративних та реорганізаційних відносин, перспективне законодавство може бути сформовано на основі обрання інституціонального підходу – прийняття спеціального закону про реорганізацію юридичних осіб корпоративного типу. Розроблення такого закону дасть змогу систематизувати норми чинного законодавства України з питань проведення реорганізації юридичних осіб корпоративного типу в залежності від форм реорганізації та видів організаційно-правових форм, виключити протиріччя, сприятиме формуванню одноманітної практики з цих питань.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити такий узагальнюючий висновок. З метою гармонізації та уніфікації законодавства України із відповідним законодавством ЄС пропонується розроблення та прийняття *Закону України «Про реорганізацію юридичних осіб корпоративного типу»*, який за структурою може охоплювати такі розділи: (1) *загальні положення*, які застосовуватимуться щодо всіх юридичних осіб корпоративного типу (сфера дії, визначення термінів, процедура, складні реорганізаційні форми, вимоги щодо формування статутного капіталу та обрання органів управління, питання відповідальності членів ради директорів (наглядової ради), одноосібного виконавчого органу, членів колегіального виконавчого органу, керівника та інших осіб; оспорювання процедури реорганізації); (2) *злиття та приєднання*, що включатиме питання регламентації договору про злиття/приєднання, ухвалення рішення про реорганізацію; особливості злиття/приєднання за участю ТОВ, ТДВ, АТ; (3) *поділ та виділ*, що міститиме умови договору про поділ/виділ та особливості поділу/виділу за участі ТОВ, ТДВ, АТ; (4) *перетворення* – регламентуватиме питання перетворення юридичних осіб корпоративного типу та особливості перетворення АТ; (5) *прикінцеві положення*.

Сучасні проблеми законодавства,
практики його застосування та юридичної науки

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Весняні юридичні читання – 2025»
(24-25 квітня 2025 р.)

ВИПУСК XXXVII

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Юридичний факультет
21000, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2